

1980-1981-1982-1983-1984-1985-1986-1987-1988-1989-1990-1991-1992-1993-1994-1995-1996-1997-1998-1999-2000-2001-2002-2003-2004-2005-2006-2007-2008-2009-2010-2011-2012-2013-2014-2015-2016-2017-2018-2019-2020-2021-2022-2023-2024-2025

**ÇİNGİZ AYTMAOV:
MƏN MANAS OĞLUYAM**

1111-
253646.

ÇİNGİZ AYTMATOV:

MƏN MANAS OĞLUYAM

*(Ç.Aytmatov haqqında sənədlər, məqalələr,
xatirələr, müsahibələr, fotosəkillər)*

Bakı - "Nurlan" - 2009

M.F.Axundov adına
Azərbaycan Milli
Kitabxanası

**Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin
75 illiyi münasibəti ilə nəşr olunan kitablar silsiləsindən**

*Çingiz Aytmatovun kitabın üz qabığındakı portretinin
və arxa qabığıdakı şəklinin müəllifi
Xalq rəssamı Toğrul Nərimanbəyovdur.*

*Tərtib edən, ön və son sözün müəllifi:
Südəbə Sərvi*

*Redaktor:
Arif Məmmədov*

Çingiz Aytmatov: Mən Manas oğluyam.
Bakı, Nurlan, 2009, 280 (+24) səh.

ISBN 978-9952-809-84-8

**ÇİNGİZ AYTMATOV HAQQINDA
ÖN SÖZ ƏVƏZİ**

Dünya ədəbiyyatında elə şəxsiyyətlər olub ki, onların adı tarixə böyük hərflərlə yazılıb. Öz həyatlarını özləri üçün deyil, xalqı üçün yaşayan bu insanlar həm də şərəfli, əzəmətli bir ömür yolu keçiblər. Sanki Ulu Tanrı tərəfindən onların çiyinə bir missiya qoyulmuşdu: öz xalqının, millətinin mariflənməsi, tərəqqisi naminə gəldilər və getdilər. Amma özlərindən sonra böyük bir iz qoydular; insanı düşündürən, onun yaddaşını təzələyən, təfəkkürünü oyadan neçə-neçə gözəl əsərlər yazıb-yaratdılar. Əslində, bu cür insanları böyük şəxsiyyət - DAHI adlandırırlar.

Deyirlər, Tanrı hər millətə dahi şəxs nəsib etmir. Bu gün kiçik qırğız xalqını böyük dünyaya tanıdan Çingiz Aytmatov da məhz bu cür dahi şəxsiyyətlərdən biridir. Belə böyük insanlar haqqında kitab yazmaq, onların keçdiyi ömür yolunu layiq olduğu şəkildə ağ vərəqlərə həkk edib gələcək nəsillərə çatdırmaq, həm məsuliyyətli, həm də şərəfli bir işdir. Çünki bu, tarixdir, gələcəkdə tədqiqat əsəri olacaq bir ömür kitabıdır.

İkinci dəfədir ki, görkəmli şəxsiyyətlər haqqında kitabın tərtibi mənə etibar olunur. Əslində bu, Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin sədri, çox dəyərli və böyük yazığımız Anarın təşəbbüsüdür. Azərbaycanın məşhur bəstəkarı, neçə-neçə gözəl mahnıların, romansların müəllifi rəhmətlik Emin Sabitoğlu haqqında kitabı tərtib edərkən də qürur hissi keçirmişdim. Çünki 600-ə qədər mahnının müəllifi olan Emin Sabitoğlu haqqında ilk kitab yazmaq məhz mənə qismət oldu. Anar müəllimin bəstəkarla hələ uşaqlıqdan çox yaxın dost olduğu mənə məlum idi. Çingiz Aytmatovla da dostluq

münasibəti olduğunu mən çox sonralar - vəfatından bir az qabaq Azərbaycana gələn böyük qırğız yazarının Azərbaycan Yazıçılar Birliyində Anarla səmimi, qardaş kimi görüşmələrindən, dostcasına söhbətlərindən və bir də onun dəfnində Anarın Qırğızıstana gedərək məzarını ziyarət etdiyindən, kövrək yazılarından duydum.Və bir də mənə bu kitabı tərtib etməyi həvalə edəndə... Anladım ki, onlar çox səmimi dost olublar. Və heç şübhəsiz ki, bu kitabın araya-ərsəyə gəlməsi də elə bu səmimi dostluğun, hörmət və ehtiramın nəticəsidir.

Çingiz Aytmatov haqqında dünyanın çox böyük şair və yazıçıları, ictimai xadimləri zamanında öz sözlərini demiş, ona əsl qiyməti hələ sağlığında vermişlər: Lui Araqon, Muxtar Auezov, Tvardovski və başqaları. Və bu cür söz ustalarından sonra SÖZ demək olduqca çətinidir. Amma onun əsərlərini hələ uşaqlıqdan sevən, elə bu ruhla da böyüyən bir qələm əhli - jurnalist kimi təbii ki, mənim də öz fikir və düşüncələrim var. İstərdim ki, əvvəlcə qısaca da olsa, onun tərcümeyi-halına nəzər salaq.

Çingiz Aytmatov 1928-ci il dekabrın 12-də Qırğızıstanın Talas əyalətinin Şəkər kəndində dünyaya göz açıb. Atası Torekul Aytmatov rusca yüksək təhsil görmüş bir ziyalı olaraq Moskvada məsul vəzifədə çalışırdı. Tatar qızı olan anası Nəqimə xanım da təhsilli və kübar bir qadın olub. Torekul Aytmatov sovet rejiminə çox bağlı bir insandı, Stalinə sitayiş edirdi. Nə yazıq ki, 1937-ci ildə elə inandığı həmin rejim tərəfindən də məhv edildi. Belə olduqda doqquz yaşında olan kiçik Çingiz anası və 3 bacı-qardaşı ilə bərabər Şəkər kəndinə göndərilir: burada ata nənəsi Ayımxan xanımın və bibisi Qaraqızın yanında tərbiyə alır; onların qədim qırğız xalq nağıllarına, əfsanələrinə qulaq asa-asa böyüyür. Çox sonralar bu barədə yazacaqdı: "Məni yenidən həyata gətirən bu iki insan olubdur.." 13 yaşındaykən ikinci Dünya

müharibəsi başlayır və ailənin bütün ağırlığı onun üzərinə düşür; poçtalyonluqdan tutmuş kolxozda sovet katibliyinə qədər çalışır. Hələ uşaqlıqdan qarşılaşdığı bütün bu çətinlikləri, insanların çəkdiyi əzab-əziyyətləri öz gözləri ilə görəndə Çingiz Aytmatov sonralar bunu öz əsərlərində ürək ağrısı ilə təsvir edəcəkdə. Müharibədən sonra o, əvvəlcə veterinar, sonra isə zootexnik ixtisasları üzrə oxudu. Bəlkə elə buna görədir ki, bəzi əsərlərində heyvan obrazlarına xüsusi yer verib. ("Əlvida Gülsarı"və s.)1956-1958-ci illərdə Moskvada Qorki adına Ədəbiyyat institutunda təhsil alır. Elə həmin il bütün dünya ədəbiyyatına səs salan "Cəmilə" hekayəsini qələmə alır. Hekayə o zaman Moskvada çıxan "Noviy Mir" jurnalında böyük qazax yazıçısı Muxtar Auezovun "Yolun açıq olsun!" adlı xeyir-duası ilə dərc olunur və bununla da Çingiz Aytmatovun dünya ədəbiyyatına gəlişinə yaşıl işıq yandırılır. Fransız yazıçısı Lui Araqon bu əsəri oxuduqdan sonra onu "dünyanın ən gözəl eşq hekayəsi" adlandırır.

Mən bu hekayəni ilk dəfə 7-ci sınıfta təhsil afanda oxumuşdum. Bəlkə bu hekayənin mahiyyətinin fərqi o qədər də varmamışdım, amma əsər çox xoşuma gəlmişdi. Və heç ağılıma da gəlməzdi ki, çox-çox sonralar günlərin birində mən bu əsəri qələmə alan o, böyük yazıçı ilə görüşəcəyəm. Özü də iki dəfə bu səadət mənə nəsib oldu. Məlum olduğu kimi, yazıçının 80 illiyi ilə əlaqədar 2008-ci il Çingiz Aytmatov ili elan olunmuşdu və bu münasibətlə o Bakıya dəvət olunmuşdu.Yaxşı yadımdadır, biz yazıçı və telejurnalistlər Atatürk Mərkəzində dairəvi masada əyləşib onu gözləyirdik. Bu tədbirdə Prezident Aparatından, Yazıçılar Birliyindən, başqa rəsmi və qeyri-rəsmi dairələrdən, hətta Türkiyədən, Rusiyadan, Qırğızıstandan və İrandan çox hörmətli qonaqlar və millət vəkilləri də iştirak edirdi. Çingiz Aytmatov başqa bir tədbirdə olduğu üçün bir qədər gecikirdi. Mən də səbirsizliklə onu gözləyənlərin içində idim. Budur, qapı açıldı və

hündürboylu, şəkildə, televizorda göründüyündən çox yaraşlıq və əzəmətli Çingiz ağa zala daxil oldu. Ağ gümüşü saçları səliqə ilə arxaya daranmışdı. Əyninə tünd göy rəngli kostyum və ağappaq köynək geymiş, kostyuma uyğun göy miləmil qalstuk taxmışdı. Hamı böyük ehtiramla bir andaca ayağa qalxdı. Mən özüm də nə zaman ayağa durmağımı hiss etmədim. Bu, o idi. Öz dərin mənalı, gözəl əsərləri ilə dünya ədəbiyyatına səs salan, bütün türk dünyasının böyük yazarı, qırğızların fəxri, qürur duyduğu Çingiz Aytmatov!

Mən həyatda onu heç zaman görməmişdim. Amma qeyd etdiyim kimi, hələ uşaqlıqdan onun demək olar ki, bütün əsərlərini oxumuşdum, oxumadıqlarımın da məzmunu ilə tanış idim. Mən də sovet dövrünün uşaqlarından idim və təbii ki, o dövrün bəzi haqsızlıqlarını, yalanlarını, əl-qolumuzun "buxovlu" olduğunu görürdüm və duyurdum. Dünya və sovet ədəbiyyatından mənalı, ürəyimə yatan hər hansı bir əsər əlimə düşdükdə, onu bir nəfəsə su kimi içirdim. Ən çox diqqətimi çəkən həm də Ç.Aytmatovun əsərləri idi. Bu əsərlər çox zaman məni göylərə qaldırırdı və mən saatlarla sonsuz göylərin ənginliklərində uçurdum, uçurdum... gah Cəmilə olurdu, sevdiyimə - Daniyara bənzər bir igidə qoşulub cırcıramaların əsrarəngiz nəğmələri və araba təkərlərinin cırıltısı altında gecələr yol gedirdim, pisliklərdən, yalandan, riyadan uzaqlaşmağa çalışırdım, gah Düyşən kimi ucqar bir dağ kəndində uşaqlara savad, bilik öyrədirdim, gah vəfalı Asel kimi vəfasız İlyasın yolunda bütün çətinliklərə dözürdüm, gah da Gülsarı kimi sadıq bir dostum olurdu... Və bu əsərlərin təsiri ilə özümü çox güclü, qüvvətli və daxilən azad sanırdım. Özümü əsər qəhrəmanlarının yerinə qoyurdum, sözlərini əzbərləyib qonşu uşaqlarla birlikdə səhnəciklər qururduq. Mənə elə gəlirdi ki, mən həqiqətən o qəhrəmanlardan biriyəm və yaşadığımız əsl həyatda biz rol oynayırıq, guya bizim həyatımız da kinodur və biz kinodakıları görüb duyduğumuz

kimi onlar da bizi görürlər. Bu, Aytmatovun əsərlərinin məndə oyatdığı təsir qüvvəsi idi. Bax, elə o zamandan-12-13 yaşımdan sevdim onu. Hətta bir uşaq sadələvhliyi ilə bir neçə dəfə ona məktub da yazmışdım. Amma haraya, kimə göndərəcəyimi bilmədiyim üçün o məktublar eləcə qaldı. Və çox sonralar anladım ki, əslində mənim uşaq vaxtı anlayıb dərk edə bilmədiyim əsl həqiqəti yazırmış Çingiz Aytmatov. Hansı ki, mən "Əlvida Gülsarı"da onun təsvir etdiyi Gülsarı adlı atı çox sevmişdim və məndə heyvanlara böyük bir məhəbbət oyanmışdı. Dərk elədim ki, sən demə bütün bu hadisələr yazıçının elə öz həyatı imiş. Və Çingiz Aytmatov heç demə böyük bir cəsarətlə ilk dəfə olaraq sovet rejimindən qurtulmağın yolunu göstərmiş. Qaranlıqdan işığa çıxan yolunu... 7-8 yaşlı kiçik qırğız oğlanın gözündə durbin uzaqdan İssık-Gölə baxaraq dediyi sözlər gəlir qulağıma: "Mən balıq olacağam. Eşidirsən, baba, çayla üzüb ağ gəminin yanına gedəcəyəm". Sonra müəllifin pislik və haqsızlıqlardan bezib balığa dönmək, azadlıq istəyən bu balaca fədaiyə müraciətlə dedikləri səslənir qulağımda: "Sən üzüb getdin. Heyf, çox heyf! Niyə qaçıb yola çıxmadın? Əgər sən yolla xeyli qaçsaydın, hökmən onunla rastlaşardın. Qabaqda Buynuzlu Ana Maral səkərdi.. Fəqət, sən üzüb getdin.. Uşaq qəlbinin barışa bilmədiklərini sən rədd etdin. Sən şimşək kimi yaşadın - bircə dəfə çaxdın və söndün. Şimşəyi çaxdıran göydür; göy isə əbədidir!". Bu sözləri Ç.Aytmatov hələ Domokl qılını başının üzərində olan zamanlarda çatdırırdı xalqına..

O, Atatürk Mərkəzində çıxış edirdi, mən isə bütün bunları ani olaraq fikrimdən keçirirdim. Əsərlərini çox sevdiyimçün bəlkə ona bu qədər vurğunluqla baxırdım. Bilmirəm. Amma onu bilirdim ki, bu, o idi! Bir zamanlar "Cəmilə"ni oxuyub məktub yazdığım, amma göndərə bilmədiyim, xəyalımda hər zaman əziz tutduğum həmin o yazıçı: Çingiz Aytmatov!..

Tədbir bitdikdən sonra ona yaxınlaşdım, qısa da olsa,

onunla söhbət etdik, birlikdə şəkil çəkdirdik. Və nə yaxşı ki, çəkdirdik. Həmin şəkli əziz bir xatirə kimi indi qoruyub saxlayıram. Hərdən özümü qınayıram ki, nədən mən düşündüklərimi, ürək sözlərimi ona deyə bilmədim?.. Görünür, bu da taleyin bir qismətidir ki, o zaman ürəyimdən keçənləri, deyə bilmədiklərimi, ona olan dərin hörmətimi indi qəlbimin səsi ilə qələməmlə deyirəm. Doğrudan, da həyat qəribəliklərlə doludur.

Bəziləri düşünür ki, bəs necə oldu ki, kiçik qırğız xalqından belə dahi yazıçı yetişdi? Alman filosofu Kant yazır: "Bütün həqiqətlər cəhənnəm əzabında üzə çıxır". Və heç şübhəsiz ki, lap kiçik yaşlarından Stalin rejiminin ziyalılara qarşı yeritdiyi siyasət nəticəsində atasız böyüyən, insanların əzab-əziyyətlərini, acılarını, dərdlərini öz gözləri ilə görən Aytmatov bütün bu sıxıntıları hələ uşaqkən kiçik qəlbinə həkk etmişdi. 30-cu illərdə bir çox qırğız ziyalılarının repressiyaya məruz qalması, onların kütləvi şəkildə qətləmi Aytmatovlar ailəsini də uzun müddət sarsıntıda saxlamışdı. Atasız Aytmatov bir çox qırğız ziyalı ilə bərabər günahsız yerə məhv edib kütləvi məzarlığa gömdülər o zaman.. Amma məzar harada idi, heç kəs bilmirdi. 1963-cü ildə qələmə aldığı "Ana tarla" əsərində epigrafla yazırdı: "Ata, mən sənə məzarüstü abidə qoya bilmədim. Sənin harda dəfn olunduğunu belə bilmirəm. Bu əsərimi sənə ithaf edirəm".

Tarix gec-tez bütün sirləri açır. 90-cı illərdə həmin kütləvi məzarlığı tək tanıya bilən bir şəxs 60 il susub, nəhayət dilə gəlməsi sayəsində bu məzarlığın yeri tarixə bəlli oldu. Heç şübhəsiz ki, bütün bu hadisələr – "xalq düşməni"nin oğlu olması, atasının harada dəfn olunduğunu belə bilməməsi onun qəlbində daim qanayan bir yara idi. Və bu yaranın üstü heç vaxt qaysaq bağlamadı. Baxmayaraq ki, sovet dövründə ona Dövlət və Lenin mükafatları verilmişdi, amma bu mükafatlar da onun qəlbinə vurulan yaraları sağalda bilmədi.

Əksinə, daha da dərinləşdirdi. "Kassandra damğası"nda yazır: "Qan və İqtidar.. Bax, bunlar əsrlərdən bəri bütün pisliklərin anasıdır. Bir xainlik ikincisini meydana gətirir. O da üçüncüsü üçün toxum buraxır." Aytmatov atasının və xalqının, ümumilikdə bütün ziyalıların başına gətirilən müsibətləri, faciələri qələmə aldığı qəhrəmanların taleləri ilə birləşdirərək öz əsrlərində təsvir etdi. Və xalqının başına gətirilən müsibətləri gələcək nəsillərə yazdığı əsərlərlə söylədi. Linkolnun bir fikri düşür yada: "Siz faktları olduğu kimi xalqa çatdırın, xalq özü yol tapıb bu həqiqətin harada olduğunu öyrənəcək." O da həqiqəti yazdı və həqiqəti çatdırdı insanlara: onların görmək istədiyi həqiqəti.

Çingiz Aytmatovun Azərbaycanla çox geniş əlaqələri vardı. Mərhum prezidentimiz Heydər Əliyev və onun layiqli davamçısı cənab İlham Əliyev hər zaman Ç.Aytmatov şəxsiyyətinə və yaradıcılığına böyük dəyər veriblər. Təsəffü deyil ki, 80 illiyi ərəfəsində cənab Prezidentimiz onu qəbul edərək yazıçını "Şərəf nişanı" ordeni ilə təltif etmişdir. Sonradan, vəfatı münasibəti ilə Qırğızistan Respublikasının Prezidenti Kurmanbek Bakiyevə göndərdiyi başsağlığı teleqramında cənab İlham Əliyev Çingiz Aytmatovu "dünya şöhrətli yazıçı, görkəmli dövlət xadimi, ictimai-siyasi xadim və Azərbaycan xalqının böyük dostu" adlandıraraq, ona çox böyük dəyər vermişdir. Bundan başqa, yazıçı və şairlərimizdən Rəsul Rza, Mirzə İbrahimov, İmran Qasımov, Bəxtiyar Vahabzadə, Anar, Şahmar Əkbərzadə, Sabir Rüstəmxanlı, Hüseynbala Mirələmov, Nizami Cəfərov, Vilayət Quliyev, Aydın Məmmədovla, bəstəkarlardan Qara Qarayev, Polad Bülbüloğlu ilə, rəssamlardan Tahir Salahov, Əşrəf Heybətovla dostluq münasibətləri vardı. Toğrul Nərimanbəyov onun portretlərini çəkib. Bişkekdəki mənzilində Azərbaycan rəssamı Cavad Mircavadovun rəsmlərini asmışdı.

Bir sıra əsərlərini Əkrəm Əylisli, Cəmil Əlibəyov, İslam

İbrahimov və başqaları Azərbaycan dilinə çevirib, Teymur Elçinin tərcüməsində "Ana tarlası" əsəri Azərbaycan Akademik Milli Dram Teatrının səhnəsində tamaşaya qoyulub. Türkiyədə Azərbaycan kino-rejissoru Tofiq İsmayılova dostluq və əməkdaşlıq edirdi. Azərbaycanda onun haqqında dissertasiya müdafiə olunub. Zənnimizcə, Azərbaycan Yazarlar Birliyinin və onun sədri Anarın təşəbbüsü ilə nəşr olunan bu kitab da Çingiz Aytmatovun əziz xatirəsinə böyük bir ehtiramdır.

Çingiz Aytmatovun bir xoşbəxtliyi də bu idi ki, Azərbaycanda da onu sevən və oxuyan milyonlarla oxucu vardı və bu gün də var!

Bu kitabda yazılanlar və toplananlar da həqiqətdir – Çingiz Aytmatov fenomeninin, Çingiz Aytmatov böyüklüyünün həqiqəti. Bunu təkcə biz söyləmirik, bunu dünyanın görkəmli söz ustaları, ictimai-siyasi xadimlər, Azərbaycanın, Türkiyənin, Rusiyanın, Qırğızıstanın, Qazaxıstanın.. tanınmış yazıçı və şairləri, yaxın dostları, onunla ünsiyyətdə olan insanlar söyləyirlər. O insanlar ki, onlar bu gün Çingiz Aytmatovun cismən yoxluğunu bütün türk dünyası üçün ən böyük itki hesab edirlər.

Buyurun, tanış olun, "Mən Manasın oğluyam" kitabı artıq sizin qarşınızdadır.

SUDABƏ SƏRVI
Yazıçı-jurnalist

BİRİNCİ HİSSƏ

ÖMRƏ YAZILAN GÜNLƏR

Uçuş ləngiyəndə sevinməzlər, amma mən sevinmişəm. Vaxtında havaya qalxsaydıq, bu yerlərdən gecənin oğlan çağından keçər, misilsiz möcüzələr görmək qismətindən məhrum olardıq. Yarım saata yaxındır ki, dünya alpinistlərini maqnit kimi özünə çəkən qarlı zirvələrin üstündə qanad açmışıq...

... Səfərim Qırğızıstanadır. Sovet xalqlarının vahid ailədə birləşməsinin əlamətdər yübileyi ilə əlaqədar qardaş torpağa qonaq gedirəm. Ezamiyyətimin ilk dəqiqələri göylərin yedinci qatında başlayır.

Qırğızıstanın şöhrəti Tyan-Şanın ən uzun qolu – məşhur Ala-too dağlarından başlayır. Uzunluğu 375 km-ə çatan bu qolun tacı "Qələbə" pikidir. Onun hündürlüyü 7 kilometr, 439 metrdir. Bəxtimdən səma apaçıqdır. Yer-göy əl içi kimi görünür. Təbiətin məğrurluq heykəlləri olan bu dağların qoyununda "Manas" eposunun yaranması necə də təbii görünür. Bu qəhrəmanlıq eposu poetik ləyaqətinə görə dünya folklorunda tayı-bərabəri olmayan sənət incisidir. "Manac" monumentallığına görə qırğız xalq yaradıcılığının "Qələbə piki"dir. Əzbərində 15 min beyti yaşadan xalq dağlara, dağlar da xalqa ucalıq gətirir. Qırğız xalqının minillik tarixini əks etdirən 30 min misralıq bu dastanı əzbər bilən el akını Toktoqul Satılqanova Frunze şəhərində abidə qoyulmuşdur. Hər il burada milli folklor bayramı keçirilir. Xarici jurnalistlərdən birinə: "MƏN MANASIN OĞLUYAM" – deyən Çingiz Aytmatova haqq qazandırmaq olmaz. Axı eposda yazıçını böyüdən Talas elinin də adı çəkilir. Milyonlarca oxucunun ürək xəritəsinə düşən bu zirvə – Aytmatov zirvəsidir.

Bu dağlarda çox batırlar at oynadıb. Bu çeşmələrdən Çingiz də su içib, Çingizxan da. Onlardan biri qılıncına

güvənib, biri qələminə! Xan torpaqları zəbt edib, yazıçı ürəkləri. Fatehlik qılınca haram olub, qələmə halal.

"YUNESKO"nun son məlumatına görə Çingiz Aytmatov yer üzündə ən çox sevilən və oxunan müasir üç yazıçıdan biridir. Çingiz Aytmatovun yaradıcılığı ilə qırğız nəsrinə çoxmilətli sovet ədəbiyyatının ön sıralarına çıxıb. Qızgız yazılı ədəbiyyatının bünövrəsi məhz sovet dövründən başlayır. Həmin ilin yanvarında "Erkin-Too" ("Azad dağlar") qəzetində Alım Tokombayevin dərc etdirdiyi "Oktyabr əsri" şeiri yazılı ədəbiyyatın ilk təməl daşına çevrildi. O zaman Qırğızıstanda poliqrafiya bazası olmadığından qəzet Daşkənddə çıxıb.

"Manas" təyyarə meydanında Frunzeyə respublika rabitə nazirinin müavini B.Sadıqbayevin maşınında gəldik. Göyde tanış olmuşduq. Çox mehriban, sadə ziyalıdır. Redaksiyanın tapşırığı ilə Aytmatovla görüşmək arzusunda olduğumu qeyd etdim.

-Çingiz ağa ilə görüşmək asan məsələ deyil. Qayğıları başından aşır. Frunzədə olub-olmamağından da xəbərim yoxdur. Düzünü deyim ki, onunla şəxsən tanış da deyiləm. Amma səmimi və sadə adam olduğundan xəbərdaram.

Doğrudan da mənim bəxtim gətirdi. "Komsomolets Kirqizii" qəzetinin redaktoru A.Borodkina telefonu göstərərək dedi:

-Birbaşa özü ilə danışsanız yaxşıdır. Ürəkli ol, bu da nömrə! Çəkinmə, özünə zəng elə. Bəlkə yerindədir.

Özü cavab verdi. Azərbaycandan gəldiyimi, redaksiyamızın arzusunu bildirdim.

-Xoş gəlmisiniz, səfərlər gətirmisiniz Neredesiniz? Lütfən adresinizi ayıtın.

On dəqiqədən sonra redaktorun otağına bir oğlan girdi.

-Çingiz ağa (qırğızlar belə deyirlər) sizi gözləyir. Arxanızca maşın da göndərilib. Onun köməkçisiyəm.

Köməkçi məni Ç.Aytmatovun sədr olduğu respublika

Kinematografçılar ittifaqına gətirib ədəb-ərkanla qapını açdı, "buyurun" - dedi.

Aytmatov yerindən qalxıb cəld addımlarla düz qapının ağzına gəldi, tanıyırmış kimi mənimlə qucaqlaşdı.

-Gəlin söhbətə nahardan sonra başlayaq. Qonaqsınız, yol gəlmisiniz...

-Qırğız torpağında özümü qonaq hesab eləmirəm. Həmkarlarımla yenicə nahar eləmişəm. Mən yanınıza ürək gətirmişəm.

Gülə-gülə məni qucaqladı:

-"Qonaq" dediyimə görə məni bağışlayın.

Ortaya ətirli çay gəldi. Köməkçiyə başı ilə nəşə işarə eləyib bir ah çəkdi və soruşdu:

-İsmayıl Cəfərpuru tanıyırdınız ki?

-Gözəl tanıyırdım. Mehribanlığımız da vardı.

-Bax, tanıdığım ilk azərbaycanlı o rəhmətlik idi. Moskva-da ali ədəbiyyat kurslarında bir yerdə idik. Qiyamət oğlan idi. Azərbaycanı hər üzünə mənə o tanıdıb. O vaxt zoo-texniklikdən ədəbiyyat aləminə yenicə qədəm qoymuşdum. "Cəmilə"ni də ilk dəfə ona oxumuşdum.

-Çingiz ağa, bəs başqa sənətkarlarımızla?...

-Rəsul Rzanın vurğunuyam. Onun vəfatı sovet ədəbiyyatı üçün böyük itki oldu. Gec eşitdim. Dəfndə iştirak etmədiyimə çox yanırım. Bilmirəm teleqramım çatdı, ya yox?

-Bəli, çatdı, qəzetlərdə də dərc olundu. Var olun! Bizim doğma yazıçımız olduğunuzdan xəbəriniz varmı? Əgər qısqansalar, Azərbaycan oxucuları sizin üstünüzdə qırğızlarla "dava" eləməyə hazırdırlar.

Güldü:

-Bax, bu mənim üçün təzə xəbərdir.. Elə isə o "davakar" qardaşlarımı tapıb gərək özəcə auluma göndərəm. Qoy azərbaycanlı qardaşlarım məni şəkərlilərdən xilas eləsinlər. Onlar məni hamıya qısqanırlar, hətta qonşu aullara da.

-"Gün var əsrə bərabər" romanınız oxucular arasında "tu-

fan" qoparıb. Hətta xeyir-şərdə də söhbət bu romandan gedir.

-Toyda bəlkə də olar. Amma yasda ədəbiyyatdan necə söhbət gedə bilər? Qırğızların hüsr yerində kənar söhbətə heç kimin cəsarəti çatmaz.

-Bizdə əksinədir. Bir də kənar söhbət niyə olur? Bəyəm Qazanqapın, Nayman ananın ölüm səhnələri, manqurtluq hüsr yerinin söhbəti deyilmi? İndi bizlərdə hüsrə həyata səsləyən işıqlı şeirlər demək, ədəbi söhbətlər aparmaq qaydaya çevrilib.

-Çox maraqlıdır. Məncə hər yerdə təqdir olunmalı hadisədir.

-Çingiz ağa, Boranlı Yedigey obrazı bitkinliyinə, monumentallığına görə ümumi sovet ədəbiyyatında seçilir. Bəlkə onun prototipi var.

-Roman, ümumən, qazax həyatından bəhs edir. Yedigeyin konkret prototipi olmasa da, mən halallıq üstündə əsənlərin əsiriyəm. Çox zəhmət adamı tanıyıram. Onların kişiliyini, dönməzliyini, halalpərəstliyini Yedigey obrazında ümümləşdirməyə çalışmışam.

-Oxucular nəsrinizin qeyri-adi poetikliyindən çox danışırlar. Akın Raymalı ağanın şeirləri kamil nümunələrdir. Deməli, şeir də yazırsınız.

-Ömrümdə şeir yazmamışam. Həmin lirik parçaları "Manas" dastanından tərcümə edib xalq akınının adından vermişəm.

Bu ara köməkçi içəri girdi və "Çingiz ağa, hər şey hazırdır. Bolot da gəlib çıxdı. Sizi gözləyirlər" - dedi.

Aytmatov ayağa qalxdı, ərklə qoluma girdi:

-Nə qədər burdasınız, qonağımızsınız. Sənə görə dostlarımı çağırmışam. Birlikdə gəzməyə çıxacağıq. Söhbətimizi davam etdirəcəyik. Hələ mənim də suallarım var.

Təslim olmaqdan başqa çarəm qalmadı. Bu hörmət-izzət xalqımın şərəfinə idi.

Şahmar Əkbərzadə

Tarix: 1982

Ç.AYTMATOV. MƏN MANAS OĞLUYAM

2. Sarı - Özək simfoniyası

Ç.Aytmatov qoluma girib məni yarı xoş-yarı güc kinematografçılar barına gətirdi. Böyükdən-küçüyə hamı ayağa qalxdı. Xidmətçi ayrıca bir otaq açdı. Çingiz ağanın təziminədən sonra hamı əyləşdi.

Qəlbimi qəribə duyğular çuğlamışdı. Mənə elə gəlirdi ki, bu dəqiqə hamı "Gün var əsrə bərabər" romanında simfonik ariozo kimi səslənən "Qatarlar bu yerdə şərqdən qərbə, qərbdən şərqə gedir..." monoloqunu xorla oxuyacaqlar.

Zəmanəmizin böyük yazıçısına hər yerdə sonsuz məhəbbət duydum. Ayağa qalxanların arasında yaşlı kino işçilərinin olması da buna canlı sübut idi. Bu ehtirama səbəb yazıçının sadəliyi və xalqına gözəgörünməz köklərlə bağlılığıdır. Zəhmət və misilsiz istedad onu dünya oxucularının sevimlisinə, qırğızların milli vüqarına çevirib. Lui Araqon 29 yaşlı zootexnikin "Cəmilə" povestini XX əsrin "Romeo və Cül-yetta"sı adlandırır. O vaxtdan Çingizin şöhrət "qatarı" nəfəs dərmədən "Şərqdən qərbə, Qərbdən şərqə" gedir. Ç.Aytmatov 34 yaşını təzəcə tamamlayanda bu qatar onu "Lenin mükafatı laureatı" "stansiyasına" çatdırıb. Ali mükafatı bu yaşda almaq səadəti hələlik yazıçılar arasında "Manas" oğluna mənsubdur. Sonra ilhamın "sürət qatarı" onu iki dəfə "SSRİ Dövlət mükafatı" məntəqələrindən keçirə-keçirə "Sosialist Əməyi Qəhrəmanı" zirvəsinə çatdırıb. Bu adı daşıyan qələm sahiblərinin arasında ən cavanı da Aytmatovdur. Onun şərəfli titullarını saymaq üçün "şərqdən qərbə, qərbdən şərqə" gedən qatarlara əyləşməyə vaxt hani? Təkcə bunu deyək ki, qırğız nasiri dünyanın neçə-neçə akademiya-larının fəxri üzvü kimi iləşırı Nyu-Yorkda, İstanbulda, Tokioda, Londonda, Rimdə, Parisdə "qatarlardan" düşməli

olur. "Manas" oğlu 1963-cü ildən Qırğızıstan Kinematografçılar İttifaqının sədri olmaqla yanaşı deputat kimi öz xalqını SSRİ Ali Sovetində ləyaqətlə təmsil edir.

...Qonaqlıqda qırğız kinematografçılarının ulduzu rejissor Bolot Şəmşiyev və digər tanınmış incəsənət xadimləri iştirak edirdi. "Manas" oğlu məni qonaqlarına təqdim edib, gərginliyi aradan qaldırmaq üçün zarafata keçdi:

-Naşirlər məni həmkəndlim "kefkom" Alımkulla dəyişik sahlılar. Elə bilirlər ki, onun yerişini yeriyə bilərəm. Pay-pürüşləri içki və siqaret olur. Bağlamalar səhvən Şəkər auluna gedəndə Alımkula çatır. Frunzeyə gələndə Bolota! Hamımız uğunduq. O, sonra üzünü dostuna tutdu:

-Hə, Bolot, bizə yiyəlik elə.

Bolot söz altı qalmadı:

-Nəhəngliyinə bənd olmayın, qardaşım içkinin də "poeziyasından" xəbərsizdir, siqaretin də. Nə çəkir, nə də fərli-başlı içir. Neyləmək olar, şöhrət onun, əziyyət mənim boynuma düşür. - Hamımız gülüşdük.

...Məlum oldu ki, "Sarı-Özək simfoniyası" Türkiyədə fantastik tirajla çap olunub. "Cem" nəşriyyatı illik xərc-borcdan qurtarıb. Sahibkar Oğuz Ağqan yazıçını ziyarət etmək üçün Qırğızıstana gəlib. Romanın türkcəsini ona hədiyyə verib. Üstəlik Türkiyədə Aytmatov külliyyatının buraxılacağı haqqında şad xəbər gətirib. Bu, Anadoluda yeganə haldır. Müasir xarici ölkə yazıçılarından hələlik heç kəsin tam külliyyatı çap üzü görməyib.

...Ç.Aytmatov Azərbaycan torpağı haqqında bənzərsiz sağlıq dedi. Müdrik təfəkkür sahibi elə bil öz ana yurdu barədə danışdı. "Manas" oğlu Nizami ilə başladığı sağlığa o taylı - bu taylı Azərbaycanımızı və Qırğızıstanda yaşayan həmyerlilərimizi əlavə elədi. Üzeyir Hacıbəyovu Altaydan başlayan türkdilli xalqların vüqarı - "Alatos"su adlandırdı.

...Öyrəndim ki, Frunzenin 20 kilometrliyində Kant deyir

lən bir rayon var və orada 20 mindən çox azərbaycanlı yaşayır. Onlar 30-cu illərdə taleyin hökmü ilə buraya düşüblər, Qırğızıstanı özlərinə əbədi məskən seçiblər.

Həmyerlilərimizdən Həsən Mustafayevlə tanış oldum. Əsli-nəcəbəti Ağdaş rayonundandır. Qırğızıstanda doğulub. Atasının vəsiyyəti ilə ali təhsili Azərbaycanda alıb. ADU-nun jurnalistika fakültəsini qiyabi bitirib. "Komsomolets Kirqizii" qəzetində məsul katib işləyib. Hazırda partiya işçisidir. O, həm qırğızca, həm də azərbaycanca qibtə olunacaq dərəcədə şirin danışır. Görünür, dil insana ana südüylə, ata qanıyla keçir. Elə buna görə də məsafə, mühit kökünə dərinədən bağlı olanları əsl-nəslindən uzaqlaşdırıbilmir. Son əsərlərini rusca, lakin "Çingiz dili"ndə yazan Aytmatov da təpədən dırnağa qırğızdır. Onun böyük istedadının qüdrəti ilə ədəbiyyata "oblomovçuluq" termini də daxil olub.

...Oxucularımızdan Hamlet Ağayev, Rauf Rzayev və onlarca başqaları Aytmatovlar sülaləsilə maraqlandıqları barədə redaksiyamıza çoxlu suallar göndəriblər.

...Çingiz Aytmatov 1928-ci il dekabrın 12-də Talas vilayətindəki Kirov rayonunun Şəkər kəndində dünyaya gəlib. Atasını Terekul 30-cu illərin sonunda ailəsi ilə əbədi vidalaşmaq məcburiyyətində qalıb. Ailənin bütün ağırlığı tatar qızı Nəqimə ananın, bir də balaca "Manas" oğlunun üstünə düşüb. Bu yerdə "Ana tarla" povestinin ithaf sətirləri yada düşür:

*Harda dəfn olmusan,
bilmirəm, ata
Yazanda ağladım bu
povesti mən.
Zillətlə dörd uşaq
böyüdən anam,
Adına bağladım bu
povesti mən.*

...Nəqimə ana dörd övladın xoşbəxtliyini görəncən yaşaya bilib. 1971-ci ildə ömrünü balalarına, nəvələrinə bağışlayıb. Ailənin Çingizdən kiçik Aytmatovları Qırğızıstanın tanınmış alimlərindəndir. İlgiz Elmi-Tədqiqat ağ sūxurlarının Mexanikası İnstitutunun direktoru, Roza isə kimya elmləri namizədidir. Sonbeşik Lüsüyə də elmi işçidir.

"Manas" oğlunun iki övladı var. "Literaturnaya qazeta"da imzasına rast gəldiyimiz Səncərbəy Aytmatov tarixçi-aspirant, Əsgərbəy isə türkoloqdur. Yazıcının həyat yoldaşı qırğız qızı Kenes xanım otolarinqoloqdur. Burun-boğaz xəstəlikləri mütəxəssisidir.

...Söhbətin şirin yerində qonaq otağındakı telefon "haray" qopardı. Ç.Aytmatovun katibəsi Svetlana Şadrınanın səsi dəstəkdə aydınca eşidilirdi: "Sizi SSRİ Dövlətnəşrkomunun sədri Stukalinlə çaşıdırıram". Danışığından bilindi ki, Moskva kitab yarmarkasına gələn 25 xarici ölkənin nəşri "Əsrdən uzun gün" romanını çap etmək üçün "Manas" oğlu ilə müqavilə bağlamaq və şəxsən görüşmək istəyir. Xoşbəşdən sonra Aytmatovun səmimi, mehriban səsi hər şeyi bircə dəqiqənin içində həll elədi.

-Ölkəmiz kitab nəşri barədə sizə göz dikib. Müqaviləni özünüz bağlasanız ürəyimcə olar. Diqqətiniz üçün təşəkkür edirəm. Məsələ burasındadır ki, Çolpon-Ataya getməliyəm. Çox ciddi işlərim yubanır.

"Çolpon-Ata" kəlməsi "Gün var əsrə bərabər" romanının oxucularına yaxşı tanışdır. Kitabın sonunda əsərin burada yazıldığı göstərilir.

-Bilirsinizmi? – deyər "Manas" oğlu marağımı hiss edib, sözə başlayır: – Orada yaxşı işləyə bilirəm. Ömrüm boyu qəlbimdə himn kimi gəzdirdiyim və sizin "Sarı-Özək simfoniyası" adlandırdığınız bu yazımı Çolpon-Atada kağıza köçürdüm. Görünür, ilham üçün məqam və məkan da vacibdir.

...Biz qonaqlıqdan duranda çiraqlar təzəcə yanmışdı. Kinemotoqrafçılar ittifaqı binasının qarşısında böyük izdiham vardı. Çingiz Aytmatov Frunze şəhərinə gələn, müxtəlif ölkələrdən, millətlərdən olan əli kitablı turistlərin "mühasirəsinə" düşdü. Biz Bolotla qol-qola girib, Loqvinenko küçəsində var-gəl eləməyə başladıq. Mənim "Sarı-Özək simfoniya"nın müəllifi avtoqraf istəyən oxucuların "əsaretindən" yarım saatdan sonra qurtardı. Onun təkidi ilə axşam gəzintisinə çıxdıq. Frunzenin cənub hissəsində irğay (söyüdəbənzər uca və yaraşlıq ağacdır) ağaclarının altında əyləşdik. Ortaya çay gəldi. "İlk müəllim" və "Ağ gəmi" filmlərinin rejissoru Bolot Şəmşiyevin, eləcə də Aytmatovun maraqlı söhbətlərindən doymaq olmurdu.

Ətraf mühitin qorunması problemi böyük yazıçını bir sənətkar kimi, həm də bir vətəndaş kimi zaman-zaman düşündürür. Həssas oxucu bunu "Ağ gəmi", "Erkən gələn durnalar", "Dəniz kənarıyla qaçan alabaş" povestlərindən, İssık-Göldən suvarmada istifadə etmək istəyənlərə "divan" tutan "Pravda" qəzetindəki yazısından və digər publisist qeydlərindən hiss etməmiş olmaz. "Kızkuu" və "Keçi qovdu" xalq oyunlarının, folklor bayramının yekunları Aytmatovun şəxsi təşəbbüsü ilə Frunzədə keçirilir. Bunun rəmzi və işıqlı tərəfləri var.

Oğlan və qızlar müsabiqə-yarışların başlanmasından bir gün əvvəl "Beş irğay" mərasiminə toplaşirlar. Bu o deməkdir ki, yüzlərlə iştirakçının hər biri "Manas" oğlunun səsinə səs verir, şəhərin ətrafında 5 ağac əkir. Əsl vətəndaşlıq hünəridir ki, Qırğızıstan paytaxtı qədim Bişkek yaşılığına görə SSRİ-də üç şəhərdən biridir. Bizdən 5-6 metr aralıda dələlər "gizlənqaç" oynayırdılar.

Şahmar Əkbərzadə

ANAM DÜNYA, SONAM DÜNYA

Axşam gəzintisindən sonra Ç.Aytmatovla Bolot yenə də mənə xəcalətlik verdilər.

Mehmanxanadan "Peşpək" qonaq evinə köçürüldüm. Bülbüllərin cəh-cəhi, gül-çiçəklərin rayihəsi, bir sözlə, Frunze axşamının gözəlliyi məni eyvana, sehrli bir qüvvə isə masa arxasına çəkirdi. İkinci birincini üstələdi. Bu sehrli qüvvə Aytmatov poçtunun cüzi hissəsi idi. Ona görə "cüz"i deyirəm ki, dünən "Gün var əsrə bərabər" romanının müəllifinə 300-dən çox məktub gəlmişdi. Svetlana Şadrinanın fikrincə bu hələ "kasad" gün idi...

"Gün var əsrə bərabər" romanı qısa müddətdə "Noviy mir" jurnalında, "Roman qazeta"da, "Qırğızıstan", "Molodaya qvardiya" nəşriyyatlarında üst-üstə 3 milyon tirajla buraxılıb. Hələ qardaş respublikalarda və xarici ölkələrdəki nəşrlərin də tirajını dürustləşdirib cəmləyə bilsən, kim bilir, neçə rəqəmli ədəd alınar". Elə buna görə də "Gün var əsrə bərabər" Aytmatovun ünvanına məktubu yağış kimi yağdırır. Qalaq-qalaq gələn sorğuların öhdəsindən nə özü gələ bilir, nə köməkçiləri. Müəllifə ürək sözünü yazan oxucular arasında Rəsul Həməzətov, Eduardas Mejelaytis, Qaysın Quliyev, Mixail Dudin, Fyodor Abramov, Yevgeni Yevtuşenko, Bəxtiyar Vahabzadə, Anar, Alim Keşokov, Mustay Kərim kimi mötəbər qələm sahibləri də var. Bundan başqa pərəstişkarlar siyahısında dövlət xadimindən tutmuş fəhləyədək hər qitənin nümayəndəsinə rast gəlmək olur. Alman türkoloqu Peter Hans Əhməd Şmidenin məktubunda deyildiyi kimi, "Dünyada Boranlı yarımdayanacağında baş verən hadisələrə biganə qalan oxucu tapacağına inanmaq çətindir".

... Yazıçının xaricdəki pərəstişkarlarından gələn bağlama və zərflərin üstündə, adətən, ikicə kəlmə olur: "SSRİ, Aytma-

tov". Bu o deməkdir ki, "Manas" oğlu Sovet İttifaqında ən məşhur şəxsiyyətlərindən biridir və ölkəmizdə onun koordinatını bilməyən yoxdur.

...Çingiz Aytmatova eyni gündə İtaliyadan 20 məktub gəlib. Parm şəhərindəki rəssamlıq məktəbi, kitab qrafikası şöbəsinin 15 tələbəsi diplom işlərini "Ağ gəmi" və "Gün var əsrə bərabər" əsərlərinə həsr ediblər. Məşhur rəssam Raspi Culiuani illüstrasiyalara qiymət verməyi, təcili geri qaytarmağı yazıçıdan xahiş edir. Bəs qiyməti necə verməli? Ç.Aytmatovu çətinlik qarşısında qoyan da bu idi.

...Aytmatov poçtunun ümumi statistikasında üstünlük gənclərin tərəfindədir. Yazıçının yaradıcılıq sirləri ilə maraqlananlar arasında azərbaycanlılar da var. ADU-nun tələbəsi H.Məmmədov, tibb institutunun tələbələri E.Səmədov, Ə.Məhəmmədli qızı, inşaat mühəndisləri institutunun məzunu S.Məmmədov, onların ufalı, qazanlı yaşdırları yazıçıdan soruşurlar:

"Siz hansı dildə daha asan yazırsınız? Əsərlərinizin dili ilə milli mənsubiyyətiniz arasında fərq yaranmırmı?"

Qırğız sovet nasiri həmin suallara belə cavab verdi:

-Diqqətli oxucular bilir ki, əsərlərimin çoxunu qırğızca yazmışam. Onları ya özüm, ya da tərcüməçilər rus dilinə çevirib. Son əsərlərimi isə rus dilində yazıb, sonra qırğızcaya çevirirəm. Deməli, iki ana dilim var.

Bu yerdə qazax sovet ədəbiyyatının banisi Muxtar Aue-zovun sözləri yadıma düşür: "Fəxr eləyirəm ki, qazax olmaqla, həm də insan oğluyam". Məncə, əsl sənət əsərinin bircə dili var. O da insan dilidir. Özümü sovet yazıçısı hesab edirəm.

-Çingiz ağa, "Gün var əsrə bərabər" in bir hissəsi astro-navtika problemlərinin bədii inikasına çevrilib. Oxucularımızdan çoxu maraqlanırlar: əsər üzərində işləyərkən alim-lərdən məsləhət almamısınız ki?

-Yox, həmin hissə təxəyyül məhsuludur. Ağlıma gəlməzdi ki, astronomika ilə məşğul olanlardan belə xoş rəylər ala-cağam. Bir astrofizikin məktubu bu cümlələrlə bitir: "Gün var əsrə bərabər" in fantastika hissəsinə iradım var. "Lesnaya Qrud" planetindən gələn siqnallar yerə dörd günə yox, üç günə çata bilər. Sizə göndərdiyim "dağılan planetlər" kitabımda bunun elmi şərhini var...

-Təəccüblüdür, söhbət bədii-fantastik əsərdən gedirsə, də-qiqliyin bura nə dəxli var? Məgər kainatda "Lesnaya Qrud" planeti varmı ki, oradan gələn siqnalların da yerə çatma müd-dəti barədə dəqiq hökm verəsən?

...Mənə elə gəlir ki, Aytmatovla bir yolluq sağollaşmışam. Onsuz da qayğıları başından aşan böyük yazıçını bir daha narahat etməyin özü insafsızlıq idi.

...Səhər obaşdan durub, gözə-gözə Kinematoqrafçılar itti-faqına gəldim. Götürdüyüm məktubları S.Şadrinaya qay-tarıb, "Leninçil jaş" qəzeti redaksiyasına yolladım. Redak-siyada başım xeyli qarışdı. Saat birin yarısında redaktor müavini, şair A.Rıskılov mənə yanaşdı:

-Çingiz ağa zəng vurmuşdu. Beş-altı dəqiqədən sonra aşağıda gözləyəcək.

Çaş-baş qaldım: "Xeyir ola, neyləyir məni?..".

Redaksiyadan çıxmağımla "Volqa"nın qarşımda dayan-mağı bir oldu. Aytmatov duruxduğumu görüb, maşının arxa qapısından əl elədi:

-Bəri gəl. "Cinayət" eləmişən.

Qabaqda əyləşən Bolot Şəmşiyev "Manas" oğlunun sözü-nə qüvvət verdi:

-Səhərdən səni axtarırdıq. Xəbərsiz-ətərsiz yoxa çıxmısan. Dünənki ümumi tanışlıq idi. Ata-baba süfrəmiz səni gözləyir.

Dillənməyə dilim olmadı. Yolda bildim ki, Alaşandakı yaylaq evinə gedirik.

-Bir nəslin sonrakı nəsle borcunu nədə görürsünüz?

-Hər şeydən əvvəl, xalqımızı mənəvi kamilliyə aparan milli adət və ənənələri onların qanına yeritməkdə! Biz milli mədəniyyətimizin kökünü, mayasını gələcək nəsələ yadigar verməliyik.

-Son əsərinizdə bu məsələyə yaxşı toxunmusunuz. Elə ağsaqqal Qazanqap da toxunulmaz adət və ənənələrə baş əyməyi, halallığı, ali hissləri cavan Yedigeyə təlqin edir.

-Elədir ki, var.

-Bəla burasındadır ki, bu məziyyətlərimizin ata-babamıza baş ucılığı gətirdiyini bəzən unuduruq.

-Bəlkə bu fikrinizi bir azca incələyəsini.

-Məsələn, Talasda, eləcə də bir sıra vilayətlərdə haramxorluq, əliyərilik hallarına rast gəlinmir. Niyə? Ona görə ki, ulu babalarımızdan qalan iki milli adət bunun qarşısına çəpər çəkir. Onlardan biri "Tuşoo kədi", o biri isə "Odarış" adlanır. Birinci mərasimdə təzəcə ayaq açan körpələri tərbiyə etmək üçün iş qüvvəsini itirən ağsaqqallar və ağbirçəklər yarışirlar. Onlar uşaqların halal addım atacaqlarına cavabdeh olmalarına kütlə qarşısında söz verirlər.

-Bəs "Odarış" mərasimi haçan keçirilir və məqsəd nədir?

-Bu mərasim uşaqlar 12 yaşına çatanda Novruz bayramı ərəfəsində icra olunur. Yeniyetmə qulağını, burnunu, gözünü, ağzını islanmış dəsmalla silib, onu tonqala atır. Bununla demək istəyirlər ki, onlar həyatda düzgün addım atacaq, eşitmə, görmə, iy və dad bilmə üzvlərinə nəfsi yaxın qoymayacaq, haramxorluğa əbədi nifrət edəcəklər.

...Elə bu vaxt Çingiz ağa yaxınlıqdakı silos qülləsini göstərib zarafata keçdi:

-Bu da mənim "xəyanət" etdiyim təsərrüfat. İlk dəfə zootexnikliyə orada başlamışam. Bilmirəm, məni itirməklə zootexnika elmi udub, ya uduzub?

Bu dəfə Bolotdan qabaq mən dilləndim:

-Bi itkidən qazanan ədəbiyyat olub. Görünür, qızgız nəsrini

ni dünyada şöhrətləndirmək, ucaltmaq üçün bir zootexnik öz peşəsinə "xəyatət" etməliymiş.

...Bir azdan ferma işçiləri qabağımızı kəsdilər. Ç.Aytmatov maşından düşdü. Sadə əmək adamları ilə əl tutub əhvallaşdı. Onların dərd-səri ilə maraqlandı. Yaxın vaxtlarda Alamedin çayı üzərində əlavə körpü çəkiləcəyinə söz verdi.

Yolumuza davam eləyəndə üzünü mənə tutdu.

-Dədə-babalarımız körpünü müqəddəs sayıblar. Xahiş edirəm, Qırğızıstanla Azərbaycan arasında ədəbi körpü salanlara - Cəmil Əlibəyova, İsaq İbrahimova, Əkrəm Əylisliyə, Xeyrulla Əliyevə, Vilayət Rüstəmzadəyə ehtiramımı yetirərsiniz.

-Məmnuniyyətlə, Çingiz ağa, azərbaycanlı pərəstişkarlarınızı yaradıcılıq planlarınızla tanış etmək istəyirdinizmi?

-Bu sirdir. Amma qan qardaşlarımdan da sirr! Tarixi mövzuda müasir ruhlu əsərimi bitirməkdəyəm. Şerti adı da "Köçəri quşun ağzı"dır. İş prosesində bəlkə də adını dəyişəsi oldum. Planımın biri də sizin tərəflərə gəlməkdir. Dostum Oljas Süleymenovla tez-tez görüşürük. Həmişə azərbaycandan ağız dolusu danışır. Macal tapsaq, bəlkə qoşa gəldik.

-Gözümüz üstə yeriniz var. Gəlişiniz bayram olar.

"Manas" oğlu yolüstü Alamedin çayının sahilində tikilən yaradıcılıq evinə baş çəkməyi də unutmadı. O, cavan ustalardan soruşdu:

-Alaşan sovxozu sizə əla xidmət etməyi mənə boyun olub, korluq çəkmirsiniz ki?

İş icraçısı razılıq elədi.

-Nə tikdiyinizi unutmayın ha!

...Bu da yaylaq evi. Böyükdən kiçiyə hamı bizi ürəklə qarşıladı.

-Anamız Seygül anadır. Qırğızıstana Bolot kimi oğul verib. Özü də bizim tərəflərdə "Beş barmağ"ı onun kimi bişirən tapılmaz, - deyə o, qürurla qarının ağ saçlarını oxşadı.

... Başa adlayırıq. Hər tərəf gül-çüçəyə bürünüb.

Aytmatov bu mənzərəyə baxa-baxa uşaq kimi sevinirdi. Hərədən torpaq haqqında bir söz deməyi xahiş elədi. Dadıma aşiq Veysəlin aşağıdakı misraları çatdı:

*Qarın yırdım
Qazmayınan, belinən,
Üzün çırdım dırnağınan,
əlinən.
Yenə məni qarşıladi
gülünən,
Mənim sadıq yarım qara
torpaqdır.*

Çingiz ağa da heyrətləndi, başına yığışanlar da. O, bəndi misra-misra təkrar elədirib, qırğızçaya çevirdi. Müəllifini soruşdu. Üzünü Bolotun atası, qocaman xalq şairi A.Şəmsiyevə tutdu:

-Veysəli qırğızlara tanıtdırmaq sənin boynuna!

... Aytmatov dağlarımızın adını soruşdu. Demə Qoşqarın, Babadağın, Şahdağın, Dəlidağın Qırğızistanda adaşları varmış. Qırğız dağının adını eşidəndə diqqətləndi. İki doğma, həm qafiyə sözü dəfələrlə təkrar elədi:

-Qırğız... Qırğız... Qırız... Qırğız...

... Süfrə başına topladıq. Adətə görə ortalığa qoç gəlməsi qoyuldu. Qaydanı bilsəm də, Çingiz ağa məni qabaqladı:

-Adətə görə bunu qonaq bölüşdürməlidir. Sən özümüzün-küsən, bıçağı bəri ver...

Seygül ana süfrəyə milli xörəklər düzür, əlini çiyinə qoyub nigaranlıqla soruşurdu: "Boloo, tattımı?" Təşəkkürümü bildirib: "dadlıdır" ana, dadlıdır" - deyirdim.

Qırğız süfrəsinin şahı "Beş barmaq" ortaya gələndə bu istiqanlı ananın məharəti bilindi.

Qırğızların maraqlı bir adətləri də var. Süfrəyə içkidən başqa kumız dolu kasa qoyulur. Hər kəs onu əlinə alıb,

növbə ilə ürək sözünü deyir.

...Kasa Bolota çatanda o, imitasiya məharətini işə saldı. Müslüm Maqomayevin ləhcəsində məşhur mahnımızın "Anamın anasısan, Azərbaycan!" misrasını oxudu və kasanı "Manas" oğlunun qarşısına qoydu.

Aytmatov vətən və ana haqqında müdrik sağlıq deyəndə xəyalımda Nayman ana, Ukubala, Zarifa canlanırdı.

...Növbə mənə çatanda "Manas" oğlu şeir istədi. Əllərini çiyinə qoyan Seygül ananın saçlarından ayrılan uzun, ağ tellər diqqətimdən yayınmadı. Ayağa durub bu ağ telləri saz kimi köksümə sıxdım.

... Qarşı dağlara baxa-baxa ana haqqında həzin-həzin şeir oxuyurdum. Seygül ananın Aytmatovu, Bolotu, məni bağrına basdığından sanki xəbərsizdim. Səsim Ala-too dağlarının ətkələrindən gəlirdi. Yaddaşımda bir səs boylanırdı. Bu anamın səsi idi. Uşaqlıqda dəcəlliyim tutanda o, acıqlanıb deyərdi: "Səni görüm səsin Ala dağdan, Qara dağdan gəlsin".

Ana "qarğışı" necə də alqışa çevrilərmiş! Səsim Ala-toodan - Ala dağdan gəlirdi. Qara dağ qalırdı, bircə Qara dağ!

*Şahmar Əkbərzadə
Bakı-Frunze-Bakı
1982*

İKİ SAAT Ç.AYTMATOVLA ÜZ-ÜZƏ

Bu görüşü çoxdan gözləyirdim. Əsas məqsədim aktual müsahibə almaq idi. Bu, bizim Ümumittifaq jurnalı ilə "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzetinin çoxminli oxucusu üçün nəzərdə tutulurdu. Redaksiyalar əvvəlcədən qərarlaşmışdı. Nəhayət, Frunze şəhərindən xoş xəbər gəldi: "Aytmatov sizi gözləyir". Budur, ədəbiyyatımızın və xalqımızın dostu, yaşadığımız günlərin qüdrətli və sanılan sənətkarlarından biri ilə üz-üzə söhbət edirik. Bu görüşdə Azərbaycan SSR EA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun direktor müavini, filologiya elmləri namizədi Vilayət Quliyev də iştirak edir.

A.Məmmədov - Çingiz Torekuloviç, bildiyiniz kimi, təmsil etdiyim jurnal bilavasitə türkdilli xalqların dil, ədəbiyyat, folklor və müəyyən mənada da mədəniyyətinin həm tarixi, həm də bu gündən bəhs edən yeganə Ümumittifaq orqanıdır. Bu, olduqca böyük bir şərəfdir. Və heç şübhəsiz, jurnalın redaksiya heyəti ilə redaksiyasının, həm də onun coğrafiya etibarı ilə SSRİ-nin və dünyanın demək olar ki, bütün türkoloji mərkəzlərini təmsil edən müəlliflərinin qarşısında böyük vəzifələr qoyur. İndi ömrünün on səkkizinci ilini yaşayan jurnal az iş görməyib. Türk dillərinin tarixi və bu günü, başqa dillərlə əlaqəsi, türkdilli xalqların folkloru və yazı ənənələri, türkologiyanın bir elm kimi tarixi və görkəmli simaları, eləcə də türkdilli respublikaların elmi həyatında baş verən diqqətəlayiq elmi-mədəni hadisələr haqqında həm elmi-nəzəri, həm də praktiki-təbliği əhəmiyyət daşıyan saysız-hesabsız məqalə, qeyd və məlumatlar çap edib, xalqları, alimləri, elmi müəssisələri bir-birinə daha yaxın tanıtdırmaqda, yaxınlaşdırmaqda, bir amal, bir məqsəd ətrafında birləşdirməkdə əvəzsiz rol

oynayıb. Hər vaxtın, hər zamanın öz tələbi var. Bu mənada yaşadığımız günlər, inqilab pafosu, yenidənqurma, demokratiya və aşkarlıq əhval-ruhiyyəli indiki mərhələ həm türkologiya elmindən, həm də bu elmin nüfuzlu tribunası olan "Sovetskaya türkologiya" jurnalından öz işlərini əsaslı surətdə yenidən qurmağı, stereotip və şablonçuluqdan yana qurtararaq zamanla ayaqlaşmağı, aktual məsələlərin həllinə və işıqlandırılmasına diqqəti artırmağı tələb edir. Bu məqsədlə, bir sıra işlər görülməkdədir. Hər şeydən əvvəl, jurnalı dar ixtisaslı dilçilik jurnalından əhatəli filoloji (və bəlkə də təcridən tarixi-filoloji) orqana çevirməliyik. Düzdür, folklor və ədəbiyyatşünaslıq məsələlərinə həsr olunmuş məqalələrin sayını get-gedə artırırıq. Amma buna baxmayaraq, hələ də köhnə stereotip fəaliyyət göstərir, redaksiyamızın ünvanına əsasən dilçiliyə aid yazılar gəlir. Eyni hal türk dillərinin tədrisi və türk dillərinə tərcümə probleminə də aiddir. Bu məsələlərə jurnal xüsusi diqqət verməlidir. Lakin əfsuslar olsun ki, müxtəlif respublikalarda keçirdiyimiz görüşlər, apardığımız söhbətlər hələlik bu sahələri fəallaşdırmaq üçün əlamətdar bir yenilik gətirə bilmir. Keçmişlə bu günü, yaddaşla gələcəyi əlaqələndirmək məqsədilə yeni "İrs" rubrikası açmışıq. Burada görkəmli türkoloqlar (xüsusilə 37-ci ilin qurbanları) haqqında yazılar veriləcək, onların heç çap olunmamış və yaxud da nə vaxtsa çap edilən, lakin artıq az qala hamı tərəfindən unudulan məqalələri (əlbəttə, bu gün üçün aktual elmi əhəmiyyət daşıyanları) verilməkdir. Türkdilli xalqların folklor nümunələrinin, ədəbi abidələrinin mətnlərinin bu rubrikada çapı da maraqlı hadisələrdən olacaq. Jurnalımızın dünya əlaqələrinə xüsusi fikir verir, müəlliflərin coğrafiyasını xeyli genişləndiririk. 1988-ci ilin üçüncü nömrəsindən başlayaraq xarici müəlliflərin bəzi məqalələri yazıldığı dildə, yəni ingilis, alman və ya fransız dillərində çap olunacaq. Ən böyük arzumuz jurnalın səhifələrində real həyatın nəbzinin döyünməsinə təmin etmək, geniş kütlələri

öz arxasınca apara biləcək publisistik notların dillənməsinə nail olmaqdır. Türkdilli xalqların tarixi və bu günü ilə bağlı məsələləri təhrif edən burjua alimlərinə tutarlı cavablar vermək, türk dillərinin başqa dillərlə, xüsusilə rus dili ilə əlaqəsini, xırda xalqların mədəniyyətlərinin qorunub saxlanması və s. kimi böyük ictimai-siyasi əhəmiyyətli məsələlər haqqında zəmanəmizin tanınmış alim, yazıçı və ictimai xadimlərinə müraciət edəcəyik. Respublikamızın əlaqədar mətbuat orqanları ilə yaradıcılıq ünsiyyətimiz də bu məqsədlədir. Siz bizim ədəbi jurnalların, "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzetinin çox sevdiyi müəlliflərdənsiniz. Haqqınızda dəfələrlə maraqlı yazılar gedib. Məmnuniyyətlə oxumuşuq. Buradan qayıdan kimi də, sizinlə olan söhbətimizi qəzetin redaksiyasına təqdim etmək fikrindəyik. İlk müsahibimiz sizsiniz. Söhbəti sizi daha çox düşündürən və bu gün üçün xüsusilə aktual saydığınız problemə başlamağınızı xahiş edirəm.

Ç.Aytmatov - Türk dilləri dünyanın ən böyük dil ailələrindəndir və Avroasiyanın çox böyük bir hissəsində yayılmışdır. Bu ailəyə daxil olan dillər böyük həyat yolu keçmişdir. Onların birində ədəbi-bədii irs yaranıb, əvəzsiz tarixi məlumat, yaddaş qeydə alınıb. Türkdilli xalqların, onların dil, folklor və ədəbiyyatlarının tarixi çox-çox qədim olsa da, türkologiya elmi və bu elmi təbliğ edən jurnal nisbətən son dövrlərdə, daha doğrusu, sovet dövründə yaranmışdır. Əlbəttə, türkologiyanın qaynaqları bir az irəlilərə, orta əsrlərə (Mahmud Kaşqarlıyı yadımıza sala bilərik) gedib çıxsada, onun, yəni türkologiyanın əsaslı konsepsiyalara söykənən, çoxşaxəli predmeti olan müstəqil bir elm sahəsi kimi formalaşması və fəaliyyət göstərməsi əsasən sovet dövrünə təsadüf edir. Bu dövrün öz mürəkkəblikləri, ziddiyyət və problemləri olub və onlar heç şübhəsiz, başqa sahələr kimi türkologiyanın taleyində də müəyyən izlər buraxıb. Hər halda, bu, çox sevindiricidir ki, belə bir elm var, onu təbliğ

edən jurnal var, bu elmlə məşğul olan elmi müəssisələr və alimlər var. Türkologiya çox iş görüb. İndi onu daha da inkişaf etdirmək, məsələlərə dar kabinet səviyyəsində deyil, geniş miqyasda, müasir, siyasi-ictimai və ideoloji iqlim aspektində yanaşmaq, xalqların bu günü və sabahı üçün son dərəcə vacib olan məsələlərin həllinə diqqəti artırmaq lazımdır. Bu işdə əsas iş alimlərin üzərinə düşür və buna görə də mən həm türkologiyanı yaradanlara, həm də onun fədakar təbliğatçısı olan nəşirlərə böyük hörmət bəsləyirəm. Əlbəttə, biz yazıçılar da müəyyən işlər görürük və görməliyik. Bu gün də mən mütəxəssis kimi yox, yazıçı kimi, vətəndaş kimi bəzi məsələlər haqqında öz müşahidə və mülahizələrimi söyləmək istəyirəm.

Bəri başdan diqqətinizi parodoksal bir problemə yönəldim. Söhbət türk dillərindən getsə də, "Sovetskaya türkologiya" jurnalı və türkoloji əsərlərin böyük bir qismi (türkdilli regionlarda aparılan bir çox tədqiqatlar da daxil olmaqla) rus dilindədir. Dünya tərcübəsində belə hallar var. Yəni bir dil daha çox inkişaf edən və güclü olan başqa dilin köməkliyi ilə öyrənilir və təbliğ olunur. Məsələn, hind dili üçün belə bir funksiyayı ingilis dili icra edir. Şimali Afrika dilləri üçün eyni işi fransız dili görüb və indi də görməkdədir. Mənə belə gəlir ki, bizdə də eyni vəziyyətdir. Bu, qarşısızalmaz bir gerçəklikdir, onu başa düşməli və yaranmış vəziyyətdə öz ana dillərimiz üçün maksimum xeyir əldə etməyin əlverişli yolunu tapmalıyıq. Əlbəttə, çox əfsuslar ki, türkdilli xalqların hamısının başa düşə biləcəyi, bu xalqların hər birinin dilinə eyni dərəcədə yaxın ümumi bir türk dili yoxdur. Tale bu dillərin hər hansı birini müasir dövrdə türkdilli xalqların hamısının istifadə edə biləcəyi ümumi ünsiyyət vasitəsinə çevirə bilməyib. Uzağa getməyə. Götürək ən yaxın qonşumuz qazaxları. Dillərimiz olduqca yaxındır. Amma buna baxmayaraq onlarca elmi fikir mübadiləsinə rus dilində aparırıq. Halbuki burada vəziyyətdən başqa çıxış yolu tap-

maq olardı. Bir sözlə, yaranmış tarixi şəraitdə rus dili xalqları birləşdirmək funksiyasını öz üzərinə götürüb. Bununla əlaqədar dillərin bir-birinə münasibəti və əlaqəsi yeni seçiyə qazanaraq dəyişir, rus dili kimi güclü bir partnyorla paralel fəaliyyət göstərən hər bir türk dilinin yerini, mövqeyini və funksiyasını dəqiq müəyyənləşdirmək ehtiyacı üzə çıxır. Türkdilli regionlar üçün qoşadillilik tarixi zərurətdir və onsuz keçinmək çətindir - bəzən bir-birimizi anlamamağa, anlamaq istəməməyə qədər sərtləşən mübahisə və götür-qoydan sonra gəldiyimiz qənaət belədir. İndiki şəraitdə SSRİ-dəki hər bir türk dili üçün ən yaxşı mövcudiyət forması rus dili ilə partnyorluqdur. Bu, öz-özlüyündə mürəkkəb və olduqca böyük məsələdir. Biz - yəni tərəflərdən biri öz dillərimizin layiqli partnyor olmasının qeydinə qalmalıyıq ki, onlar rus dili ilə əməkdaşlıq və əlaqədən nəinki ziyan çəkməsinlər, əksinə, daha da kamilləşmək və qüvvətli olmaq üçün bu müvazilikdən, partnyorluqdan istifadə etsinlər. Türk dillərinin ən dərin qatlarından müasir kateqoriyaları, müasir düşüncəni ifadə etmək üçün yeni-yeni laylar tapıb üzə çıxartmalıyıq. Dillərimiz üzərində böyük yaradıcılıq işləri aparılmalı, onların müqavimət gücü artırılmalıdır.

Əlbəttə, qoşadilliliyə hamının münasibəti eyni deyil, şübhələr də var, ana dilinin gələcək aqibəti üçün bu prosesin ziyanlı ola biləcəyini güman edib tərəddüd edənlər də var. Şəxsən mən başqa çıxış yolu görmürəm. Ona görə də hər regionda, hər respublikada qoşadilliliyin - yəni rus dili ilə yerli əhalinin ana dilinin müvaziliyinin tərəfdarıyam. Bu mövqeyimi evdə də, mərkəzdə də, xaricdə də müdafiə etməyə çalışıram. Siz alimlərin necə düşündüyünü bilmirəm. Amma həyat göstərir ki, indi bu saat qoşadillilik ən real, ən əlverişli yoldur. Sosial-siyasi şəraitin özü dil mədəniyyətinin, dil quruluşunun bu istiqamətdə inkişafını tələb edir. Dönə-dönə təkrar edirəm, belə bir şəraitdə biz öz daxili mədəniyyətimizi,

dil mədəniyyətimizi durmadan təkmilləşdirməli, qoşadillilik prosesində layiqli partnyor kimi iştirak etməliyik. Əks təqdirdə, öz mövqeyimizi itirər, asanlıqla öz dilimizi unudub, o biri dilə keçə bilərik. Həyatda belə hallar tez-tez baş verir və ona görə də biz çox böyük yaradıcı, elmi, ideoloji və mədəni qüvvə sərf etməliyik ki, özgə dilə keçmə halı baş verməsin. Hər şey özümüzdən asılıdır. Heç kəs bizim əvəzimizə bu işi görəsi deyil.

Şəxsiyyətə pərəstiş və durğunluq illərində adət etmişik ki, kimsə bizim yerimizə düşünməli, bizim yerimizə danışmalıdır. İndi zaman başqadır, göstəriş gözləmək, icazə dalınca qaçmaq vaxtı deyil. Dünən partiya iclasında da bu barədə danışmışam. Söhbət dillərdən, milli mədəniyyətdən gedirdi və mən inandırmağa çalışırdım ki, dilimizin necə inkişaf edəcəyi, yaşayıb yaşamayacağı bizim özümüzdən asılıdır, bu işlər barəsində heç kəs bizim əvəzimizə baş sındırmağa borclu deyil, bunu biz özümüz etməliyik. Amma əfsuslar ki, bəzən görürsən ki, iş tamamilə başqa istiqamətdə aparılır. Adi bir misal. Bu gün bizim Rəssamlar İttifaqının yanından keçirdim. Orada bizim milli rəssamlarımızın birinin əsərlərindən ibarət sərginin afişası var. Rus dilində. Məgər onun yanında həmin afişanın qırğızca qarşılığını vermək olmazdı-mı? Olardı. Amma yada düşür. Əslində, gərək həyatına aid bir şeyi əvvəlcə öz doğma dilində ifadə edəsən, sonra başqa dildə. Adi həqiqətdir. Amma gərək bu adi həqiqəti addımbaşı adamların yadına salasan. Yada salanda da, bəzən elələri tapılır ki, bunu başqa cürə yəzub sənə bir millətçi damğası da vururlar. Sizdə, Azərbaycanda mənə elə gəlir, vəziyyət daha yaxşıdır, Özbəkistanda normaldır. Qazaxıstanda milli dildən çox zəif istifadə olunur. Mən bunu tarixi amillərlə izah edirəm. Axı, bizim keçmişdə sabit yazılı mədəniyyətimiz olmayıb, daha çox şifahi ədəbiyyat inkişaf eləyib. Kəç həyatı, mütəmadi yerdəyişmə mədəniyyətin oturaqlaşmasına imkan

verməyib. Məktəblərin daimi fəaliyyət göstərməsinə şərait olmayıb. Bu, birinci səbəbdir. O biri səbəb mənə elə gəlir ki, yaşlı nəslin bu məsələyə biganə yanaşması ilə bağlıdır. Onların bir çoxu milli nihilizm xəstəliyinə tutulublar. Guya beynəlmiləlçi olduqlarını göstərmək üçün milli dilin zənginliyinin ayaqlar altına salınmağına belə hazırdılar. Amma bu, beynəlmiləlçilik deyil. Çünki əsl beynəlmiləlçilik mövcud dillərin sıxışdırılması deyil, qarşılıqlı əlaqəsini, birgəyaşayışını tələb edir. Görünür ki, milli dilin üstündən asanlıqla xətt çəkən bu adamlar üçün vaxtilə belə yaşamaq asan olub. Bu, özünütəbliği, milli marağı, ümumxalq marağını öz şəxsi marağına qurban verməyin xüsusi bir yolu olub. Biz bununla indi də qarşılaşır və imkan daxilində mübarizə aparırıq. Yaxşı cəhət odur ki, bütün bunlar göz qabağında baş verir. Bu, müsbət haldır. Çünki adamlar öz gözləri ilə görüb, qulaqları ilə eşidib məsələnin nə yerdə olduğunu yavaş-yavaş başa düşürlər.

A.Məmmədov - Çingiz Torekuloviç, sözünüzün qüvvəti, bizim Azərbaycanda dil quruculuğunun gedişi, daha doğrusu, Azərbaycan - rus qoşadillilik şəraitində milli dilin mövqeyi, rolu və funksional imkanları, başqa türk dillərinə nisbətən daha əlverişli vəziyyətdədir. Son illərdə həm ana dilinə, həm də rus dilinə diqqət artıb. Hər iki dilin öyrənilməsinə və təbliğinə xüsusi qayğı göstərilir. Uşaqların ana dilində oxumasına və yaxud heç olmasa ana dilini bilməsinə valideyn marağı deyəsən güclənir. Öz dilinin üstündən vaxtilə asanlıqla keçən "seçmələr" yavaş-yavaş ümumi atmosferin təsiri altında alayarımcıq da olsa, ata-baba dillərində danışır və onu öyrənməyə başlayırlar. Rusdilli ədəbiyyatın tərcüməsinə geniş yer verilir. Azərbaycandilli reklam və afişaların sayı çoxalır, rəsmi məruzə və çıxışların ana dilində edilməsi artıq qeyri-adi bir şey kimi sayılmır. Milli dilin zənginləşdirilməsi, tədrisi, nitq mədəniyyəti və c. ətrafında söhbətlər, müzakirələr, narahatlıqlar təbii surət-

də artır və bütün bunlar rus dilinin kütləvi şəkildə mənimsənilməsi prosesi ilə yanaşı gedir. Lakin müsbət qiymətləndiriləcək bu hallarla yanaşı xüsusi narahatlıq törədən məqamları qeyd etməyə bilmərəm. Məsələ burasındadır ki, Azərbaycan - rus dili partnyorluğu bərabər hüquq və tam demokratik zəmində getsə də, həmin partnyorların işlənmə gücü bərabər deyildir. Belə ki, dövlət sənədlərində, dəftərxana kağızlarında, texniki ədəbiyyatda, hətta ictimai elmlərə aid milli mövzulu tədqiqatlarda belə rus dilinin yayılma, işlənmə tezliyi Azərbaycan dilinə nisbətən xeyli çoxdur. Professional musiqi, memarlıq və kino sənətinə aid tədqiqatlarda demək olar ki, hegemonluq o biri partnyora, yəni rus dilinə məxsusdur. Bunun da əsas səbəbi milli dilə passiv münasibətimizdə, onun yaradıcı imkanlarını inkişaf etdirmək üçün qüvvə sərf etmək istəməməyimizdədir. Məsələn, metalların müqavimətinə aid bir əsəri rus dilində yazmaq asandır. Hazır terminologiya var, klişe və trafaretlər var, spesifik üslub da məlumdur. Amma belə bir kitabı Azərbaycan dilində yazmaq üçün bu dili bilmək azdır. Gərək həmin dilin imkanlarını metalların müqaviməti predmetinin tələblərinə uyşdurasan. Lazımı terminlərin qarşılığını tapasan. Spesifik üslub çaları yaradasan. Həmin sahəyə aid məlumatı aydın və anlaşıqlı şəkildə ifadə etməyə əlverişli olan sintaktik layı müəyyənləşdirəsən. Bu işə əməlli-başlı zəhmət və professional yaradıcılıq tələb edir. Ona görə də çoxları bu sahədə təcrübə və səriştəsi olan rus dilinə müraciət edir, milli dil də qalır seir və adi danışmaq üçün. Dərsləklərin, dəqiq elmlərin və texnikaya aid vəsaitlərin bərhad tərcümələri buna aydın nümunədir. Milli dilin partnyorluq gücünü artırmağın əsas yollarından biri onun intellektual yükəkmək səviyyəsini artırmaq, ana dilinin daxili imkanlarını ən mürəkkəb məlumatları ifadə etmək üçün alışdırmaqdan ibarətdir. Adi mühasibat sənədlərində, əmr, fərman və sərəncamlarda Azərbaycan dilinin nə qədər yadlıq çəkdiyini hamımıza bəllidir. Əlbəttə, hər şey özümüzədən asılıdır. Dil

haqqında uzun-uzadı danışmaq yox, dildə danışmaq, onu inkişaf etdirib texnika, siyasət, iqtisadiyyat, diplomatiya, dəftərxana və c. dilinə çevirmək lazımdır. Yalnız biz bu halda ana dilimizin əbədiyyətini təmin edə bilərik. Mühüm fəaliyyət sahələrini o biri partnyora verib, ana dilini ancaq məişət və bədii ədəbiyyat mühiti ilə qapamaqla iş bitmir. Bu, milli dilə qeyri-yaradıcı və biganə münasibətdir.

Ç.Aytmatov - İşi bu dərəcəyə özümüz çatdırmışıq. Məsələyə şüurlu yanaşmalıyıq. Dəftərxana sənədlərinin, texniki ədəbiyyatın və c. əvvəlcə rus dilində tərtib olunub sonradan milli dilə tərcümə edilməsi hələlik böyük fəlakət deyil, dərdin yarısıdır. Əsl bəla ondadır ki, bütün bu sənədlər ancaq bir dildə - rus dilindədir. Bizdə məhz belədir. Dissertasiyalar, elmi tədqiqatların çoxu rus dilində yazılır, milli dil intellektual fermentsiz qalır. Heç bir rusun işdə kiçicik də olsa müqaviməti, maneəçiliyi yoxdur. Günah bizim özümüzdədir, yaşlı nəslin mədəni kasıblığı bu yerə gətirib çıxarıb. İndi də biz vəziyyəti düzəltmək istəyirik. Çətindir, çox çətindir. Amma etməliyik. Düşünməliyik. Heç olmasa lazımı ədəbiyyatı vaxtında və tam şəkildə öz dilimizə tərcümə etməliyik. Şərait elədir ki, bəzi adamların fikrincə, məsələyə belə yanaşmaqla biz öz dilimizi rus dilinə qarşı qoymağa, rus dilinin qiymətini aşağı salmağa çalışırıq. Bu, kökündən səhvdir. Söhbət heç bir qarşı qoymadan getmir. Rus dili var, yaşayır, öz qanunları ilə inkişaf edir. Biz isə onunla əlaqə saxlamalı, necə deyərlər, birgə yaşamalıyıq. İndi xalqlar dövlət daxilində birgəyaşayış formalarını axtarırlar, biz isə qoşadilli birgəyaşayış formalarını tapmalıyıq. Biz bunu məhz indi həll etməliyik. Çünki adamlar, nəhayət, hər şeyi başa düşməyə başlayıblar və bu sahədə tərpəniş artıq yaranıb. Gəlin öz dillərimizə qayıdaq. Mən mütəxəssis deyiləm. Amma bununla belə türkologiyaya, türk dillərinin taleyinə biganə də deyiləm. Dilləri bilməyə gələndə təbii ki, qazax dilini daha yaxşı bilirəm.

Çünki o, qırğız dilinə daha yaxındır. Tatar dilini də pis bilmirəm. Çünki anam tatarlıdır. Özbək dilinə yaxşı bələdəm. Başqırd dilinə gəldikdə burada məsələ bir az qəlizdir. Çox maraqlısı türkmən dilidir. Belə ki, bəzi adamlar danışanda rahat başa düşdüyüm halda, başqaları danışanda, demək olar ki, çox çətin başa düşürəm. Bir türkmən dostum var. Tanınmış kino rejissoru Xoca Narlıyev. O danışanda, demək olar ki, heç nə başa düşmürəm. Ona görə də dəfələrlə demişəm: "Elə et ki, biz bir-birimizi başa düşə bilək". Azərbaycan dili mənə xeyli yaxındır. Çünki türkcəni az-maz bilirəm. Bu dildə danışırım. Türkiyədə beş-altı gün qalandan sonra ona tamamilə öyrəşirəm. Hətta bir dəfə Türkiyə radiosu ilə qarışıq bir qırğız - türk dilində çıxış da etmişəm. Belə bir şəraitdə elm bizim bir-birimizi daha yaxşı anlamağımıza, başa düşməyimizə imkan yaratmalıdır. Öz dilimizi az və ya çox dərəcədə bilirik, işlədirik. Amma bu azdır. Biz qardaş dillərdən bəhrələnməli, lazımı terminlərə və sözlərə, əlbəttə, heç bir süniliyə yol vermədən, götürməliyik. Dillərimizin qarşılıqlı əlaqəsi və bağlılığı möhkəmlənməlidir. Bizim yaşlı nəsil öz dili çərçivəsinə o qədər qapanmışdır ki, hətta "insan" və "iman" kimi sözlərdən imtina edib onları islamın yad təsiri kimi qiymətləndirirdilər. Halbuki, bu sözlərin çox qədim tarixi var və onların türk dillərində işlənməsində qeyri-təbii heç nə yoxdur.

V.Quliyev - Məqalələrinizin birində yaxşı bir misal gətirmişdiniz. Sizdə bir qəzet çıxır: "İssık-Göl pravdası". Qırğız dilində "həqiqət" sözü olduğu bir halda, "pravda" sözünün işlənməsi, əlbəttə, o qədər də yerinə düşür.

Ç.Aytmatov - Bu barədə çox deyilib, çox danışılıb. Amma bizlərdə ətalət o qədər qüvvətlidir ki, əlaqədar dairələr bu vəziyyəti düzəltmək qeydinə qalmırlar. Söhbət "pravda" sözündən getmir. Söhbət ondan gedir ki, həmin mənanı ifadə etmək üçün həm qırğız dilində, həm də başqa türk dillərində

istənilən qədər söz var. Əgər bir mənanı vermək üçün hər hansı türk dilinin öz sözü yoxdursa, o, ilk növbədə həmin söz üçün başqa türk dillərinə müraciət etməlidir və bu tam əlverişli yoldur. Türk dillərinin bir-birindən söz və termin alması prosesini inkişaf etdirmək lazımdır. Bu daha çox qazax və qırğız dilləri kimi yaxın dillərə aiddir. Burada qorxulu heç nə yoxdur. Bir qardaş o biri qardaşın malından istifadə edir. Bunu elmi yolla, özü də hər dilin inkişaf xüsusiyyətini nəzərə almaqla həyata keçirmək olar. Türk dilləri ümumən çox qədimlərdə yaransalar da, hamısının taleyi eyni olmur. Hərəsi öz həyat yolunu keçib. Sosial, tarixi və coğrafi amillər öz təsirini göstərüb. Azərbaycan və özbək dili kimi əskiyazılı dillər irəli çıxıb. Əyalət mövqeyində qalan dillər isə öz inkişafında geriləyib. Türk dillərinin inkişafından danışanda islam faktorunun təsiri də nəzərə alınmalıdır. Çünki başqa dinlər kimi müsbət və mənfi cəhətləri olan islam dini türk dillərinin formalaşması tarixində müəyyən izlər buraxmışdır.

A.Məmmədov - Doğru qeyd etdiniz ki, bütün dinlər kimi islam dininin də həm müsbət, həm mənfi cəhətləri var və bu cəhətlərə biz elmi-dialektik mövqedən yanaşmasaq, mədəni-tarixi inkişafımızın çox mühüm məqamlarını yaddan qaçırmış olarıq. İslam türkdilli xalqların həyatına, yaşayışına, memarlığına, incəsənətinə, ədəbiyyatına, ümumiyyətlə dünyagörüşünə müəyyən təsirlər göstərüb və bu gün islam haqqında elmi biliyə malik olmadan bu təsiri üzə çıxarmaq və düzgün qiymətləndirmək mümkün deyildir. Təkcə bunu demək kifayətdir ki, türk dillərinin ən dəyərli abidələrini tarix üçün qoruyub saxlayan ərəb əlifbası türkdilli regionlarda islamdan sonra yayılıb. Ərəb dilindən keçən neçə-neçə söz və termin də bu qəbildəndir. Bilmədən, öyrənmədən, mahiyyətinə varmadan hər hansı bir dini, o cümlədən də islamı inkar etmək şəxsiyyətə pərəstişin, tarixə yumruqaltı baxışın qoyub getdiyi ziyanlı keyfiyyətlərdəndir. Rusiyada xristianlığın qəbul edilməsinin 1000 illiyi-

nin qeyd olunması bu sahədə də obyektiv ölçülərin, demokratiya və aşkarlığın münbit zəmin tapmasına imkan yaradacaqdır.

Ç.Aytmatov - Bunu təbliğatçılıq işi ilə məşğul olan adamlar xüsusilə başa düşməlidirlər. Bu və ya başqa bir şeyin inkarına elmi təhlillə gəlmək lazımdır, deklorasiya ilə yox. Xalqların tarix boyu yaratdığı zəngin irsə belə barmaqarası baxışın nəticəsidir ki, tariximizin ayrı-ayrı mərhələləri öyrənilməyib, "ağ buraxılıb" və yaxud da əslində olduğu kimi deyil, şəxsiyyətə pərəstişin tələb etdiyi kimi təqdim olunub. İndi bu boşluqlar yavaş-yavaş doldurulmalı, haqq və nəhaqq öz yerini tapmalıdır.

A.Məmmədov - Bu, təkcə dinə aid deyil. Sürətli inkişaf yürüşündə biz çox şeyi atıb-gəlmişik. İlkliyimizdən çox aralandığımızdan kök və budaq arasında uçurumlar yaranıb. Sivilizasiya deyilən şey bizə çox baha başa gəlib. Tərəqqi deyilən şey bizə bəzi hallarda özünüisraf hesabına əldə edilib. İndi bu israfçılığın ağırsını aydın hiss edirik. Cavan analar uşaqlarına lay-lay demir. Böyüklər gələndə kiçiklər ayağa qalxmır. Evlənmək də sürətlədir, boşanmaq da. İtirdiyimiz mənəvi dəyərləri qaytarmaq bir yana, təbiətin ekologiyası kimi mədəniyyətin, xüsusilə xırda xalqların mədəniyyətinin ekologiyası da günün ən aktual, ən həyəcənli məsələsinə çevrilir. Heyvanlar, bitkilər "qırmızı kitab"a düşürlər. Bəs taleyin azlıqda saxladığı kəmiyyətə az, mənən böyük, zəngin xalqlar necə?

Ç.Aytmatov - Bu, mənə belə gəlir ki, müasir təfəkkür mədəniyyətinin əsas çatışmazlığıdır. Amma bununla belə, sizin dediklərinizin iqtisadi səbəbləri də vardır. Dillər var, bu dillərin tarixi var. Xalqlar var, onların da tarixi var. Bunlar öz yerində. Lakin müasir dünyanı və o cümlədən, xalqların həyatını idarə edən iqtisadi səbəblər də var. Qərbi Avropada olanda mən tez-tez türklərlə görüşürəm. Xüsusilə Qərbi Berlində. Yaşlılarla dil tapmaq asandır. Asanlıqla bir-birimizi başa düşürük. Cavanların eləsi var öz dilini bilmir. Eləsi

də var bilir, amma üzdən. Çünki ölkə, cəmiyyət türk dilindən özünün sayası, iqtisadi, sənaye və məişət həyatında istifadə edə bilmir. Bu funksiyanı alman dili icra edir. Buna görə də öz işləklilik genişliyini itirən türk dili Qərbi Almaniya mühitində öz daşıyıcılarını itirir. Xırda xalqlar da eynilə etnik özünəməxsusluğunu, dilini, adətlərini nəhəng stereotiplərin təzyiqi altında unudur, iqtisadi cəhətdən əlverişli olmayan şəraitə düşdüyündən güclü komponentin içində əriməyə başlayır. Bu prosesdə kütləvi təbliğat vasitələrinin rolu da az deyil. Məsələn, televiziya verilişlərinin 90 faizi bir dildə, 10 faizi o biri dildə olanda adamlar daha tez-tez eşitdikləri dilə adət edir. məlumatı əsasən bu dil vasitəsilə qavramağa alışır-lar və beləliklə də öz milli köklərindən uzaq düşürlər. Mən bir dəfə bu barədə demişdim ki, biz elə hey sosializmin üstünlük-lərindən danışırıq, amma demirik ki, bu üstünlüklər bir yerdə çoxdursa, başqa bir yerdə azdır. Əgər biz tam sosializm cəmiyyətiyə, belə prosesləri şüurlu surətdə tənzim etməli-yik. Kapitalist qərbində bunu etmək mümkün deyil. Orada hər şeyi iqtisadiyyat, bazar tənzimləyir. Bazar necə tələb edirsə, mədəniyyətin, dilin taleyi də elə həll olunur. Amma biz bu işə şüurlu müdaxilə etməli, bir az çox diqqət və vəsait ayır-malı, xırda xalqların özünəməxsusluğunu qaytarmalı, milli şüurlarını inkişaf etdirməli, onlar üçün məktəb, uşaq bağçası və teatrlar tikməli, radio və televiziya verilişləri təşkil etməliyik. Bütün bu işləri dövlət orqanları şüurlu surətdə həyata keçirməlidir.

A.Məmmədov - Və bu olardı əsl sosializm, işgüzar sosializm!

Ç.Aytmatov - Sosializmin bu mənada üstünlükləri böyükdür. Amma bu üstünlüklərdən istifadə etmək gərəkdir. Onlar öz-özünə həyata keçə bilməzlər. Deməli, yenə hər şey bizim özümüzədən asılıdır.

V.Quliyev - Söhbət ki, tarixi irsə münasibətdən getdi, bir şeyi soruşmaq istəyirəm. Siz öz əsərlərinizdə çox tez-tez türk

mifologiyasına müraciət edirsiniz. Bu maraq nə ilə bağlıdır?

Ç.Aytmatov - İnsanlığın daha erkən dövrünün məhsulu olan miflər xalq müdrikliliyini, onun inkişafının müəyyən mərhələsini ifadə etdiyindən çox qiymətli bir mədəni sərvət-dir. Bu irsə layiqli münasibəti mən olduqca qanunauyğun sayıram. Burada millətçiliyə uyğun gələn heç bir şey yoxdur. Hər bir mif öz-özlüyündə xalq düşüncəsinin gücünü özündə əks elədir və hər dəfə mifə müraciət etdikcə, biz elə bil ki, müasir insanın daşdığı hər hansı bir mənəvi keyfiyyətin tari-xi kökünə qayıtmış oluruq. Manqurtu yadınıza salın. İndi bu obraz özlüyünü tərəkətməmiş minlərlə adamın ümumiləşdirilmiş adına çevrilib.

A.Məmmədov - "Cəllad kötüyü" romanınızdakı bir yeri yadınıza salmaq istəyirəm. Ağbörü Bostonun kiçik oğlunu aparanda Bostonun əlacı kəsilir və Ağbörünü güllə ilə vurmaq istəyir. Güllə hər ikisini - həm Ağbörünü, həm də uşağı öldürür. Mənə belə gəlir ki, əgər bu güllə dəyməsəydi, Ağbörü oğlan uşağını aparacaq və roman elə bil ki, qədim türklərin əcdadı olan Anaqurt haqqındakı mifin əsasını təşkil edən ilkin motivlə bitəcəkdə. Yəni Ağbörü bu uşağı tərbiyə edib böyütməklə türk-lərin yeni nəslinin əcdadını boya-başa çatdıracaqdı və türk dünyasının yeni, ilkinlikdən qidalanan mərhələsi başlayacaqdı.

Ç.Aytmatov - Lakin əfsuslar olsun ki, təcrübə göstərir ki, canavar sürülərinin aparmış olduğu uşaqların çoxusu danışmaq qabiliyyətini itirir və qeyri-normal inkişaf edirlər. Hindistanda, Latın Amerikasına ölkələrində baş verən anoloji hallar göstərir ki, qurd sürülərində böyüyən uşaqlar insan keyfiyyətlərini tamamilə itirir.

A.Məmmədov - Söhbət romanın dialektikasından, bədii əsərin stixiyasının Anaqurd əfsanəsinin stixiyasına doğru inkişaf etməsindən gedir.

Ç.Aytmatov - Əlbəttə, bozqurdlar haqqında türk mifi görünür, təsadüfi deyil. Yəqin qədim vaxtlarda belə hadisələr

ÇİNGİZ AYTMATOVLA TƏMİZ SÖHBƏT

tez-tez baş verib. O vaxt belə uşaqları tapıblar. Lakin həmin uşaqlar öz insani keyfiyyətlərini bərpa edə bilməsələr də, adamlar bu hadisəyə mifik bir məzmun verib, onu özlərinin yaranma mənşələri ilə əlaqələndiriblər. Romanın yaranması haqqında əfsanə məhz bu qəbildəndir.

V.Quliyev - Sizin əsərlərinizdəki heyvan obrazları haradasa insan obrazlarından daha güclü təsir bağışlayır və hafizələrdə qalırlar. Bu nə ilə bağlıdır?

Ç.Aytmatov - Bu, haradasa mənim bəlkə də zəifliyimdir. Çünki tarixin yaratmış olduğu ən güclü və qüvvətli varlıq insandır. Sənətkarın da əsas gücü məhz bu insan dünyasının qüdrətini göstərməkdir. Əlbəttə, heyvan obrazlarının mənim əsərlərimdə güclü alınması görünür-ki, müəyyən mənada bizim xalqlarımızın mif, əfsanə və nağıllarında heyvanlara verilən böyük mənənin və yerin müəyyən təsiri kimi üzə çıxır.

A.Məmmədov - Yəni söhbət burada heyvan obrazlarının insan obrazlarından güclü çıxmasında deyil, insanlara xas olan ali keyfiyyətlərin daşıyıcısına çevrilmiş heyvan obrazlarının yüksək bədii sənətkarlıqla işlədilməsindən gedir.

V.Quliyev - Sizin Azərbaycanda böyük şöhrətiniz var. Yəqin dostlarınız da az deyil. Onlara sözlünüz?

Ç.Aytmatov - Mən Azərbaycana möhkəm tellərlə bağliyam. Azərbaycan ədəbiyyatının pərəstişkarıyam. Yazıçılar içərisində xeyli tanışım, dostum var. Konkret ad çəkmək istəmirəm. Çünki təcrübə göstərir ki, birini deyib birini yaddan çıxaranda, umu-küsü edənlər də olur. Azərbaycan xalqını və onun sənətkar övladlarını salamlayıram.

Ayrılrıq. Düz iki saat keçib. Onu başqa işlər gözləyir. Biz isə yola düşmək üçün hazırlaşmağa gedirik. Qarşıda Bakı, arxada isə qardaş Frunze. Hər iki şəhərin adamlarının yaddaşında isə tanınmış bir ad - Çingiz Aytmatov.

1988

Mirşahin: Çingiz ağa, Uşaqlıq vaxtınızı necə xatırlayırsınız?

Ç.Aytmatov: Görürsünüz, illər keçir... O vaxtlar uzaqlarda qaldı. O vaxtkı illərimi "Xatirələrim" sənədli kitab şəklində qələmə almışam. Balaca bir kitab var, belə adlanır: "Qırğıstanın uşaqlığı". Bu kitab Almaniyada alman dilində dərc olunub. Təəssüf ki, bu kitab nə rus, nə də qırğız dillərində var. Oxucularımın çoxu bu kitabla tanış olublar. Diqqət yetirmişəm ki, mənə iki müstəvidə, iki səviyyədə tərbiyə almaq nəsb olub. Ömrümün əsas hissəsi şəhərdə keçib, burda-Bişkekədə. O zamanlar şəhər Frunze adlanırdı. Qulluqçu ailəsində doğulmuşam. Valideynlərim öz dövrünün oxumuş, savadlı adamları idilər. Tez-tez nənəm bizə qonaq gələrdi. Ata nənəm Ayımxan. Mən onunla nənəmgilə dağlara gedərdim. Bütün yayı demək olar ki, dağda keçirərdim.

Mirşahin: Və siz ilk dəfə rus dilində dağda da danışdınız..

Ç.Aytmatov: Yox, mən birinci dəfə rus dilində təbii ki, şəhər mühitində danışmışam.

Mirşahin: Yəni demək istəyirəm ki, qohum-qardaş, kənd camaatı qarşısında birinci dəfə.

Ç.Aytmatov: Hə, onlara bəlli idi ki, mən rus dilini bilirəm. Rus dili hələ o vaxtdan bizimçün fəal dil idi. Şəhərə gələnlər arasında hətta böyük kəndlərdə, iri rayon idarələrində rus dili çox aktiv idi. Bu, nadir hal deyildi. Amma hər halda əl boyda uşağın həm rus, həm də öz ana dilində danışması ola bilsin ki, yeni bir hadisə idi. Mən həmin yeni nəslin nümayəndələrindənəm ki, həm rus, həm də öz ana dilimdə danışa bilirdim.

Mirşahin: Belə deyirlər ki, biri ölməsə, biri dirilməz. Yəni o məşhur dayca tələf olmasaydı...

Ç.Aytmatov: Hə, hə, başa düşdüm söhbət hansı dayçıdan gedir. 30-cu illərin əvvəlləri idi. Kollektivləşmə, yerlərdə kolxozlar yaranırdı. O zaman aulumuzda yeni cins atlar yetişdirilməsi ilə məşğul idilər. Başqa yerdən gözəl atlar da gətirmişdilər. O zaman mən bütün bunları bilmirdim, amma görürdüm ki, gözəl atları başqa atlarla birgə axura buraxırdılar. Onlar öz gözəlliyi ilə seçilirdilər, amma bu atlar gəlmə olduğundan yerli şəraitə ota, suya uyğunlaşmamışdılar. Otu tanımadıqlarına görə zəhərli otlardan yeyirdilər. Birdən birinin halı pis olur, əhdi kəsilir, yıxılır və gəbərirdi. Xülasə, sonra başladılar fikirləşməyə və aydınlaşdırmağa ki, at nədən ölür. Yerli mehtərlər, heyvandarlar başladılar baş sındırmağa, hamı şoka düşmüşdü. Digər tərəfdən, də atlar axı dövlət atı idi. Camaat istəyirdi ki onların ölü atı rəsmi olaraq qeydə alınsın. Akt yazılmalı idi. Telefon-filan yox idi o zaman. Camaat getdi ki, rayon mərkəzindən hakimiyyət adından kimisə gətirsin. Yaxşı yadımdadır, dəri gödəkçədə, çəkmədə bir nəfər gəldi. Deyəsən, baytar idi. O, kənardan gəlmişdi deyə, onu yalnız rus dillilər başa düşə bilərdi. Elə özü də yerli dili bilmirdi. Gəlib soruşdu ki, ata nə olub? Heç kəs cavab verə bilmir. Mən də həmin vaxt dağda, nənəmgildə qalırdım. Məsləhət olur ki, məni çağırınsızlar. Tərcüməçi kimi. Dedilər ki, gedək, tərcümə et. Mən imtina etmədim. Nənəm qayğıkeş və gözəl insan idi, dedi get. Getdim. Bir yandan da kollektiv marağ. O, mənə rusca dedi: salam. Salamını aldım. Soruşdu ki, ata nə olub? Mən də mənə necə demişdilər, elə də dedim: burda pis otlar var, onu yeyib ölüb.

Mirşahin: Doğrudanmı şahidi olduğunuz bir əhvalat sizi o qədər mütəəssir etdi ki, siz baytar olmağı qərara aldınız?

Ç.Aytmatov: Yox, yox. İş onda deyil. Sadəcə, mənim yaradıcılığımın yeniyetmə dövrü müharibə vaxtına düşdü. Mən o dövrdə oxumuşam. 42-ci ilin sonu və 43-ün əvvəlində mən kənd Sovetinin katibi işləyirdim. 14 yaşım olanda məndən

xahiş etdilər ki, katib olum. Bir müddət hesabdar işləmişəm. Və bu həyatı onun bütün naturası ilə daddım. Məktəb dövrünün iki və ya üç ilini oxumadım. Müharibə vaxtı idi. 1944-cü ildə mən yenidən 7-ci sinfə qəbul edildim. 8-ci sinifdən artıq qəti qərara gəlmək lazım idi. 9-u, 10-u qurtarıb harayasa daxil olmaq perspektivi yox idi. Ona görə ki, kasıb yaşayırdıq. Anamın 4 uşağı vardı. Çox ağır zamanlar idi. Mən onda Cambulda texnikuma girdim ki, heç olmasa, bir sənət sahibi olum. Cambulda Zootexnik texnikumunu fərqlənmə diplomu ilə bitirdim. Bu isə o demək idi ki, mən artıq instituta girə bilərəm. Və girdim də.

Mirşahin: Gərək ki, "Ana tarla" əsərinizdə yazırsınız ki, Ana Vətənin, Vətən isə Ananın adıdır.

Ç.Aytmatov: Ola bilər. İndi xatırlamıram.

Mirşahin: Sonra da yazırsınız ki, "Bu əsəri sənə ithaf edirəm, anam Nəqimə Aytmatova, bu əsəri sənə ithaf edirəm atam Torekul Aytmatov. Bilmirəm harda dəfn olunmusan". Doğrudanmı, bilmirsiniz, atanız harada dəfn olunub?

Ç.Aytmatov: Yox, indi bilirəm. 1991-ci ildə məlum oldu. Böyük bir qəbiristanlıq tapıldı. Burda repressiya illərində güllələnən 137 nəfər dəfn olunub. Dağların altında. İndi bu yer belə adlanır: Ata Beyit-Ata qəbiristanlığı. Mən təklif etmişəm bu adı. 1991-ci ilə qədər bu yeri gizli saxlayırdılar. Heç kim heç nə bilmirdi bu barədə.

Mirşahin: Ata Beyit... Mənim yadıma başqa bir qəbiristanlıq düşür; Ana Beyit.

Ç.Aytmatov: o ədəbiyyatdadır, bu isə həyatda..

Mirşahin: Bu, sizin verdiyiniz ən sonuncu intervyüdür hələ ki... Və mənim yadıma sizin ilk müsahibəniz düşdü. Yadınızdaysa, o müsahibədə siz sürücü olmaq istəyirdiniz...

Ç.Aytmatov: uşaq vaxtı...

Mirşahin: O müsahibəni sizdən sonralar məşhur şair olmuş Şükrübəyov götürmüşdü. Həmin müsahibədəki suallardan biri-

ni təkrar etmək istəyirəm: bu gün kim və ya nəçi olmaq istərdiniz?

Ç.Aytmatov: Kim olmaq istərdim? Bu gün kiməmsə, elə o da olmalıyam. Bu gün deyə bilmərəm ki, marşal, kosmonavt olmaq istəyirəm. Hər şeyə real baxmaq lazımdır. Mən öz xalqımın, öz mədəniyyətimin, öz zamanəmin adamıyam.

Mirşahin: Məsələn, niyə prezident olmaq istəməyəsiz? Axı hətta Əskər Akayev özü də sizin prezident olmağınızı istəyirdi...

Ç.Aytmatov: Əlbəttə, belə təkliflər olub. Cəmiyyətdə də belə bir əhvali-ruhiyyə vardı. Amma mənim öz düşüncəm, öz missiyam var. Ola bilsin ki, mən bu niyyət üçün hələ hazır deyiləm. Ola bilsin ki, cəmiyyətdə formalaşmış bu böyük etimadı doğrultmayam.

Mirşahin: Sizdən onu da soruşmuşdular ki, hansı oyuncaqlarınız vardı. Demişdiniz ki, evdə oyuncaqlarım çoxdu, amma atanız söz vermişdi ki, sizə Moskvadan böyük bir maşın gətirəcək. Atanız söz verdi o maşını gətirdi?

Ç.Aytmatov: İndi bunu xatırlamaq çətindi mənə..Müxtəlif oyuncaqlar təbii ki, gətirdi.

Mirşahin: O böyük maşını necə təsəvvür edirdiniz?

Ç.Aytmatov: Yəqin ki, o zaman dəbdə olan iri maşınlardan birinin şəklində. Məsələn, indi elektron və s. tipli oyuncaqlar var. Tutaq ki, səki ilə gedirəm və görürəm ki, qənşərimə balaca avtobus gəlir. Sən demə bu radio idarəli maşındır. Adamlar keçib gedir, həmin o balaca avtobus da adamların ayaqları arasından şütüyüb çıxır. O zaman belə bir şey adamın ağına da gəlməzdi.

Mirşahin: Mən "Ağ gəmi"dən balaca bir oğlanı xatırlayıram. Onun ağ gəmisiz sizin atanızdan gözlədiyiniz maşına oxşayırdı?

Ç.Aytmatov: Ola bilsin ki, harası iləsə oxşayırdı. Amma ağ gəmi artıq ayrı bir problemdir.

Mirşahin: Ağ gəmi. Niyə əsərin adını dəyişdiniz? Tvardovski sizi necə inandırır ki, əsərin adını dəyişəsiniz?

Ç.Aytmatov: Əsərin ilk adı beləydi: "Nağıldan sonra". Ola bilsin ki, bu ad bir ad olaraq bəsit idi. Tvardovski yəqin ona görə bu adı təklif etmişdi ki, söhbət gəmidən gedirdi. Mənə də elə gəldi ki, bu ad daha yaxşıdır.

Mirşahin: Etiraf edirəm ki, sizin "Dəniz kənarıyla qaçan Alabaş" əsərinizdən sonra mən dənizdən əməlli-başlı qorxuram.

Ç.Aytmatov: Hə, hansısa qorxu var.

Mirşahin: Sizdə də belə bir qorxu var?

Ç.Aytmatov: Yox, fərqi yoxdur, böyük, müasir və ya kiçik gəmidə, hansı dənizdə olmasından asılı olmayaraq, mən qorxmuram. Və hiss edirəm ki, bunu insan ağı yaradıb. Yaradıb ki, ayağı altında möhkəm yer olsun. Su çətinliklərini, su məkanlarını dəf etməsindən ötrü bunu yaradıb.

Mirşahin: Siz Urqanı, Mulqunu, Əmrayını itirdiniz. Amma o balaca oğlanı ölməyə qoymadınız. Sizcə düz mü tapmışdınız? Doğrudanmı, o oğlan yaşamaq idi?

Ç.Aytmatov: Əlbəttə, başqa cür də ola bilərdi. Vəziyyət başqa şəkil ala bilərdi. Amma mənim başa düşdüyümə görə bir nəsil gedir, yerinə yenisi gəlir. Bu halda o əsərdəki yaşlılar dərk etməli idilər ki, oğlan onların arasında ən kiçiyidir. Buna görə də həm mənəvi, həm də tarixi haqqı var ki, o, salamat qalsın, həyatı davam etdirdirsin.

Mirşahin: Bəs o uşaq sizin etimadınızı doğrultdu mu?

Ç.Aytmatov: Hansı mənada?

Mirşahin: Məsələn, başqa əsərlərinizdə, o, yenidən gözə dəydimi? Yoxsa böyüdü, boya-başa çatdı və öldümü?

Ç.Aytmatov: Yəqin ki, rəmzi mənada yenidən rastlaşdıq.

Mirşahin: Harda, hansı əsərlərinizdə? Mənə elə gəlir ki, mən o oğlanı "Gün var əsrə bərabər"də görmüşəm. Danışan oğlan şəklində.

Ç.Aytmatov: "Gün var əsrə bərabər"də hansı oğlan danışır ki?..

Mirşahin: Yazıçı. Yazıçı danışır. Uşaq kimi danışır.

Ç.Aytmatov: Ola bilər. Bəlkə "Erkən durnalar"da görünüb o oğlan. Oxumusunuz onu?

Mirşahin: Əlbəttə. Çingiz ağa, mən sizi qlobal təfəkkürlə düşünən bir yazıçı kimi tanıyıram. Sanki dünyaya yuxarıdan, lap elə bil kosmosdan baxırsınız. Nə vaxtsa kosmonavt olmaq istəməmişiniz?

Ç.Aytmatov: Sözüün birbaşa mənasında yox, yəqin ki. Ona görə belə düşünürəm ki, kosmonavt xüsusi kateqoriya adamıdır. O, məxsusi hazırlıq keçir, o, əlahiddə bilik və məharətə malikdir. Amma bəşər övladının kosmosa daxil olmasının zamanımızın bəlkə də ən nəhəng hadisəsi olduğunu nəzərə alsaq, heç olmasa insanın kosmosdakı iştirakında fikrən iştirak etmək istəyirəm. Bax, mən "Kassandra damğası"nda buna cəhd etmişəm.

Mirşahin: Çingiz ağa, "Kassandra damğası"nda embrionlar dünyaya gəlmək istəməirlər və siz bunu onunla əlaqələndirirsiniz ki, dünyada zülm və şər hökm sürür.

Ç.Aytmatov: Bilirsiniz, bu ilk növbədə sırf fantastik üsuldur. Biz hey deyirik ki, dünyada zülm çoxdur. İnsan ömrü boyu ən çətin situasiyalardan keçərək həqiqətə və xeyrə yol axtarır: Daha böyük və daha uca həqiqətlərə çatmaq üçün. Biz bu barədə danışırıq, biz bunu bilirik. Amma mən diqqəti həm də ona yönəldirəm ki, bəlkə də bu proseslər insan cinsinə genetik cəhətdən sirayət edir. Harda ki, dünya başdan-başa katastrofik hərəkətlərlə doludur, dünyanın humanistliyi nəhəng xəsarətlərə məruz qalır, o yerdə bu bəlalər bizim törəmələrimizə keçə bilər. Birbaşa mənada bu, insanların təbiyəsində, uşaq və gənclərin formalaşdığı mühitdə özünü çox güclü şəkildə biruzə verir. Ona görə də mən bu istəyimi unikal, qismən də fəlsəfi formada çatdırmaq istəmişəm. Ancaq deyim ki, oxucular bunu müxtəlif cür qavrayır. Bir oxucu bununla razılaşırsınız və nəzərə alır, digərinə elə gəlir ki, bu

bədbin mülahizələrdir. Biz də elə yaranmışıq ki, həmişə bədbin hisslərin müşayiətindəyik.

Mirşahin: Doğrudanmı, buna inanırsınız ki, iksrodların istehsalına 1985- ci ildə son qoyulub?

Ç.Aytmatov: Müxtəlif sirli hərəkətlər olub. Tutaq ki, iksrodlar laboratoriyalarda yetişdirilən, elmə sübuta yetirilməyən, çətin gözə gələn məhlullardır. Mən başa düşürəm ki, bu gerçəkliyə uyğun gəlməyə də bilər. Amma mən əşidəndə ki, Amerika sahillərində, okeanın dibində nəhəng atom-nüvə bombası yaratmaq planı var, çox həyəcanlandım. Burda baş tutması ehtimal olunan partlayışın gücü onlarla vulkanın bircə gücünə bərabərdir. Bu nəhəng partlayış okeanın sularını 100-200 metr yuxarı qaldıra, dalğanın gücü ilə materikin üstünə ata bilərdi. Bu Amerikanın bütün şəhərlərini, bütün sivilizasiyasını yuyub apara bilərdi. Şərq sahillərindən Qərbə, Qərb sahillərindən Şərqedək. Bu planlar, doğrudan da var idi, belə bir partlayış hazırlanırdı. Ziddiyyətlər o qədər barışmaz, qarşılıqlı nifrət və komfrantasiyalar o qədər güclü idi ki, insanların birlikdə yaşaması bütün ziddiyyətlər və fərqliliklərə baxmayaraq, yanaşı mövcud olma zərurəti insan cəmiyyətinin balanslaşdırılmış, bütün bir tam yaşama labüdlüyü barədə düşünməyə başladı. Birtərəfli, ifrat eqoist, ifrat siyasi və öz ideologiyasından başqa hər şeyə inkarla yanaşma belə bir yekunla hədələyirdi. Yaxşı ki, bu, həll olunmaz bir məsələ oldu. Amma birdən həll oluna bilən olaydı? Ona görə də mən romanda insan təbiətini öz maraqları naminə transformasiya və dəyişmə əhvali-ruhiyyəsi barədə danışmaq istəmişəm. Komfrantasiyalar, Qərb-Şərq qarşılıqlı münaqişələrinə dünya müharibələrinə aparıb çıxarır, sarsıdıcı aqibətlər vəd edir.

Mirşahin: Belə çıxır ki, manqurt iksrodun ilkin variantıdır.

Ç.Aytmatov: Təxminən elədir. Manqurtun nəhəng, uzun tarixi var. Bir neçə il bundan əvvəl min illiyini qeyd etdiyimiz

"Manas" eposunda bu barədə deyilirdi. Yəqin hələ elə o zamanlar insanın şəxsiyyətini, onun yaddaşını və beyin fəaliyyətini dağıtmaq istəyirmişlər. Xülasə, o zaman hakimiyət uğrunda mübarizə aparən ayrı-ayrı xanlara və hökmdarlara rəmmallar deyirlərmiş ki, Manas adlı yeniyetmə bir uşaq, vaxt gələcək ki, kamilləşəcək, müdrik, böyük bir şəxsiyyətə çevriləcəkdir. O, guya bütün xalqı xoşbəxt edə biləcək yeni xan olacaq. Təbii ki, bu paxıllıq, kin və küdurət o qədər çoxalır ki, xanlar sözü bir yerə qoyaraq deyirlər: nə qədər ki, ger deyil, gəlin Manası manqurta çevirək. Əlbəttə, insan Leynini, onun əqli qabiliyyətini dağıtmaqın xüsusi texnologiyası var idi. Manasa yaxın olan adamlardan biri bu tədbirdən xəbər tutur və beləliklə, uşağı elə bir yerdə aparıb gizlədirlər ki, onu tapmaq mümkün olmasın. Ona bir köməkçi verirlər. Bu yolla Manası müdhiş cəzadan qorumaq mümkün olur. Bundan sonra Manas özünü qətiyyətli, cəsəətli bir şəxsiyyət kimi göstərmək imkanı qazanır. Yeniyetmə olmasına baxmayaraq özü kimilərindən ibarət bir döyüşçü dəstəsi yaradır.

Mirşahin: Mən Həzrət İsanı da, "Kassandra damğası"ndan Filofeyi də xatırlayıram. Mənə elə gəlir ki, onlar bir-birinə çox oxşayırlar. Amma fərq orasındadır ki, İsa ölənə bilmədi. Filofey isə açıq kosmosa uçmaqla bu məsələni həll etdi.

Ç.Aytmatov: Burda ümumi cəhət çoxdur. Ona görə ki, onların ümumi məqsədi alicənab və xeyirli işlərə yönəlib. Amma prinsiplial fərqlər də var, Filofey tövbə yolu ilə haqqın yolunu tapmaq istəyir. O, mələk deyil, o da günahkar bəndədir. Ona görə də kosmosa düşür və Yer kürəsinə qayıtmaqdan imtina edir. Buna görə də o, Roma papasına, onun vəsiyyəti ilə bütün müasirlərinə öz mülahizələri ilə bağlı müraciət edir. İsanınsa günahı yoxdur. Buna görə də hamının əvəzinə o əzab çəkir. Bu yola gəlib çatmaqdan ötrü Filofey çətin, ziddiyyətli, dramatik yollardan keçərək, kosmosa qədər ziyanlı məqsədlər üçün istifadə oluna biləcək iksrodları istehsal edən

laboratoriyada çalışır. İsa isə əksinə, xalqın içində gedib onların ruhuna işıq salmaq istəyir.

Mirşahin: Sizin əsərlərinizdə qadın, bəlkə də, dünyada mövcud olanlar arasında müqəddəslər müqəddəsidir. Manqurt da qarşımızda qadın sayəsində açılır: o, doğduğu manqurtun gözlərini açma bilmir. Manqurt öz doğma anasını öldürməkdən belə çəkinmir. Filofeyin gözlərini isə qadın eksperimentator açma bilir. Bu minvalla o, artıq dönüb olur Filofey. Fikrinizi bilmək maraqlı olardı: doğrudanmı, qadın, cəmiyyət ondan tələb olunan hər şeyi edə bilər? Hər şey edirmi ki, sabah yenə də peyğəmbər doğula bilsin?

Ç.Aytmatov: Dünya qadın və kişi başlanğıcından xələf olunub. Qadın başlanğıcı olmadan həyat, nəslin, cinsin davamı mümkün deyil. Qadın nəslin davamının əsas elementi olaraq qalır. Onların müxtəlif sosial, ictimai, mədəni və digər sferalarda həyata keçirdikləri missiyaya gəlincə, burada rəngarəng mülahizələr irəli sürmək olar. Məsələn, oxucunun diqqətinə çatdırmaq istəyirəm ki, qadın təbiətə işarədir, əbədiyyətin nümayəndəsidir. Digər tərəfdən qadın həyatının faciəvi tərəfləri də var. Müharibələr, münaqişələr və başqa şəxsi əməllər nəticəsində qadın çox şeydən məhrum olur.

Mirşahin: Kütləvi İnformasiya vasitələri. Yenidən "Kassandra damğası"nı xatırlayıram. Siz burada jurnalist-teleaparıcı obrazı yaradırsınız. Belə çıxır ki, bütün teleaparıcılar yığılıb transformasiya olub bu yalançı aparıcı tipinə.

Ç.Aytmatov: Hər növ insan var. İndiki reallıqda biz müxtəlif tiplər görürük. Çox açıq, populyar teleşəxsiyyətlər var. Amma onlar çox halda televiziyanın öz eqoist, təmənnalı və siyasi məqsədləri naminə yaradılaraq müxtəlif keyfiyyətlərdə çıxış edirlər.

Mirşahin: Din son zamanlar utancvari bir şeyə transformasiya olur. Din deyəndə adamın yadına qıf geymiş siyasətçi və ya diplomat gəlir.

Ç.Aytmatov: Düzgün hissiyattır. Doğrudur, dinlər də siyasət aləminə çevrilib. Din qaba siyasi güclə mübarizədə zəif çıxdı. Dini də satın almaq olar. Bütün dinləri nəzərdə tuturam. Elə bir din yoxdur ki, öz ilkin təmizliyində, ucalığın- da və humanizmliyində qalsın.

Mirşahin: Hər halda siz Aytmatov, Akayev və Kərimov bir müharibənin qarşısını aldınız. Mən Özbəkistan və Qırğızıstan arasında baş qaldırmış olan müharibəni nəzərdə tuturam.

Ç.Aytmatov: Bu, dəhşətli zaman idi. Hadisələr stixiya səviyyəsində inkişaf edəndə çətin olur. Bir adamla danışmaq asandır. Böyük bir qrupla da dil tapmaq olar. Amma kütlələr, toplumlar qarışanda bunun qarşısını almaq mümkün olmur. Özünün dağıdıcı hissələrinin ekstrazında olan qarşılıqlı nifrətlə dolu kütlələr bir-birinin üstünə getməyə hər an hazır idilər. Allaha şükürlər olsun ki, qarşısını ala, hər iki tərəfi sakitləşdirə bildik. Nə qədər çətin olsa da, tədricən aradan qaldırdıq. O vaxtdan 11 il keçir və hələ ki, sakitlikdir. Baxmayaraq ki, ayrı-ayrı adamlarda bu əhval-ruhiyyə hələ də qalmaqdadır.

Mirşahin: Sizə heç təklif edən olubmu ki, Azərbaycanla Ermənistan arasında vasitəçilik edib sülh yaradasınız?

Ç. Aytmatov: Yox, belə bir təklif olmayıb. Hətta olsaydı belə, bu məsuliyyəti üzərimə götürməyə cəsarət etməzdim. Ona görə ki, sizdə də, onlarda da kifayət qədər maraqlı şəxsiyyətlər var. Onlar əzab çəkməli, düşünməli, razılığa və barışığa yol axtarmalıdırlar. Amma təəssüf ki, onlar fitopatriotadırlar. Patriotizm lazımdır, zəruridir, amma patriotizmi çox tez bir zamanda aqressiyaya çevirmək olar. Biz haqlı, ulu tarixin taleyini seçdikləri olduğumuzu sübut etməyə başlayanda dəhşət başlayır. Ona görə də mən Azərbaycanda baş verənlərlə bağlı dərdlərinizə və problemlərinizə şərik çıxıram. Amma eyni zamanda qeyd edirəm ki, sizdə intellektual, maraqlı adamlar var. Və onlar bu problemlərlə məşğul

olmalıdırlar.

Mirşahin: Azərbaycan Prezidenti ilə tanışsınız?

Ç.Aytmatov: Əlbəttə, lap çoxdan tanışam.

Mirşahin: Münasibətləriniz necədir?

Ç.Aytmatov: Gündəlik şəxsi əlaqələrimiz yoxdur, əlbəttə. O, öz böyük işləri ilə məşğuldur. Həm də çox işgüzar adamdır. Son illərin fəvqəladə, çətin şəraitində ölkəni müəyyən səviyyədə o saxlayır. İşgüzar adamdır.

Mirşahin: Hər şeyə ehtiyatla yanaşmağa sizi nə vadar edir? Azərbaycanda sizin böyük bir dostunuz da var: Bəxtiyar Vahabzadə. Biləndə ki, sizinlə görüşəcəyəm, xahiş elədi ki, salamlarımı çatdırım. Amma eyni zamanda hiss etdim ki, o, sizdən inciyib.

Ç.Aytmatov: Bəlkə onun məktublarına cavab yazmağa macal tapmamışam, ona görə?

Mirşahin: Yox, yox! Sizdən ona görə inciyib ki, 1990-cı il 20 Yanvarda Bakıda, onun yanında olmamısınız.

Ç.Aytmatov: Hansı 20 Yanvarda?

Mirşahin: Bizim 20 Yanvarda. Bakı Yanvarında, qanlı Yanvarında.

Ç.Aytmatov: Ola bilər, ola bilər. O vaxtdan çox illər keçib. O, bir daxili vəziyyətdədir, mən isə ayrı. Mən onu başa düşürəm; qorxunc gərginliklər və s. İnsan öz ətrafında olanları görür, hiss edir. Onda uzaqda olan insanın vəziyyətini çətin başa düşür. Demək çətindir. Ola bilər ki, həmin vaxt mən başqa bir işlə məşğul olmuşam. Başım başqa şeyə, lap elə öz qayğılarıma, öz problemlərimə qarışıb.

Mirşahin: Çingiz ağa, siz həmin azadlıq uğrunda, eks-azadlıq uğrunda həmişə mübarizə aparmısınız?

Ç.Aytmatov: Bir tərəfdən hə. Əlbəttə, nəhayət mən indiki vaxtların təcrübəsinə uyğun olaraq istədiyimi danışa bilərəm. Azadlıq, demokratiya və s. tarixi nailiyyətdir. Digər tərəfdən azadlıqdan ağılla istifadə etmək lazımdır. Üstəlik də hər bir

vətəndaş öz azadlıq haqqı ilə bərabər məsuliyyətini də dərk etməlidir. Hüququmuzdan biz həmişə istifadə edirik. Hətta bəzən sui-istifadə edirik. Amma çoxları azadlıq və demokratiyanı eybəcər şəkildə anlayır. Nəyi istəyirəm, onu da edirəm. Daha düşüncülər ki, bu başqalarına necə təzahür edəcək. Bir sözlə, bu o qədər də sadə məsələ deyil. Nə qədər sərt çıxsa da, sözün əsl mənasında, bu azadlığın dərkinə və demokratiyanın tamhüquqlu daşıyıcıları olmadığımızı nümayiş etdirdik. Bu nəhəng mövzudur, uzun söhbətdir. Bütünlükdə götürəndə bu, möhtəşəm tarixi sınaqdır. Azadlıq, demokratiya göydəndüşmə bir pay kimi bizi özündənrazılara çevirməməlidir. Bu sınaqdır; tarixin, taleyin, epoxanın sınağıdır. Lazımı şəkildə bu dəyərləri mənimsəyə bilərikmi? Biz məhsuldar şəkildə inkişaf edə bilərikmi? Hələ ki, sualdır. Hələ ki, bu məsələnin bir mənalı həllini görə bilmirəm.

Mirşahin: Amma qətiyyətlə demək də olmaz ki, sizdə "İtifaq xiffəti" yoxdur.

Ç.Aytmatov: Hansı mənadasa var. Anlayıram ki, başlıca məsələlərdə xiffət yoxdur: nə məndə, nə də başqalarında. Bu rejim çünki bir tərəfdən hamını mütəşəkkil şəkildə öz çərçivəsinə yerləşdirirdi, digər tərəfdən müəyyən şərtlərlə milli ruhu basıb əzirdi. Təbii ki, xiffət yoxdur. Bütün bunlar var. Ancaq hansı mənadasa, xiffət də var. Biz bir-birimizə qat-qat sıx bağlı idik, ünsiyyətdə idik. Təkcə şəxsi xətlərlə yox. Bizim hərəkətlərimiz, mədəniyyətimiz sıx əməkdaşlıqla bağlı idi. Mənə yaxın olan sferalardan danışırım. Bizim pyeslər sizdə, sizin əsərlər bizdə tamaşaya qoyulurdu. Festivalar, tərcümələr bariz nümunələrdir. İndi Mərkəzi Asiyadan nə qədər kitab Azərbaycan dilinə tərcümə olunur, mən bilmirəm. Olunursa belə, çox cüzi. Bütün bunları itirdik. Başlıcası isə, mən bu ənənələri dirçəltmək meylləri görmürəm. Əksinə meyl var. Biz hamılıqla bazar iqtisadiyyatının təsiri altına düşmüşük. Əvvəllər iqtisadiyyat özü üçün idi,

mədəniyyət isə bütün bunlardan yuxarıda idi. İndi mədəniyyət bazar iqtisadiyyatının toruna, hətta konveyerinə düşüb. İndi hər şey onunla ölçülür ki, burdan bir gəlir gələcək, yoxsa yox. Əgər olacaqsız, yazmağınızdan asılı olmayaraq, cin-şeytanı da nəşr etmək olar. Əgər gəlir gətirməyəcəksə, hətta şedevrə də məhəl qoymamaq olar.

Mirşahin: Son zamanlar nədənsə, az yazırsınız.

Ç.Aytmatov: Bilirsiniz, mən edə biləcəklərimi edə bilməməkdən əzab çəkirəm. Vaxt qıtlığı var. "Kassandra damğası"ndan sonra mən yeni roman, təzə bir povest başladım. Başqa şeylər də yazı bilirdim. Düşüncələr var. Bilirsinizmi, mənim bələm nədir? Mövzular var. Amma bunları yazmaqdan ötrü masa arxasına keçib oturmaq, ardıcıl işləmək lazımdır. Ona görə ki, ən yaxşı səhifələr, fikirlər iş prosesi zamanı yaranır. Stol arxasına keçəndə təbii ki, öz daxili proyektini işləyirsən. Bunu başlamaq, bu haqda yazmaq, bunu bitirmək lazımdır. Amma işin gedişində içəridə düşüncələrin yenidən dirçəlişi başlayır. Ona görə belə deyirəm ki, müəllif oturub işləməlidir. Və bu, uzun prosesdir. Məndə isə əksinədir. Uzun müddətə işləyə bilmirəm. Vaxt tapanda da, az olur. Bu da mənə kifayət etmir. Mənə elə gəlir ki, işim tam qənaətbəxş deyildir. Və hər şeyə yenidən əl gəzdirməyə başlayıram. Qıtası, mənə bunu çoxları deyir. İstər burda, istər xaricdə gözləyirlər. Çox mütəəssiredici bir əhvalat baş verdi. Bir dəfə mən Frankfurt na Mayndan Qırğızıstana Alma-atadan uçurdum. Təyyarədə mənə bir cavan oğlan yanaşdı; qazax. Yanımdakı boş yerdə oturdu. Vaxtımız vardı. Bizi maraqlandıran məsələlərlə bağlı müzakirələr edirdik. Mənə maraqlı və fəal insan təsiri bağışladı. Bildim ki, 3 ildir Amerikada yaşayır. Sahibkardır. Aktyübinskdə neft-inşaat işləri ilə məşğuldu. Mən sizə dediklərimi ona da dedim. Dedim ki, yazmaq üçün şərait və vaxt yoxdur. Mən axı həm də ictimai fəaliyyətlə məşğulam. Beynəlxalq

funksiyalar var, diplomatik xidmət və s. Birdən o, mənə dedi: "Mən sizə səmimi deyirəm, əgər bu layihəm baş tutsa, düşüncələrim həyata keçsə, hər şey edərəm ki, heç nə barədə düşünməyiniz, heç nəyə baş qoşmayasınız və yalnız oturub yazasınız. Yalvarıram sizə". Təbii ki, mən bu arzuya gülümlə cavab verdim. Dedim ki, Allah eləsin, sən öz arzuna şatasan, sənə sahibkar fəaliyyətin inkişaf etsin, sənə bu mülahizələrin mənə bəsidir. Və mən başa düşdüm ki, müasirlərim, gənc nəsil gözləyir. Deməli, mənə tələbat var. Bu məni ilhamlandırır, mənə dəstək, inam və məsuliyyət verir. Görürsünüz, ənginliklərdə də belə söhbətlər baş verir. Mənim oxucularım var. Onlar gözləyir. Onlar Avropada daha çoxdur. Ona görə ki, avropalıların vəziyyəti daha sabitdir. Onlar həm kitab nəşrinə, həm də oxumağa vaxt ayıra bilir.

Mirşahin: Makinada işləyirsiniz, yoxsa kompyutera keçmişiz?

Ç.Aytmatov: Bu barədə danışmaq gülməli çıxır. Bu barədə mən, əlbəttə, arxaik adamam. Ancaq diyircəkli qələmlə yazıram. Baxmayaraq ki, kompyuter stolun üstündədir. Amma mən heç onun adını da bilmirəm. Hər dəfə də özümə söz verirəm ki, yaxşı mütəxəssis çağıracam ki, mənə kompyuter öyrətsin və mən onunla yazım. Amma kompyuter gördüyünüz kimi durur və mən onunla işləmirəm.

Mirşahin: Sizin öz xəttiniz var: Aytmatov xətti. Amma kompyuterdə işləyənlərin hamısının xətti bir konveyerdən çıxır.

Ç.Aytmatov: Şifr standartdır, tək fikir standart olmasın.

Mirşahin: Sizə birmənalı yanaşılırmı; bəzilərinə görə Aytmatov əvvəlkindən pis yazır. Fikir verirsiniz, daha yaxşı yox, pis yazır. Məsələn, başqaları, lap elə götürək Vladimir Kuçkovu. Məsələn, o yazır ki, Ç.Aytmatov "rus arzusunun güzgüsü kimi". Mənə çox maraqlıdır: yazsaydılar ki, qırğız arzusunun, türk arzusunun güzgüsü kimi, mən bunu daha təbii qəbul edərdim.

Ç.Aytmatov: Məncə, bu pis münasibət deyil. Hər kəs məni

özünə məxsus qəbul edir. Ruslar da, türklər də. Başlıcası budur ki, biz varıq, tariximiz, epoxamız bizi bu şəkildə formalaşdırıb. Bax, indi bu saat sizinlə rus dilində söhbət edirik. Eyni zamanda, biz öz milli mədəniyyətimizin, milli dillərimizin daşıyıcılarıyıq. Tarix bizə onu da, bunu da cəmləşdirməyi təklif edir. Bu, bizim mədəni, mənəvi var-dövlətimizdir. Buna ayıq başla yanaşmaq lazımdır. Yalnız özün olmaq, yalnız dar milli yazıçı, xadim olmaq bu gün kifayət deyil. Zaman o zaman deyil. Xüsusən də qloballaşma meyilləri güclü olan indiki zamanda. Mən zərrə qədər də özümü əzilmiş, çəşdirilmiş hesab etmirəm. Bu mənada fikirləşirəm ki, başqa bir dil, lap elə ingilis dili bilsəydim, bu gözəl olardı. Bizim vaxtımız keçdi. Biz öz mədəniyyətimizlə yalnız dünyanın sosialist bölgüsü həddində məşğul idik. İndi biz yenidən vahid insan mədəniyyətinə daxil olmalıyıq. Ona görə də bəlkə mən bir başqası üçün güzgüyəm.

Mirşahin: Hansı musiqiyə qulaq asmağı sevirsiniz?

Ç.Aytmatov: Bax bu, mənim üçün çox maraqlı sualdır. Ona görə ki, mən musiqiyə nə qədər bağlı olduğumu, ona qapıldığımı bu saat izah etməkdə açızəm. Musiqi mənim üçün böyük işdir. Düzdür, hər gün estradada hay-küy salan musiqini demirəm. Atılıb-düşürlər, projektorlar bərq vurur. Əlbəttə, estrada da lazımdır, xüsusilə gənclər üçün. Ola bilsin, adi enerji daxili vəziyyət üçün lazımdır. Mənim musiqim böyük musiqidir: klassik musiqi. Mən bu musiqini sevirəm, nəinki sevirəm, qırğızca belə deyirlər: musiqi xudaydin qüdrəti.

Mirşahin: Azərbaycanca belə səslənir: musiqi Allahın qüdrəti.

Ç.Aytmatov: Biz "Allah" sözünü az işlədirik, bu söz gəlmədir. Xuda isə bizim sözdür. İş bunda deyil. Musiqi məndən ötrü ilahi enerjidir. Bunu izah etmək mümkün deyil. Musiqini dinləyib onu içindən keçirirsən. Bu bir daxili vəziyyətdir. Bir müddət sonra həmin musiqini yenidən dinləyirsən və

sanki o daxili vəziyyətə yenidən qayıdırsan. Hesab edirəm ki, musiqi Allahın təcəllə formalarından biridir. Ona görə ki, Allah gözə görünür, hiss olunmur. Baxmayaraq ki, hamı onun göydə olduğunu iddia edir. Musiqi məni buna inandırır. İnandırır ki, insan düşüncəsindən yuxarıda nəşə var. Baxmayaraq ki, musiqini insan yaradır. Bəstəkar, ifaçı, şair. Mən böyük simfonik musiqini sevirəm: Baxı, Vagneri.

Mirşahin: Hansı yazıçını sevirsiniz?

Ç.Aytmatov: Bu suala cavab vermək mənimçün çətindir. Bu gün birini sevirəm, sabah bir başqasını.

Mirşahin: Məsələn, bu gün kimi sevirsiniz, sabah olacaq o başqası kimdir?

Ç.Aytmatov: Mən bu günü cari məqam kimi demirəm.

Mirşahin: Mən də heç cari anı nəzərdə tutmuram.

Ç.Aytmatov: Böyük sualdır..

Mirşahin: Varmı elə bir stolüstü kitabınız ki, tez-tez ona qayıdasınız?

Ç.Aytmatov: İndi mən bədii kitabları oxumuram. Oxuduqlarım əsasən tarixi, fəlsəfi əsərlərdir. Bədii ədəbiyyatı isə çox az oxuyuram. Maraqlı əsər tapmıram.

Mirşahin: İnsanlarda hansı keyfiyyətləri qiymətləndirirsiniz?

Ç.Aytmatov: Bu ki, adi bir şeydir. Hansı keyfiyyətləri ki, hamı sevir: abırlılıq, canıyananlıq, maraqlı natura.

Mirşahin: Bəs hansı keyfiyyətləri bəyənmirsiniz?

Ç.Aytmatov: Heç kəsin xoşuna gəlməyənlər: paxıllıq, təmənna, bədnəpəqlik. Mən burada hansısa bir paradoks bəyan edə bilmərəm. Məsələn, deyə bilmərəm ki, mən eqoizmi bəyənirəm. Əlbəttə, eqoizm hamıda bu və ya digər dərəcədə var. Bu cəhət hamımıza xasdır. Amma hər şeyin bir ölçüsü olmalıdır.

Mirşahin: Siz özünüzü sevirsiniz?

Ç.Aytmatov: Yəqin ki.

Mirşahin: Çox sevirsiniz?

Ç.Aytmatov: (gülür) Bilmirəm. Özümü sevməsəm necə yaşaya bilərəm?

Mirşahin: Sovet dövründə bu cəhəti insana irad tutublar: İnsan özünü sevməməlidir, hamını sevə bilərsən, özündən başqa.

Ç.Aytmatov: Kollektiv və fərd ümumi dil tapmalıdır.

Mirşahin: Günahlarınız çoxdur?

Ç.Aytmatov: Günah bir tərəfdən sadə və anlaşılan, digər tərəfdən çox mürəkkəb anlayışdır. Hər bir insan özü-özünə hesabat, qiymət verməlidir.

Mirşahin: Söhbətimiz ordan başladı ki, siz Şəkər kəndində, camaatın gözü qabağında bir rus hakiminin sözlərini qırğız dilinə çevirdiniz. Bu, o vaxt idi ki, dayça tələf olmuşdu. Necə bilir-siz, türk dünyasında atlar çatışır?

Ç.Aytmatov: Əgər buna nisbi dəyərlərlə yanaşırsaq, onda bu, ayrı məsələdir. Yox, əgər natural olaraq danışırıqsa, bir başqa məsələdir. Əvvəla, türk dünyası geniş anlayışdır. Türkiyənin özündən başlayaraq hardasa Avropadan, Şərqdən tutmuş Sibirədək nəhəng məkandır; çoxsaylı əhalisi, müxtəlif tarixi şəraitləri ilə. İnkişafın müxtəlif pillələrindəyik. Bizi çox şey birləşdirir. Ən qədim zamanlardan dərin və ümumi köklərimiz var. Bu mənada bəli, dil qohumluğu və s. bizi çox birləşdirir. Türk xalqlarının əksəriyyəti müsəlmandır. Təbii ki, bu da yaxınlaşdıran amildir. Sovet dövründə biz ayrı düşmüşdük. Hətta xaricə getmək mürəkkəb və məhdud idi. İndi-kilər yəqin ki, bunu bir o qədər anlamaz. Türkiyədə olmaq isə nadir hadisə idi. Məsələn, mən Türkiyəyə yalnız 1975-ci ildə gedə bildim. Mənim oğlum onda 8-ci sınıfta oxuyurdu. Onunla birgə Türkiyəyə getdik. Bu, bizimçün Türkiyəni kəşf etmək idi. İndi artıq Türkiyə ilə sıx əlaqələrimiz var. Ən müxtəlif sferalarda əməkdaşlıq edirik. Bizi əhatə edən Özbəkistan, Qazaxıstan, Türkmənistanla da kontaktlarımız intensivdir. Türk dünyası mövcuddur. Onun özünün dərkini, özünün anlayışı, öz obyektiv konturları var. Gələcəkdə çox

şey ondan asılı olacaq ki, türklük ideyası ümumbəşəri ideyalarla nə qədər səsləşəcək, ona nə qədər qüvvə gələcək. Bu da nailiyyətdir: bizim hamımız üçün mənəvi-tarixi nailiyyət.

Mirşahin: Otağınızda Azərbaycan rəssamı Cavad Mircavadovun rəsm əsərləri asılıb. Onunla tanışlığınız harada olub?

Ç.Aytmatov: Yenidənqurma dövründə. Çox fəal qarşılıqlı əlaqə şəraitində yaşayırdıq. Bir dəfə Bakıya gəldim, Mircavadla tanış olduq. O, özü burdan Moskvaya zəng vurmuşdu, razılaşdıq ki, görüşək. Onunla görüşdük. Bu rəsmləri də o bağışladı. İkinci mərtəbədəki böyük rəsmi işə pulla aldım. Rəssama kömək olsun deyə. Bir tərəfdən o da, həyat yoldaşı da bir insan kimi mənimçün çox maraqlı idilər. Yoldaşı deyəsən, ondan xeyli cavan idi. Mənim yoldaşım işə gözəl rəsm əsərlərini, musiqini, mədəniyyəti sevirdi. Mircavadın evinə və emalatxanasına getdik. Çətin şəraitdə yaşayırdı. Bütün dövrlərin sənətkarları kimi.

Mirşahin: Mircavadın bir rəsminə baxıram: at üstündəki uşağa. Yeri gəlmişkən, bu oğlandır, yoxsa qız?

Ç.Aytmatov: Oğlandır. Qız deyil.

Mirşahin: Heç deyəsən, bu da at deyil.

Ç.Aytmatov: (ucadan gülür)

Mirşahin: Hə, bu dayçadır. Deyəsən biz o dayçanı tapdıq. O dayçanı ki, siz onu Şəkər kəndində qoyub gəlmişdiniz.

Ç.Aytmatov: Bəli!

Fevral. 2000-ci il.

Bişkek şəhəri.

"20 YANVARDA İMPERİYA TARİXİN ƏFV ETMƏYƏCƏYİ CİNAYƏT İŞLƏDİ"

-Hörmətli Çingiz ağa, 20 Yanvar hadisələrinin 18 ili tamam olur. Siz bu olayların Azərbaycan tarixindəki yerini necə görürsünüz və bir də bilmək istəyirik ki, siz o xəbəri ik dəfə necə qarşılıdınız, eşidəndə hansı hissləri keçirdiniz?

-O dövrdə təkcə Azərbaycan deyil, SSRİ adı altında birləşdirilmiş bir çox respublikalarda qarışıqlıq vardı. Azərbaycan işə bu prosesdə, yəni mərkəzdənqaçma, SSRİ-dən qopma mərhələsində daha fəal idi ki, bir növ öndər mövqeyində idi. Hələ 1988-ci ildən başlamış və mərhələ-mərhələ davam edən xalq hərəkatı digər respublikalarda da əks-səda verir, Moskvanın gözünü sarsıdırdı. Ona görə də Moskva Azərbaycan xalqına qarşı qanlı addım atdı. Məqsəd, bir tərəfdən Azərbaycanı sındırmaq, digər tərəfdən işə, başqa respublikaların gözünü qorxutmaq idi. Biz Bakıda baş verənlərdən xəbər tutduqda, çox böyük üzüntü yaşadım. Bu elə bir üzüntü idi ki, sözlə ifadə etmək çox çətin idi. Amma Moskva məqsədinə nail ola bilmədi. Sonrakı hadisələr göstərdi ki, tökülən qanlar Azərbaycanın iradəsini, azadlıq əzmini nəinki qırmış, daha da artırmış, gücləndirmişdi. Bəli, Azərbaycanın müstəqillik tarixi qanlı yazıldı. Amma bir sınıanmış həqiqət də var ki, mübarizə ilə, qurbanlar verərək qazanılan daha şirin, daha uzunömürlü olur.

-20 Yanvar hadisələri ilə 1986-cı il Qazaxıstanda baş verən qanlı olaylar arasında bir əlaqə, bir bağlılıq varmı?

-Hər ikisi sovet imperiyasının xalqlara, həm də bir kökdən gəlmiş qardaş türk xalqlarına qarşı törətdiyi qanlı cinayət hadisəsidir. Qazaxıstan da, Azərbaycan da bu tarixi sınaq qarşısında ləyaqət nümayiş etdirdi. Hər iki hadisə SSRİ-nin dağılması və bugünkü MDB respublikalarının müstəqillik

qazanmasında mühüm rol oynadı. Çünki hər iki hadisədə imperiyanın xalqlara qarşı zülmü, haqsızlıqları vardı.

-Bu iki tarixi hadisənin, yəni 1986-cı ildəki Qazaxıstan və 20 Yanvar hadisələrinin SSRİ miqyasında, geniş miqyasda gətirdikdə isə, dünya tarixində yeri, mövqeyi nədir?

-Zaman keçdikcə bu tarixi hadisələr daha aydın görünür, tarixi əhəmiyyəti, xalqların azadlıq uğrunda apardığı mübarizələr bütün təlatümü ilə üzə çıxır. SSRİ zülm üzərində qurulmuş bir imperiya idi və xalqın hər hansı azadlıq duyğusunu və bu istiqamətdə atılmış addımlarını qanla boğmağa çalışırdı. Sovet imperiyası üçün insanlara, xalqlara zülm etmək adi hal idi. Elə həmin siyasətin davamı idi ki, Qazaxıstanda və Azərbaycanda insanların qanı töküldü, xalqa qarşı zülm tətbiq edildi. 20 Yanvarda imperiya tarixin əfv etməyəcəyi bir cinayət işlədi.

-Çingiz ağa, Azərbaycanın türk dünyasındakı mövqeyini necə görürsünüz?

-Türk dünyasının bir parçası olan Azərbaycan həm də Qafqazın ən önəmli və sabit ölkəsidir. MDB ölkələri içərisində belə, Azərbaycan öz inkişaf sürəti ilə, əldə etdiyi uğurlarla lider mövqeyinə çıxmış bir ölkədir.

-Hər kəsin qəbul etdiyi kimi Qafqaz çox qarışıq, çətin, böyük dövlətlərin maraqlarının toqquşduğu bir yerdir. Amma bütün bunlara baxmayaraq, Azərbaycan öndər mövqeyindədir, daim inkişaf edir. Sizcə, bu uğurun əsas səbəbləri nədir?

-Heç şübhəsiz, ilk növbədə, Heydər Əliyevin tarixi xidmətlərini göstərmək lazımdır. Atatürkün Türkiyədə oynadığı rolu, gördüyü işləri H. Əliyev Azərbaycanda həyata keçirə bildi. O, Azərbaycan üçün böyük işlər gördü, tarixi layihələri gerçəkləşdirdi. Hələ sovet hakimiyyətinin son illərində o, Moskvada SSRİ-nin yüksək dövlət postunda olduğu zaman Azərbaycan maraqlarını və mənafeyini çox üstün tuturdu və onun inkişafı üçün çox böyük işlər görürdü. Azərbaycan rəh-

bərliyinə gəldikdə isə, böyük tarixi siyasi təcrübə və üstün zəka sayəsində H.Əliyev ölkəsini hər cür təhlükələrdən qoruyaraq inkişaf yoluna çıxara bildi. Elə vəzifə başında da dünyadan köçdü. Ona görə də yeni, müstəqil Azərbaycanın tarixi Heydər Əliyevlə yazıldı, deyə bilərik. İndi isə həmin postu H.Əliyev məktəbinin və siyasi işinin layiqli davamçısı, gənc, dinamik prezident İlham Əliyev tutub. Biz hər gün media vasitəsiylə Azərbaycanda baş verənləri izləyir, bu qardaş ölkənin uğurlarından xəbər tutur, sevinirik. İlham Əliyev həm öz ölkəsinin, həm də bölgənin inkişafı yolunda böyük işlər görür, uğurlu əlaqələr qurur. Bu əlaqələr gənc, müstəqil dövlətlərin möhkəmlənməsi və güclənməsi üçün çox əhəmiyyətlidir. İndi Türkiyə ilə Orta Asiya və Qafqaz respublikalarının çox gözəl əlaqələri var. Beynəlxalq əhəmiyyətli neft, qaz kəmərləri, dəmir yolu xətləri bu ölkələrin mədəni, iqtisadi inteqrasiyasında misilsiz rol oynayacaq. Bunun nəticəsində türk respublikalarının parlaq gələcəyi, ölkələrimizin və xalqlarımızın yaxınlaşması daha da sürətlənəcək. İnanıram ki, bu layihələrin həyata keçirilməsi ilə dünya siyasətində bizim maraqlarımıza uyğun yeni səhifələr açılacaq. Bu işlərin görülməsində Azərbaycanın müstəsna xidmətləri var.

-Çingiz ağa, bu gün türk xalqlarının Çingiz Aytmatov, Oljas Süleymenov, Bəxtiyar Vahabzadə, Anar, Elçin kimi tanınmış simaları var. Bunlar hər biri bir dəyərdir, tarix yazmış şəxsiyyətlərdir. Nə düşünürsünüz, bu gün də bu cür şəxsiyyətlər yetişirmi?

-Mən bu məsələdə çox nikbinəm, çox ümidliyəm. Bizim ölkələrimizin çox zəkali və zəhmətkeş insanları var. Bu potensial dövrün şərtlərinə görə yetişir. Hazırda xalqlarımızın tanınmış mədəniyyət xadimləri arasında birliyə, yaxınlaşmağa meyli çox güclüdür. Xüsusilə də, Türkiyə Respublikası müstəqillik qazandığımız illərdən bəri biz yazarları bir araya

gətirdi və bu gün də gətirməkdə davam edir. Məsələn, Avra-siya Platformu bu coğrafiyanın tanınmış yazarlarını, fikir adamlarını toplayır və dünyamızın sabahı üçün pozitiv fikir-lər, uğurlu təkliflər irəli sürür. Bu tədbirlər, bu görüşlər və irəli sürülən təkliflər əslində, çox böyük tarixi əhəmiyyət daşıyır. Demək olar ki, bütün türk respublikalarında fəaliy-ət göstərən özəl türk liseylərində yetişən uşaqlar gələcəyimiz üçün çox böyük sərmayədir. Və onlardan çox şeylər gözləyi-rik. Bu liseylərdə yetişən həmin gənclər həm öz ölkəsinə, həm də qardaş ölkələrə böyük xidmətlər göstərə biləcəklər. Biz türk xalqları 70 il sovet hökumətinin tavanı altında birləşdik. İndi isə öz birliyimizi qurmaqdayıq, türk dünyasının bayrağı altında birləşirik. Bu, əlbəttə, böyük tarixi uğurdur. Azər-baycanlı da, qırğız da, qazax da, türkmən də öz türklüyünü anlayır, bizim bir kökdən gəldiyimizi bilirlər. Bu, əslində ta-rixi nailiyyət və əldə edilmiş misilsiz qələbədir.

Enes Cansevər
"Zaman" qəzeti.
19-21 yanvar, 2008

Ç.AYTMATOV. İLHAM ƏLİYEV QLOBALLAŞAN DÜNYANIN LİDER ETALONUDUR

BRÜSSELDEN MƏKTUB

"Əzizim Hüseynbala, rus yazıçısı Viktor Andrianovla birgə yazdığınız "Görkəmli adamların həyatı" seriyasından "Qeydər Aliev" kitabını Brüsseldə aldım. Türk dünyasının böyük və qüdrətli oğlu, görkəmli dövlət xadimi, hamımızın ömür boyu həyat dərsi öyrənəcəyimiz dahinin adına ucaldığınız dəyərli ədəbi abidə qəlbimi iftixar hissi ilə doldurdu. Bu möhtəşəm ədəbi və mənəvi abidə haqqında çox görkəmli insanların ürək sözlərini mətbuat səhifələrindən, internet saytlarından oxudum. Siz bizim, keçmiş SSRİ məkanında yaşamış bütün yazıçıların görməli olduğu, lakin indiyə kimi bacarmadığı şərəfli vəzifəni yerinə yetirmisiniz. Bu missiyanın öhdəsindən layiqincə gəldiyinə görə həm sənə, həm də rus yazıçısı Viktor Andriano-va dərin minnətdarlığımı bildirirəm. Çox istərdim ki, hər ikinizin əllərini sıxım, təşəkkürümü bildirim. Yaxın günlərdə Moskvada görüşmək ümidi ilə: Çingiz Aytmatov".

Mart ayında dünya şöhrətli yazıçı Çingiz Aytmatovla iki dəfə görüşmək, onunla müsahibələr aparmaq imkanına nail oldum. Hər iki görüş Moskvada, Qırğızıstan Respublikasının Rusiya Federasiyasındakı səfirliyində, Azərbaycanın tanınmış yazıçı-dramaturqu, millət vəkili Hüseynbala Mirələmovun vasitəsi ilə baş tutdu.

*Dünya şöhrətli yazıçı, diplomat, Beynəlxalq Aytmatov Fon-
dunun prezidenti Çingiz Aytmatov əvvəlcə "Heydər Əliyev"
kitabının müəlliflərini - Hüseynbala Mirələmovla Viktor
Andrianova yazdıqları möhtəşəm əsərə görə ürəkdən təşəkkü-
rünü bildirdi. Mənsə fürsət yaranan kimi ondan suallarımı
cavablandırmağı xahiş etdim:*

-Çingiz Torekuloviç, əgər, yadınızdadırsa, əvvəlki görüşü-
müzdə Sizə ünvanladığım sualların bəzilərini cavabsız qoymuş-
dunuz.

-Bunun səbəbləri vardı. Ən başlıcası "Heydər Əliyev"
kitabı barədə suallar. Əsəri Brüsseldə almışdım və oxuyub
qurtarmamışdım. İndi diqqətlə oxumuşam. Odur ki, cavabsız
qalan suallarınızın da o hissəsindən başlamağım təsadüfi
deyil. Biz dünyanın özü qədər yaşlı olan nəhəng, rişələri gün-
doğandan günbatanadək torpağın dərin qatlarına işləmiş
Türk ağacının Anadolu, Azərbaycan türkləri, qazax, özbək,
qırğız, türkmən, qaraqalpaq, uyğur, qaqauz və başqa adda
olan qolları, budaqlarıyıq. Tarixin min illər o üzündən xəbər
verən "Manas", "Dədə Qorqud", "Koroğlu" birgə öyündüyü-
müz mənəvi sərvətlərimizdir. Müasir dünyamızın iki nəhəng
siması – Atatürk və Heydər Əliyev türk analarının dünyaya
gətirdiyi dahilərdir, ictimaiyyət, qürur yerimizdir;

Hələ SSRİ dönəmində Heydər Əliyev zəkası, Heydər Əli-
yev müdrikliliyi, Heydər Əliyev uzaqgörənliyi məni heyretlən-
dirmişdi. O, bir tərəfində gündüz, digər tərəfində gecə olan,
ucuz-bucaqsız, nəhəng bir dövlətin idarə edilməsində
müstəsna rolunu oynayan əvəzsiz rəhbər kimi tanınırdı. İkinci dəfə
Azərbaycana başçılıq etdiyi dövrdə də, gördüyü işlər miqya-
sına görə ölçüyəgəlməz idi. Dünyanın siyasi arenasında ön
sıralarda yer tutmuşdu. Siyasi iradəsinə, cəsarətinə, münafi-
şələri yoluna qoymaq bacarığına, seçimində heç vaxt yanıl-
madığına, düzlük və mənəvi saflıq simvolu olduğuna, ən
başlıcası Allah adamı olduğuna görə peyğəmbərlik, müqə-
dəslik zirvəsinə ucalmışdı. Belə fitri istedadla malik insan,
uzaqgörən siyasətçi, əvəzolunmaz rəhbər barədə əsər yaz-
maq, onun görünən və görünməyən tərəflərini, kəşməkəşli
həyatını, onun özünü zəka nuru ilə işıqlandırmaq hər müəl-
lifə müyəssər olan xoşbəxtlik deyil. "Heydər Əliyev" kitabı bu
gün siyasi dairələrin, diplomatların, dövlət rəhbərlərinin,

eləcə də Heydər Əliyev pərəstişkarlarının öyrənc mənbəyidir.
Keçmiş SSRİ rəhbərlərindən Primakovun, Lukyanovun və
başqalarının əsər haqqında dedikləri də, buna əyani sübut-
dur, böyüklük, dahilik qarşısında etirafdır.

Doğrudan da, "Heydər Əliyev" kitabını oxuyan hər kəs
dahilik, peyğəmbərlik, böyüklük, müdriklilik zirvəsinə aparan
yolun necə sərt, enişli-yoxuşlu, maneələrlə dolu dolanbaclar-
dan keçdiyini, ulu öndərin o yolda bürənmək bilmədən qətiy-
yütlə addımladığını öyrənir. Və öyrəndikcə də bu fenomen
zəka sahibi, dahi qarşısında minnətdarlıqla baş əyir. Onun
Azərbaycan xalqının, eləcə də bütün türk dünyasının əsrlər
boyu ictimaiyyətə duyacağı əzəmət və qüdrət zirvəsi olduğuna
inanır. O zirvə mənim Qırğızıstanımdan da, Anadoludan da,
Tatarıstandan da, Moskvanın özündən də həmişə aydın və
əzəmətli görünəcək.

**-Bəs o dahinin bizə əmanət etdiyi müstəqil Azərbaycan
barədə nələri demək istərdiniz?**

-Məni Azərbaycana bağlayan elə tellər var ki, onları nə
qırmaq, nə də zəiflətmək mümkündür. Əgər belə bir fikrə
düşənlər olarsa, o tellər zəifləməyəcək, əksinə, yüz qat, min
qat möhkəmlənəcəkdir. Açığını deyim ki, ulu öndər əbədiy-
yətə qovuşanda xeyli nigarançılıq hissi keçirdim. Lakin
yerində layiqli varisi qaldığı üçün arxayınlaşdım. Qırğız və
Azərbaycan türklərinin dəyərlili "Ot kökü üstə bitər" deyimini
var və çox fəxarətvericidir ki, bu deyim öz təsdiqini tapdı.
2003-cü ilin payızında Azərbaycan xalqı seçimini edəndə -
İlham Heydər oğlu Əliyevi özünə prezident seçəndə, mən
buna öz xalqımın uğuru kimi sevindim və Brüsseldən İlham
Əliyev cənablarına bu məzmununda teleqram göndərdim:

"Hörmətli İlham Heydər oğlu!

Azərbaycan Prezidenti seçilməyiniz münasibətilə müasir-
lərinizin çoxsaylı təbrikləri sırasında mənim ağısaqqal təbriki-
mi də qəbul edin.

Bu, artıq həqiqətdir. Dünya ictimaiyyəti ümumxalq seçkilərinin gedişini və yekunlarını çox diqqətlə izləyirdi və demək lazımdır ki, ümidlərimiz və gözlədiklərimiz doğruldu, həyata keçdi.

Dövlət vəzifəsinin atadan oğula keçməsi ilə bağlı qeyri-adi varislik faktının özü xalqın məhz Sizə dərin hörmət bəslədiyinə sübutdur. Seçilən şəxs xalqın gözü qarşısında mənən, açıq surətdə və şərəflə böyüdükdə, onun siyasi reytingi ictimai fəaliyyətin və şəxsi həyatın müşahidə edilən prosesi gedişində formalaşdıqda, məhz belə olur.

Siz millətin belə yüksək münasibətini haqlı olaraq qazandırsınız. Şübhəsiz ki, buna uyğun olaraq, Siz müasirləriniz və ölkə qarşısında məsuliyyəti də əla başa düşürsünüz.

Atanız Heydər Əliyevə və İlham Heydər oğlu, Sizə hörmət bəsləyən:

Çingiz Aytmatov

Beynəlxalq Aytmatov Fondunun prezidenti".

Bəli, bu gün İlham Heydər oğlu Əliyev öz xalqı, ölkəsi qarşısında üzərinə götürdüyü çox şərəfli, şərəfli olduğu qədər də ağır vəzifənin öhdəsindən bacarıqla gəlir, atasının müəyyən etdiyi və özünün son dərəcə pragmatik düşüncə, idarəetmə məharəti, liderlik istedadı ilə sahib durduğu siyasi kursu bacarıqla davam etdirir. Yeri gəlmişkən deyim ki, mən İlham Əliyevin son dərəcə böyük potensial imkanlarını hələ Avropa Şurasında Azərbaycan nümayəndə heyətinə başçılıq etdiyi, bu böyük qurumun vitse-prezidenti olduğu dövrdən şahidi olmuş və qəlbən sevinmişdim.

Cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycanın necə böyük sürətlə inkişaf etdiyi, miqyasına görə misilsiz olan beynəlxalq layihələrin uğurla həyata keçirildiyi, ölkə daxilində siyasi sabitliyin yaradıldığı, ölkənin Avropaya, Asiyaya, Uzaq Şərqi inteqrasiya etdiyi barədə ətraflı məlumatım var. Çox böyük məhəbbət və ehtiram bəslədiyim Azərbaycan

xalqının maddi rifah halının yaxşılaşdığını və bu inkişafın yüksələn xətlə davam etdiyini bilməkdən məmnunam.

Dünya azərbaycanlılarının martın ortalarında Bakıda keçirilən qurultayını diqqətlə izlədim. İlham Əliyevin qısa və çox məzmunlu proqram nitqi məni sözün yaxşı mənasında heyrləndirdi.

Öz xalqının birliyi, öz ölkəsinin qüdrəti, gücü naminə bundan artıq nə demək mümkündür? "Azərbaycan xalqı böyük xalqdır. Bizim hamımızın bir vətəni var - Azərbaycan. Çalışmalıyıq ki, doğma Vətənimizi möhkəmləndirək, zənginləşdirək, qüdrətli dövlətə çevirək. Bu işdə hamınıza uğurlar diləyirəm".

Mənim fikrimcə, bu proqram, bu çağırış bütün türkdilli xalqlar üçün nümunə olmalıdır. Azərbaycanın tamamilə yeni inkişaf mərhələsindəki uğurları təqdirəlayiqdir, sevindiricidir. Həmin nitqin bəzi hissələrini gördüyünüz bu qeyd dəftərçəmə köçürmüşəm: "...Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəməri, Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəməri bu il istismara veriləcək. Bizim enerji daşıyıcılarımız dünya bazarına, Avropa bazarına çatdırılacaqdır. İlk növbədə bundan çox böyük iqtisadi mənfəət götürəcəyik. Bu, bizə imkan verəcək ki, ölkəmizi ən yüksək səviyyədə inkişaf etdirək və müasirləşdirək. Digər tərəfdən, o da heç bir şübhə doğurmur ki, Azərbaycanın bölgədəki, qitədəki, dünyadakı mövqeləri möhkəmlənəcəkdir. Çünki Azərbaycan Avropa və dünya istehlakçıları üçün çox önəmli ölkəyə çevrilir. Bu, bizim gücümüzü, önəmimizi artırır, sözümüzün çəkisini artırır və milli maraqlarımıza xidmət edir. Bu il başa catacaq o nəhəng layihələr eyni zamanda, regionda gedən proseslərə eyni təsir göstərəcəkdir. Çünki regional inkişaf meylləri artıq çox aydındır".

-Əgər mümkünsə, Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinə münasibətinizi bildirərdiniz. Yəqin xəbəriniz var ki, Ermənistanın ölkəmizə təcavüzü nəticəsində Azərbaycan

can torpaqlarının 20 faizi işğal altındadır, minə yaxın şəhər, qəsəbə və kəndlərimiz dağıdılıb, yerlə-yeksan edilib. Bir milyondan çox Azərbaycan türkü öz doğma yurd-yuvalarından vəhşiliklə qovulub. Ölənlərin, əsir və girovların sayı minlərlədir.

-Bilirsiniz ki, mən Qırğızıstan Respublikasının Brüsseldə səfiriyəm. Mənim ölkəm bu münaqişənin sülh yolu ilə çözülməsinin tərəfdarıdır. Amma onu da deməyi özümə borc bilirəm ki, Günəşin, Tanrının varlığına inandığım kimi, deyirəm ki, əgər mərhum Heydər Əliyev vaxtında Azərbaycana gəlsəydi, bu faciələr, fəlakətlər, ölümlər, itkilər olmazdı. Daha doğrusu, heç kim cəsarət edib bu işə qol qoymazdı.

Doğma yurd-yuvalarını itirmiş qaçqın və köçkünlərə gəldikdə isə, bu, dünyanı, ümumiyyətlə, bəşəriyyəti narahat edən məsələdir. İnanıram ki, işğala, düşmənçiliyə, qaçqınlıq-köçkünlük kimi insan faciələrinə son qoya biləcək yeganə vasitə sülhdür. Münaqişə qarşı tərəflərin heç birinə yaxşı heç nə vəd etmir. Mənim fikrimcə, dünyanın Qafqaz adlı cənnətini tökülən nahaq qanlardan yumağın vaxtıdır. Beynəlxalq qurumlar bu sahədəki söylərini qat-qat artırmalı, haqsızlığa son qoymalıdır.

Bir insan kimi, siyasət adamı kimi, ən nəhayət, dünyada az-çox tanınan ağsaqqal yazıçı kimi də münaqişə nəticəsində qaçqın və köçkün düşən, didərginlik, səfalət içində yaşayan insanların tezliklə öz doğma yurd-yuvalarına qayıdacağı günü çoxdan gözləyirəm və inanıram ki, bu üzüntülər uzun çəkməyəcək. Prezidentiniz İlham Əliyev bu ağır problemin həllinə nail olacaq. Çünki o, qloballaşan dünyanın lider etalonudur.

-Necə bilirsiniz, dünya ədəbiyyatının Sizin kimi ağsaqqal, uzaqgörən korifeyləri bir araya gəlməklə, dünyamızda qütbləşmənin, sivilizasiyaların və dinlərin toqquşmasının qarşısını almaqla digər global problemlərin həllində nəyəyə nail ola bilərlərmi?

-Maraqlı sualdır! İnanıram ki, məşhur yazıçıların hansınınsa əsərində toqquşmaya, müharibəyə, dini ayrışdırıcıya, sionizmə və bəşəriyyətə fəlakət gətirəcək digər məsələlərə çağırış olsun. Sivilizasiya, tərəqqi, inkişaf, firavanlıq, dostluq və qardaşlıq, mədəniyyətlərin, əxlaqi dəyərlərin qorunması, yaxınlaşması deməkdir. Çox-çox təəssüflər olsun, sivilizasiyanı yalnız ABŞ-da, Avropa Birliyinə daxil olan ölkələrdə axtaranlar və bunu hər vəchlə təsdiqləməyə çalışanlar yanlış fikirdədirlər və belələri bəşəriyyətin min illərdən bəri əldə etdiyinə üstünə kölgə salır. Ən azı qədim, ulu Şərqdən əxz elədikləri dəyərləri qiymətləndirə bilmirlər. Bu isə yanlışdır. Asiya, Afrika xalqlarına hörmətsizlikdir.

Dini qarşıdurmalar isə çoxlarının görə bilmədiyi dairələr, güclü kəşfiyyət qurumları tərəfindən törədilir. Dünyanın müxtəlif regionlarında məscidləri, sinaqoqları partladanlar, müqəddəs peyğəmbərimizin karikaturalarını nəşr edənlər terrorçudurlar. Buna şübhə yoxdur, onlar dinləri, təriqətləri qarşı-qarşıya qoymaqla çox güclü dairələrin sifarişlərini yerinə yetirirlər.

Terror sivil dünyamıza sağalmaz yaralar vuran bələdir, onu zərərsizləşdirmək naminə ədəbiyyatların, dinlərin, dövlətlərin, xalqların birgə mübarizəsi gərəkdir. Bildiyimə görə, Azərbaycan bu mübarizənin ön sırasındadır.

"Rusiya və islam dini" mövzusunda beynəlxalq miqyaslı tədbir keçirildi və burada görkəmli din xadimlərinin, tanınmış ziyalıların fikirləri dinlənildi. İndi bizim hər bir sözümüz, hər bir fikrimiz və müsahibəmiz bizim özümüzü təsdiq etməyimizdir, özümüzü dünya anlamında dərk etməyimizdir və ətraf mühitə təsir göstərməyimizdir. Müasir dövrdə bu çox vacibdir. Biz hər zaman humanist ənənələri qoruyub saxlamağa çalışmışıq ki, bu da içimizin, ruhumuzun, məram və məqsədlərimizin təzahürüdür.

-Çingiz Torekuloviç, Azərbaycan ədəbiyyatına münasibə-

tinizi öyrənmək istərdik.

-Rəhmətlik Rəsul Rza ilə, onun oğlu Anarla, əsərləri sevilə-sevilə oxunaraq tanınan Bəxtiyar Vahabzadə, mərhum Şahmar Əkbərzadə ilə dostluq əlaqələrim olub və bəziləri ilə indi də davam edir. Bütün bunların nəticəsidir ki, əsərlərimin demək olar, hamısı Azərbaycan dilinə çevrilib. Nizami, Füzuli, Səməd Vurğun, Rəsul Rza və adını çəkmədiyim klassikləri, müasirlərimizi mənim vətənim Qırğızıstanda sevə-sevə oxuyurlar.

Bu günlərdə xəbər tutdum ki, yaxın dostum Hüseynbala Mirələmovun Qarabağ münaqişəsinin törətdiyi faciələrdən bəhs edən "Xəcalət" əsəri qırğız dilinə tərcümə olunub, qısa vaxt ərzində oxucular tərəfindən sevilib, Qırğızıstan Yazıçılar Birliyi müəllifi "Qızıl Qələm"lə mükafatlandırır.

-Beynəlxalq Aytmatov Fondunun prezidentisiniz. Mümkünsə, bu qurumun məram və məqsədləri barədə bir neçə kəlmə deyərdiniz.

Bu qurum təkcə Aytmatovla - mənimlə məşğul deyil. Biz bütün türkdilli dünyanın intellektual səviyyəli elitasının lazımcına təzahürünə çalışırıq. Şərt deyil ki, biz kiminləsə üz-üzə gələk, gücümüzü göstərməyə çalışsaq və s. Biz gərək mənəvi, mədəni aləminizi dünya arenasına çıxaraq. Bu üsulla sübut edək ki, biz dünya ədəbiyyatının, ümumiyyətlə, dünya sivilizasiyasının ayrılmaz, həm də böyük bir hissəsiyik. Bu yöndə Avrasiya adlı platforma da mövcuddur. Biz onun ətrafında birləşmişik ki, böyük bir qüvvə yaradaq. İnanıram ki, nəşə alınacaq.

-Ən çox qərar tutduğunuz ölkə, şəhər hansıdır?

-Qırğız və Azərbaycan türkcəsində çox böyük mənə tutumu olan "Yurd", "Ocaq" məfhumları var. Mənim Ocağım, Yurdum dünyanın üç müxtəlif istiqamətindədir. Heç şübhə yoxdur ki, doğma Qırğızıstanın, doğulub boya-başa çatdığım, nəyim varsa, hamısına görə borclu olduğum qışlağım o

Ocaqlardan, Yurdlardan əsaslıdır. Sonra Moskva və İstanbul gəlir. Sizi inandırım ki, Azərbaycanı, Bakını da onlardan ayırmaq çətindir. Ancaq mən Moskvaya çox şey üçün borcluyam.

-Bəs Azərbaycana nə vaxt gəlmək fikrindəsiniz?

-Azərbaycandakı yazıçı dostlarım, xüsusilə də Hüseynbala dəfələrlə dəvət ediblər. Vaxtın azlığı məni onların yanında xəcalətli edib. – Ömür vəfa etsə, bu yay gələcəyəm. Hələlik, Bakıda görüşənədək!

Əli MAHMUD

yazıçı-jurnalist

“DAĞLAR YIXILANDA”

Zəmanəmizin böyük yazıçısı Çingiz Aytmatovun son romanı belə adlanır. Nasirin etirafına görə, bu romanda o yaşadığı dövrün ən ağırlı məqamlarını qələmə almağa çalışıb. Mənəvi dəyərlərin, əqidənin, əsas insani keyfiyyətlərin dağılması, itirilməsi romanın əsas qayəsini təşkil edir. Yazıçıyla 80 illik yubileyi ərəfəsində Bakıda apardığımız söhbətin əsas mövzularından biri də qloballaşma dövründə mənəvi dəyərlərin tədricən ortalıqdan çıxıb yerini tamam başqa məfhumlara verməsi oldu...

-Çingiz müəllim, gəlin uşaqlığımızdan başlayaq. Bilirik ki, uşaqlıq dövrü həyatınızın çətin bir dönməsi olub. Bu, ilk əsərlərinizdən artıq hiss olunurdu...

-Mən bu haqda çox danışmışam. Bununla belə ağır keçən uşaqlıq dövrümü qabardıb hamıya bəyan etmək fikrindən uzaq olmuşam. Əsərlərimi alman dilinə tərcümə edən rəhmətlik alman dostum tez-tez maraqlanardı ki, mənim yazıçı olmağıma nə təsir edib. Bu haqda uzun-uzadı söhbətlərimizin nəticəsində o hətta bir kitab da tərtib etmişdi. Bilirsiniz, hər şey nənəmdən başlayır. O məni tez-tez yaylağa aparardı. Burada hündür Alp dağlarının qoynunda, gözəl çəmənlərdə yurtalar qurulardı. Biz də başqa tayfaların adamlarıyla tanış olardıq. Nənəm mənə həmişə nağıl danışardı. Bu nağıllar o qədər maraqlı idi ki, onlara saatlarla, günlərlə qulaq asa bilərdim. Çox sonralar başa düşdüm ki, bu nağıllar nənəmin sırf bədii təxəyyülünün məhsulu idi. Nənəmin nağılları çox maraqlı olmaqla yanaşı, həm də fəlsəfi və tərbiyəvi xarakter daşıyırdı. Beləliklə, o, mənə nağıl aləminə vurgunluğu aşılamış oldu. Uşaqlıqda eşitdiyim nağıllar ömürlük ruhumda

qaldı...

-Deyəsən, özü də nağıl danışmağı sevərdi?

-Bəli, o, nağıl söyləməkdən xüsusi zövq alardı. Əslində, adam yaddaşında neçə nağıl saxlaya bilər? Olsa-olsa 5-10 dənə, ondan çox yox. Nənəm saysız-hesabsız nağıllar bilirdi. Daha doğrusu, özündən uydururdu. Bəzən onu o qədər bezdirirdim ki, deyirdi: "Sən necə də zəhlətökən oğlansan. Hər dəfə məndən yeni nağıllar gözləyirsən. Bu qədər nağılı haradan götürürəm? Heç olmasa, qoy bir az yatım, yuxu görüm, sonra sənə yuxumu danışaram". Amma mən onu yatmağa da qoymurdum. Yazıq nənəm, bir az gözləyib çimirini alan kimi deyirdim: "Hə, nənə, yatdın, indi də danış görüm, yuxuda nə görmüsən..." Hətta bir dəfə başımıza belə bir məzəli əhvalat gəlmişdi. Nənəm dedi ki, "mənə istirahət etməyə, yuxu görməyə imkan vermirsən. Neyləyim, gərək gedim qonşuya, ondan yuxunu borc götürüb gəlirəm". Və qonşuya getdi. Mən də buna o qədər inandım ki, heç zərrə qədər də şübhəm qalmadı. Əmin idim ki, indi nənəm yuxunu qonşudan borc götürüb qayıdacaq. Amma görünür, nənəm dediyini unutmuşdu. Mən də dözə bilməyib qonşugilə yüyürdüm, qapını açanda gördüm ki, nənəngil rahatca oturub çay içirlər. Onda mən də qışqırıb dedim ki, nənə, axı sən mənə söz vermişdin ki, yuxunu götürüb gələcəksən. Mən də bayaqdan gözləyirəm... Bax, belə bir nənəm olub... Görünür, yazıçılığımın əsasını da məhz o qoyub.

-Demək əsərlərinizin özəyində nağıllar durur?

-Ola bilər. Çünki hər bir nağılın özünəməxsus süjeti, fabulası, kulminasiya və açılma nöqtələri var. Bu da klassik romanın sxeminə çox bənzəyir. Və heç şübhəsiz ki, nağıllar mənə çox böyük təsir göstərmişdir.

-Bəs başqa nə təsir etmişdir Sizin yazıçı olmağınıza?

-Müharibə. Müharibə başlayanda mənim 12 yaşım vardı. Bütün dünyanı lərzəyə gətirən bu dəhşətli hadisə xatirimdə

böyük iz buraxdı. Artıq 14 yaşında ikən mən kənd sovetinin katibi oldum. O vaxtlar kənddə rus dilini yaxşı bilən adamlar çox az idi, yəqin elə o səbəbdən də mənə bu işə təyin etdilər. Kənd sovetindəki işim mənə çox şeyləri öyrətdi, təcrübəmi artırdı. Ərizələri, məktubları ünvanlarına çatdırırdım və kəndin bütün xeyir və şər işlərində iştirak edirdim. Müharibədən gələn ölüm xəbərləri ağı deyənlərin ağıları ilə müşaiyət olunurdu və ilk qələm təcrübəm olan "Cəmilə" və "Üz-üzə" də məhz bu təəssüratlarımdan yaranmışdı.

İlk zamanlar, yeni yazmağa başladığım dövrdə yazıçılıqla məşğul olmaq heç də asan deyildi. Sovet ideologiyası hər yere elə nüfuz etmişdi ki, dərhal SSRİ Yazıçılar Birliyinin üzvü olmasaydım, mənə təqib etməyə başlayardılar. O zaman artıq mənə qəhrəmanlarımdan nədən müsbət sovet insanı yox, fərari olduqları müzakirə olunmağa başlamışdı. Bir çoxları bu barədə qəzəblə çıxış edirdilər.

-Ümumiyyətlə, o dövrün konyukturası, senzurası çox kəskin idi...

-Bəli, yalnız A.Tvardovskinin hədsiz diqqəti sayəsində mənə əsərim "Noviy mir" jurnalında çap olundu. Tvardovski mənə, demək olar ki, hücumlardan xilas etdi. Onun dəstəyi olmasa idi, nələrin baş verəcəyini heç təsəvvür edə bilmirəm. Təbii, indi bizə bu vəziyyət gülməli görünə bilər. O dövrdə isə hər şey başqa cür, qat-qat daha ciddi idi. Sonra mən rus ədəbiyyatını qırğız dilinə çevirməyə başladım...

-Elə soruşmaq istəyirdim ki, dünya ədəbiyyatından hansı əsərlər sizə ən çox təsir göstərmişdir?

-Müharibədən sonrakı ədəbiyyat.

-Sovet müəllifləri?

-Həm sovet müəllifləri, həm xarici ədəbiyyatın ən tanınmış simaları...

-Sizcə ədəbiyyat, yazı prosesi nədən başlanır? İdeyalar haradan yaranır?

-Onu dəqiq müəyyən etmək çox çətindir. Hər bir yazının özünəməxsus yaranma yolu var. Nəse görürsən, nəyisə müşahidə edirsən. Məsələn, mənə "Dağlar yıxılanda" romanım qloballaşma və bazar iqtisadiyyatının hakim mövqə tutması ilə əlaqədar yarandı. Burada şəxsi təyyarələri olan yeni nəsil nümayəndələrini vaxtilə qürurlu dağlılar qarşılamağa olurlar. Yəni o insanları ki, mən dəyişməz əqidə sahibləri bilirdim, birdən-birə dəyişirlər. Bu romanda məhz bu mövzuya toxunmağa çalışdım.

-Ya da "Kassandra damğası" romanınızın əsas qayəsi: insanlar gələcəkdə onları gözləyə biləcək fəlakətləri dünyaya gəlməmişdən bilib doğulmaqdan könüllü olaraq imtina edirlər. Bəs bu romanın ideyası nədən yarandı?

-İndi bunu xatırlamaq bir az çətin olar, amma çalışaram. Məsələ ondadır ki, yenidənqurma dövrünün sonunda mən diplomatik işimlə əlaqədar Avropaya getdim.

Burada yaşaya-yaşaya vətənimdə və qurbətdə olan gündəlik həyatı müqayisə etməyə başladım, müəyyən paralellər cızdım. Dünyada baş verən hadisələri analiz etməyə çalışdım. Və o vaxt mənə bir məsələ narahat etməyə başladı: nə üçün okeanların nəhəng sakinləri - balinalar intihar edib özlərini quruya atırlar? Mən bunu özüməməxsus tərzdə açıqladım. Bu nəhənglərə min, milyon illər boyu yaşadıkları mühitdə yaşamağa nə mane oldu? Bəlkə özlərini quruya atmaqla onlar bizə nəse demək, bəyan etmək, etirazlarını bildirmək istəyirlər? Romanın qayəsi də bundan yarandı...

-Siz dünyəvi bir şəxsiyyətsiniz. Son zamanlar dünyada baş verən qloballaşma, müxtəlif kataklizmlər və s. fonunda heç şübhəsiz ki, sizin də bir ümumi xülasəniz var. Yəni dünyada baş verən didişmələr sizcə nə ilə nəticələnəcək?

-Buna birmənalı cavab vermək çətindir. Ümumi bir resept vermək də həmçinin. Mənə müşahidəmə görə Avropa Şurası bir model olaraq uğurludur. Artıq yarım əsrdən çox-

dur ki, onlar öz sistemlərində yaşayırlar. Baxmayaraq ki, əsrlər boyu Avropa dövlətləri bir-birilə müharibələr aparıblar, müasir avropalılar artıq bu haqda düşünmürlər. Bu da inkişaf üçün yeni yollar və perspektivlər açır. Ona görə də Avropa ölkələrinin inkişafı dünya üçün bir örnək olmalıdır. Onda dünya sivilizasiyasında insanın inkişafı üçün yeni mərhələ başlayacaq. Amma bu, o demək deyil ki, hamı yaxşı yaşayacaq. Yenə də problemlər olacaq və durmadan, yorulmadan çalışmaq lazım gələcək...

-Sözsüz ki, bu məqamda mədəniyyətin də rolu böyükdür.

-Əlbəttə. Burada ən önəmlisi yeni insanın, yeni düşüncənin qurulması, yeni baxışların, nəzəriyyələrin meydana gəlməsidir. Ona görə də ədəbiyyat, incəsənət, televiziya, kino, teatr misilsiz böyük rola malikdir.

-Bəs din? Axı bu kontekstdə dinin də böyük təsir qüvvəsinə malik olmasını danmaq qeyri-mümkündür...

-Sözsüz ki, dinin də rolu danılmazdır. Dini etiqad gözəl bir şeydir. Mən də bütün dini etiqadlara böyük hörmət bəsləyirəm. Amma burada bir məqama çox diqqət yetirmək lazımdır. Baxın, hər bir din hesab edir ki, o, bütün qalan dinlərdən önəmlidir. Buna dini eqoizm deyilir. Bu da başqa dini etiqadlarla münaqişələrə, təzadlara yol açır. Bütün bunları doğru dəyərləndirib doğru yola çıxsaq, mənəcə, dünya sivilizasiyasında yeni mərhələ başlamış olacaq.

-Son zamanlar ədəbiyyata, təəssüflər olsun ki, maraq azalır...

-Demək, sizdə də bu belədir? Çox heyf. Nə deyim? Kitab kultunu artırmaq lazımdır. Mütaliyə həvəsi gücləndirməyə ehtiyac var. Ona görə də uşaqlara körpəlikdən kitaba aludəçiliyi aşılamaq gərəkdir. İnsan kitabla təkbətək qalmağı öyrənməlidir.

-Daha çox nədən gileylənirsiniz?

-Ən çox gileyləndiyim şey əllə yazmağımdır. Fikir verirəm ki, mən əllə bir səhifəni yazana kimi kompyuterdə işləyənlər

beş səhifə yazırlar. Bu mənada mən keçmişdə qalmışam. Nə etməli? Vaxtilə katiblərim var idi. Yazılarımı yazı makinasıyla köçürürdülər, sonra yoxlayıb bir də köçürürdülər. Bir də avtobomil sürməyi bacarmıram...

-Bəlkə həyatda nəse eləmək istəmişiniz və bu alınmayıb?

-Bilmirəm. İmkanım olsaydı yollarla məşğul olardım. Çünki çox istəyirəm ki, gözəl yollarımız olsun. Amma, təəssüflər olsun ki, bu, mənim iqtidarımda deyil...

*Günəl Anarqızı
"Pəncərə" jurnalı*

Ç.AYTMATOVLA SÖHBƏT

Düz bir il bundan əvvəl – 2008-ci ilin fevralında dünya şöhrətli yazıçı Ç.Aytmatov Azərbaycanda olarkən, bir çox verilişlərinə görə Azərbaycan teleməkanında öz xüsusi yeri olan İctimai Televiziyaya dəvət olundu. İstedadlı tele-jurnalist Yusif Günaydının böyük yazıçı ilə "Həmsöhbət" verilişində apardığı maraqlı söhbəti sizə təqdim edirik.

-Çingiz ağa, sizi İctimai Televiziya və Radio Yayınları Şirkətinin kollektivi adından salamlayıyıq. Bizə vaxt ayırdığınız üçün Sizə təşəkkür edirik.

-Çox sağ olun. Bu dəvətə görə mən də sizə təşəkkür edirəm.

-Azərbaycanda sizi yaxşı tanıyırlar. Buraya hər səfəriniz böyük sevincə səbəb olur. Bu dəfəki səfərinizin təəssüratlarını bizimlə bölüşməyinizi xahiş edirik.

-Təəssüratlarım çox zəngindir. Bir neçə gündür ki, olduqca sıx informativ və intellektual atmosferlə əhatə olunmuşam. Görüşlər zamanı özümçün bir çox yeniliklər kəşf etdim..

-Burada sizin dostlarınız çoxdur. Onlardan Bəxtiyar Vahabzadəni, Anarı, Çingiz Abdullayevi və digərlərini xatırlamaq olar. Xalq şairi B.Vahabzadə ilə dostluğunuzun tarixindən bəhs etsəydiniz maraqlı olardı..

-Təəssüf ki, bu dəfə onu görə bilmədim.. Sovet epoxası bütün çatışmayan cəhətləri ilə yanaşı ədəbiyyat xadimlərinin sıx ünsiyyəti üçün çox əlverişli bir dövr idi. Tez-tez biz Moskvada görüşüb fikir mübadiləsi aparırıdık. Sonra Yazıçılar Birliyinin müxtəlif tədbirlərində tez-tez bir araya

gəlirdik. Bu proses yeni tanışlar, dostlar qazanmağa imkan yaradırdı. Anarın atası Rəsul Rza ilə, Bəxtiyar Vahabzadənin özü ilə, Anarla və başqaları ilə, elə o zamanlarda tanış olub dostlaşdıq. Bəxtiyar Vahabzadə daim ünsiyyətdə açıq olan həssas bir insandır.

-Bəlkə ona sözüünüz var?

-Bu dəfə görüşə bilmədiyimizə təəssüflənirəm. Amma ümid edirəm ki, onunla gələcəkdə mütləq görüşüb söhbət edəcəyik.

-1980-cı ildə sizin "Gün var əsrə bərabər" adlı romanınız dərc olundu. Bu romanda Nayman ana və Manqurt əfsanəsi var. Tezliklə Manqurt sözü ağızdan - ağıza düşdü. Bu sözün konkret etimoloji kökü varmı?

-Bu söz uydurma deyil. O, öz kökləri ilə qədim qırğız milli eposu "Manas"a bağlıdır. 10 il bundan öncə bu eposun 1000 illiyi təntənə ilə qeyd olundu. Bu təntənələrdə Heydər Əliyevin özü də iştirak edirdi. Bu dastandan məlum olur ki, o dövrün kiçik feodalları Manas adlı gənc oğlanın parlaq gələcəyi olacağından xəbər tutub onu təcrid etmək, daha doğrusu, manqurta çevirmək istəyirlər. Bu barədə milyona qədər sətirdən ibarət olan dastanın 3842- sətirində məlumat verilir. Manas uşaqlıqdan manqurta çevrilmək təhlükəsi ilə üzləşmişdi. Manqurt heç nə tələb etmir, heç vaxt üsyan etmir. O, müti bir quldur. Bir nəfər xeyirxah çoban bu bəd niyyətdən xəbər tutub Manası xilas edir, onu dağlar qoynunda gizlədir. Odur ki, manqurt sözü "Manas"dan gəlir. Sonra bu söz çox geniş yayıldı. Heç yadımdan çıxmaz; Moldovada, Kişinyovda keçirilən bir nümayişə baxırdım. Nümayişçilərin nəhəng bir plakatu vardı. Onun üstündə "Biz manqurt deyilik!" sözləri yazılmışdı.

-Manqurtluq müasir dövr üçün xarakterikdirmi?

-Müəyyən mənada səciyyəvidir. O, müxtəlif dövrlərdə, müxtəlif şəraitdə müxtəlif cür təzahür edə bilər. Əsas o deyil

ki, insan yaddaşını itirsin..

-**"Ağ gəmi"** povestindəki Ana Maral, **"Dəniz kənarıyla qaçan Alabaş"** povestindəki Qadın-balıq, **"Cəllad kötüyü"** romanında Taşçaynar adlı qurd obrazlarının milli folklorla bir əlaqəsi varmı?

-Bu alleqorik mifik obrazlar öz əsasını folklordan götürür. Amma bir müəllif kimi təbii ki, mənim özümdən gələn bəzi məqamlar da var. Bu, mənim yaradıcılıq üslubumdur. Mənim təhkiyə üsulunun mifoloji kökləri var.

-**Sizin yaradıcılığınızda real heyvan obrazları da mövcuddur: Gülsarı, Qaranar və başqaları...**

-Bu rəmzi obrazların sırasına mənim **"Dağlar çökəndə"** romanımdakı Ağbars obrazını da əlavə edə bilərsiniz. Qeyd etdiyim kimi, bu, mənim yaradıcılıq üslubumdur, mənim təhkiyə üslubumun özəlliyidir. Romanın ikinci adı **"Əbədi nişanlı qız"**dır. Əbədi nişanlı isə mifoloji obrazdır. Bu ad mənim yaradıcılığım üçün səciyyəvidir. Mənim yaradıcılığım mifologiya ilə sıx bağlıdır.

-**Heyvan obrazları vasitəsiylə sizin əsərlərinizdə konkret insanın taleyi çox uğurla təqdim olunur...**

-Bu, mənim fərdi üslubumdur. Başqa müəlliflər insan taleyini başqa vasitələrlə təqdim edirlər, mənə bu üsula üstünlük verirəm.

-**Hiss olunur ki, siz bir müəllif kimi bu heyvanları çox sevirsiniz. Onları yəqin ki, gerçək həyatda da müşahidə etmişiniz?**

-Bəli, bütün bunlar mənim uşaqlıq illərimin təəssüratlarıdır. O dövrdə indiki nəqliyyat vasitələri yox idi. Buna görə də minik heyvanlarından istifadə olunurdu. Dəvəni yerə oturtmaq, sonra onu yükləmək, sonra ayağa qaldırıb yola salmaq heç də asan məsələ deyil.

-**Bu da bir sənətdir.**

-Bəli, bu da bir sənətdir.

-1988-ci ildə Qırğızıstanda sizin 60 illik yubileyinizə həsr olunmuş. **"Aytmatov və teatr"** adlı Beynəlxalq festival təşkil olundu. Mənə də bu festivalda iştirak etmək nəşib olmuşdu. Festival günlərində biz sizin əsərləriniz əsasında hazırlanmış bir çox teatr tamaşalarına baxdıq. Məncə, onların arasında ən yadda qalanı Yakut Dövlət Dram teatrının tamaşası idi.

-Tamamilə doğrudur. Təəvvür edin ki, bu tamaşa 25 ildir ki, bu teatrın repertuarından düşmüşdür. Teatr bu tamaşa ilə demək olar ki, bütün dünyanı gəzib və böyük rəğbət qazanıb. Bu il tamaşanın yubileyi qeyd olunurdu. Mən də dəvət olunmuşdum. Təəssüf ki, gedə bilmədim. **"Kassandra damğası"** romanımın əsasında yaranmış tamaşanın da uğurlu səhnə taleyi var. Spesivsevirin rəhbərliyi ilə Moskvada Gənclər Teatrında səhnələşdirilmiş bu əsərin bu yaxınlarda 117-ci tamaşası oldu.

-**Sizin çoxşaxəli yaradıcılığınıza kino xadimləri də həvəslə müraciət ediblər. Sizin nəsriniz mürəkkəb, çoxplanlı bir nəsrdir. Onun uğurlu ekran variantını tapmaq elə də asan məsələ deyil. Bununla belə, müxtəlif illərdə bir çox əsərləriniz əsasında maraqlı filmlər yaranıb: "Ağ gəmi", "İlk müəllim" və s. Əsərlərinizin ekran taleyindən razısınızmi?**

-Bəli, ümumən razıyam. Bu, müsbət bir haldır. Əgər bu əsərlər vaxtında ekranlaşdırılmasaydı, indi məşhur olmuş bu obrazlar elə kitab səhifələrində də yatıb qalacaqdı.

-**Siz vaxtı ilə yazırdınız ki, böyük Qırğız aulu mənə ilham verən yadıcılıq mənbəyimidir. Bəs müasir dövrdə Qırğız aulu öz əhəmiyyətini itirməyib ki?**

-Mənim təzə romanım elə bu barədədir.

-**Bəs uşaqlıq illərini keçirdiyiniz Şəkər adlı aula, doğma aula baş çəkirsinizmi?**

-Vaxtı ilə oraya tez-tez gedib-gələrdim, 3-4 il olar ki, bu aula gedə bilməmişəm..

-**Sizin yaradıcılığınızın tədqiqatçılarından biri professor**

Qaçev sizi heykəltəraş Rodenin "Mütəfəkkir" əsərinin qəhrəmanı kimi, atdan enib düşüncələrə dalmış qədim türk cəngavərlərinə bənzədib. (Ç.Aytmatov gülür). Maraqlıdır, 80 yaşlı mütəfəkkirin deyilməmiş, yazılmamış hansı fikirləri var?

-Hələ deməli, yazmalı çox şeylər var. Fikrimdən keçənlərin hamısını qələmə almaq, əslində, heç mümkün deyil. Yubiley ərəfəsində müəyyən ümumiləşdirmələr etmək fikrindəyəm. Bir epoxa getdi, o biri epoxa yarandı. Nə qazandıq, nə itirdik? Bütün bunlar barədə yazmaq fikrim var.

-Türkdilli dövlətlərin əməkdaşlığının gələcəyini necə görürsünüz?

-Bu, ilk növbədə mədəni əməkdaşlıq olmalıdır. Çünki iqtisadi sahədə hərənin öz marağı olur. Türkdilli xalqların sivilizasiyasının qorunması və inkişafı mədəni əməkdaşlıqdan keçməlidir. Bu sahədə bir-birimizə yardım etməliyik.

-Azərbaycan çox həssas bir geosiyasi məkanda - qərblə Şərqlin qovuşacağında yerləşir. Azərbaycanın düşmənlərinin bütün söylərinə baxmayaraq respublikamız qısa müddət ərzində regionun liderinə çevrildi. Azərbaycan xalqına arzularınız?

-Bu vəziyyətdən radikal üsullarla deyil, sülh vasitəsiylə çıxış yolu axtarın. Siz doğrudan da böyük nailiyyətlər əldə etmişsiniz. Bu gün hamı Azərbaycana böyük qibtə ilə, heyrətlə baxır. İndi Azərbaycan öz intibah dövrünü yaşayır. Bu yolla gedin, inkişafınızı davam etdirin.

-Maraqlı söhbətə görə təşəkkür edirəm. Sonda sizə kiçik bir hədiyyə təqdim etmək istəyirəm. Bu, rəssam İsmayıl Məmmədovun hazırladığı Azərbaycanın tarixi-mədəni abidələrinin xəritəsidir. Buyurun (Hədiyyəni təqdim edir). Bir də ki, şəxsi kitabxanamdan gətirdiyim, 20 il bundan əvvəl Moskvadan aldığım "Əlvida, Gülsarı" kitabına avtoqraf yazmağınızı Sizdən xahiş edirəm.

(Ç.Aytmatov avtoqraf yazır)

-Çingiz ağa, bu ilin dekabrında sizin 80 yaşınız tamam olur.

bu münasibətlə sizi ürəkdən təbrik edir, sizə möhkəm cansağlığı diləyirik. Sağ olun.

-Siz sağ olun. Çox məmnun oldum.

"Keçmişini unutmuş insan həyatda öz yerini yenidən müəyyənləşdirmək zərurəti ilə üzləşməli olur. Öz xalqının tarixi təcrübəsindən xəbərsiz olan şəxs tarixin inkişaf perspektivindən kənar qalır." Belə yazırdı vaxtilə Çingiz Aytmatov. Bu da danılmaz bir həqiqətdir ki, öz xalqının tarixi keçmişini, onun adət və ənənələrini yaxşı bilən, yaradıcılığı ilə mənsub olduğu xalqın mədəni-mənəvi irsini ümumbəşər sivilizasiyasına qovuşdurmağı bacaran yazıçı xoşbəxtdir. Çingiz Aytmatov məhz belə qələm sahiblərindəndir.

Yusif Günaydın

Fevral. 2008.

Ç.AYTMATOV. MANQURT ƏFSANƏSİ VƏ MANQURTİZM

Aytmatovun ödü tərenindəki konuşmasından

"SSCB`de ateizm devlet politikası olaraq uygulandı. Ama din gibi, doğrudan doğruya insan yüreğine dayanan bir kurumu elli altmış senede bütünüyle ortadan kaldırmak mümkün olabilir mi?"

İKİ BÖYÜK DAHI

"Yüz yıllar boyu bağımsız olaraq ömür sürən, bəzən yer yüzündə heyətli imperatorluq qurub onun arxasında təxəyyülü daha zor məsafələrə kulacyayan, doğuda Hindistan, batıda Yunanın əski mədəniyyətləriylə ortaqlıq qurub Fars və Ərəb mədəniyyətlərini birlikdə yönləndirərək qüzeydə uzanan Rusiya ilə uzun sürən məmləkət işğilləri quran, bəzən əsarət altına girib bəzən başqalandıran, çox zaman isə yonətən türk ellərinin xalqları tarixin ən zor donəmlərini yaşadı.

Malesef, bu tarixi sürəcdə Türk xalqları kəndi aralarındakı işğilləri zamanın gərəklərinə uyğun olaraq birlikdə mühafizə edəmədilər və tarixin axısının onları gündən-günə bir-birindən uzaqlaşdırması, Türk xalqlarının nəsillər boyu yurəğini sızlatan bir olqu oldu. Bəzən xəbərleşmə tamamilə kəsilib kimin kim olduğu unudulduğu zamanlar da oldu. Fəqət indi, XX yüzüylün sonunda totalitarizmin yığılmasıyla birlikdə qeyb edib yenikdən bulmuş kimi Türk xalqları üçün yeni bir dovr açıldı – qovuşmaya, xəbərleşməyə, yaxınlaşmaya fürsət doğdu.

Gələcək, əlbəttə ki, yeni nəsillərin yanacaqları hərəkət və atılımlara bədirlənəcəkdir. Mənim demək istədiyim bu deyil.

Konu keçmişlə gələcəyi birləşdirən köprünün dirəkləri haqqında bu günün bizim üçün erkən Türk işidir. Bu dilin iki yazısının yüzüylar sonra günümüze ulaşmasına vəsilə olan dünyaca məşhur iki bilgəmiz var. Onların birinin adı bəlisiz, ikincisi isə bilindir.

Bu dahilər bu güngü gündə də Türk millətinin tarixində birləşdirici rol oynamaqdadırlar. Onlardan biri Gültəkin yazılarını yazan məchul yazar, digəri isə mənim yurddaşım Yusif Balasaqunlu, nami digər Yusif Nəcib. İkisinin də önündə sayğıyla əyilirəm".

"Qəbiləçilik türklərin həyatında ən zor məsələlərdən biridir. Bilhəssə bizim Orta Asiyada... Həmənl gözə çarpar. Beş kişi bir araya gəlsələr, həmənl uçə bölünürlər. Kimi yurdunu, kimi oymağını, kimi coğrafiyasını önə sürüb qovğa çıxarır.. Bu eynən siyasi həyatda da yaşanmaqdadır".

Çingiz Aytmatova sorduğumuz sorulardan biri də "manqurt"luqla ilgili idi. Türkcəyə "Gün uzar yüzüyl olur" və "Gün olur əsrə bədəl" adlarıyla iki dəfə çevrilən ünlü romanında, Aytmatov əski bir qırğız-qazax əfsanəsini Sovetlər birliyində uyğunlanan siyasətlə paralellik quraraq anladır. Əfsanə qısaca böylədir:

Köçəri türklərin tarixi düşmanları olan Cuanğuanlar savaşılarında ələ keçirdikləri əsirlərdən güclü, qüvvətli olanları kəndilərinə ayıraraq qorxunc işğəncələrlə manqurdlaşdırdıqdan sonra kölə olaraq kullanmaqdadırlar. Öncə əsirin qafası qazınır, sonra dəvənin boyun bölgəsindən üzülən bir dəri parçası qazınmış qafaya bir başlıq kimi keçirilir. Qolları və bacaqları da bağlanaraq günəşin altında ac-susuz buraxılan əsir quruduqca qafasını sıxan dərinin verdiyi acıyla çığıra-çığıra bir neçə gün işsiz bir yerdə qalır. Bu qorxunc işğəncə sonunda hafizəsini tamamən qeyb edərək manqurdlaşır, artıq anasını, babasını, cocuqlarını belə tanımaz, hətta yiyələrinin əmri ilə onları öldürməkdən belə çəkinməz.

Cingiz Aytmatova bu mövzuyla ilgili olaraq yönətdiyim sorqu böylə idi: "Manqurt kimdir? Manqurtizmin Türk cümhuriyyətlərində sona verdiyi söylənilə bilirmi? Yəni hələ manqurtlar varmı?"

Aytmatov "manqurt"un əski Qazax və Qırğızlarda bilinən və kullanılan bir kəlimə olduğunu bəlirtdikdən sonra böylə davam etdi:

"Bildiyiniz kimi mən bu manqurt əfsanəsini romanımda anlatdım, ama söz olsun deyə deyil, bu güngü siyasi həyatla bağlaşdıraraq...

Əskidən əslini unutmuş, robotlaşdırılmış insanlara "manqurt" deyilirdi. Bu gün də eyni şəkildə duyğusuzlaşdırılmış, kökündən qopardılmış, nəyi nə üçün yaptığını bilməyən və kəndisinə verilən əmrləri heç düşünmədən yerinə yetirən insanlar da bir çeşid manqurtdur. Türk cümhuriyyətlərində hələ də manqurtların bulunub bulunmadığına gəlincə - vardır, şübhəsiz. Ama nə qədər olduqlarını söyləmək o qədər də qolay deyil.

İnsanları və toplumları kəndi keçmişlərinə bağlayan ən önəmli qurumlardan biri şübhəsiz dindir. Sovetlər Birliyindəki milli oyanışlarda dinin böyük rolu bilinir. Biz bu konuda Aytmatovun nə düşündüyünə də maraq edirdik. Fəqət o, bu yöndəki sorumlarımıza üstü qapalı cavab verməyi tərcih etdi. "Sovetlər Birliyində din nə ölçüdə ortadan qaldırılmışdır" yolundakı sorumuzu isə böylə cavablandırdı.

"Bunun dərəcəsini söyləmək mümkün deyil. Bildiyiniz kimi "Sovetlər Birliyində ateizm dövlət politikası olaraq uygulandı. Ama din kimi doğrudan-doğruya insan üreyinə dayanan bir qurumu əlli-altmış sənədə bütünüylə qaldırmaq heç mümkün ola bilirmi?"

"Bütün türklərin kullana biləcəyi bir ədəbi dilin olunması şansı sizcə yüksəkmi?"

Ödül törənindəki qonuşmanızda böylə bir təmənni vardı".

"Diləmək, təmənni etmək başqadır, iş başqadır. Könlüm uçmaq istəyir, ama yerdən qapamayıram. Qonuma dili deyil, ama uzaq bir gələcəkdə ortağ bir ədəbi dil meydana gələ bilər. Bunun üçün Türk ləhcələrinin öncə kəndi başlarına güclənmələri gərəkdir. Bu yolla tək hədəfə doğru irəliləməlidirlər".

"Turan nədir sizcə?" "İranın alternativini. Tacikistanı da içinə alan Orta Asiya bölgəsi Qırğızistan, Qazaxistan, Türkmənistan, Özbəkistan... Mən "Turan" derkən tarixdəki Turandan söz açıram".

"Bizdə Ziya Göyalp "Turana türklərin yaşadığı bölgələri içinə alacaq şəkildə tərəf edirdi. Siz Qafqazı və Türkiyəni Turana daxil etmirsinizmi?"

"Xeyir, mən tarixi Turandan danışırım. Ama Doğu Turan, Batı Turan deyə düşünərək daha böyük bir Turandan da söz edilə bilər".

"Sizə son olaraq bunu sormağ istəyirəm. Türk topluslarında tarixi qəbilə yapısı davam edirmi? Tarixdə bu yapının birliyinin önlədiyini, məsələ Altın Ordu kimi birliklərin dağılmasına yol açdığını bilirik. İndi durum necədir?"

"Bu türklərin həyatında ən zor məsələlərdən biridir. Bilxassə, bizim Orta Asiyada çox önəmli bir məsələ həməən gözə çarpar. Beş kişi bir araya gəlsələr. Həməən üçü bölünər. Kimi yurdunu, kimi oylağını, kimi də coğrafiyasını önə sürüb qovğa çıxarır. Çox əsgilərdən gələn və bizim boynumuzda qalan bir yükdür bu. Ama bunu bir gündə ortadan qaldırmaq mümkün deyil. Onun üçün kultur götürmək lazım, demokrasi götürmək lazım. Bir xəstəlikdir bu, ama, həməən operasiyaya başlamamaq, ilac vermək lazım. Cocuqlardan, yeni uşaqlardan başlayaraq kultur müalicəsi, mədəniyyət ilacı..."

"Bizə vaxt ayırdığınız üçün təşəkkürlər..."

Çingiz Aytmatov. Məşhur qırğız yazıçısı, Qırğızistan Respublikasının Belçikadakı fəvqəladə və səlahiyyətli səfiri

"HEYDƏR ƏLİYEV ƏFSANƏVİ ŞƏXSİYYƏTDİR"

Heydər Əliyev həqiqətən də tarixi, hətta əfsanəvi bir şəxsiyyətdir. Bu, sovet dövründə də belə idi, bu günkü MDB məkanında, xeyli çətinləşmiş müasir dünya şəraitində də belədir. Heydər Əliyev hər zaman xalqının xidmətində olmuşdur.

Heydər Əliyev onun yaşlılarının və hətta ondan cavan olan bir çox siyasi xadimin bacarmadığı xüsusiyyəti – müasir dövrün ən aktual çağırışlarına hazır olmağı nümayiş etdirə bilmişdir. Məhz Heydər Əliyevin zəngin siyasi təcrübəsinin və humanitar dünya görüşünün genişliyi nəticəsində indi Azərbaycanda sabitlik, tolerantlıq, mədəniyyət, maarifçilik hökm sürməkdədir. Bütün bunlar isə Azərbaycan dövlətinin inkişafını təmin edəcək əsas amillərdir.

Bütün bu həqiqətlər qloballaşan bazar iqtisadiyyatı şəraitindəki dünyanın gözü önündə cərəyan edir. Müstəqillik dövründə qarşılaşdığı çox böyük çətinliklərə, problemlərə baxmayaraq Azərbaycan həm bölgədə, həm də dünyada layiqli, demokratik yerini tutmuşdur.

Bu məsələdə isə həlledici rol, tarixi missiya Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin öhdəsinə düşür. Çünki o, müasir dövrün siyasi liderləri arasında böyük ehtiyac duyulan bir şəxsiyyətdir.

May, 2003-cü il.

Çox böyük qürur hissi ilə onu da qeyd edək ki, Türk dünyasının böyük yazarı Çingiz Aytmatov Azərbaycan xalqının da yaxın dostu olub. O, Azərbaycan ədəbiyyatının klassiklərindən tutmuş çağdaş yazarlarımıza qədər, onların şəxsiyyətinə, yaradıcılığına həmişə böyük dəyər verib və yüksək qiymətləndirib. Onun hələ vaxtilə şair və yazıçılarımızdan Rəsul Rza, İmran Qasimov, Bəxtiyar Vahabzadə, Anar, böyük bəstəkarımız Qara Qarayev və bir sıra görkəmli sənətkarlarımız haqqında dediyi qiymətli fikirləri bizi bir daha qürurlandırır. Aşağıda Çingiz Aytmatovun sənətkarlarımıza ünvanladığı yazılardan bəzi nümunələr veririk.

1967-ci ildə dünya şöhrətli bəstəkar Qara Qarayevə yazdığı təbrik məktubu:

Qara Qarayev dünyada baş verən qeyri-insani hərəkətlərə müdafiəsiz insanların nahaq qanının axıdılmasına, onlara qanundan kənar əzab və işgəncə verilməsinə heç zaman biganə qala bilməyən əsl sənətkardır. Onun çılğın və təntənəli səsi teatr və konsert salonlarında radio və efir vasitəsiylə dünyanın müxtəlif ölkələrində bütün kontinentlərə çatdırılır. "İldırımli yollarla" baleti on illərlə əvvəl yazılmasına baxmayaraq öz aktuallığını heç vaxt zəiflətməyib. Xeyr! Bu əsər elə indi də canlı olaraq ürəkləri ehtizaza gətirir; Afrika ölkələrində yaşayan qaraların dözülməz həyatı millətlərin ayağa qalxmasına gətirib çıxarmağa səbəb olmuşdur

Bu bacarıq, bu qabiliyyət, "həyata xidmət" etmək yeni əsərlərin yaranmasına gətirib çıxarmış və bu böyük bəstəkar hadisələri düzgün əks etdirmək, onlara düzgün quymət vermək üçün bütün yaradıcı insanları səsləyir. Bu yüksək qabiliyyət çox böyük sənətkar olan Qara Qarayev yaradıcılığında özünün qiymətə gəlməz yerini tutmuşdur.

Çingiz Aytmatov

Lenin mükafatı laureatı, 1967- ci il.

RƏSUL RZANIN 60 İLLİK YUBİLEYİNƏ TƏBRİK

Əziz Rəsul müəllim! Zəmanəmizdə ən çox hörmət bəslədiyim şairlərdən biri də sizsiniz.

İlhamlı təfəkkürünüz, obrazlarınız üçün Sizə təşəkkür edirəm.

Çingiz Aytmatov.

Rəsul Rzanın ölüm xəbəri məni dərinədən kədərləndirdi. Bu böyük söz ustasını və müdrik sənətkarı itirdik. Mən Rəsul müəllimi yaxşı tanıyırdım. Moskvadakı cəxillik görüşlərimiz zamanı o, mənim ən yaxın həmsöhbətim idi. Onun parlaq xatirəsi önündə baş əyirəm.

Çingiz Aytmatov

ÇİNGİZ AYTMATOVUN İMRAN QASIMOVA MƏKTUBLARI

Əziz dostum İmran! Dostum və qardaşım!

Sənə "əziz dostum" deyərək müraciət edərək, düzü, aralarda işləndikcə ucuzlaşdırılmış bu sözlərə görə daxilən eymənirəm. Xüsusən indiki zəmanədə, geniş təmaslar dövründə elə hər gələni "əziz dost" adlandırmaq ümumi qaydaya çevrilib.

Sən isə mənimçün, sözün əsl mənasında, həqiqətən dostsan! Əsl dostsan! Çünki bunun ciddi, zamanla təsdiqlənmiş əsası var.

Sənin 60 illiyin bu münasibətlə bir məhrəm söhbətə toxunmağa əsas verir, axı belə söhbət üçün heç də həmişə fürsət düşmür.

Biz bir-birimizi neçə illərdir ki, tanıyıyıq. Bizi yaxınlaşdıran, sonra da möhkəm dostlaşdıran ümumi sənətimiz – ədəbiyyatdır. Dostluğumuzun tarixçəsini bir neçə sözlə təxminən belə cizgiləmək olar: "Filankəslər dost olmağı qərara aldılar". Mən buna çox şübhə ilə yanaşıram.

Adamların dost olması, bu insani təcrübənin nəcib mənasını dərk etməsi (bəli, fərdlərin dostluğu da bəşər təkamülündə bir tarixi təcrübədir), ancaq bu, çox da niyyətdən, məqsədəuyğunluqdan asılı deyil. Bizim böyük qazancımız, ürək ürəklə doğmalaşanda, gələcəkdə insanların mənəvi, şəxsi "qurucu" ünsiyyət ehtiyacına çevrilən qarşılıqlı nüfuzetmənin nəticəsidir. Elə bir ünsiyyət ki, zəngin düşüncə, duyum bəhrəsini gətirir. Belə təqdirdə dostluq qarşılıqlı bəhrə verən bərekətdir ki, canlı həyatın daima dərk edilməsində bunca gərəklidir (axı dünya da öz nəhayətsizliyi ilə maraqlıdır), bu, zəkaların xüsusi səsləşməsi, dünya duyumunun üst-üstə gəlməsidir. Belə dostluğun gözəlliyi yüksək dərəcədə qarşılıqlı həssaslıq və çox vacib olan, bayağı təklifsizliyi istisna edən münasibətlərin təbii nəzakətliyindədir.

Belə dostluq ən yüksək fərəh gətirir. Çünki dostla ünsiyyət azadlıq gətirir. Ürəyində qalan, heç kəslə bölüşə bilmədiyin fikir isə bir növ sıxıntıdır. Yalnız azadə ovqatda könül varı üzə çıxır. Məsləkə yaxın insanların intellektual, ruhani, məfkurəvi baxımdan bir-birinə qaynayıb-qarışması mümkün olur...

Həqiqi dostlarla ilk növbədə, ünsiyyətdə olarkən mən bu qənaətə gəlmişəm, sənin müdrikliyin, heyrətamiz dostluq kultununun sayəsində, İmran!

Bu gün 60 yaşında yüksək mütəfəkkir keyfiyyətləri və böyük həyat təcrübəsinə malik olduğun zaman mən sənə "dostum sağ ol" və alqış deyirəm ki, sən dünyada varsan və mənə sən kimi bir dost və qardaş qismət olmuşdur!

İmran, sən ədəbiyyatda böyük, ləyaqətli bir simasan. Sən dramaturgiyan çağdaş teatr dünyasında Azərbaycan teatrının bir adasıdır. Sən dramaturgiyanın problemləri - indiki insanların, sən qəhrəmanlarının ictimai-estetik şüurunun böyük tarixə qovuşması ilə bağlı, zəmanə problemləridir. Sən hər cəhətdən öz dövrünün adamısan. Həqiqət, Xeyir, Güzəllik, Məhəbbət, Ölüm-harmoniya kimi əbədi problemlər sən yaradıcılığında aktual, çağdaş, əməli önəm daşıyır. Və bu da gözəldir!

Sən dünya ədəbiyyatı, incəsənəti haqqında anlayışın məni həmişə heyran edir. Yalnız universal nəticələri belə yüksək səviyyədə mənalandıraraq milli mədəniyyətini, öz xalqının dilinin ümumdünya arxitekturasında dəyərini, təkrarsızlığını, zənginliyini daha dərinəndən anlamağa başlayırsan.

Azərbaycanın qədim tarixi ilk növbədə, onun ədəbiyyatının, dilinin qədimliyidir. Milli şüurun ən ifadəli modeli olaraq ədəbiyyat daim xalqın dayağı olmuşdur. Bu gün də yeni tarixi şəraitdə eynən ədəbiyyat cəmiyyətin dayağıdır, onun dilin saxlanıcı, xəzinəsi kimi əhəmiyyəti isə daha da artmışdır. Bu mənada mən həsəd aparıram və fəxr edirəm ki,

İmran, sən mənimçün doğma olan, çoxdan qərarlaşmış və möhkəm özünəməxsus yer tutmuş, mənən inkişaf etmiş Azərbaycan sovet ədəbiyyatını təmsil edirsən.

Sən 60 illiyin xoşbəxt ildönümündür, İmran!

Səni bağrıma basıram, dostum!

ÇİNGİZ AYTMA TÖV

19. XI. 1978

1978-ci ildə yazıçı-dramaturq İmran Qasımovaya ünvanladığı məktubdan bir parça:

"Sən dramaturgiyan Azərbaycan teatrının adasıdır. Sən dramaturgiyada qaldırılan məsələlər müasir insanın, zamanın problemləri olub, qəhrəmanların simasında gələcək tarixə vəsiqə almışdır. Sən hər barədə öz dövrünün vətəndaşsan. Həqiqət, xeyirxahlıq, güzəllik, məhəbbət, ölüm, harmoniya kimi mövzular daim sən yaradıcılığında aktual, günümüzə səsləşən əhəmiyyət kəsb edir. Sən bəşəri ədəbiyyat və incəsənət haqqında anlayışın, düşüncələrin məni həmişə heyran edir."

ƏZİZ İMRAN!

Sən xoş məktubun lap yerinə düşdü - Yeni il bayramı xoş olsa da, ona nigarançılıq, ümid və nagümanlıq dəqiqələri də qatılır. Və belə bir gündə sən dost sözünü eşidib yüngülləşdim. Niyəsini, nədənini izah etmək çətindir. Yəqin bala quşlar qatar-qatar, uzun və çətin uçuşa üz qoyanda belə hisslər keçirirsən.

Ovqatım təlx idi, - "İzvestiya"da əcaib ixtisarlara hekayəmi korlamışdılar; "Al alma"nı bəlkə "Literaturnaya qazeta"da gözüne dəyib. Tək buna görə yox, həm də dəhşətli

tənhalıq dəqiqələri olur; o qədər çox işlər görmək istəyirsən ki... Həyat öz nəhəngliyi ilə üstünə gəlir, sən isə güzəran və minlərcə başqa qayğılarla, tale dönəmləri və s. xırdalıqları olan gəldi-gedər bəndəsən..

Dostum, sağ ol ki, qəlbində mənə qarşı bu qədər mehrin var. Dostun varsa, onların sırasında uzaqlarda səni düşünən, çox diqqətçil, həssas bir insan varsa, - deməli, addımlamalı, elə çalışmalısən ki, sənə görə dostların göynəməsin.

İmran, bağışla ki, belə şeylərdən yazıram, amma səndən gizlədəsi heç nəyim yoxdur. Əksinə, çox şadam ki, öz düşüncələrimi sənənlə açıq bölüşə bilirəm! Hər adama ürəyini boşaltmaq olmaz.

Bu ildə iki hekayə yazmaq fikrindəyəm. Hər biri ideya və quruluş baxımından müstəqil, tamamlanmış bütövlük olmalıdır. İlk hekayəni, daha doğrusu, "Şəhid oğulla görüş" povestini yarıyacaq yazmışam, qurtarıb işi davam edəcəyəm. Məni "Ana tarla"da olduğu kimi, həmin mövzu narahat edir: insan və müharibə. Yenə və yenə də müharibədə neçə-neçə gözəl insanların məhv olduğunu, dünyanı faşizmdən qorumaq üçün nə qədər qurbanlar verdiyimizi göstərmək istəyirəm. Mən kəmiyyətə, maddiyyətə deyil, mənəvi qurbanları nəzərdə tuturam. Nə dərəcədə müvəffəq olacağımı bilmirəm.

İmran, sənənin işin-gücün necədir? Ümüdvaram ki, səhhətin yaxşıdır. Biz hamımız, o cümlədən, mənim qırıxmallarım da sizin ailənizə can sağlığı, böyük əməllər diləyirik.

Hər dəfə sənənin məktubların bizdə ailəvi hadisədir. Yaz, lütfən!

İmran, bərk-bərk qucaqlayıram səni!

Minarəyə və Səidəyə ən işıqlı arzular!

Yeni pyesini bitirdinmi? Harada dərc olunacaq?

ÇİNGİZ,
4.1.1964.

Ç.AYTMATOV BƏXTİYAR VAHABZADƏ HAQQINDA

"Mənim məqsədım, mənim yolum, mənim hələ də tikilməyən evim..."

Bu sətirlər Bəxtiyar Vahabzadəninindir..

Müasirlər haqqında fikir yürütmək, hətta o, çoxdanın tanınmış şairi olsa da, həmişə çətindir.

Təsəvvürünüzə gətirin ki, çoxları çiyinlərini cəkərək deyəcək ki, onlar üçün klassiklər yalnız keçmişdə yaşayır. Ona görə də fikir yürütməyə ehtiyat edirsiniz...

Ancaq xoşbəxtlikdən, ya təsadüfdənmi, mənim müasirim mənim zamanımda yaşayır.

Bu yaxınlarda mən Bəxtiyar Vahabzadənin yeni şeirlər kitabını oxudum. Şeirlər rus dilindən tərcümədə çox rahatlıqla oxunur. Bu şeirlərdə zaman, vaxt yaşayır, sanki onu sən özün yaşayırsan... Bu, insana zövq verir, qüvvət verir və tam şəkildə şeirin təsiri altına düşürsən. Bu şeirlərin gücü də ondadır. Bəxtiyar Vahabzadənin şeirləri, onun yazıçılıq, şairlik istedadı Azərbaycan poeziyasının ən parlaq təəcəssümüdür. Azərbaycan xalqının böyüklüyü ondan ibarətdir ki, Bəxtiyar kimi böyük şair yetişdirib. Onu bütün türk dünyasında qəbul edirlər. Belə ad qazanmağa, bu yaradıcılığa mən heyranam!

Bəzi türk dilləri öz aydınlığı, səlisliyi ilə bütün dillərdə anlaşılır və həzm olunur. Bu baxımdan Bəxtiyar Vahabzadənin orijinal yaradıcılığında ən böyük nailiyyəti onun milli poetik fikirləridir. Bu cür fikirlərlə, çağırışlarla Azərbaycan bədii adət-ənənələrini yaşatmaq, qazanmaq asan iş deyil. Bunu da yaddan çıxarmaq olmaz ki, adət və ənənələr dövrün hərəkətində demək olar ki, yeni yaradıcılıqda yeni sözlərlə yaşayır..

*Yaşamaq yanmaqdır, yanasan gərək,
Həyatın mənası yalnız ondadır.
Şam əgər yanmırsa, yaşamır demək,
Onun da həyatı yanmağındadır.*

("Yaşamaq yanmaqdır..")

Sənətə qiymət verildikdə – şeiriyət görüldükcə, izah olduqca, anlayırsan ki, poeziya şeirin musiqili ahənginə qədər çətin əmək sərf edilmiş bir sahədir ki, bu da həmişə öz münasibətini saxlayır. Yaxşılıqla pisliyin, gözəlliklə çirkinliyin, yüksəkliklə enişin insanlığa xidmətini açıq-aydın sübuta yetirir. Bəli, bu, sənətkarın, sənətçi şairin fəlsəfəsi deməkdir. Kişi və qadının cəlgin məhəbbəti, yarası, təəccübü, heyrətamiz təəssümü elə poetik şəkildə verilir ki, oxucunu ovsunlayır və göz yaşlarına qərq edir. Bu, Bəxtiyar Vahabzadə poeziyasının əzəli fəlsəfi əsasıdır. Dünyanı yüklənmiş atom qorxusundan uzaqlaşmağa, onu unutmaya çağıran poeziyanın qüdrətidir!

Düşünürəm ki, bütün oxucular özünün əlçatmaz, ünyetməz arzularını, hiss və həyəcanlarını Bəxtiyar poeziyasında, onun fəlsəfəsində tapa bilirlər.

B.Vahabzadə poeziyasının fikir mədəniyyəti milli ənənəyə söykənmiş, təbii və çox vacib şərtlərlə öz məninin felinə əsaslanan xalq üçün vacib dili ilə fikir poeziyasını tamamlamışdır. O, milli və internasional problemləri də, canlı və ciddi məsələlərin konfliktli həllini də öz fəlsəfi poeziyasında yüksək sənətkarlıqla həll etməyi bacaran bir şairdir.

Bir daha qeyd etmək yerinə düşərdi ki, B.Vahabzadə məniliyi, şəxsiyyəti, şair-sənətkar xüsusiyyətləri hərtərəfli lirizm ilə, vətəndaşlıq meylləri ilə bir-birinə möhkəm tellərlə bağlanmışdır. Onun yaradıcılığı şairin güclü potensialına söykənərək ictimai əsaslarla şəxsiyyəti ilə yaradıcılığı arasında sarsılmaz özüllü bir körpüdən ibarətdir. O, həqiqi patriot, böyük və istedadlı müəllim, doğru yol öyrədən şəxsiyyətdir.

Digər keyfiyyətinə gəldikdə, B.Vahabzadə tarixi gözəl bilən və dərk edən, müasirləri ilə və müasirliklə yazan, yaşayan sənətkardır. O, tarixdə dözülməz olan acınacaqlı hadisələri təfəkkür süzgecindən canıyananlıqla keçirən iri masştabla və mürəkkəb şəraitlə yaradıcılığını zənginləşdirdi.

Tarix öz dərşini verdi və getdi. Həqiqətən düz danışmayanlar yoxa çıxdılar. Soruşmayın, o anlar niyə barıt çəlləyi kimi yoxa çıxdı. Əlbəttə, o zamanlarda yaşayan insanların taleyidir. Həmin zaman çərçivəsində yaşayan, sözü üzə deyən şairlər, alimlər, mütəfəkkirlər zamanın tələbi qarşısında əzab çəkdilər, təqib olundular. Simalarından, şəxsiyyətlərindən asılı olmayaraq cəzalandılar. Lakin tarix onları unutmadı. Xalq o günləri və unudulmaz bir tarixi yaşadı.

O dövrü vərəqlədikcə bu günədək çoxlu şairlər, yazıçılar yada düşür. Lakin həqiqi yaradıcılar barmaqla sayılır. Barmaqda sayılanlardan birincisi məhz Bəxtiyar Vahabzadədir.

Bir neçə kəlmə də Vahabzadə yaradıcılığının simvolik başlıqlı əsərləri haqda deyə bilərəm ki, o, güclü təfəkkürə malik elə bir şəxsiyyətdir ki, poeziyasını ustalılıqla, möhkəm və gözəl bir malikanə kimi bəzəməyə qadir olmuşdur. Bu malikanəyə oxucular tez-tez baş çəkməli, onun gözəlliklərini duymalı, öyrənməli və o malikanəni qoruyb yaşatmağa çalışmalıdır.

*"Literaturnaya qazeta"
19 oktyabr 1983-cü il.*

Ç.AYTMATOV. TALE MÜASİRİM

(Anar haqqında)

Məni Anarla atası, görkəmli Azərbaycan şairi Rəsul Rza 60-cı illərin əvvəllərində Moskvada tanış etmişdi. Rəsul Rza mənim ən çox hörmət bəslədiyim çağdaş şairlərdən idi, böyük sənətkar və müdrik insandı.

Uzun illər boyu Moskvada yazıçıların plenum və qurultaylarında, Lenin və Dövlət mükafatları komitəsinin iclaslarında görüşlərimiz zamanı o da rəhmətliklər - Qara Qarayev, İmran Qasımov kimi mənim ən munis həmsöhbətim olurdu.

Görüşlərimizdən birində o, məni oğluyla tanış etdi. Anar o vaxt Moskvada, yanılmırsa, Ali Ssenari Kurslarında oxuyurdu. Yazıçı kimi Anarı ilk dəfə böyük Cəlil Məmmədquluzadəyə həsr etdiyi əsəsindən tanıdım. "Anlamaq dərdi" adlı bu əsə unudulmaz A.T.Tvardovskinin redaktorluğu zamanı "Noviy mir" jurnalında dərc edilmişdi. Mən "Noviy mir"-in redaksiya heyətinin üzvüydüm və xatırlayıram ki, əsə böyük maraqla qarşılanmışdı. Çünki ilk dəfə olaraq müasir səviyyədə rus və ümumittifaq oxucusunu Azərbaycan klassikinin yaradıcılığı və çətin taleylə tanış edirdi. Bu, Cəlil Məmmədquluzadəyə yeni nəslin - altmışıncılar nəslinin baxışı idi. Anar yazıcının taleyindəki çətinlikləri həm çar vaxtı, həm sovet dövründə gizlətmirdi. Müəllif xüsusi vurğulayırdı ki, Cəlil Məmmədquluzadə yalançı patriotizm və dini fanatizmin düşməni olduğu kimi, çar hakimiyyətinin ruslaşdırma siyasətinin də düşməni idi. Anar açıq yazırdı ki, ədəbiyyatşünaslıqda məhz bu məsələnin üstündən sükutla keçilir. Milli müəllifin yazısında belə bir məqam yetərinə cəsarətli addım idi.

Anar məncə, məqbul bir düstur təklif edərək yazırdı ki, Cəlil Məmmədquluzadə rus xalqını səmimi-qəlbdən sevirdi, amma Rus imperiyasının təbəəsi kimi yox, böyük rus mədəniyyətiylə tərbiyə almış bir adam kimi.

Təqribən elə o illərdə diqqətimi Anarın Moskva mətbuatında - "Literaturnaya qazeta", "Sovetskaya kultura", "Nedelya"-da, "Drujba narodov" jurnalında dərc edilmiş hekayələri, povestləri, məqalələri, Mərkəzi Televiziyanın ekranlaşdırıb göstərdiyi əsərləri cəlb etmişdi. Anar əsasən ona yaxın olan şəhər ziyalıları çevrəsindən yazır. Onun nəsrinə psixoloji dəqiqlik, yığcamlıq, kinematoqrafik görümlülük və plastiklik xasdır. Nəsrində də, publisistikasında da o, xalqın mənəvi həyatının ən önəmli məsələlərindən söz açır, çətin suallara cavab axtarır. Bu cavabları qəhrəmanlarının yerinə deyil, onlarla bir yerdə axtarır.

Anar altmışıncılar nəslinin ən parlaq və maraqlı nümayəndələrindəndir. Yaşca bir qədər böyük olsam belə, mən də özümü iftixarla bu nəslə mənsub sayıram.

İndiki zamanda - altmışıncılara, ən yaxşı halda, yekəxana və ədəbaz, ən pis halda, sinik və mərifətsiz münasibət dəb olarkən mən qəti əminəm ki, bu nəslin ədəbiyyatda, teatrda, kinoda ən istedadlı nümayəndələri, cəmiyyətin mənəvi, estetik və hətta ideoloji yeniləşməsində müstəsna rol oynadılar. Rusiyada da, keçmiş müttəfiq respublikalarda da azadlıq, demokratiya, müstəqillik ideyaları bu nəslin ən yaxşı nümayəndələrinin qurduğu təməllər üzərində yüksəldi.

Həm yaradıcılığında, həm ictimai fəaliyyətində həmin ideyalara sadiqliyinə görə Anar mənim bu qədər yaxın qələm qardaşımdır. Uzun illərin təmasları bizi bir-birimizə qarşılıqlı rəğbət hisslərilə bağlayıb.

Anar Bışkekə "Manas"-ın yubileyinə gələndə evimdə qonaq olarkən ona kitabımı bağışladım və üstünə "Anara, Böyük qardaşımdan" sözlərini yazdım. Bu yaxınlarda isə Anar məne

yeni kitabını "Kiçik qardaşından" sözləriylə hədiyyə etdi. Bu yalnız söz deyil. Bizi də, xalqlarımızı da həqiqi qardaşlıq duyğuları birləşdirir.

Sovet dövründə Anarın yaradıcılığı ümumittifaq ədəbi tənqidinin də, keçmiş SSRİ-nin nəhəng oxucu kütləsinin də diqqətini çəkirdi. O zaman biz daha çox Moskvada görüşürdük - yazıçıların toplantılarında, SSRİ Ali Sovetinin iclaslarında. Yadımdadır Anar necə böyük ağrıyla mənə Azərbaycanın ən böyük problemindən - Qarabağ faciəsindən danışırdı.

İndi biz daha çox Türkiyədə, İstanbulda görüşürük (doğrudur, bu ilin iyul ayında yenə də Moskvada görüşdük, Sütunlu Salonda "Dinlər terrora qarşı" Beynəlxalq konfransda hər ikimiz çıxış etdik).

İstanbulda ən müxtəlif simpoziumlarda, konfranslarda iştirak edərkən Anarın Türk dünyasında necə böyük nüfuz sahibi olduğunu görmək mənə çox xoşdur. Bu hörməti o, həm Türkiyədə nəşr olunmuş kitablarıylə, həm də ən mühüm ədəbi və ictimai-siyasi məsələlərin müzakirələri zamanı prinsipial, düşünülmüş çıxışlarıyla qazanıb. Elə onun təşəbbüsüylə ikidilli (türk və rus) "DA Dialoq Avrasiya" jurnalı nəşr olunmağa başladı. Dörd il ərzində Anar İstanbulda "Dialoq Avrasiya platformu" adlanan Beynəlxalq təşkilatın sədri olmuşdu, indi isə Fəxri sədridir.

Amma mənə ən çox sevindirən odur ki, Anar bu ahıl yaşında da aktiv şəkildə yaradıcılıqla məşğul olur. Öz təcrübəmdən bilirəm ki, yaradıcılıq təşkilatına rəhbərlik etmək nə qədər çətin, fədakar işdir. Anar artıq 18 ildir ki, Azərbaycan Yazıçılar Birliyinə rəhbərlik edir, eyni zamanda öz ölkəsinin deputatı, parlamentin mədəniyyət komissiyasının sədridir. Hələ digər ictimai vəzifələrini demirəm. Bununla belə, əsas işinə - ədəbiyyata həmişə etibarlı qalır.

Anarın son əsərlərini maraqla oxudum. "Otel otağı" poeziya Türkiyə təəssüratlarından yaranıb. Bilirəm ki, Anar bu

ölkəni çox sevir, onun tarixinə, mədəniyyətinə yaxşı bələddir. Bununla bərabər, o, qəbul etmədiyi şeylərdən yazmaqdan çəkinmir. Əsərin əsas qəhrəmanının - Türkiyəyə gəlmiş Azərbaycan aliminin faciəvi taleyi hardasa bir çox ümidlərin qırılmasının rəmzidir.

Anarın son iri əsəri "Ağ qoç, qara qoç" də bənzərsizdir. Folklor obrazından yararlanaraq (Ağ qoçun belinə minsən, işıqlı dünyaya çıxacaqsan, qara qoçun belinə minsən, qaranlıq dünyaya düşəcəksən) müəllif əsərinin iki hissəsində vətəni Azərbaycanın gələcəyini iki model şəkildə qələmə alır. Birinci hissədə - xoşbəxt, fırvan, bütün milli, sosial, mənəvi problemləri həll olunmuş bir ölkə... İkinci hissədə dəhşətli bir ehtimal - elə həmin ölkə işğal edilmiş, üç zonaya bölünmüşdür - birində hətta ailə həyatına belə müdaxilə edən müdhiş dini fanatizm hökm sürür, ikincisində şəxsiyyəti əzən kommunist sisteminin ən pis şəkli - riyakarlıq və ehkamçılıq rejimi. Üçüncüdə vəhşi kapitalizm, ancaq və ancaq varlanmaq ehtirası və bütün mənəvi, mədəni dəyərlərin tapdanması. Əgər birinci hissənin ideyası bizə gerçəklikdən uzaq bir şey kimi görünürsə, ikinci hissə - antiutopiya postsovet məkanını xatırladan real mənzərələri canlandırır və bu, yalnız Azərbaycana aid deyil. Bu təhlükələrin rüşeymləri keçmiş sovet respublikalarının hamısında mövcuddur, bəzilərinə isə artıq həyata keçib.

Arzu edirəm ki, Anarın vətəni Azərbaycan yazığının öz xəyallarında gördüyü ideala yaxınlaşsın, onun xəbərdarlıq etdiyi bütün təhlükələr isə heç vaxt gerçəkləşməsin.

Anar mənə öz fotoalbomunu da bağışlayıb və orada qazax yazıçısı M.Şaxanovla mənim Anara 60 illiyi münasibətilə göndərdiyimiz məktub da dərc edilib. Bu qeydlərimi həmin məktubdan sitat gətirərək tamamlayıram:

"Əziz Anar. Sizin ədəbi nəslinizi və Sizi Azərbaycan xalqının ən şanlı övladları kimi tanıyıraq. Siz 60 yaşa çox çətin bir

dövrədə qədəm qoyursunuz və belə bir dövrədə Sizin görkəmli istedadınız öz əksini mənəvi dəyərlərin yeni təzahürlərini dərk etməkdə tapır".

Anarın yaşı artıq altmışı çoxdan ötsə də, həmin sözləri bu gün bir daha təkrar edərək: "Allah eləsin; daha da irəliyə addımlayasan" - deyirəm.

30 avqust 2005-ci il

ÇİNGİZ AYTMATOVUN ANAR HAQQINDA TELEFİLM DƏ ÇIXIŞI

(Bu, böyük yazıcının son çıxışlarındanandır)

Fürsətdən istifadə edib Anarın yubileyi haqqında bir neçə kəlmə söz demək istəyirəm. Yaxın günlərdə onun 70 yaşı tamam olur. Elə-belə, 70 yaş deyib keçmək kifayət deyil, bu insan daha çox sözə, böyük ictimai diqqətə, ələxüsus, bizim ədəbi mühitin diqqətinə layiqdir. Əgər ədəbiyyatı keçmiş sovet dövrü miqyasında, ya azı MDB miqyasında götürsək, Anar ən görkəmli müasir yazıcılardanandır. O, yalnız öz zamanının ifadəçisi deyil, dərinləndən düşünən ədib-filosoftur. Bununla da o, Azərbaycan ədəbiyyatının, Azərbaycan dilinin imkanlarını, potensial ehtiyatlarını nümayiş etdirir. Bu mənada o, müasir ədəbiyyatın çox əyani, aparıcı fiqurudur.

Bundan başqa o, ictimai xadim kimi, yazıçılar təşkilatının rəhbəri kimi də tanınır. Mən onunla DA (Dialoq Avrasiya) hərəkatında əməkdaşlıq edirəm. Bu, XX və XXI əsr ədəbiyyat və sənət adamlarının geniş miqyaslı mənəvi, mədəni birliyi. Biz bu hərəkata XX əsrdə başladıq və indiyədək müasir mədəniyyətlərin qarşılıqlı anlaşması və yaxınlaşması yolunda strateji xəttimizi aparırıq. Bundan çıxış edərək, mən belə düşünürəm ki, Anar doğrudan da, bu anlamda çox mühüm və aktual bir fiqurdur. Ona görə də ondan xeyli yaşlı ağsaqqal kimi mən Anarı bütün qəlbimlə təbrik edirəm. Yaş fərqimizə baxmayaraq, mən onu yaşdım kimi qavrayıram, çünki bir-birimizi bircə kəlmədən anlayırıq.

Anarı bir daha təbrik edirəm. Qoy dünya ədəbiyyatında işığı, günəşi olsun. Azərbaycan ədəbiyyatı da yeni çağdaş kəşfləriylə yüksəlsin. Yüksəlsin və dərinləşsin!

**Ç.AYTMATOV HÜSEYNBALA MİRƏLƏMOV
HAQQINDA**

"İndi biz Azərbaycanın tanınmış yazıçı-dramaturqu Hüseynbala Mirələmovla bir yerdəyik... Mən dostluqda dəqiqliyə, həssaslığa və təmənnəsiz münasibətlərə xüsusi qiymət verən adamam. Bu mənada Hüseynbala Mirələmovla oxşarlığımız çoxdur. Həmfikir olduğumuza görə tale bizi qovuşdurub. Biz hər bir mövzuda fikir mübadiləsi aparmaqda eyni məxrəcə gələ bilirik... Hüseynbala ilə hər görüşəndə ondan müsbət enerji qəbul edirəm, mənən bəhrələnirəm".

2006-cı il

İKİNCİ HİSSƏ

Muxtar Auezov

YOLUN AÇIQ OLSUN!

Yazıçı dostlarım Moskvaya Qırğız sənətinin və ədəbiyyatının ongünlüyünə yeni ədəbiyyat əsərləri gətirmişdilər. Bunların arasında gənc yazıçı Çingiz Aytmatovun "Cəmilə" adlı hekayəsi xüsusilə diqqətimi çəkdi. Bu hekayəni oxuyunca "Literaturnaya qazeta"nın öz səhifələrində ədəbiyyat dünyasına yeni qədəm basan gənclərə nəsihət edən bizim kimi böyüklerin yazılarına yer ayırmasını xatırladım.

"Cəmilə" Ç.Aytmatovun ilk əsəri deyildir. Fəqət yenə də o, mənimçün gənc bir yazıçıdır. Məncə, "Cəmilə" ilə özünəməxsus qabiliyyətini göstərən Aytmatovun bu əsərində anlatma gücü, təsvir özəlliyi ilə yaradıcılığının yüksək zirvəsinə çatdığı aydın görünür. Elə isə Aytmatovun bəhs etdiyimiz özünə xas cəhətin sirri nədir? Doğrusunu desəm yerinə düşər ki, Çingiz Aytmatovun qırğız ədəbiyyatına bir yenilik olaraq gətirdiyi ən önəmli xüsusiyyəti insan davranışlarını və insan münasibətlərini özgə birisi kimi deyil, onları tam mənasıyla anlayan, başa düşən, bir sözlə, son dərəcə təbii, canlı bir şəkildə verməsidir. Qardaş ölkə ədəbiyyatlarında isə insan xarakterləri çox zaman tərif edilir. Bəzən hətta olur ki, bəzi yazıçılar qəhrəmanların düşüncə və niyyətlərini başlarından ataraq oxucuya bu şəkildə, bu əlamətlərlə qəbul etdirirlər.

Çingiz Aytmatovun bu hekayəsi psixoloji ayrıntılarla, üzüntüsüz, yamaqsız deyimlərlə və təbii gözəlliklərlə doludur. Əsər qəhrəmanlarının təsviri son dərəcə zərif, ölçülü, qısa, amma sadə bir dillə verilmişdir. Bu xüsusiyyət Qırğız ədəbiyyatı üçün yenidir. "Cəmilə"ni oxuyanlar içindən çıxdığı xalqın adət-ənənələrindən qopmayan güclü bir müəlliflə tanış olacaqlar; xalqını tanıyan, onların içində yaşadığı həyatın

sıxıntılarını yaxından gören, duyan, insan xarakterlərini çözməkdə mahir olan gənc bir qələm sahibi - Çingiz Aytmatovu tanıyacaqlar. Milli ədəbiyyat dediyimiz də məhz budur! Yaşadığımız həyatın gerçəkliklərini, içindən çıxdığı xalqın adət-ənənələrini ilk öncə duyan, danışan, nəhayət sonunda yazıya köçürən qələm ustaları sayəsində məhz milli ədəbiyyat yetişir. Milli dəyərlərin, motivlərin işləndiyi hər ədəbi əsərlərdə bu əsərlərin yazarları öz şəxsi qabiliyyətlərini, istedadlarını ortaya qoyaraq digər məsləkdaşlarından fərqli görünürlər. Əslində, "Cəmilə"də hər kəsin gündəlik həyatda qarşılaşa biləcəyi zəngin olmayan bir hadisələr zənciri var. Hekayənin qəhrəmanları da böyük sarsıntılar, həyəcanlar içinə girmirlər. Amma bunlara baxmayaraq "Cəmilə"nin oxucunu həyəcanlandıran və əsla ağılından çıxmıyacaq olan qəribə bir xüsusiyyəti var.

Tədricən böyüdülərək tərif edilən Cəmilə ilə Daniyarın məhəbbəti kənardan baxıldıqda, sadə bir duyğusalığa sahibmiş kimi görünməsinə baxmayaraq hekayəni oxuyanlar qəlblərindəki, ruhlarındakı gözəllikləri, eşqlərindəki ehtirası və bu eşqin daşdığı simvolik mənanı hiss edirlər.

Nə yaxşı ki, Cəmilə və Daniyar əməkçi sinfindən olan sıradan insanlardır. Bu hekayədə ən çox diqqətimi çəkən obraz isə bütün bunları bizə söyləyən 13 yaşlı bir yeniyetmədir. O, özünü tanımağa çalışsan, iç dünyasını anlamaq istəyən diqqətli bir gözləməçi, son dərəcə zəngin və gözəl bir qəlbin sahibidir. Babalarından miras qalan əxlaq anlayışını bir kənara buraxaraq, çiyinlərindən qalxan ağır yükün altında açıq ürəkli bir dəliqanlının gerçək siması çıxır ortaya. Bax, bu gənc Daniyar və Cəmiləni qüsursuz bir şəkildə başa düşür və onların yaşadıklarından özü də həyəcanlanır.

Bu hekayədə anladılan, təsvir edilən hadisələrin, obrazların həyat görüntülərinin açıqlığında oxucunun xəyal və düşüncələrini canlandıran, təfəkkürünün oyanmasına səbəb

olacaq güclü çox şey var. Bax, mənə, doğrudan da, əsl lirik əsər bu cür olmalıdır. İnanıram ki, Aytmatov irəlində daha yaxşısını ortaya qoyacaq, daha da bacarıqlı olacaqdır. Bəlkə də digər məsləkdaşlarının ədəbiyyatın roman janrına meyl göstərmələrindən dolayı irəliləyə bilməyən hekayə janrında qazandığı bu uğur həmin boşluğu dolduracaqdır. Təəssüf ki, təkcə Qırğız ədəbiyyatında deyil, bütün Orta Asiya ədəbiyyatında nəsrin qısa janrları keyfiyyət və məzmun baxımından bu günə qədər dolğun bir səviyyəyə çata bilməyibdir.

Hekayəçiliyin başlıca meyarlarını və özəlliklərini öyrənmək, özünü küləşdirmək və bu əsaslar daxilində yazmaq bizim yazıçılarımızın çoxu üçün hələ də böyük bir problemdir, əskiklikdir və qüsurdur. Çingiz Aytmatovun nəsrin bu formasında həyatında yaşamış olduğu iç dünyasının ağrı-acılarını da açıqca görürük.

Çingiz Aytmatovun istedadına yaxından bələd olduğum üçün yuxarıda söylədiyim sözlərdən sonra söyləyəcək tək bir cümlə qalır: yolun açıq olsun!

23 oktyabr 1958.
"Literaturnaya qazeta"

Lui Araqon

DÜNYANIN ƏN GÖZƏL EŞQ HEKAYƏSİ

Riçard Kiplinqin "Dünyanın ən gözəl eşq hekayəsi" adlı bir hekayəsi var. Bu hekayəyə qoyulan adın mənə etdiyi təsiri heç bir zaman unutmaram. Mən hələ 12 yaşında olarkən "Merkur defans" nəşriyyatında çap olunan "Dünyanın ən gözəl eşq hekayəsi" adında bir kitab keçmişdi əlimə. Bu kitaba adı verilən hekayə kitabın lap əvvəlində yer almışdı. Amma o hekayəni oxumağa hələ başlamamışdım. Bütün kitabı oxuduqdan sonra bir az əvvəl bəhs etdiyim hekayəni ən sonda oxudum. Çünki adın bir aldadıcı olduğunu və bu kitabın dünyanın ən gözəl hekayəsi olmadığını bilirdim. Və əslində, bu hekayə öz adına heç də uyğun gəlmirdi. Və buna görə, indi də Kiplinqi bağışlaya bilmirəm.

"Cəmilə" haqqında düşüncələrimi yazmağa başlarkən, nə qədər tərəddüd içində olsam da, amma deyə bilərəm ki, bu əsər mənim üçün dünyanın ən gözəl eşq hekayəsidir. Bax, buna görə də boş vaxtımın olub-olmadığını düşünmədən bütün işlərimi bir kənara qoyub özümə vaxt ayırdım və bu hekayəni tərcümə etdim. Və artıq dünyanın eşq haqqında ən gözəl hekayəsi çapa hazır bir vəziyyətdə əlimdə idi. Bunu söyləməkdən qürur duyuram. Onsuz da bundan başqa hər hansı bir pafoslu söz də demək istəmirəm. Bu hekayə haqqında kitabın üz qabığına bir-iki bəzi adi sözlər yazıb, altına imzamı atsam da olardı. Fəqət, mən "Dünyanın eşqi anladan ən gözəl hekayəsi" deyə bir neçə söz yazıb, bununla heç də kifayətlənə bilməyəcəyimi anladım.

Bu hekayə ilə mən qırğızcadan ruscaya çevrilərək "Noviy Mir" dərgisinin 1958-ci il avqust sayında dərc edilərkən tanış oldum. Amma müəllif haqqında heç bir şey bilmirdim. Dər-

hal onun haqqında araşdırma apardım. Amma Çingiz Aytmatov haqqında mənə göndərilən bilgiler o qədər az idi ki, anladım ki, o, ədəbiyyat dünyasına yeni girən gənclərdənmiş. Yazıçı Çingiz Aytmatov 12 dekabr, 1928-də doğulmuş, demək ki, "Cəmilə"ni çap etdirdiyi zaman heç 30 yaşında belə deyildi.

Hər halıyla öyünən, qürurlu, məğrur Parisdə - Hüqo ilə Volterin doğulduğu məkanda, neçə krallar və çevrilişlər görən Parisdə - hər hansı bir daşı uzun-uzun hekayələr, əfsanələr xatırladan böyük rəssamların Parisində, atəşli eşqlərin və aşıqlərin şəhərində görmədiyi, oxumadığı, mətbuatdan keçməyəni qalmayan bu şəhərdə mən "Cəmilə"ni oxudum... Bax, o an Verter ilə Veronikanın, Antonio ilə Kleopatranın, ya da Manon Leskautun mənim gözümdə heç bir dəyəri qalmadı. Və yenə də o an Romeo ilə Cülyettanın, Paolo ilə Françeskanın, Ernan ilə Danyarsonun xəyalları gözlərimin önündən bir anda silinib getdi. Çünki mən Daniyar və Cəmiləylə qarşılaşdım və onlarla bərabər İkinci Dünya savaşıның 3-cü ilinə, 1943-cü ilin bir avqust ayına, gözəl bir gecəyə yenidən dönüb orada Kurkoro çayına, əkin yüklü arabalara və digər ikisinin hekayəsini bizlərə nəql edən Seyid adında yeniyetmənin yanına getdim.

Qırğız xalqı haqqında – Çin, Tacikistan və Qazaxıstan arasında qalan bu ölkə haqqında nələr bilirik? "Cəmilə"ni oxuyarkən tanış olduğumuz yerlər Orta Asiyanın harasında yerləşir görəsən?

"Cəmilə"nin insanı heyrətlər içində buraxan ən mənalı yeri isə bizə tanımadığımız, hələ də köçəri həyat sürən, amma bir tərəfdən Sovet dövrünü, onun gətirdiyi yenilikləri cani dildən qəbul edən bir ölkənin qadın və kişilərinin sürdükləri həyat haqqında bildiklərimizin tamamını onların özlərindən öyrənməyimizdir. Çünki əsərdə anladılanlar onların həyat tərzini, onların doğulub böyüdüüyü iqlim, onların torpaqları və onlar

üçün hər hansı bir açıqlamanın lüzumu olmayan şeylərdir. Bundan sonra hekayə özünə xas olayların baş vermə sırasına görə heyrətləndirici bir təbiiliyə yönəlir. Təəssüf ki, bu önəmli xüsusiyyət bizim çağdaş ədəbiyyatımıza, reportaj təsiri bağışlayan bir çox əsərlərimizə xas deyil.

Fəqət, Kurkoro çayı boylarında, Cin ilə Tacikistan arasındakı o kiçik ölkədə yaşayan gənc adam elə gözəl danışır, hadisələri elə gözəl təsvir edir ki, bizə düşən tək bircə şey var: susmaq və dinləmək. Axıra qədər.

Hər nə qədər sənə inanmasam da, minnətdaram sənə, Ulu Tanrı! Sevgiyə olan sonsuz inancımın zərrə qədər bir əksilmə olmadan, qarşılaşdığım bu avqust gecəsi üçün minlərlə, on minlərlə dəfə təşəkkürlər!..

PARİS. 30 mart. 1959.

"Kultura i jizn" jurnalı. 1959. 7-ci sayı.

Süleyman Dəmirəl

Ç.AYTMATOVUN 70 İLLİYİNDƏKİ ÇIXIŞI

Çingiz Aytmatov dəyərli dostumuz, qardaşımız, arkadaşımızdır. Biz Çingiz Aytmatovu əsərləriylə tanıyırdıq. Biz Çingiz Aytmatovla qucaqlaşma imkanına yalnız 1990-cı ilin əvvəllərində dəyişən siyasi coğrafiyalar sayəsində nail olduq. İlk Çingiz Aytmatovla qucaqlaşma imkanı bulmuşkən, eyni zamanda bizim ata yurdumuzdakı qardaşlarımızla da görüşmək imkanına qovuşduq. Bu, bir əsrlik rəya idi. "Əcəba, gerçəkləşə bilərdimi" - düşünürdük. Amma biz bu rəyanı durdura bilmədik. Bu günədək görməyə davam etdik..

Bəli, bir-birimizə sarılmağımız çətin olmadı. Çox asan oldu. Və gerçəkdən böyük bir həsrəti qırmağa çalışdıq. Bu qucaqlaşma bu gün də davam edir. Biz bunu bu insanlara borcluyuq. Bundan o qədər zövq duyduq ki... Bu məstliyimizin, bu sərxoşluğumuzun heç zaman keçməməsini istəyirik. Sevinc içərisindəyik və nə zaman bir qırğız qardaşımızı görsək, boynuna sarılıırıq. Nə zaman bir qazax, azəri, türkmən, özbək, tatar qardaşımızı görsək, boynuna sarılıırıq..

1995-ci ilin əvvəlində Qırğızıstanın Talas şəhərində "Manas"ın 1000 illiyinin qeyd olunmasını gördük. Bura hörmətli Aytmatovun bölgəsidir. Bildiyimə görə sayın Aytmatovun Talas şəhəri bizim Kayseridə də vardır. Yurdun daha bir neçə yerində vardır ki, buradan oraya gedilmədi, ordan buraya gəldi. Şəkər köyündən gəlir, hörmətli Aytmatov. Şəkər köyü nə qədər gözəl addır..

Ç.Aytmatovun uca millətə və böyük tarixə, böyük coğrafiyaya və insanlığa dəyərli xidmətlər etməsini, həm də bacarıqla etməsini arzulayıram.

"GÜN VAR ƏSRƏ BƏRABƏR" KİTABINA YAZDIĞI ÖN SÖZ

Qırğızıstanın xalq yazıçısı, Sosialist Əməyi Qəhrəmanı, Lenin və SSRİ Dövlət mükafatları laureatı Çingiz Aytmatov müasir dünyanın ən qüdrətli söz ustalarındandır. O, sovet ədəbiyyatının M.Şoloxov, A.Fadəyev, K.Simonov, M.Auezov, A.İsahakyan, G.Leonidze, S.Vurğun kimi qüdrətli nümayəndələrinin ən görkəmli davamçılarından biri hesab olunur.

Onun hər yeni əsəri yalnız qırğız və ümumi sovet ədəbiyyatında deyil, dünya ədəbiyyatında bir hadisə kimi səslənir. O, ən adi həyat hadisələrini belə global səviyyəyə qaldırmağı, ona ən yüksək fikir zirvəsindən baxmağı bacaran sənətkardır. O, təsvir etdiyi böyük hadisələrin özünü deyil, fəlsəfəsini, mahiyyətini görür və göstərir. Onun əsərlərində bəzən ən adi məsələ Günəş damlada əks olunan kimi ümumdünya məsələsi kimi götürülür. Buna görə də o, yalnız öz ölkəsində deyil, bütün dünyada maraqla qarşılır. Bununla bərabər o, ilk növbədə öz ölkəsinin, öz xalqının və öz zamanəsinin oğludur. Əksər əsərlərini rus dilində yazmasına baxmayaraq onun bütün obrazları psixologiyası və təbiəti etibarilə təpədən dırnağa qədər qırğızdır. Çünki onun əsərlərində ümumdünya problemləri qırğız həyatından və qırğız təbiətindən keçib ümumiləşir. Buna görə də Aytmatov indi dünyada ən çox oxunan və sevilən yazıçılardan biridir və bəlkə də birincisidir.

Yazıcının Azərbaycan oxuçularına təqdim olunan bu kitabına "Gün var əsrə bərabər", "Dəniz kənarı ilə qaçan Alabaş" və "Ağ kəmi" adlı üç əsəri daxil edilmişdir.

Dünya ədəbiyyatında elə əsərlər var ki, onlara hansı

tərəfdən yanaşsan, orda böyük bir məna, fikir və dərin bir hikmət görür, təhlili hardan başlayacağını bilmirsən. Belə əsərləri açmaq, izah və təhlil etmək çox çətin olur. Çünki görduyün böyüklüyə, gözəlliyə və dərinliyə heyrət, onları soyuq mühakimə ilə təhlil və izah etməyə imkan vermir. Gözəlliyə və böyüklüyə heyrətin özü dilsiz, izahsız təhlil deyilmi? Böyük Füzulimiz demişkən:

Heyrət, ey büt, surətin gördükdə lal eylər məni,
Surəti-halım görən surət xəyal eylər məni.

Aytmatovun əsərləri həmişə məni heyrtləndirmiş, onlarda bir insan kimi məni də narahat edib düşündürən fikirləri, duyğuları tapmışam.

"Gün var əsrə bərabər"- romanı bu böyük yazıçının ən kamil, mudrik əsərlərindəndir. Bu əsərlərdə ən kiçik detaldan tutmuş eyhama, ən balaca bir işarədən tutmuş adi nöqtələrə qədər hər şey əvvəlcədən düşünülmüşdür. Belə ki, ilk səhifələrdə o qədər də nəzəri cəlb etməyən və bəlkə də sənə əhəmiyyətsiz görünən bir eyham, ya detal o biri səhifələrdəki zəruri bir detallı, yaxud fikir akkordu ilə tamamlanır. Yalnız onda başa düşürsən ki, ilk səhifələrdə sənə əhəmiyyətsiz görünən detalın, yaxud eyhamın nə qədər böyük əhəmiyyəti varmış.

Bu əsərdə müəllif, "bir gündə əsri" yaşayan müdrək adamların taleyini məhək daşına vurur, onları zamanın dolaylarından keçirib hamını düşündürən suallara cavab axtarır. Müəllifin özünün dediyi kimi, əsərin əsas qəhrəmanı Edigey "adi, təbii insandır, ancaq dünya belələrinin hesabına yaşayır. Qəlbən zəhmətkeş olan bu adam özü özünə suallar verir. Ancaq dünyada elələri də mövcuddur ki, onların bütün suallara hazır cavabları var."

Belələrindən qorxmaq lazımdır. Hər suala hazır cavabı olanlar düşünmək qabiliyyətindən məhrum, standart (qəliblər çərçivəsində yaşayan) robotlar, mahiyyətini dərk etmədiyi

məlum fikirlərin carçıları, quru əmrlərin qul təbiətli icraçılarıdır. Bu əsərdə Sabitcan belə müqəvvaların ümumiləşmiş obrazıdır.

Edigey və Sabitcan qarşı-qarşıya qoyulmuş obrazlardır. Edigeyin orta savadı da yoxdur. Özü kimi danışığı da adidir, sadədir. Lakin bu adi danışıda qırğız xalqının eposu olan "Manas"-dan gəlmə bir hikmət və dərin həyat təcrübəsi var. O, hər sözündə özünü ifadə edir, öz düşündüyünü deyir. Buna görə də o, adiliyində qeyri-adi titanik bir obrazdır.

Sabitcan isə ali kurslarda oxumuş, hər şeydən xəbəri olan müasir informasiya ilə beynini doldurmuş, məlumatlı bir vəzifə adamıdır. Lakin o, məlumat yükü altında öz mənliliyini itirmiş, məlum, şablon fikirlərin quluna çevrilmiş, hər şeydən xəbəri olsa da, özündən xəbəri olmayan fərdiyyətsiz, şəxsiyyətsiz bir bürokratdır. Edigey adiliyində qeyri-adidirsə Sabitcan özünü qeyri-adi, "mühüm adam" kimi göstərməyə çalışan adi dəftərxana şıçanıdır.

Xalqın tarixini yaşadan Nayman ananın yatdığı Ana Beyit qəbiristanlığının dağıdılacağını eşidən Edigey buna dözmür, vilayət mərkəzində mühüm vəzifədə çalışan Sabitcandan xahiş edir ki, bu məsələni yuxarılara çatdırsın, tarixin məhv olmasına imkan verməsin. Sabitcan buna etina etmədən deyir:

-Belə işlərin mənə nə dəxli... mənim ailəm, uşaqlarım və vəzifəm var. Mən küləyin əksinə gedə bilmərəm. Bircə zənglə arımdan vurub məni atarlar çölə.

Edigey ona çox gözəl cavab verir:

-Görünür, sən ancaq ardını güdür, ardınla yaşayırsan.

Yalnız öz şəxsi mənafeyi və ailəsinin rahatlığı naminə yaşayan Sabitcan kimi savadlı tüfeylilər üçün Vətənin və xalqın tarixi də, taleyi də bir kibrit çöpü qədər əhəmiyyətli deyil, onlar Vətəni də, xalqı da, bu vətənin tarixini də, taleyini də öz rahatlıq və səadətlərinə qurban verməyə hazırdırlar.

Yuxarıdakı söhbətdə savadsız dəmiryol gözətçisi Edigey öz şəxsi düşüncələri və özünəməxsus fərdiyyəti ilə göylərə qaldırılır, savadlı və mövqə sahibi Sabitcan isə öz əqidəsizliyi və şərəfsizliyi ilə yerin tərkinə endirilir. Əsər boyu Edigeyi insaniyyətin, Sabitcanı isə qeyri-insaniyyətin və qeyrətsizliyin zirvəsində görürük.

Qazanqapın ölümü, Edigeyin mərhum barədəki düşüncələri, Sabitcan başda olmaqla övladların matəmə gəlişi, dəfnə hazırlıq, Abutalıbın faciəsi, Zərifənin mərdliyi, insan yaddaşının öldürülməsinə dair Manqurt əfsanəsi, Ana Beyit qəbiristanlığına meyidin buraxılmaması, Edigeyin buna etirazı və duası ilə paralel BMT-nin təşəbbüsü ilə dünyada ilk dəfə yaranmış qeyri-hərbi təyyarə daşıyan gəmidən Sovet və Amerika dövlətlərinin yeni enerji ehtiyatları tapmaq üçün kosmosa birgə ekspedisiyası, iki zidd ölkə kosmonavtlarının başqa planetdən Yer planetinə müraciətləri və s. İlk baxışda adama elə gəlir ki, bütün bunlar bir-biri ilə əlaqəsi olmayan mücərrəd əhvalatlardır. Lakin müəllifin təsvir etdiyi hadisələrə fəlsəfi baxışının mahiyyətinə varanda ilk baxışda bir-birinə zidd görünən yerlə kosmosun mahiyyətindəki vəhdət kimi bir-birinə zidd hadisələrin də mahiyyətindəki vəhdəti görürük.

"Lesnoy qrud" planetindən yerə müraciət edən Sovet və Amerika kosmonavtlarının gözləri ilə Yerə, Yerdə baş verən hadisələrə baxa bilsək... müəllifin məqsədi və demək istədiyi mətləb bizə aydın olar. Bir-birinə zidd dünyagörüşlərinə malik olan kosmonavtlar kosmosa eyni məqsəd üçün - İks planetinin enerji ehtiyatlarından istifadə yollarını öyrənmək üçün qalxmışdır. Bu məqsəd eyniliyi onları birləşdirmiş, kosmosda isə yerin mənafeyindən daha böyük, fəvqəlbəşər məqsəd - kənar Günəş sistemində mövcud olan sivilizasiyanı öyrənmək arzusu onları bir-birinə daha da yaxınlaşdırmışdır. Yerdəki xırdalıqlardan çox yüksəyə qalxmış bu fəvqəlbəşər

insanlar "Lesnoy qrud" planetindən yerə baxanda yerdəki çəkişmələr, muharibələr, millətlərin və tək-tək adamların biri-birilə ədavəti, kini, nifrəti onlara nə qədər gülünc və eybəcər görünür. "Lesnoy qrud" planetinə gedərkən kosmonavtların yerə yazdıqları məktubdakı bu sözlərə diqqət yetirək: "Burdan yerə baxanda bizə elə gəlir ki, yerdə yaşayan bütün insanlar bizim bacı və qardaşlarımızdır, biz onlarsız heç nəyik. Lakin biz onu da bilirik ki, əslində yerdə belə düşünməzlər".

Oxucuya bu həqiqəti əyani olaraq çatdırandan sonra müəllif bizi "Niyə belə olmalıdır?" sualı ətrafında düşünməyə çağırır. Yerlin sakinləri, fantastik "Lesnoy qrud" planetində olduğu kimi, əqidə və fikir ayrılıqlarının fəvqünə qalxa bilməzmi? Bu global düşüncələr səviyyəsində yazılmış əsəri varaqladıqca oxucunun qəlbində fikir dalınca fikir, sual dalınca sual doğur. Bu suallar isə yerlə göyün, torpaqla fəzanın qarşılaşmasından doğan fəvqəlbəşər, fəvqəldünya duyğuların, arzuların ifadəsidir. Marahlı burasıdır ki, Yerdə baş verən bir hadisəni təsvir edəndən sonra yazıçı yeni fəsildə kosmosa qalxır, sanki yuxarıda təsvir etdiyi hadisəyə muharibə və ədavət nə olduğunu bilməyən "Lesnoy qrud" sakinlərinin gözü ilə baxıb bu hadisəyə onların düşüncə tərzilə qiymət verir və bütün bunlara təəssüflənir. Axı "Lesnoy qrud" planetində kosmonavtlar gördüklərinə inana bilmir və Yerə belə bir məlumatla müraciət edirlər: "Onların həyat tərzilə bizim Yer stereotipi düşüncə tərzimizə o qədər ziddir ki, bizim aqlımız onları dərk etməyə qabil deyil". Ona görə ki: "Onlar dövlətin, silahın və muharibənin nə olduğunu bilmirlər. Dövlət zorakılığı, muharibə kimi mübarizə vasitəsi haqqında onların təsəvvürü belə yoxdur."

Bununla bərabər orda da müxtəlif millətlər və etnik qruplar yaşayır.

"Lesnoy qrud"lular Yerlə əlaqə saxlamaq arzusundadırlar.

Lakin onlar "çağırılmamış qonaq" olmaq istəmirlər. Çünki onlar zorakılığın nə olduğunu bilmir. Buna görə də kosmonavtlar Yerdən icazə istəyir: "Yerdəki çək-çeviri, xalqların və dövlətlərin biri-biri ilə düşmənçiliyini bildiyimiz halda onları bütün bəşəriyyət adından planetimizə dəvət etməyə bizim haqqımız varmı? Sizə yalvarırıq, ədavəti və rəqabəti bir kənara atın, bu məsələni BMT-də həll edin..." Ona görə ki: "Biz onların təcrübəsindən öyrənib öz həyat tərzimizdə dönüş yarada bilərik." Oxucu da istər-istəməz, bu müraciət ətrafında düşünməli olur: Biz planetimizdə bu dönüşü yarada bilərikmi? Daha doğrusu, planetimizdə onun üçün əsas varmı?

Müəllifin cavabı müsbətdir. Çünki Yerdə başqasının torpağına sahib olmaq eşqilə yaşayan juan-juanlarla, manqurda çevrilmiş Taksınbayev və Sabitcan kimi möhtəkirlərlə, başqasının xoş güzəranına dözməyən müfəttiş və Əbilovlarla yanaşı, başqasının dərini öz dərini kimi yaşayan, öz gəsinin qəm yükünü öz çiyində daşıyan, həyatın dərin qatlarını görə bilən Qazanqap, Edigey, Ukubala kimi böyük təbiətli Abutalıb və Zərifə kimi zərif insanlar da mövcuddur. Dünya yalnız belə adamların hesabına milyon illərdir yaşayır və gözəlləşir. Belə böyük ürəkli insanlar bizi insanlığa və gözəlliyə çağırır. Həm də ona görə ki, gərgin insan zəkası hər şeyə qadirdir.

İnsan zəkasının qüdrəti... Bu haqda nə qədər əsərlər yaranmış, gözəl sözlər deyilmişdir. Bu yaranan əsərlər, deyilən sözlər və aforizmlər də insan zəkasının qüdrətini nümayiş etdirmirmi? Yerdəki çəkişmələr, mübarizələr, müharibələr, ədavətlər birinin digəri üzərindəki üstünlüyünü sübut etmək üçün deyilmi? Güclünün gücsüz üzərindəki hakimlik arzusu torpaq uğrunda mübarizə və müharibələrə səbəb olur. Bu nöqtədə gücsüzün güclüyə etirazı, üsyanı başlanır. Güclü cismani gücünə, gücsüz isə mənəvi gücünə - yəni haqqına, ədalətinə güvənir. Güclü cismən nə qədər güclü

olsa da, haqlı olmadığından cismani gücü mənəvi güc qarşısında kəsərdən düşür, gec-tez məğlubiyyətə uğrayır. Bu, zamanın və tarixin pozulmaz qanunudur. Bu qanunun hökmü ilə çox-çox imperiyaların dağılıb məhv olduğunu bildiyindən güclü ilk növbədə gücsüzün mənəvi silahını - onun düşünmə qabiliyyətini, zəkasını, beynini əlindən almağa çalışır. Yalan və uydurmalarla onun beynini yeyib, həqiqəti ondan gizlətməyə can atır.

Hələ min il bundan əvvəl böyük İran şairi Firdovsinin "Şahnamə" epopeyasındakı əfsanəyə görə qaniçən, zülmkar Zöhhakın çiyində bitən ilanlar ancaq gənclərin beynini yeyib yaşayır. Böyük şair hələ o zaman demək istəyirmiş ki, zülmün yaşaması üçün mütləq beyinlər yeyilməli, insanın düşünmək qabiliyyəti onun əlindən alınmalı imiş:

Tarixdən məlumdur bu ki, hər kəsə:

Həmişə izləmiş yalan doğrunu.

Zülüm beyinləri yeyə bilməsə,

Beyinlər, ağıllar yeyəcək onu.

İnsan cismən məhkum edilsə də, əgər düşünə bilirsə, o, bu gün olmasa da, sabah öz haqqı uğrunda mübarizəyə qalxmaldır. Çünki Lenin təliminə görə haqqını dərk edən qul artıq qul deyil, üsyançıdır. Bu böyük həqiqəti başa düşdüyündən həmişə hakim, mənən güclü məhkumun düşüncəsinə, fikrinə hücum çəkir, onu yox etməyə çalışır.

Ağıl üzərinə hücum! İnsanı düşünməyə qoymamaq. Şəxsiyyəti və fərdiyyəti öldürmək! Bax, budur dünya ağılı uğrunda mübarizə aparən hər cür imperializmin ən kəskin silahı! Bu fikir "Gün var əsrə bərabər" romanında da, Firdovsidə olduğu kimi əfsanə şəklində öz əksini tapmışdır.

Əfsanəyə görə juan-juanlar Sarı özəyi işğal edəndən sonra ilk növbədə yerli əhalinin mənəviyyatını - tarixini, yaddaşını məhv etməyə başlayır. Bununla da onları yalnız bu günə bağlayır, həyatlarının bu gündən başladığını aşılrayır,

köklərini qazıyıb onları kökdən, soydan məhrum edirlər. Bundan sonra Sarı-özəklilər müti qulamanqurta çevrilir. Bu barədə romanın ön sözündə müəllif yazır: "İnsanlar biri-birinə qarşı dözümlü ola bilər. Amma onlar eyni çür düşüncəyə bilməz. Bununla da onlar öz insanlıq ləyaqətini saxlayıb insan olaraq qalarlar. İnsanı öz fərdiyyətindən məhrum etmək ən qədim dövrlərdən bu günə qədər dünya ağalığı arzusu ilə yaşayan imperialist siyasətinin nəticəsidir. Yaddaşdan məhrum edilmiş, öz xalqının tarixi təcrübəsini yadırgamış insan tarixi inkişafdan kənar qalar, yalnız bu günlə yaşaya bilər".

Gəlmə juan-juanlar onlara müqavimət göstərən gənclərin başına dəvə dərisi geydirir, dəri quruduqca başı sıxıb kiçildir, beyindəki yaddaşı öldürür, insanı düşüncəsiz bir qula - işçi qüvvəsinə çevirir. Bu müdhiş əzabdan sonra manqurt adlanan bu qul öz adını, ata-anasının adını, hansı qəbilədən, hansı soydan olduğunu unudur, bir sözlə, insanlıq ləyaqətini itirir, ağası üçün təhlükəsiz bir nöker olur. Manqurt əl tulası kimi ancaq sahibinin əmrlərini yerinə yetirir.

Övladının manqurta çevrildiyini eşidən Nayman Ana onu tapır, nə qədər çalışırsa özünü doğmaca balasına tanıda bilmir:

-Sən məni tanıyırsan? Manqurt "yox" deyər başını bulayır.

-Sənin adın nədir?

-Manqurt.

-Səni indi belə çağırırlar. Bəs əvvəlki adını xatırlamırsan? Öz adını yadına sal... Bəs atanın adı nədir? Sən özün kimsən? Hansı qəbilədən sən? Çalış, yadına sal.

Manqurt heç bir şeyi xatırlaya bilmir. Bu zaman ana əllərini göyə qaldırır fəryad çəkir:

-İnsanı doğma torpağından ayırmaq, var-dövlətini əlindən almaq olar. Canını da əlindən almaq olar. İnsanın yaddaşını əlindən almaq çəzasını kim düşünmüş? Ey ulu tanrı, əgər sən

varsansa, insana bu zülmü necə rəva bildin?

Nəhayət, juan-juanların göstərişi ilə manqurt - Yolaman öz anasını oxla vurub öldürür.

Bəli, tarix boyu həmişə işğalçı gəlmələr yerlinin anasını yerlinin öz əli ilə öldürməyi özlərinə hökmranlıq vasitəsi seçmişlər. Yerlinin anasını onun öz əli ilə öldürməmişdən əvvəl onun düşüncəsini, yaddaşını öldürür, onu özündən ayırırlar. Çünki tarixi, yaddaşı öldürmək xalqın özünü öldürməyə, məhv etməyə bir hazırlıqdır.

Nayman Ananın dəfn olunduğu yer Sarı-özək səhrasında Ana Beyit adlandırılır.

İndi el ağsaqqalı Qazanqapı Nayman Ananın yatdığı muqəddəs Ana Beyit qəbiristanlığında dəfn etməyə gətirirlər. Xalqın tarixini yaşadan bu qəbiristanlıq isə artıq məftil hasara alınmış, dağıdılmağa məhkum edilmişdir.

Burda da yaddaşın, tarixin, keçmişin məhv edilməsi məsələsi! Buna görə də Qazanqapı tarixə çevrilmiş Ana Beyitdə dəfn etməyə icazə verməyən, öz dilində danışmaq istəməyən, keçmişinə biganə olan, tarixini unudan Taqsin-bayevə Edigeyin nifrətlə "manqurt" deməsi, yuxarıda danışılan əfsanənin fəlsəfi və həyati mənasını tamamlayır.

Maraqlı burasıdır ki, əsərin əsas obrazlarından biri olan Abutalıb da xatirə-tarix yazdığına görə müfəttiş və Əbilov kimi manqurt təbiətli adamlar tərəfindən məhv edilir.

Abutalıbın yazdığı dəftərlərdə xalq mahnıları və əfsanələrinin toplanması da eyni mətləbə - tarixin, yaddaşın qorunmasına xidmət edir. Xalqın yaşaması üçün onun tarixinin - mənəvi yaddaşının nə qədər böyük əhəmiyyətə malik olmasını müəllifin hər epizodda müxtəlif vasitələrlə təkrar etməsi də təsadüfi deyil. Bu epizodlardan birini yada salaq: Nayman Ana oğlunun yaddaşını oyatmaq üçün nə qədər çalışırsa, bir şey çıxmır. Nəhayət, oğlunun başını dizi üstə qoyub ona xalq mahnısı - layla deyir. Layla manqurtun

xoşuna gəlir, "onun kütləşmiş sifətində ılıq bir işartı və canlanma" yaranır.

Muəllif bununla demək istəyir ki, nəğmə kökdən, keçmişdən gələn səs olduğuna görə məhv edilmiş yaddaşı belə qımıldatmaq gücünə malikdir.

Təsadüfi deyil ki, Abutalıb da xatirə dəftərində "nəğmələri keçmişdən xəbərlər" adlandırır.

Beləliklə, tarix və yaddaş eyni zamanda bunları yaşadan xalq nəğmələri və əfsanələr, bir sözlə, xalqın mənəvi dünyası əsərin qəhrəmanına çevrilir.

Abutalıbla Zərifənin faciəsi isə əsərdə ayrıca bir roman təsiri bağışlayır. Abutalıbın faciəsi bir məhək daşı kimi Zərifəni və Edigeyi sınaqdan çıxarır, onların bütün insani keyfiyyətlərini ayarlayır. Biz bu sınaqda Zərifəni həm övladlarının qarşısında öz borcunu dərk edən ana, həm də günahsız məhv edilmiş ərinin xatirəsini şəxsi hisslərindən üstün tutan sədaqətli qadın kimi görürük. Zərifənin Edigeyə bağışladığı şal Edigeyin hissini başa düşdüyünü və bu hisslərə bir qadın kimi biganə olmadığını sübut edirsə, ona bildirmədən ocağını tərk edib Boranlıdan baş götürüb getməsi xalqın ənənəsindən gələn açıq sədaqət hissini göstərir.

Beləliklə, qadınlıq ismətini qoruyub saxlaması, xalqının qədim ənənəsinə sədaqəti Zərifəni qəhrəmanlıq pyedestalinə qaldırır. Burda da tarix və yaddaşın qorunması məsələsi özünü göstərir.

Yerdə baş verən bütün bu hadisələrə yuxarıdan baxan yazıçı elə bil yerin dərdlərinə ağı deyir və bizi daha böyük duyğulara, yüksək və xeyirxah amallara, biri-birimizin dərdinə ortaq olmağa, hadisələrə özü kimi yüksəkdən baxmağa çağırır. Bu nöqtədə yazıçı planet səviyyəsində düşünür, kiçik bir rəzəzd olan Boranlının dərdini dünyanın dərdi kimi ümumiləşdirir. "Teatr" jurnalının əməkdaşı ilə müsahibəsində (1985, №6) Aytmatov göstərir ki, yazıçı öz yağında

qovrulmamaq üçün milli istək və arzuları bəşəri səviyyəyə qaldırmaqlı, bütün insanlığı düşündürən böyük ideallarla yaşamağı bacarmalıdır.

"Gün var əsrə bərabər" əsərində yazıçı bir tərəfdən kosmosu fəth edən insan zəkasının qüdrətini alqışlayır, ikinci tərəfdən bu futuhatın hansı qurbanlar hesabına başa gəldiyini düşünür və bizi də bu problem ətrafında düşünməyə çağırır. Düşünməli olursan: kosmosu fəth etməyə qadir olan insan zəkası Boranlı rəzəzdindəki adi su problemini həll etməkdə niyə aciz olmalıdır?

Çingiz Aytmatov obrazlarının əksəriyyəti tragik vəziyyətlərə düşür və bu vəziyyətlərdə sınaqdan keçirilir. Maraqlı burasıdır ki, bu obrazlar düşükləri çıxılmaz vəziyyətlərdə belə, yenə insan olaraq qalır, əxlaqi keyfiyyətlərini saxlamağı bacarırlar. Bu mənada onun "Dəniz kənarıyla qaçan Alabaş" və "Ağ gəmi" povestləri xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

Müəllifin yazdığına görə, bu əsərin süjetini ona Nivx xalqının yazıçısı Vladimir Sanki danışmışdır. Aytmatov süjetdəki macərə elementini kənara atmış, adamların mənəvi dünyasını, əxlaqi keyfiyyətlərini, ölüm qarşısındakı daxili həyəcanlarını ön plana çəkmişdir.

Bu, belə də olmalıdır. Çünki əsl ədəbiyyat hadisənin təsvirini deyil, insanın iç dünyasının, daxili həyəcanlarının təsvirini verməlidir.

Yeddi yaşlı uşaq, atası, atasının əmisi və babası ilə dənizə - balıq ovuna çıxır, dumana düşür, istiqaməti itirirlər. Bu, adi bir əhvalatdır. Lakin yazıçı bu faciəvi vəziyyətdən xilas olmaq ümidini itirən bu adamların qəlbinə, iç dünyalarına səyahətə çıxanda böyük ədəbiyyat yaranır. Bu vəziyyətdə - yəni həyatın ən böyük sınağı olan ölüm astanasında hər kəsin yalnız özünü deyil, o birisini düşünməsi onları insan olaraq

saxlayır. Yazıçı bizi insanların bu fədakarlıq hissində inandıranda, biz bu böyüklük qarşısında səcdəyə gəlir, özümüz də daxilən böyüyür və yüksəlirik.

İcməli suyun qurtarmaq üzrə olduğunu bilən baba növbəsi çatanda öz su payını içmir, o birilər onu nə qədər dilə tutursa da, rədd edir, onları yuxuya verib yeddi yaşlı nəvənin naminə gecə özünü dənizə atır.

Başqasının yaşaması üçün özünü qurban vermək! Budur insanın ən ali keyfiyyəti! Bu barədə fransız yazıçısı K.Prevo "Humanite" qəzetində yazır: "Həm Kiriskin, həm də Sultanmuradın atalarına münasibəti əsasında konflikt deyil, əksinə, mənəvi birlik durur. Bu keyfiyyət isə fransız ədəbiyyatına tamamilə yaddır."

Prevonun dediyi bu keyfiyyət qırğız milli ənənəsindən, "Manas" dastanından gəlir.

Eyni zamanda Ç.Aytmatov bir yazıçı kimi, həyatın işıqlı tərəflərini böyütməyi, eybəcərliyi gözəlliyin, alçaqlığı yüksəkliyin kölgəsi altında göstərməyi daha üstün tutur. Ruhən bir-birinə çox yaxın olan bu əsərləri oxuyanda sonra düşünməli olursan: həyatın davamı naminə öz həyatından keçən bu adamları yetirmiş bu dünya Sabitcan kimi alcaqların varlığına necə dözür?

Bir sözlə "Dəniz kənarıyla qaçan Alabaş" və "Ağ gəmi" povestlərinin hər biri insan fədakarlığı və insan böyüklüyü haqqında bir poemadır.

Ataol Bəhramoğlu

"BOZKIRDAN DÜNYAYA YAYILAN SƏS: AYTMATOV!"

Qısa arayış: Çingiz Aytmatov Sovetlər Birliyi dönəmində dünya çapında tanınmış, rus olmayan ən ünlü sovet yazarlarından biridir. Aytmatovun Sovetlər Birliyi dönəmində Qərbdə diqqətləri çəkməsi bugünkü şöhrətini qazanmasında çox önəmli bir rol oynamışdır. Əsərləri 50-dən artıq ölkə və 100-dən artıq dildə yayınlanan ondan yazarlardan biridir.

Ötən aylarda düzənələn Boğaziçi Kitab Günlərinin fəxri qonağı olaraq İstanbula gələn Aytmatovla "Dialog Avrasiya" dərgisinin "Üz-üza" bölümündə Türkiyənin hörmətli sənət adamlarından olan Ataol Bəhramoğlu söhbət aparıb. Bu səmimi söhbəti maraqla oxuyacağınıza əminik. Söhbət 2000-ci ildə yazılmışdır.

Ataol Bəhramoğlu: Siz Türkiyəyə ilk dəfə 25 il öncə gəldiniz. Xatırlayırsınızsa, o zaman da sizinlə görüşmüşdük: 1975-ci ildə. Daha sonra da bir neçə də dəfə görüşdük. Sonuncu dəfə Parisdə. Sizə soracağım ilk soru budur: son 25 il ərzində dünyada çox böyük dəyişmələr yaşandı; həm Sovetlər Birliyində, həm yaşadığınız ölkədə, həm də Türkiyədə çox şey dəyişdi. Bu dəyişmələr haqqında nələr düşünürsünüz?

Çingiz Aytmatov: Sualımız həqiqətən genişdir. Mənim fikrimcə, insanlıq tarixində sizin bəhs etdiyiniz dönmə, yəni XX əsrin sonları bir dönmə nöqtəsiydi. Yenidənqurma və aşkarlıq sadəcə Sovetlər İttifaqı üçün deyil, dünya miqyasında mühüm əhəmiyyət kəsb edən bir hadisə idi. İndi biz bunu daha yaxşı hiss edirik. Çünki perestroykanın dünya siyasəti

və mədəniyyətinin içində qərar tutduğu tupikdən bir çıxış nöqtəsi olduğunu söyləyə bilərik. Yenidənqurmanın təməlini qoyan Qorbaçov istər-istəməz önəmli reformaları gerçəkləşdirmək zorunda qaldı. Bu reformalar nəticəsində dünyanın Qərb və Şərq aləmində iki böyük hissəyə ayrılması fikri tarixə bəlli oldu. Yeni dünya müharibəsinə və bütün insanlar üçün ciddi bir faciəyə səbəb ola biləcək bu ayrıntı artıq keçmişdə qaldı. İndi bizi düşündürən məsələlərdən biri də Sovetlər Birliyinin dağılmasından sonra müstəqilliyə qovuşan respublikaların vəziyyətidir. Oralarda bir çox işlər hələ də realizə edilməmişdir. Bunun bir çox səbəbləri var. Demokratik sistem hamıya eyni imkan verir. Bəli, hamımız bu an demokratik sistemi, bazar iqtisadiyyatını, liberalizmi bə s.-ni uyğulağa çalışırıq. Bunların hamısı bizlərə yeni imkan və perspektivlər verir. Amma bir çox gözləmədiyimiz çətinlik və problemləri də özüylə gətirir. Çünki, mənim fikrimcə, müstəqillik, özgürlük hər bir insanın, siyasi dairələrin, partiyaların və s.-nin həm də böyük məsuliyyəti deməkdir. Təəssüf ki, indi hər kəs müstəqillikdən öz mənafeləri üçün, hətta bəzən başqalarına zərər verə biləcək şəkildə istifadə edirlər. Demokratik özgürlük bu deyildir. Özgürlüyü demokratiyanın əsas prinsipi olaraq qavramaq lazımdır.

A.B.-Bunu bir az açıqlaya bilərsinizmi?

Ç.A.-Öncə Parlament sisteminin, mətbuatın müstəqil olması ilk şərtidir. Ancaq çox təəssüf ki, mətbuat ilə sərmayə arasında sıx bir əlaqə var və mətbuatı pulla istiqamətləndirə bilirlər. Yəni biz diktatorluq və totalitar bir rejimdən qurtulduq, amma azad bazar qanunlarının hegemonluğunda gördük özümüzü. İndi pulla hər şey etmək olar: almaq-satmaq və c. Bir sözlə, pulu-parası olan bütün işləri özünə uyğun şəkildə həll edə bilər. Acığı, bu barədə liberal-müstəqil partiyaların da fəaliyyəti, bu iş qarışması, fikir mübadili lazımdır. Konstitusiyaya hüquqları və adamlara imkanlar təmin

edilməlidir. Yəni çalışmalar bu istiqamətdə olmalıdır.

A.B.-Sovetlər Birliyində yaşayanlar kommunizmin sosializmin xüsusi üzü, bir tipi olduğunu söyləyirlər. Mənə görə isə demokratik sosializm insanlarda bir ümid olaraq yaşamaqda davam edir...

Ç.A.- Mən hesab edirəm ki, sovet sosializmi eksperimenti ümumilikdə yaxşı məqsədlər üçün idi, amma alınmadı, çünki onunla birlikdə zor, güc də qoşa addımlayırdı və insanları bir iradəyə tabe olmağa məcbur edirdilər. Əslində, kommunizmin çəkici, cəlbədicisi olması lazımdır ki, hər kəs bu sistemi könüllü olaraq aşmaq istəsin. Bunun ola bilməsi üçün insanları çalışmağa, çalışaraq yaratmağa və pul qazanmağa təşviq edə biləcək bir iqtisadi sistemin qurulması əsas şərtidir. Çünki Sovetlər Birliyində insanları məcburən çalışdırırdılar, amma bu insanlar əməklərinin qarşılığını görmürdülər.

A.B.-Bunu əlbəttə, anlayıram. Amma siz də yaxşı bilərsiniz ki, bütün dünyada hələ də yolçuluq, diləncilik davam edir. Türkiyədə də, dünyanın başqa ölkələrində olduğu kimi yoxsulluqlar var və varlı-kasıb arasındakı uçurum çox böyükdür.

Ç.A.-Kasıbçılıq və insanlar arasında qeyri-bərabərlik bütün dünyada sadəcə toplumsal və siyasi planda deyil, global planda da görünməkdədir. Təəssüf ki, hegemonluq edən bir çox varlı ölkələrin taladığı kasıb ölkələr də yox deyildir.

A.B.-İndi ədəbiyyatla bağlı bir sual vermək istəyirəm. Humanist bir ədəbiyyatçı olduğunuz üçün humanizmin ədəbiyyatda önəmli rol oynadığının təbii ki, fərqindəsiniz... XIX əsr ədəbiyyatında hər hansı bir ölkədə humanizm hegemon ola bilmədi. Sizcə, müasir ədəbiyyatda hegemon olan nədir? Başqa sözlə, humanizmin yerini günümüzdə nə aldı?

Ç.A.-Ədəbiyyat indi böyük dəyişikliklər yaşayır, ona görə yox ki, kimsə onu dəyişmək istəyir. Ona görə ki, indi oxucular həmin oxucular deyil.

A.B.-Bu ədəbi prosesdi, yoxsa...

Ç.A.-Bu, öz-özünə yaranan bir prosesdir, toplum mədəniyyəti şəklində - əsasən televiziya ilə Amerika tərəfdən gəlir, hansı ki, burda bazar marağı daha üstün tutulur. Televiziya və kino incəsənəti ancaq reklam məqsədi güdən və bazar maraqlarını təmin edən bir sahədir. Və təbii ki, bu, ədəbiyyata da gəldi. Bunun nəticəsində də ədəbiyyatda şablon və əyləncəli yazılar yarandı.

A.B.-Türkiyədə Qorki, Tolstoy, Balzak və digər humanist yazarların əsərləri o qədər də oxunmur. Xalqın oxuduğu kitablar dedektiv romanlar, parnoqrafik əsərlər və çox ucuz, fəsit romanlardır. Gerçəklə, realılıqla əlaqəsi olmayan saxta tarixi əsərlər haqqında nə düşünürsünüz?

Ç.A.-Təəssüf ki, roman yazılması indi adi məşğələyə çevrilib: kənardan baxdıqda kitab kimi görünən, əslində isə ədəbiyyat olmayan bir ədəbiyyat.

A.B.-Sizin fikrinizcə, biz neyləyə bilərik?

Ç.A.-Biz çalışmalarımıza davam etməliyik. Mən dünən gənclərin qatıldığı bir toplantıda söylədim bunu. Amma bazar iqtisadiyyatı və geniş insan təbəqələri vasitəsi ilə gələn heç bir şeyin qarşısı alın bilməz. Amma gec-tez hərə öz qiymətini alacaq.

A.B.-Buna inanıram.

Ç.A.-Mən də. İndi bəziləri çıxış edib deyirlər: "Ciddi ədəbiyyat tərəfdarıyam. Ancaq indi keçinə bilməyim üçün pul qazandıracaq bir əsər yazmağım lazımdır. Sonra da pul buraxıb ciddi bir əsər yazacağam"

A.B.-Bu, aldatmaqdır.

Ç.A.-Bəli, özü-özünü aldatmaqdır. Eyni sözləri kino sahəsində də demək olar. Kino çəkənlər də:"İndi əyləncəli, yaxud, parnofilm çəkim, sonra klassik ola biləcək bir filmə başlayaram" deyirlər. Amma əslində isə onlar ordan heç zaman qurtula bilmirlər. Elə orada da otururlar.

A.B.-Mənə elə gəlir ki, ədəbiyyat hər halda bəzi adət-

ənənələri, milli dəyərləri qorunmalıdır...

Ç.A.-Mütləq! Ədəbiyyat həmin adət-ənənələri mənim-səmali, özününkü etməlidir. Klassik adət-ənənələr mütləq qorunmalıdır! Günümüzdə postmodern üslubunda yazılan, amma anlaşılmayan abstrakt bir düşüncə tərzilə yazılan, insan naturasının eybəcər şəkildə təsvirini göstərən belə əsərlər təəssüf ki, vardır. Mən hesab edirəm ki, bu, mədəniyyətimiz üçün çox yanlışdır.

A.B.-Məncə, ədəbiyyatla texnologiya arasında birbaşa əlaqə yoxdur.

Ç.A.-Düzdü, yoxdur, amma həyatın obrazı var, bir yaşam tərzilə var. Əlində çəkilə çalışan insanlar və kosmosa gedən insanlar... Bunların arasında böyük fərq var.

A.B.-Mən fikrimi başqa sözlərlə açıqlamağa çalışacam: texnologiya dünyasında yeni texnika köhnə texnikanın yerini alır. Köhnə texnika əhəmiyyətini itirərək məhv olur. Və bunun üçün ədəbiyyatla texnologiya arasında bağlantı olduğunu deyə bilmərik. Amma Homerin, Şekspirin, Dostoyevskinin, həmçinin müasir yazıçıların yaradıcılığı heç vaxt öz əhəmiyyətini itirmir...

Ç.A.-Buna söz ola bilməz. Texnologiya və ədəbiyyat iki ayrı sistemdir. Texnologiyada kəşfetmə önəmlidir: bu gün bir maqnitofon alırsan, sabah isə ondan da yaxşısını alırsan və s. Amma insan sözü, insan sənəti ancaq keçmiş adət-ənənələrimizə söykənərək inkişaf edir.

A.B.-Doğru söylədiniz. Ancaq məncə, şeir sənəti-poeziya xüsusilə qorunmalıdır.

Ç.A.-Poeziya bu gün çox çətin bir dövrünü yaşayır. Nəsr sahəsində də vəziyyət ürəkaçan deyil. İndi bir "bazar nəsri" görürük. Şeir kitabları çox az sayda yayınlanır. Əvvəllər 10.000-20.000 nüsxə kitabın çıxması normal qarşılanırdı. İndi bu rəqəm 500 nüsxəyə qədər endi. Mediyada, istər televiziya, istərsə də radioda və qəzetlərdə şeir sənətindən çox az

bəhs edilir. Qəzetçilər daha çox sensasiyalı xəbərlər, ya da qalmaqallar arxasınca qaçırlar.

A.B.-Nə yazıq ki, doğrudur. Amma mənəni şəxsən sizin poeziyaya münasibətiniz maraqlandırır. Çingiz Aytmatov olaraq şeir sənəti haqqında nə düşünürsünüz?

Ç.A.- Düşünürəm ki, poeziya məhdud çərçivədə şeiri sevmə, onu qiymətləndirən insanlar üçündür. Poeziya hər zaman məhz bu cür insanlara xidmət edəcəkdir! Geniş anlamıyla desəm, qədimdən hamı necə ki, Puşkin və digər klassik sənətçilərin əsərləri ilə özlərini ifadə edə bildilərsə, vətənə elə olacaq. Çünki artıq bizim milli şairlərimiz yox dərəcəsinədir.

A.B.-Bu gün qırğız ədəbiyyatında nə baş verir? Sizdə gənc şair və yazıçılar varmı?

Ç.A.-Demək olar ki, yox. Çoxusu biznes sahəsinə keçdi. Ədəbiyyat qazanc gətirmir. Şair nə alacaqdır? Əvvəllər şair müstəqil şəxsiyyət idi, müstəqil yaşaya bilirdi. İndi isə poeziya bir hobbidir.

A.B.-Yazıçılar da?

Ç.A.-Onlar da. Amma yaxşı şair və yazıçılar həmişə yaşayacaqdır!

Toğrul Nərimanbəyov

O, HƏM DƏ BÖYÜK İNSAN İDİ!

Mən zəmanəmizin və bütün türk dünyasının böyük yazarı Çingiz Aytmatovla keçən əsrin sonlarında tanış oldum. Əsərlərini oxumuşdum, böyük dəyər vermişdim, amma özünü şəxsən tanımırdım. 1992-ci ildə onunla Lüksemburqda görüşdük; Çingiz Aytmatov o zamanlar Rusiyanın səfiri kimi orada diplomatik fəaliyyətdə idi, mən isə həmin vaxtlar yaradıcılıq ezamiyyətində idim.

Onunla bir neçə dəfə görüşdük, ailəvi tanış olduq, yaradıcılıq söhbətlərimiz oldu. Bir dəfə isə oğlu və qızı ilə gəlmişdi. Mən onların portretlərini çəkdim: həm oğlu ilə birlikdə, həm də tək-cə. Və o vaxt çəkdiyim bu portretin indi, ölümündən sonra haqqında yazılan xatirələr kitabının üzqabığına düşməsi də, görünür taleyin bir qismətidir.

Biz sonralar da onunla çox görüşdük və bu görüşlər bizi bir-birimizə yaxınlaşdırdı. O, bizim yazıçılara, xüsusən də klassiklərə çox dəyər verir və Azərbaycan haqqında hər zaman fəxrlə danışardı.

Mən Çingiz haqqında çox sözlər deyə bilərəm. Onun böyük yazıçı olmağını, güclü əsərləriylə o zaman sovet ədəbiyyatında necə bir "partlayış" etməsini də çox gözəl bilirəm. Amma yaxın dost kimi necə səmimi, insanpərvər, sədaqətli, sözübütöv, kübar, aristokrat bir insan olmasını isə heç zaman unuda bilmirəm. Bunu ancaq onu yaxından tanıyanlar, onunla dostluq edənlər bilər.

Mən onun vəfatı xəbərini eşidəndə çox sarsıldım. Onunla Lüksemburqda, Moskvada, Bişkekdə keçirdiyim günlər gəlmişdi gözlərimin önünə. Və necə böyük bir insan itirdiyimizi dərk etdim.

AZƏRBAYCAN YAZIÇILAR BİRLİYİNİN TƏBRİKİ

ÇİNGİZ AYTMATOV-75

Əziz Çingiz ağa!

Sizi, zəmanəmizin böyük yazıçısını, Azərbaycanın səmimi dostunu şanlı yubileyiniz münasibətilə ürəkdən təbrik edirik. Bütün dünyada olduğu kimi, Azərbaycanda da Siz çox məşhursunuz, nəsil-nəsil insanlar əsərlərinizi sevə-sevə oxuyurlar. Uyğun bildiyiniz hər hansı vaxtda Sizi Azərbaycana dəvət edirik.

Sizə uzun ömür, cansağlığı, yeni-yeni yaradıcılıq zəfərləri, ailə səadəti arzulayırıq.

Səbirsizliklə Sizi Azərbaycanda gözləyirik.

ANAR Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin sədri.

QABİL Birliyin Ağsaqqallar Şurasının sədri.

Fikrət Qoca,

Çingiz Abdullayev,

Arif Əmrahov Birliyin katibləri.

"ANA TORPAĞI"

Böyük Vətən müharibəsində sovet xalqının qələbəsinin 20 illiyini dünyanın bütün tərəqqipərvər adamları inişil böyük təntənə ilə qeyd etdilər.

M.Əzizbəyov Azərbaycan Dövlət Akademik Dram teatrında baxdığımız "Ana torpağı" adlı təzə tamaşa qəhrəmanlıq nümunələri ilə zəngin olan o ağır sınaq illərini bir daha gözlərimiz önündə canlandırdı. Faşizm üzərində qələbəni sovet adamlarının hansı böyük çətinliklər, saysız-hesabsız qurbanlar nəticəsində əldə etdiyini tipik şəraitdə, tipik səhnə obrazları vasitəsilə göstərdi. Bu pyesi görkəmli qırğız yazıçısı Çingiz Aytmatov özünün eyni adlı məşhur povesti əsasında yazmışdır (Pyesi Azərbaycan dilinə Teymur Əliyev tərcümə etmişdir).

Quruluşçu rejissor, respublikanın Əməkdar İncəsənət xadimi Hüseyn Sultanovun "Ana torpağı"nı qırğız tarixinin bədii sənəməsindəki ən parlaq fəsillərdən birini kamil şərh etməsi əsərin məqsəd və qayəsinə tamamilə uyğundur. Çünki əsərin baş qəhrəmanı Tolqonayın dastanı yalnız onun özünün, ailəsinin deyil, eyni zamanda bir çox başqa insanların, talelərin, həyatın, zamanın dramasını əks etdirir. Əsərdə qoyulmuş insan və cəmiyyət, xalq və qəhrəman, adamların xarakterindəki şəxsi və ictimai duyğuların münasibətləri, həyatda və şüurlarda köhnəliklə yeniliyin mübarizəsi kimi ən mühüm problemlərə də, rejissor məhz, bu baxımdan yanaşmışdır.

"Ana torpağı" tamaşasının ağırlıqlarının böyük bir qismi Tolqonay rolunun ifaçısı, SSRİ xalq artisti Hökümə Qurbanovanın üzərinə düşür. Tolqonay əsərin yalnız baş qəhrə-

manı deyil, onun mahiyyətini müəyyən edən canlı bir meyardır. Tolqonay, pərdə ilk dəfə açıldıqdan musiqinin son akkrodları eşidilənədək səhnədə baş verən bütün hadisələrin mərkəzində durur. Bu, azdır. Tolqonay həmin hadisələrin gedişinə təkan verir, onları istiqamətləndirir. Hökümə Qurbanova öz ecazkar oyunu ilə hamı üçün əziz, hamı üçün sevimli olan dözümlü, məğrur, əyilməz və müqəddəs bir ana obrazı yaradır. Tolqonay – H. Qurbanova öz sevgilisi ilə görüşündə də, yeni, yaradıcı əməyin bəhrəsindən fərhlənəndə də, oğullarının cəbhədə həlak olması haqqında sarsıdıcı xəbərləri eşidəndə də, kişiləri əsgər getmiş kəndin təsərrüfatına başçılıq edəndə də, vaxtsiz dul qalmış gəlini ilə münasibətində də səmimi və ülvidir. Aktrisanın təkraredilməz dərəcədə coşqun və ehtirashı oyunu xəyalımızı qanadlandırır müharibə günlərinə aparır.

Ç. Aytmatov povestlərində olduğu kimi, bu pyesində də bir-iki qüvvətli bədii obraz vasitəsilə böyük ümumiləşdirmələr vermiş, adamların daxili aləmini, mənəviyyətini, onların münasibətindəki mürəkkəbliyi məharətlə açıb göstərmişdir. "Ana torpağı"nda bir-birindən kəskin surətdə fərqli psixoloji vəziyyətlərdə təqdim olunan Əliman bu cəhətdən çox maraqlı obrazdır. Aktrisa Əminə Yusif qızı Əlimanın heç zaman ayrıla bilmədiyi bahar çiçəkləri kimi tərəvətli məhəbbətini, Qasım cəbhədə qəhrəmanlıqla həlak olduqdan sonra başına gələn faciələri, nəhayət onun Tolqonaya bəslədiyi övlad məhəbbətini çox təbii və zəngin vasitələrlə təqdim edir.

Əsərdə müəllifin bir növ rüporu olan romantik Torpaq rolunda əməkdar aktrisa Məhluqə Sadıqova yaxşı təsir bağışlayır. Tamaşa boyu bir dəfə də səhnəyə çıxmayan Məhluqənin-Torpağın Tolqonayla söhbətini, biz yalnız uzaqdan eşidirik. Lakin Ç. Aytmatovun dəhşətli, dağıdıcı müharibələr əleyhinə fikirlərini M. Sadıqova elə ürəklə, təmkinlə, aydın və rəvan söyləyir ki, biz onun yaratdığı bu obrazı fikrən və

ruhən həmişə özümüə yaxın, doğma bilirik.

Səadətini halal zəhmətdə və saf məhəbbətdə tapmış Suvangüllə Tolqonayın əhvali-ruhiyyəsini lirik musiqi tamaşasının əvvəllərində necə gözəl əks etdirirsə, bir az sonra orkestrdən ucalan həyəcanlı musiqi, xüsusilə ürəkləri parçalayan qırıq-qırıq təbil səsləri Vətənin başının üzərini alan müharibə təhlükəsini emosional vasitələrlə ifadə edə bilir.

Azərbaycan SSR əməkdar rəssamı Həbil Kazımovun tərtibatı "Ana torpağı" tamaşasının ruhu ilə çox ahəngdardır. Tarla, ev, dəmiryol stansiyası, məhkəmə salonu və sairə canlandırmaq üçün rəssam bir-iki ştrixdən, barmaqla sayılacaq qədər az olan əşyadan, başlıcası isə işıq-kölgə kontrastlarından və səs effektlərindən bacarıqla istifadə etmişdir.

Həyatı gözəlləşdirən, insanı yüksəldən bu qiymətli tamaşa ilə teatrın kollektivinə sənət üfqlərini daha da genişləndirməyi və yeni yaradıcılıq nailiyyətləri arzu edirik.

*"Kommunist" qəzeti.
1967-ci il.*

ONUNLA BİZ DƏ FƏXR EDİRİK

İş elə gətirib ki, son yarım ay ərzində mən qələm götürüb iki ləyaqətli insanın yubileyi dolayısıyla onlara məhəbbətimə və hörmətimi ifadə etmək istəmişəm. Noyabrın 28-də "Sədaqət" adlı yazımla rəssam Tahir Salahovun 75 illiyini təbrik elədim.

Dekabrın 12-də yazıçı Çingiz Aytmatovun 75 yaşı tamam olur. Bu iki görkəmli yaradıcı-fırça ustası və qələm ustası yalnız doğum illərinə görə deyil, ömürlüklərinin bir çox cəhətlərinə görə oxşarıdır. Çingizin atası Moskvada Qırmızı Professorlar İnstitutunun müdavimi Torekul Aytmatov kimi, Tahirin atası, tanınmış partiya xadimi Teymur Salahov da Stalin repressiyalarının qurbanı olmuş, güllələnmişlər. Həyatlarının çiçəklənən çağında qətl edilmiş bu insanların çoxsaylı və azsaylı övladları atadan yetim qalmışlar. Ağlasızmaz çətinliklər içində böyüyən bu uşaqlar, ilk növbədə iki fədakar qadının-Nəqimə Aytmatovanın və Sona Salahovanın sözün əsl mənasında, qəhrəmanlıqları sayəsində yaşaya, ayaqda qala bildilər. Çingiz Aytmatovun atasından başqa üç əmisi, Torekulun üç qardaşı da repressiyalara düşər oldu, böyük ailənin kişi cinsindən qalanlar arasında doqquz yaşlı Çingiz ən böyük başpapaqlı idi.

Uşaqlıq və yeniyetməlik çağında həyatın bütün amansız sınaqlarından keçəndən sonra Çingiz də, Tahir də istedadları, iradələri və əzmkarlıqları sayəsində çox gənc ikən artıq ümumittifaq miqyasda tanındılar, sonra da dünya şöhrəti qazandılar. Çingiz Aytmatov Allah vergisiylə yazıçıdır, amma ixtisası üzrə sootexnikdir, baytarlıq fakültəsini bitirib. Bu, onun yaradıcılığına da təsir göstərmiş. Az yazıçı adı çəkmək olar ki, Aytmatov kimi yer üzündəki bütün canlı məxluqları bu qədər dərindən və dəqiq tanısan, insan iztirablarının bütün

varlıqlarla sirli vəhdətini duya bilsin - kəhər Gülsarının, ya qara nərini taleyini bəşər övladının ömrüylə əlaqələndirməyi bacarsın. Ədəbiyyatşünaslıqda artıq dəfə-dəfə söylənmiş müqayisəni, dahi L.Tolstoyun "Xolstomer"iylə müqayisəni burda bir daha təkrar etmək istəmirəm.

Panteist dünya duyumu, Ana Maral, ya qurd Bozdon⁶, qırğız çöllərinin genişliyi və dağlarının əzəməti, İssık-Gölün müqəddəs suları, Manasın və Çingizin özünün vətəni Talas vadisində bitən hər ot, hər çiçək, Boranlı qatar dayanacağı və yazıçının doğulduğu Şəkər aulu, kosmik fantaziyalar və Tövrat, İncil süjetləri -Aytmatov bədii kəhkəşanın mərkəzində üzvü ünsürlərdir. Təbii ki, bu kəhkəşanın mərkəzində XX yüz il insanın taleyi durur. Əsrin bütün mürəkkəb problemlərini ehtiva edən insan taleyi.

Bu problemlər sovet gerçəkliyinin həm ayrı-ayrı adamların, ailələrin, həm də bütün xalqların qarşısına ötən əsrin iyirminci, otuzuncu illərində, müharibə dövründə və ondan sonrakı zamanda çıxardığı problemlərdir. Amma eyni zamanda bu problemlərin bir çoxu müəyyən bir tarix kəsiyinə bağlı deyil. Həyat və ölüm, Xeyir və Şər, Şərəf-Şərəfsizlik, Məhəbbət və Nifrət məsələləri əbədidir. Bu məsələlərə insanlar hansı dövrdə, hansı ölkədə, hansı ictimai quruluşda yaşamaqlarından asılı olmayaraq üz-üzə gəlir. Məhz bunu dərk və ifadə edə bildiyinə görə, bu ümumbəşəri problemləri qırğız həyatı və qırğız tarixinin gerçəklikləriylə əlaqələndirdiyinə görə Çingiz Aytmatov əlbəttə, ilk növbədə böyük istedadı sayəsində dünya yazıçısı ola bildi. Əsərləri dünyanın bütün qitələrində neçə-neçə dilə çevrilən, nəşr olunan, oxunan və sevilən bir yazıçı.

İztirablı uşaqlıq illərindən Ç.Aytmatov ürək titrədən saf, təmiz uşaq surətini gətirib əbədləşdirdi. Bu uşaq heç cür Şərlə barışa bilmir, Şərin təntənəsini qəbul etmir və çaya atılıb xəyallarında yaşayan Ağ gəminin dalınca axıb gedir.

Amma o, ölümə doğru, hətta İssık - gölün müqəddəs sularına doğru üzür. O, əbədiyyətə tərəf üzür, bu səbəbdən də yaşayır və həmişə yaşayacaq. Çingiz Aytmatov danışır ki, bir dəfə Pekində olarkən ona zəng edirlər. Telefon edən qırğız dilində yazıçıya bəyan edir ki, onun oğludur.

Görüşdükləri zaman məlum olur ki, tələbədər, Çində oxuyur. Sonra gənc əlavə edir: Mən həmin o balaca oğlanam, "Ağ gəmi" povestində çaya atılaraq axıb gedən uşaq.

Əsərlərində miflərə, əfsanələrə gen-bol müraciət edən Ç.Aytmatov özü də mif yaradıcısıdır. Qədim əfsanələrdən bəhrələnərkən onları elə yeni anlamda mənalandırır ki, tamamilə müasir səslənirlər.

İstanbulda Rəsul Rzanın yubiley təntənələrində çıxış edərkən dedim ki, hələ VII əsrdə Orxon kitabələrində acı bir şikayət həkk olunub - türk bəyləri yadelli tabqaqların şirin sözlərinə və bahalı bəxşişlərinə aldanaraq öz türk adlarından, dillərindən, türklüklərindən imtina etmiş, tabqaq adları qəbul etmiş, tabqaqlar arasında az qala assimilə olunmuşlar. Və budur, XX əsr yazıçısı Ç.Aytmatov yaddaşını itirmiş, hətta tanıya bilmədiyi anasına əl qaldıran Manqurt əfsanəsini qələmə alaraq xəbərdarlıq edir: xalqın tarixi hafizəsinin korşalması, fərdlərin və xalqların öz mənliliklərini qeyb etməsi faciədir. Böyük humanist yazıçı bunu elə bir zamanda yazmışdı ki, "yeni vahid insan birliyi - sovet xalqı" haqqında müddəa hakim ideologiyaya idi və Ç.Aytmatov bax, bu ideologiyaya meydan oxuyurdu. Əfsus ki, bunu yeni postsovet dövrünün müasir manqurtları anlamırlar, unudublar, yaxud unutmağa çalışırlar, ötən dövrün bütün anlayışlarına mənfə cəhətlərinə də, müsbət dəyərlərinə də eyni inkarçılıq, mövqeyində duranlar qurunun oduna yaşı da yandırmağa can atırlar.

Söz azadlığının çox vaxt söz azgınlığı kimi dərk olunduğu bizim günlərdə mətbuat özbaşınalığı zamanın acı xüsusiyyətləridir.

Bəxtlərinə dünyaya bir az gec gəlmək səadəti düşmüş bir para qələm əhlinə ötən illərin təzyiqləri, senzura qəddarlığı, ideoloji və bəzi başqa xidmətlərin təhlükəsiylə üz-üzə durmaq nəsib olmayıb. İndi "icazəli cəsəət" dövründə sovet dönmənin şairlərini, yazıçılarını, sənətkarlarını ucdantutma qaralayır, üstlərinə camur, çirkab atırlar. Əlbəttə, sovet dövründə çoxluq (bəlkə də əksəriyyət) təşkil edən yaradıcı xadimlər vardı ki, bəzən bəlkə də səmimi şəkildə, bəzən də üzə görə quruluşa sədaqətlərini bəyan edirdilər. Maddi mənfəətlər güdən, fəxri ad, mükafat tamarzısı olan konyukturaçılar da az deyildi.

Amma axı, hətta təltif olunanlar, mükafatlar, fəxri adlar alanlar arasında sənətkarlıq və vətəndaşlıq vicdanına xilaf çıxmayanlar da vardı və Ç.Aytmatov da məhz belələrinin ilk sıralarındaydı. Bu sənətkarlar yalnız həqiqətə xidmət edirdilər.

Bizim günlərin bir qəribə paradoksu da ondadır ki, istedadsız və təmənnalı konyukturaçılar - "zəmanə adamlarını" artıq heç kəs xatırlamır, onlar unudulub gedib və deməli onları qınayan, onlara irad tutanlar da olmur. Tənqidlərin, bəzən açıq böhtanların və təhqirlərin hədəfi isə o dövrün namuslu sənətkarlarıdır. Onları nədə günahlandırırırlar? Günahlandırırırlar ki, sürgünlərdə məhv olmayıblar, güllələnməyiblər, öz zəmanələri haqqında həqiqətin heç olmasa, bir qismini yaza biliblər. Elə bunda da təqsirləndirirlər: Niyə görə tam həqiqəti yox, onun yalnız müəyyən hissəsini qələmə alıblar? Birincisi, uca Tanrıdan başqa tam həqiqəti kim bilir axı? İkincisi, bu gün tam həqiqət kimi qəbul edilən, sabah tamamilə tərsinə qavranıla bilər. Üçüncüsü, Ç.Aytmatov kimi əsl yazıçılar bütün həqiqətləri deyə bilməyibsə, bədii bir kəlmə də yalan yazmayıblar (Müxtəlif kompaniya imzalamaları, rəsmi müsahibələr və məcburi bəyanatları hesaba almıram).

Bu yazıçılar imkan daxilində maksimum dərəcədə Böyük

həqiqətin müəyyən və çox vacib hissəsini oxucularına catdırma biliblər. Etiraz edə bilirlər: həqiqətin bir hissəsi yalandan bətdir. Yox, yox, belə deyil! Həqiqətin bir hissəsi heç də yarımhəqiqət, şikəst, kəsirli həqiqət deyil. Tutalım, əgər yazıçı əsərlərində müharibə dövründə aclıq çəkən Rusiya, Qırğızistan və ya Azərbaycan kəndi haqqında tam həqiqəti göstərə bilibse, "bəs niyə ziyalıların əzab-əziyyəti haqqında susursan" - deyə onu ittiham etmək olmaz. Yaxud, yazıçı ziyalıların mənəvi işgəncələrini məşəqqətli axtarıqlarını qələmə alırsa, onu fəhlə sinfinin problemlərinə biganələyindən ötrü qınamaq düz deyil.

Yazıçı adına layiq olan hər qələm əhli öz təcrübəsindən, öz şəxsi ömürlüyünün keşməkeşlərindən, ona yaxın olan problemlərindən çıxış edərək müəyyən bir mövzuya müraciət edir və sovet dövrünün əsl ədəbiyyatı - Ç.Aytmatov da bu ədəbiyyatın mötəbər yaradanlarından - küll halında öz zamanını bütün mövcud ziddiyyətləriylə göstərə bilmişdir.

Mən "sovet dövrü ədəbiyyatı" ifadəsinin altını cızıram, mənə, bu ifadə heç də bədnam sosialist realizmi metoduyla yaranan "sovet ədəbiyyatı" anlayışıyla eyni mənə daşımır. Vulqar-sosioloji proletkult nəzəriyyəçilərindən qeyri heç kəsin ağına gəlməz ki, feodalizm dövründə yaşayıb-yaratmış Nizamini, Danteni, ya Şekspiri feodalizm, Markesi kapitalist yazıçısı saysın. Yalnız " Usta və Marqarita" romanının deyil, Stalin haqqında pyesin müəllifi olan M.Bulqakovu da sovet yazıçısı adlandırmağa heç kəsin dili gəlməz. Eyni sözləri Aytmatov haqqında, bir çox başqa yazıçılar, o cümlədən "altmışıncılar"ın çoxu haqqında da söyləmək mümkündür.

Bizim nəslin Azərbaycan yazıçıları milli ədəbiyyatın zəminində yetişdi, böyük C.Məmmədquluzadənin mənəviyyat dərslərini mənimsədi, eyni zamanda rus və dünya ədəbiyyatına da bələd oldu. İki müasir nasirin təcrübəsi bizim üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb elədi - mən İsa Hüseynovu və

Ç.Aytmatovu nəzərdə tuturam.

Yeri gəlmişkən qeyd edim ki, bu il İsa Hüseynovun da 75 yaşı tamam oldu və fürsətdən istifadə edərək mən bu böyük sənətkarın bizim ədəbi nəslin yetişməsində müstəsna rolunu xüsusi vurğulamaq istəyirəm. Əgər söz sənətini şərti olaraq "şəhər ədəbiyyatı" və "kənd ədəbiyyatı" kimi təsnifləsək, İsa Hüseynovun müharibə illərində Azərbaycan kəndini təsvir edən povestlərini mən bu günəcən "kənd nəsrimizdə" hələ heç kəsin ucala bilmədiyi zirvə sayıram. Eynilə o cür Ç.Aytmatovu da biz böyük yoldaşımız kimi qəbul edirik və məmnunam ki, mənə avtoqrafla bağışladığı "Kassandra damğası" kitabında Çingiz ağa bu sözləri yazmışdır: "Anara, böyük qardaşından."

Çingiz Aytmatov bizim xalqın da çox sevdiyi yazıçıdır. Kitabları dilimizə çevrilmiş və Bakıda nəşr edilmişdir. Əsərləri üzrə səhnələrimizdə tamaşalar qoyulmuşdur. O, bir sıra şair, nasir, bəstəkar və rəssamlarımızla dostluq edirdi və edir.

Bişkekdə bizi qonaqpərvərliklə qəbul etdiyi mənzilinin divarlarını gözəl rəssamımız Cavad Mircavadovun tabloları bəzəyir.

Lap bu yaxınlarda, oktyabr ayında Fikrət Qocayla mən Bişkekdə, Dialoq Avrasiya platformunun toplantısında iştirak edirdik. Ç.Aytmatovla görüşdük, bir daha onun sadəliyinin, mehribanlığının, xalqımıza rəğbətinin şahidi olduq.

Toplantı Qırğız dövlətinin 2200 illiyilə əlaqələndirilmişdi. Əlbəttə, çox təəssüfləndik ki, Qırğızstanda Yazıçılar İttifaqı ləğv olunub və nə yazıq ki, qırğız dilində yeganə ədəbi jurnal "Alatoo" da çıxmır.

Vaxtilə elə Aytmatovun özünün, bir sıra talantlı rejissorların, o cümlədən, mənim mərhum dostum Tolomuş Okeyevin də səyləriylə dünya şöhrəti qazanmış qırğız kinosu da bu gün yoxdur.

Ancaq biz, dövlətçiliyinin 2200 illiyini bayram edən qırğız

xalqının fərəhini və iftixarını da bölüşürük. Qırğızlar dünyanın ən qədim xalqlarındandır və indiki bəzi təkəbbürlü ölkələrin izi-sorağı belə olmayan dövrlərdə öz dövlətlərini yaratmaqlarıyla fəxr etməyə haqları var.

Dünyanın həcmcə ən iri eposu olan "Manas" dastanını da qırğızlar yaradıb. "Manas"ın həcmi "İliada"nın, "Odisseya"-nın, "Mahabbarata"nın, "Ramaya"nın ümumi həcmindən dəfə-dəfə böyükdür.

Qırğız xalqı dünyaya Ç.Aytmatovu, ümumtürk köklərimiz baxımından soydaşımız sayıla biləcək böyük yazıçını da bəxş edibdir.

Çingiz Aytmatovla biz də fəxr edirik.

7 dekabr 2003.

Q.Q.Markeslə

*M.Dilbazi, S.Rüstəm, B.Vahabzadə, Ç.Aytmatov, M.İbrahimov
Bakıda, Bəxtiyar Vahabzadənin yubileyində*

Rəsul Rza, Əziz Nesin, Çingiz Aytmatov

*Ç.Aytmatov, B.Vahabzadə, N.Rzayev
T.Nərimanbəyovun emalatxanasında*

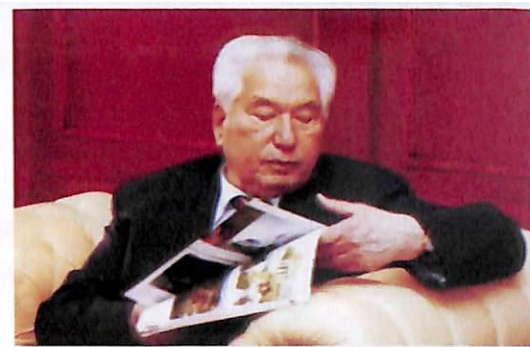
*Çingiz Aytmatov, Şahmar Əkbərzadə,
Toğrul Nərimanbəyov və Bəxtiyar Vahabzadə*

*Parisdə, Türk ədəbiyyatına həsr olunmuş simpoziumda.
Anar, Çingiz Aytmatov, Oljas Süleymenov*

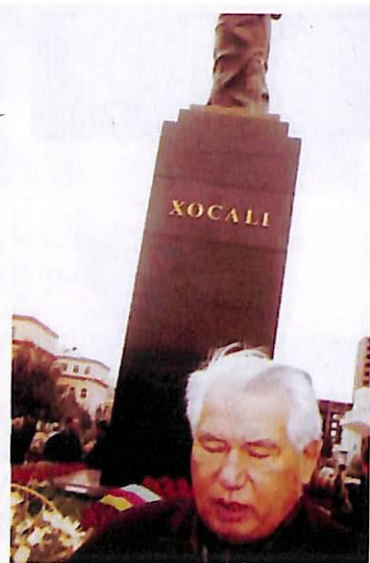

Çingiz Aytmatov Tofiq İsmayilov, Anar və Cavad Heyət

*Prezident İ.Əliyev
Ç.Aytmatovu təltif
edərkən*

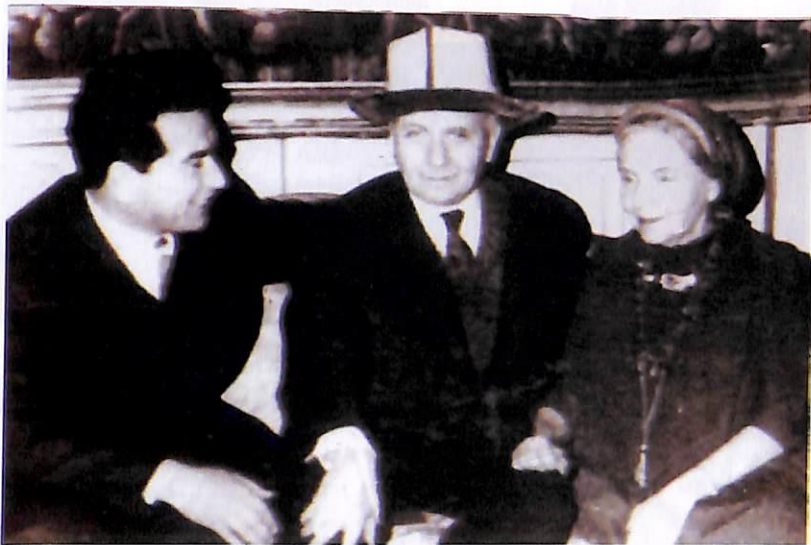
Heydər Əliyevin məzarını ziyarət edərkən

Qırğızıstan Prezidenti Bakayevlə

İstanbulda. Çingiz Aytmatov, Anar, Sabir Rüstəmханlı, Turan Yazqan və başqaları

Fransa yazıçıları Lüi Araqon və Elza Triole ilə

Ç.Aytmatov Bakıda, rus kitabı günlərində

N.Cəfərov, Anar, Ç.Aytmatov

Bişkekdə. Anar, Ç.Aytmatov və F.Qoca

Çingiz Aytmatov, Anar, Tural Anaroğlu

Anar, Ç.Aytmatov, F.Qoca və T.İsmayılov

Ç.Aytmatov, Anar, Elçin və Günay

*Sağdan: Tofik İsmayılov, Türkan Şoray, Çingiz Aytmatov
və Səidə xanım*

Muxtar Şaxanov, Çingiz Aytmatov və Sabir Rüstəmxanlı

Zeynəb Xanlarova ilə

Anar, Ç.Aytmatov, professor R.Ribakov və M.Şaxanov

Çingiz Aytmatov Cavad Heyətlə

Anarla

B.Vahabzadə, N. İbrahimov, Ç.Aytmatov və E.Salayev

B.Vahabzadə, Ş.Əkbərzadə Ç.Aytmatov və həyat yoldaşı

N.Cəfərov C.Əlioğlu, Ç.Aytmatov, H.Mirələmov

Muxtar Şaxanov, Tofik İsmayılov və Çingiz Aytmatov

Ç.Aytmatovun dəfni

Sahib Ələkbərovlə

Bişkekdə Ç.Aytmatovun dəfni

*Bakı Universitetində Çingiz Aytmatovla görüş.
Rektor Abel Məhərrəmov, prorektor Nərgiz Paşayeva*

Çingiz Aytmatov, Günəl Anarqızı, Anar

Yusif Günaydın və Çingiz Aytmatov "Həmsöhbət" verilişində

Tofiq İsmayilov və Çingiz Aytmatov

Atatürk Mərkəzində Ç.Aytmatovla görüş

*Ç.Aytmatovun tabutu başında.
Mədəniyyət və Turizm Naziri Əbülfəz Qarayev,
Anar, Nazim İbrahimov*

Ç.Aytmatov və H.Mirələmov

Ç. Aytmatovun heykəlinin yanında

Sabir Rüstəmxanlı

QIRĞIZISTANIN DÜNYAYA ƏN BÖYÜK HƏDİYYƏSİ

Qardaş Qırğızıstandan çıxmış bir türk övladının çox gənc yaşlarından tanınıb sevilməsi, bir-birinin ardınca dünya dillərinə çevrilməsi ürəyimizi qanadlandırır, onun addımlarını və yeni kitablarını böyük maraq və intizarla gözləyirdik

Sağlığında dünya şöhrəti qazanmış, əsərləri 160-dan çox dilə çevrilmiş böyük qırğız yazıçısı Çingiz Aytmatov bizlərlə əbədi vidalaşdı.

Gəncliyimizin ideallarından biri olan, ancaq sonra dostuma çevrilmiş bu sadə insan ömrünün sonunadək yorulmadan yazdı və hər yeni əsəriylə ədəbiyyatın üfqlərini genişləndirdi.

Elə bil dünəndi; Bakıya gəlmişdi. Şəhidlər Xiyabanında, Dünya Azərbaycanlıları Konqresinin Azərbaycandakı nümayəndəliyində xeyli söhbət eləmişdik. Sonra üzrxahlıq eləyib ayrılmışdım. İki-üç saatdan sonra Ankaraya uçmalıydım. Ağlıma gəlməzdi ki, bu bizim son görüşümüz olacaq...

Ötən yay Elazığa, "Xəzər Şeir Günləri"nə Çingiz bəy də gəlmişdi. İndi oxuculara təqdim olunan yazımı da Çingiz Aytmatova həsr olunmuş bir görüş üçün hazırlamışdım. Nə yaxşı ki, haqqında düşündüklərimi o özü dinləmiş, sonra xeyli isti söz demişdi.

Bir neçə çıxışda türkiyəli dostlarımız Çingizin Nobel mükafatı almamasını haqsızlıq saydıqlarını dilə gətirdilər.

Mən çıxışımın axırında bildirmişdim ki, Çingiz bəy çox böyük yazıçıdır və ona Nobel mükafatı lazım deyil. İkincisi də, Nobel mükafatı Azərbaycanın neft paraları hesabına formalaşmışdır. İnşallah, ondan da qiymətli bir ədəbi mükafatı yenidən təsis edərək və birincisini Çingiz bəy alır.

Elazıqdan ayrılıq ərəfəsində məni otağına çağırdı. Gül-gül dedi:

-Sən gözəl bir ideya verdin. 90 ildir bu "Nobel mükafatı" söhbəti gedir. Ancaq bilirsən, onu da siyasiləşdiriblər, ədəbi dəyərdən çox, ayrı meyarlar əsas götürülür. Niyə biz Türk Dünyasının, ya da böyük şairlər yurdu Azərbaycanın belə bir mükafatını yaratmıyaq. Ona elə bir status qazandırmaq, onu elə yüksək tələbkarlıqla vermək olar ki, bu gün Nobelin sırasına düzülənlər, sabah da onun həsrətini çəkərlər. Bu barədə fikirləş! Bakıda dostlarla danış. Prezident İlham Əliyevə yaz. Ya da görüş, mənim də adımdan de. Mənə mükafat lazım deyil! Ancaq qoy böyük ədəbiyyatın üzünü Bakıya çevirək. Bu mükafatı Heydər Əliyev adına da təsis etmək olar. Siyasətçi olanda nə olar?! Ədəbiyyatı, mədəniyyəti dəyərləndirən adam idi. Məncə, İlham Əliyev bu işin əhəmiyyətini biləcək və gözəl bir ənənə yaranacaq.

Çingiz bəyin dediyi ağıma batdı. Ədəbiyyatın Nobel mifini dağıtmaq üçün gözəl iş olardı. Ancaq Bakıda onun arzusunu yerinə yetirə bilmədim. Çünki qayıdandan bir neçə gün sonra eyni adda bir mükafatın təsis edildiyini oxudum. Ona bizim arzuladığımız şəkildə beynəlxalq status qazandırmaq fürsəti əldən qaçırılmışdı.

İssık-Göl sahillərində görüşmək arzusuyla ayrılmışdıq. Deyə bilməmişdim ki, Səninlə görüşmək üçün Qırğızistana gəlmək lazım deyil. Sən dünyanın hər yerində varsan və əbədi var olacaqsan!

Çingiz Aytmatov təkcə qırqız və türk dünyasının deyil, Yer üzünün böyük yazarlarından biri, aramızda yaşaya-yasaya ismi min illərin ədəbiyyat karvanına qoşulmuş bir insandır.

Bizlər - ədəbiyyat alanına ötən yüzilin 70-ci illərində atılmış yazarlar üçün Çingiz Aytmatov elə o çağlardan bir əfsanəvi qürur yeri idi. Qardaş Qırğızıstandan çıxmış bir türk

övladının çox gənc yaşlarından tanınıb sevilməsi, kitablarının əl-əl gəzməsi, bir-birinin ardınca dünya dillərinə çevrilməsi ürəyimizi qanadlandırır, onun addımlarını və yeni kitablarını böyük maraq və intizarla gözləyirdik.

Çingiz Aytmatov adı aşağı-yuxarı əlli il sürən bir zaman içində dünyanı dolaşdı. Hər yeni əsərini milyonlarla oxucu intizarla gözlədi. Onun qələmi Manas Yurdunu çağdaş ədəbiyyatın paytaxtlarından birinə çevirdi. Aytmatovun cismani həyatı bitsə də, ədəbi-mənəvi həyatı heç zaman bitməyəcək və o dirilərin dirisi, ünlülərin ünlüsü kimi hər zaman yer üzündə, insanların arasında, düşüncə və yaşamlarında, sevgi və ümidlərində var olacaqdır.

Böyük qırqız-türk yazarının ədəbi qədəri bənzərsizdir. İlk irihəcmli əsəri olan "Cəmilə" qələmindən çıxan andan şimşək kimi parladı, dayanmadan yer üzünü dolaşdı və yazarını ədəbiyyatın canlı miflərindən, əfsanələrindən birinə çevirdi. Ədəbiyyatsevərlərin diqqəti İssık-Göl, Alatau dağlarına, bu dağların ətəklərində və sonsuz qaraqırqız bozqırlarında min illər boyu qəmli türkülərini oxuyaraq yaşayan dinc, çalışqan, böyük ruhlu və ən qədim türk boylarından biri olan qırğızlara doğru çevirdi.

Çingiz ağa hər yeni əsərlə qırqız həyatının sirli bir səhifəsini açdı. Qırqız ruhunun yeni bir qatına yüksəldi, insanlığın ağlasığmaz bir möcüzəsini ortaya qoydu.

Əgər Çingiz Aytmatov yazılarının, hekayə və romanlarının ən önəmli dəyərini soruşsalar, bircə kəlməylə "ışıq" söylərdim. Onun bütün əsərləri, hətta ən faciəvi yazıları belə insanı sehirləyən bir ilahi nuruna və gözəllik işığına bürünüb.

Mənim "ışıq" deyə dəyərləndirdiyim bu bədii dəyərə - eyni zamanda sevgi, mənəvi kamilliyin daim yaşayacağına inan, insanlığı qorumaq uğrunda mübarizə və ya insanı özünə, ilkin kökünə qaytarmaq yolu da söyləmək olar.

Əslində, Aytmatovun əsərləri zülmün, əsarətin, əzab və

acıların, adamı adamlığından çıxaran pozğun müharibələrin içindən insanın yenidən doğuluşu haqqındadır. Haqq nazilər, üzülməz. İnsan nəslı qırıla bilməz. Dağlarda maralların, aslanların nəslinin kəsilməsinə qarşı mübarizə aparən tək bir adam qalsa belə, o, güclüdür. Çünki o, millətin ruhunun ifadəsidir, haqqın tərəfindədir.

İnsan oğlu sonadək manqurtlaşa, yurdunu, anasını unudaraq düşməne çevrilə bilməz. Çünki ən qatı zülməti belə kəsib keçə bilən bir günəş teli, bir işıq şüası var. Aytmatov əsərlərinin məntiqi və fəlsəfəsi belədir. O, dünyanı fəlakətə sürükləyən manqurtlaşma - başqa sözlə, kürəselləşmə adı altında insanın sürüyə çevrilməsi siyasətini on illər öncədən görmüş və göstərmişdi.

Çingiz Aytmatov Sovetlər Birliyində yaşasa da, sadəcə bir sovet yazarı olmamışdır. O, bir ölkənin, bir rejimin sınırlarına sığmayan, sınırları aşan və sözünü, özünün anlatdığı kimi, əbədiyyət və sonsuzluq ölçülərinə yönəldən, hər şeyə çağının yasaları üstündən baxan, uzaqgörən, filosof bir yazardır. Əsərləri çağının gücünü və gücsüzlüyünü, yaxşı və pis yönələrini göstərməklə, arasında yaşadığı insanların psixolojisini açmaqla bir həqiqəti sərgiləməkdədir: İnsanlıq doğru yolu sapmışdır. İşlər belə gedə bilməz. İnsan kökündən uzaqlaşa, dəyərlərini və hafizəsini itirə, ilahi sirlərə gözünü qapada, manqurtlaşa, ruhunu qeyb edərək robota çevrilə bilməz. Kitablarından birinə "Dağların və çöllərin nağılları" ismini vermişdir. Əslində Çingiz bəyin bütün kitabları Alatau və Tanrı dağlarının, İssık-Göl, Çuimağur vadilərinin bitməz, əbədi türküləri, bu əski türk yurdunun ruhunun və mənəvi böyüklüyünün sözə köçürülmüş rəsmləridir.

O, 12 dekabr 1928-də Qırğızıstanın Şəkər qışlağında dünyaya gəldi. Bir anadan qopdu. Ancaq Manas dastanından, qırğızların soy-kökündən, Ana Maraldan, Tanrı dağının qutsal ruhundan, Qara Qırğız çöllərinin sonsuz kədərindən

doğdu. Gəldi ki, bu ulusun könlündə yüz illərlə düyün bağlanmış acıları dünyaya çatdırsın. Atası Torekul gözəl qopuz çalandı. Çingizin sözü milyonlarla insanın könlünü çaldı.

Çingiz torpağa, göyə bağlı idi. Heyvandarlıq fakültəsini bitirmişdi. Ancaq yazmaq eşqi onu Moskvaya, sonra da qəzetçiliyə çəkdi. 1952-59-cu illərdə Moskvada basılan "Pravda" qəzetinin Qırğızıstan müxbiri oldu və ömrünü biryolluq qələmə bağladı. Bu illər Çingiz bal yığan arıya bənzəyirdi. Sonra 24 yaşında ilk hekayəsi çap olundu və elə ilk addımdan ədəbiyyata ciddi bir yazarın gəldiyini göstərdi.

29 yaşından başlayaraq hər biri yalnız qırğız ədəbiyyatında deyil, o zamanın Sovetlər Birliyində böyük ədəbi olaya çevrilən "Üz-üzə", "Cəmilə", "Qırmızı yaylıqlı qovağım mənim", "İlk müəllimim", "Köşək gözü", "Ana tarla", "Əlvida, Gülsarı", "Ağ gəmi" roman və povestləri yarandı.

"Cəmilə" povesti ona dünya çapında şöhrət qazandırdı, az zaman içində bir çox dünya dillərinə çevrildi. Aytmatovun şöhrətli günləri bu əsərin ünlü fransız şairi Lui Araqon tərəfindən fransızca tərcümə edilməsi ilə başladı. Araqon bu povesti dünyanın ən gözəl eşq hekayəsi adlandırmışdır: "Ey Alfred de Musset. Qırğız boylarındakı bu avqust gecəsini də, otuz yaşında həyatını və gücünü heç qeyb etmədiyini söyləyə bilən bu gənci də qısqanmalısən, dostum. Budur, indi burada - Villonun, Hüqonun Parisində, kralların və devrimlərin Parisində, rəssamların yüz illik Parisi olmaqla öyünən, hər daşı ya bir tarixi, ya bir əfsanəni xatırlayan Parisdə... artıq bunların heç biri gözümdə deyil, çünki mən İkinci Cahan savaşının üçüncü ilinin yayında, 1943-cü ilin o avqust gecəsində Kurkueu vadisində bir yerdə arabalarla gedən Daniyar və Cəmiləyə, bunların hekayəsini anladan küçük Seyidə rastladım".

İllər keçəndən sonra Aytmatovun başqa bir tərcüməçisi Pyer Fryucer yazacaq: "Öz kökləri ilə Doğu və Batı kultürləri

kimi iki böyük mədəniyyətə bağlı olan Aytmatovun yaradıcılığı bizim çağımızda özəl bir kultüroloji önəm daşımaqdadır və bizə iki kultürün bir insan qəlbində necə dialoq qura bildiyini dinləmək şansı verir. Aytmatovun səsi vicdanı hərəkətə gətirən əbədi həqiqətin səsidir. İnsanlıq hər zaman bu həqiqətə doğru yürüyür, fəqət heç zaman ona çata bilmir. Məncə, dünyanı ayaqda saxlayan mənəviyyəti və lirizmi qoruduğu üçün Aytmatovu dünyanın bütün insanları sevir. Aytmatov Qırğızistanın dünyaya ən böyük hədiyyəsidir".

"Cəmilə"dən sonra Aytmatovun ədəbi yolu hekayəçilikdən roman yazırlığına yüksəlir. İlk romanı olan "Ana tarla" 1963-cü ildə nəşr edilir. Eyni ildə onun son dərəcə duyğusal "Əlvida, Gülsarı" romanı çəpandan çıxır.

1963-cü ildə, 35 yaşında "Dağların və çöllərin nağılları" kitabı SSRİ-nin ən yüksək ödəli olan Lenin mükafatını qazandı. 40 yaşında isə o, Qırğızistanın milli yazarıydı. Yazırlığın dışında eyni zamanda siyasətçi, ictimai xadim idi: YUNESKO-da, Avropada Qırğızistanı təmsil etmişdir.

Aytmatovun bütün kitabları davamlı olaraq Azərbaycan türkcəsinə də çevrilmişdir. O, Türk Dünyasının ən böyük yazırları sırasında məktəb proqramları və dərsliklərdə yer almaqdadır.

Çingiz bəylə mən öz yurdunda, Bişkekə, 1982-ci ildə Asiya və Afrika gənc yazırlarının dördüncü konfransında görüşmüşdüm və "Bu yurd mənə tanış gəlir" adlı bir şeir də yazmışdım...

Böyük yazırların kitablarından saatlarla danışmaq olar. Mən sadəcə bir neçə mövzuya toxunmaqla sözüümü bitirmək istəyirəm.

Çingiz Aytmatovun əsərlərinin ana mövzusu, məncə, insan və toplum, insan və zaman, yer üzərində yaşayan canlıların taleyidir. Sanki zamanın səsi, axışı eşidilir bu əsərlərdə: "Uzaq çağlardan zamanımıza qədər günlər qum kimi axdı:

saysız gecələr və dönüşsüz törən alayları keçib getdilər, illər, yüz illər karvanlar kimi uzaq üfüqlərə gedib qeyb oldular. Sonra biz onların izlərini tapdıq. O çağlardan bəri neçə-neçə insanlar yaşadı bu dünyada. Kuşkusuz, yer üzündəki daşlar qədər, bəlkə daha çox. Onların arasında ünlülər vardı, silik olanlar vardı, yaxşılar vardı, pislər vardı. Bəziləri dağlar qədər güclü idilər, bəziləri də qaplan qədər cəsur, qəhrəman idilər. Hər şeyi bilən bilgələr vardı, üstün yetənlərlə donanmış sənət dahiləri vardı. Neçə millət neçə zamanlardan bəri yox olub getdilər və onların yalnız adları qaldı. Amma dünyada insan hafizəsi zamana meydan oxuyur. İnsanın öz həyatı göz açıb qapatıncaya qədər keçən zaman kimi qısaadır. Ölümsüz olan düşüncədir, fikirdir və bu düşüncə insandan-insana keçər".

Burda zaman sözə çevrilərək dil açmışdır. Zaman - keçmişdən qırğızları qoruyub yenidən dünyaya verən Ana Maraldan başlamış, bizim günlərimizdə müstəqil Qırğızistanda para peşində olanların xəyanəti üzündən qırğız dağlarında o maralları və aslanları məhv eləyən yabançı ovçuların dağlara dırmanmalarına kimi yüz illərin zamanı – Aytmatovun baş qəhrəmanıdır.

Onun ikinci baş qəhrəmanı toplumdur: öncə qırğız xalqı, öz milləti, sonra insanlıq, bəşəriyyət... Çingiz bəy yazırdı: "Hər yazırlar bir millətin cocuğudur və o millətin həyatını anlatmaq, əsərlərini öz milli gələnek və törələrindən qaynaqlanaraq zənginləşdirmək zorundadır. Mənim yapıldığımda istəyim öncə budur – öz millətimin gələneklərini və həyatını anlatmaq! Fəqət orada qaldığımız təqdirdə bir yerə varamazsınız. Ədəbiyyatın ulusal həyatı və gələnekləri anlatmanın ötesində də hədəfləri vardır. Yazırlar üfününü milli olanın o üzünə doğru genişlətmək və əvrənsəl olana ulaşmaq üçün qeyrət göstərmək uğrunda çalışmalıdır".

Şəxsən mən millətdən kənarında bəşəriyyət bulmanın müm-

künsüzlüyünü düşünürəm. Ümumbəşərinin bütün sirləri və böyük ölçüləri tipik olmayan, sıradan millət nəfərlərinin ruhundan və içindən başlanır. Amma Aytmatovun nə istədiyini də bilirəm. O, yazarı özünə də, dünyaya da daha geniş bilgilərlə, daha yüksək intellektlə baxmağa çağırır. Aytmatovun əsərləri Qırğızıstanın mənəvi və psixoloji durumunun gəlişməsinin bir ensiklopediyası yerindədir. Qırğızların tarix içində qazandığı dəyərləri, qəhrəmanlıqları, acıları, keçib gəldiyi məşəqqətli yolları öz əsərləri ilə bütün millətlərə açmışdır.

Milləti millət edən dəyərlərdən birisi də ulusal - milli hafizədir və Çingiz Aytmatovun bütün əsərlərində yaddaşın önəmi göstərilməklə, onsuz tarixin, yolun və millətin yox olub gedəcəyi qənaəti ortaya qoyulur. Bu baxımdan onun "Ağ gəmi", "Dar ağacı", "Dişi qurdun rüyaları" ("Yalquzaq"), "Gün var əsrə bərabər" kimi əsərləri milli hafizəyə aid əfsanə, dastan, nağıl, deyim, ata sözləri, miflik süjetlərlə doludur. Bu əsərlər etnoqrafik, kültürel boyalarla zəngindir. Çingiz Aytmatovun əsərləri bir köprüdür və qədim qırğız mifləri, folkloru, psixolojisi, mənəvi zənginliyi, anlayış tərzini, bir sözlə, milli dəyər deyilən nə varsa, bu köprüdən adlayıb çağdaş dünya oxucularına ulaşmaqdadır.

Aytmatov inqilabçı deyildi! Fəqət əsərlərində toplumun acılarından doğan bir inqilab ruhu var idi. "Dəniz kənarıyla qaçan alabaş" mənim ürəkdən sevdiyim əsərlərindən biri olmaqla Aytmatovun öz zamanına və cəmiyyətə üsyankar baxışını parlaq bir şəkildə göstərməkdədir. Okean üzərinə çökən, sularda azmış qayığı günlərlə davam edən bir qararığa gömərək ölümə sürükləyən sisə, dumana, buludlara deyilən "ya məhv et bizi, itir, ya da dağıl, göy üzünü açsın" sözləri tək bir kişinin sözü deyildi. Yazarının sözüydü. Sovetlər rejiminə, bu günün və bütün zamanların böyük güclərinə, zülmə, şəərə xitabən deyilmiş sözlərdir!

Çingiz Aytmatov doğrudan-doğruya hər zaman yüksələn bir yolda yürüyən, Qırğızıstandan kosmosa yüksələn böyük düşüncə sahibidir. Onun "biz hamımız bir qayıqdayıq" sözü yer üzünün və insanlığın taleyini göstərir. Çingiz Aytmatovun qorumaq istədiyi yalnız okean üstündə azmış yalqız təknə və ya ilkin, təmiz qırğız yurdları deyil, bütünlüklə Yer kürəsidir. "Kassandra damğası" romanı bu açıdan dünya ədəbiyyatının şah əsərlərindəndir. "Qiyamət bizim içimizdədir" sözləri bu romanın məqsədini dürüst göstərir.

Çingiz Aytmatov öz əsərləri ilə təkəcə Qırğızıstanı yox, həm də Türk Dünyasını, türk yaşam tərzini, yəni türk kultürünü yüksəltdi və sevdirdi.

Kamil Vəli Nərimanoğlu

ÇİNGİZ AYTMATOVUN ƏSƏRLƏRİNDƏ TÜRKLÜK FƏLSƏFƏSİ

"Türklük fəlsəfəsi nədir və haradan başlayır?" sualını qəti şəkildə cavablandırmaq çətindir. Avropa fəlsəfəsi üzündən bu başlanğıcı dəyərləndirmək çox çətindir. Fəlsəfənin müxtəlif qavrayışları həm Qərb, həm də Şərq (qədim Hind, Çin, Türk) fəlsəfəsi baxımından açıqlana bilər. Antoloji və qnesoloji (epistemoloji, bilgi teoremi) qavrayışlarının açılması, analizi üçün Türk fəlsəfi düşüncəsi, geniş kapsamlı bir təhlil etmək baxımından hər türlü malzəməsi olan zəngin bir qaynaqdır.

Türklük fəlsəfəsi atalar sözlərindən başlayır, insan və təbiət, zaman, məkan və hərəkət, əxlaq və gözəllik kateqoriyalarının bəliqli yönələri, boyları atalar sözlərində öz ifadəsini tapmış durumdadır. "Balıq başdan iylənər", "Kök-süz ağac tez quruyar", "Əslin danan haramzadadır", "Sonuncu dəvənin yükü ağır olar", "Elm ağlın çırağıdır"... kimi yüzlərcə, minlərcə atalar sözü, fəlsəfənin ayrı-ayrı problemlərinə baxışın ifadəsidir.

Türk mifologiyası, Türk fəlsəfəsinin alt yapısı durumundadır. Rəya yozumları, adət-ənənələr, gələnek və görənəklər, törə sistemi Türk fəlsəfəsinin qaynaqlarıdır. Bədii formada fəlsəfi baxışın ifadəsi Əhməd Yəsəvi, Yunus Əmrə, Mövlana Cəlaləddin Rumi, Nəvai, Nəsimi, Füzuli, Abay, Məhtimqulu ... kimi şəxsiyyətlərin sənətində öz əksini geniş bir mənşərdə tapmışdır.

Maarifçilik, Tənzimat, Cəhdçilik hərəkətləri, Milli Azadlıq hərəkətləri tarixi, Türk Milli Dövlətçilik tarixi Türk fəlsəfəsinin tarixi ilə bağlıdır. Və türklük fəlsəfəsinin böyük

bir sistemini ifadə edən ünlü şəxsiyyətlərindən biri də Çingiz Aytmatovdur. Çingiz Aytmatovun yaradıcılığı öz dərinliyi, zənginliyi, genişliyi ilə diqqəti çəkir.

Qırğız elinin Şəkər kəndi... Qarşıda Manas Dağı... Manas Dağının Ata zirvəsi... Min illik Manas sözündə çiçəklənən Çingiz Aytmatovun fəlsəfə dünyasının ilk treni və son duracağı buradır. Çingiz Aytmatov iyirminci yüzilin Fölkner, Borges, Marques, Karabata ilə çiyin-çiyinə dayanan ünlü yazarın "Cəmilə", "Ağ gəmi", "İlk müəllim", "Köşək gözü", "Ana Torpaq", "Əlvida Gülsarı", "Erkən gələn durnalar", "Dəniz kənarıyla qaçan Alabaş", "Gün var əsrə bərabər", "Dişi qurdun rüyaları" adlı əsərləri, öz millətini, bu millətin tarixini, zövqünü, düşüncə və anlayış tərzini, psixologiyasını, etnoqrafiyasını dilə gətirmişdir. Millətin ruhunu əks etdirən müəllif bu ruhun içindəki inam-iman fəlsəfəsini ifadə etməyi bacara bilmişdir. Yazıçının qaynağı olan nağıl, əfsanə, mif, inanc və dastan malzəməsi Türk millətinin mənəvi dəyərini ifadə etmişdir. Milli olmayan bəşəri ola bilməz! Dünyanın qlobal fəlsəfəsini ifadə etmək üçün öz insanından, öz dəyərlərindən qidalanmaq, oradan pərvazlanmaq əsasdır, şərtidir.

Çingiz Aytmatovun Türk varlığı ilə dünya çapındakı yazıçı varlığı orqanik bir bütünlük təşkil etməkdədir. Təbiət, ev, dil, insan, Tanrı qavramları üzərindəki Çingiz Aytmatov yorumu, bədii formada insan fəlsəfəsinin mühtəvasını göstərir. Meta - dil səviyyəsində mətn yaradan Aytmatovun dünya dili ilə milli dili eyni koda dayanır.

Ev-yurd fəlsəfəsini dövlət fəlsəfəsi səviyyəsinə yüksəldən Çingiz Aytmatov dövlət düşüncəsinin təməl ölkələrini yurd işarə sistemi ilə açıqlayır. Bu, bir əsərdə deyil, bütün əsərlərində əks olunan bir gerçəyin mənşəsidir. Torpağın doğmalığı, vətənsəverlik və dünyəsəverlik tək bir obadan başlayıb, dünyanın sonsuzluğuna uzanan bir qavrayış kimi qarşımıza çıxır.

Qansız çökən Sovet sisteminin əsl çökmə nədəninənin başında gələn adlardan biri Çingiz Aytmatovdur. Çingiz Aytmatov çığır-bağır deyil, bədii məntiq və gerçək mənzərələri ilə sovet sisteminin ölümə məhkumluğunu, anti-insan keyfiyyətini ortaya qoymuşdur. Azadlıq düşüncəsini "Əlvida Gülsarı" əsərində fəlsəfi, milli-etnik cizgiləri ilə canlandıran yazıçı rejim şərtlərini, totalitarizmi ən kəskin şəkildə ifşa etmişdir. İssık-Göl ətrafında öz uşaq dünyası içində yaşayan Qırğız balasının faciəsini ("Ağ gəmi"), oğlu tərəfindən öldürülən ananın ölümünü ("Gün var əsrə bərabər"), öz millətinin örnəklərini toplamaqdan özgə heç bir suçu olmayan bir müəllimin ağır taleyini, rejimin suçunu, rejimin yararsızlığını ifadə etmişdir. Tarixlə bu günü, insanla milləti, evlə dövləti birləşdirən Aytmatov həyat fəlsəfəsinin incəliklərini, insan haqlarının bəşəri qaynaqlarını ən mükəmməl şəkildə ortaya qoymuşdur. İnsanın özgələşməsi, yabançılaşması problemi fəlsəfənin də, ədəbiyyatın da əzəli və əbədi mövzudur. Çingiz Aytmatov "Gün var əsrə bərabər" romanında XX yüz illiyin ən böyük kəşflərindən birini etmişdir. Yaddaşı itirilən oğulun anasını öldürməsi, əsrimizin mifik-sosioloji bir hadisəsi olaraq canlandırılmışdır. Manqurtlaşma və Manqurt fəlsəfəsi dünyanın hər yerində fəlsəfi, siyasi, tarixi, metaforik bir yorum qazanmışdır. Tək bir Manqurtluq fəlsəfəsi əsasında böyük bir sistemi açmaq və yorumlamaq mümkündür.

Çingiz Aytmatovun adət-ənənələrə bağlı qəhrəmanları belə bir gerçəyi ortaya qoymuşdur: keçmişinə bağlı insanlar, millətlər şümrü zülmündə boğulmazlar. Çingiz Aytmatovun dostu Muxtar Şahanovla birlikdə qələmə aldığı "Sokratı anma gecəsi və ya eşşək dərisi üzərində duruşma" adlı dramdan gətirdiyimiz bu misallara diqqət edək: "Hər kimsə öz zamanının müdafiəçisi olmalıdır", "İnsanların mənəviyyatına diqqət etməyən dövlət yanılır", "Müstəqillik hər kəsə eyni şərtləri yaradır", "İnsan özü haqqında həqiqəti eşitməkdən

çəkinir", "Yaxşılığın sərhədi yoxdur, amma pislik sərhədlər içindədir", "Tarixin sınaqlarından çıxmış adət-ənənələrimizi, həyatın öyrətdiyi müdrikliyi unutmaqla, biz yeni faciələrə düşür oluruq", "Zəif yaddaşı insanlar savaşda müdriklərə məğlub olacaqlar", "Oğul atanın davamıdır", "Satqına rəva olmaz" və s.

Əslində, bu aforizmlər bir kitaba sığmayacaq həqiqətləri ifadə etməkdədir. "Dədə Qorqud"da bir deyim var: "Ərənlər dünyanı ağılla bulmuşlar". Rəasional başlanğıcı vurğulayan bu deyim Türk həyat və döyüş tərzini, təfəkkür yönünü açıqlayır. Çingiz Aytmatovun əsərləri rəasional başlanğıc və duyğusal təsvirlərin, rəalist mənzərənin gün kimi aydınlığı ilə bədii araşdırmanın orqanik birliyini təmsil edir. Aytmatov söhbətlərindən birində "Jeti ata - yeddi arxa dönən ölkəsini-xatırladır. Əslində yeddi arxa dönənini (Jeti atasını) xatırlamayan Türk, Türk sayılmaz, kişiliyi olan bir şəxsiyyət sayıla bilməz. Kökünə, özünə bağlılıq Çingiz Aytmatov qəhrəmanlarının həyat ölkəsidir.

Çingiz Aytmatov yaradıcılığı türk dünyasının, türklük fəlsəfəsinin ortağ dəyəridir. Bu dəyəri dərinləndirən öyrənmək və incələmək, türk tarixinin, türklük fəlsəfəsinin qaranlıq pərdələrini açacaqdır.

TORPAQ SƏXAVƏTLİ SƏNƏTKAR

O, "təzəbaşlayanlardan" sayılmayıb, demək olar ki, "gənclərin" sırasında da qalmayıb. O, yaratdığı fikirlər və ehtiraslar aləminin həyatiliyi, heyratamizliyi ilə oxucunu məftun edərək, ram edərək, ədəbiyyata qəflətən və həmişəlik gəlmişdir...

MUSTAY KƏRİM.

Onun tərcümeyi-halı çox adidir.

Qırğızistan. Ala-tau ənginlikləri. Ulu Manas - ata dağının ətəkləri. Talas vadisi. Şəkər qışlağı. Burada 1928-ci ilin ayazlı-şaxtalı dekabr günündə dünyaya bir oğlan uşağı göz açır. Adını Çingiz qoyurlar. Qışlağın o biri uşaqları kimi, Çingiz də gündən-günə böyüyür, boy atır, ərsəyə çatır. Məktəb bitirir. Qırğızistan Kənd Təsərrüfatı İnstitutunun tələbəsi olur. 1953-cü ildə ali təhsilli zootexnik diplomu ilə istehsalata gedir. 1956-1958-ci illərdə Moskvada Maksim Qorki adına Ədəbiyyat İnstitutu nəzdindəki Ali Ədəbiyyat Kurslarının dinləyicisi olur... Bəs sonra?

Sonra isə gözəl sənətkarımız Çingiz Torekul oğlu Aytmatovun əlamətdar yaradıcılıq ömrü başlayır. Söz sənətinin gərgin axtarışlarla, daxili çırpıntılarla, tapıntılarla, kəşflərlə dolu uğurlu yaradıcılıq yolu. Böyük, inadkar insan zəhmətinin bəhrələri, uğurlu yüksəliş. Öz müəllifinə Ümümtifaq və beynəlxalq şöhrət qazandıran "Cəmilə" povestinin əks-sədəsi...

Ucqar dağ qışlağında ərsəyə çatmış cavan bir nasirin otuz yaşlarında dünya şöhrəti qazanması böyük müvəffəqiyyətdir. Müəllif "Cəmilə"dən əvvəl başqa əsərlər də yazmış və dərc

etdirmişdir. Fəqət onun böyük ədəbiyyata gəlişini xəbər verən, yazıçılıq mövqeyini müəyyənləşdirən məhz "Cəmilə" povesti oldu.

XX əsrin görkəmli kommunist şairi Lui Araçon vaxtı ilə "Noviy mir" jurnalında "Cəmilə"ni oxuyandan sonra vəcdə gəlmiş, əsəri fransızcaya çevirmiş, geniş müqəddiməylə çap etdirmişdir. O, əsl məhəbbət haqqında povestin baş qəhrəmanlarını - Daniyarı və Cəmiləni "səhrələrin Romeosu və Cülyettası" adlandırmışdır.

Qırğız xalqının qüdrətli oğlu Çingiz Aytmatovun adı ən böyük yazıçıların adıyla qoşa çəkildi. Bu - "Manas" qəhrəmanlıq dastanlarında qırğızların əsrlər boyu öz hafizəsində qoruyub saxladığı, nəsillərə miras kimi verdiyi vətənpərvərlik, cəngavərlik, halallıq, sədaqət, səxavət ənənələrinin yazılı ədəbiyyata yeni tipli ifadəsi və bədii təzahürüdür.

Yazıcının özünü dinləyək: "...Yetişmiş zəmi görəndə o dəm nədənsə, aralarında böyüdüyüm, yanında ərsəyə çatdığım adamları xatırlayıram. Onların taxılı necə yığdığını öz gözlərinlə görəydin gərək. Onların o xoşbəxtliyini indi-indi dərk edirəm - elə təkcə ona görə xoşbəxt idilər ki, heç olmasa torpaq verimsiz deyildi. Uzun zaman həsrətini çəkdiyim və öz məhəbbətinin bəhrəsi olan körpəni qucağa almaqdan da böyük səadət varmı? O adamlar özləri də bilmədən məni təbiyə edirdilər..."

Bəli, ədibin ilk müəllimi "o adamlar" adlandırdığı Xalqdır. Aytmatov yaradıcılığının mayası xalq ruhundan tutulmuş, xəmiri xalq müdrikliyiylə yoğrulmuşdur.

Xəlqilik və partiyalılıq, fitri istedad, həssas və iti yazıçı müşahidəsi, fəlsəfi ümumiləşdirmə bacarığı, təxəyyül zənginliyi, təbiəti dərindən duymaq, ideya saflığı Çingiz Aytmatov yaradıcılığının əsasını təşkil edən aparıcı xüsusiyyətlərdir. O, oxucuya nəsihət verməkdən, sözcülüyə qapılmaqdan, əlləməçilikdən olduqca uzaq bir sənətkardır. Çingiz insan qəlbinin

sarı simini tərpadən, onun varlığını coşdurən, əqlini fəallaşdıran həssas psixoloqdur. Qələmə aldığı ən adi hadisəni, əhvalatı belə canlı insanlar vasitəsi ilə cəmiyyətdə, Ana torpağın fonunda, təbiətin qoynunda təsvir edir, fəaliyyətdə, təmasda, hərəkətdə göstərir. Oxucuları hazır düsturla arxayın salmayaraq, məsələnin həllini, işin nəticəsini, mətləbini onların öz öhdəsinə verir.

Müəllif qayəsini biz gah personajların qarşılıqlı münasibətindən, ünsiyyətlərindən, gah daxili monoloqlardan, gah lirik qəhrəmanın danışığından, gah da onun torpağa, insanlara, dünyaya xitablarından, müraciətlərindən öyrənirik.

Çingiz Aytmatov hansı problemin bədii təhlilinə müraciət edirsə-etsin, onun diqqət mərkəzində həmişə insan dayanır. İnsan - onun əmək rəşadəti, paklığı, bütövlüyü, həyata, torpağa münasibəti; bir də, əlbəttə, məhəbbəti. Bu məhəbbət ədibin qəhrəmanlarını mürəkkəb münəqişələrdən, toqquşmalardan, həyat sınaqlarından, bərkdən-boşdan keçirir, mənəvi imtahana çəkir, kamilləşdirir.

Çingiz Aytmatovun öz etirafı: "Mən insana öz məhəbbətimi açmaq istəyirəm. Xatırlatmaq istəyirəm ki, o, tək-cəz intellekti ilə yox, həm də, keçmişlərdə könül adlandırılan bütün məziyyətləri ilə birlikdə küll halında böyükdür. Bunu insanlara xatırladıqca, özüm də yaxşılaşıram. Bəlkə elə yazıçılıq "məərəzi" də bundadır...".

"Cəmilə", "Qırmızı yaylıqlı qovağım mənim", "İlk müəllimim", "Köşək gözü", "Ana tarla", "Əlvida, Gülsarı", "Ağ gəmi", "Erkən gələn durnalar" və başqa əsərlərini oxuduqca Ç.Aytmatovun yaradıcılıq təkamülü, yüksəlişi, insanlığa bəxş etmək istədiyi məhəbbətlə dolu geniş sənətkar ürəyi bütün çarları və dolğunluğu ilə göz önündə canlanır.

Xam torpaqlarda, Anarxay çölündə xəbisliyə, xudbinliyə, əzazilliyə - Abakirin mənfi xislətinə qarşı Kamalın üsyankar təbiətini formalaşdıran ("Köşək gözü"), məhəbbətin, dəyanə-

tin müqəddəs və qadir gücünü bir yeniyetmənin aləmində ilahiləşdirən ("Cəmilə"), keşməkəşlərdən keçərək başı daşa dəyəndən sonra ayılan İlyasın mənəviyyatını durultmağa ("Qırmızı yaylıqlı qovağım mənim") müyəssər olan Aytmatovun böyük sənətkar istedadıdır.

1961-ci ilin dekabr ayı idi. Moskvada qarlı bir qış axşamında Nazim Hikmət, anadan olmasının 60 illiyi ərəfəsində, Maksim Qorki adına Ədəbiyyat İnstitutunun tələbələri ilə görüşə dəvət olunmuşdu. Həmin maraqlı tarixi görüşümüzə N.Hikmətdən soruşduq ki, milli ədəbiyyatlarımızda cavan nasirlərdən kimi daha çox xoşlayırsınız? O özünəməxsus qətiyyətlə cavab verdi: - Çingiz Aytmatovu, bizim Çingizi, canım! Çox böyük yazar olacaq...

Yenilməz mübariz, mətin kommunist Nazimə cavan qırğız nasirini o vaxt sevdirən, yəqin ki, "Cəmilə" idi. Daha doğrusu, Böyük Vətən müharibəsində faşist quldurları ilə vuruşlarda şikəst olub arxa cəbhəyə, əmək mübarizəsində çarpışmağa gedən hünərvər insan obrazı - Daniyar. Dəmiryol stansiyasında, yükvurma məntəqəsinin nərdivanı ilə belində yeddi pudluq taxıl kisəsi, şikəst ayağı üstünə əyilə-əyilə, qantər içində ucalan Daniyar! Aylı avqust gecəsində atları dördnala çapırdaraq arabada pəsdən mahnı deyən sevdalı Daniyar:

Ata-baba diyarım,

Mavi-bəyaz dağlarım.

Beşiyim, eşqim, yarım -

Mavi-bəyaz dağlarım...

Cəmilənin qəlbində özünə əbədi sığınacaq tapan yaralı-bahadır - Daniyar!

Nazim Hikmətlə həmin görüşümüzədən il yarım keçməmiş Çingiz Aytmatov "Dağlar və səhralar povestləri" silsiləsinə görə Lenin mükafatına layiq görüldü. Vətənin bu yüksək mükafatı ilə əlaqədar Çingizi ilk təbrik edənlərdən biri də

Nazim Hikmət oldu.

İllər keçdikcə, Ç.Aytmatovun yaradıcılıq üföqləri daha da genişləndi. O, münbit torpaqda, etibarlı şəraitdə bitən sağlam çinar kimi, kökləri yerin təkinə işlədikcə qol-budaq atıb saxələndi: dərinə getdikcə ucaldı və ucaldıqca dərinləşdi.

Ötən günlərin, kollektivləşmə dövrünün "yadigarları" - çorolar, tanabaylar bədii ədəbiyyata gəldi. Bir zamanlar yarışlarda qalib gələn, nəmərələr alan Gülsarisini qoca Tanabay arabaya qoşası oldu. Qoca, yanından ötüb keçən, şütüyən maşınlara həsrətlə baxdı. Sonra da öz sevimli Gülsarisini ilə əbədi vidalaşmalı oldu...

1968-ci ildə Çingiz Aytmatovun "Əlvida, Gülsarı"sı SSRİ Dövlət mükafatına layiq görüldü.

Tolqanayın ana tarlası Çingizin növbəti əsərlərində öz müqəddəs ruhuyla yaşadı. Bu ruh, bu məhəbbət "Ağ gəmi"də Buynuzlu Ana Maral rəmzinə çevrilib balaca oğlanın ağ ümidi oldu. Bu ölməz ruh - okeana atılaraq ruzu ovuna çıxan fədakar nişlərin Ana sahilə nicat "qibləgahı"na çevrildi. Ç.Aytmatovun əsərləri səksəndən çox dünya xalqlarının dilinə çevrilərək, yüzdən çox ölkədə çap olunub yayıldı.

Sonralar Çingizin sevimli qəhrəmanları kitab səhifələrindən kino lentlərinə keçərək ölkələr gəzib-dolaşdı, dünyanın irili-xırdalı salonlarına milyonlarla tamaşaçı topladı, alqışlandı, müəllifə bəslənən bəşəri məhəbbəti və rəğbəti açıq-aydın nümayiş etdirdi. Eyni adlı povesti əsasında çəkilən "Ağ gəmi" filminin ssenari müəllifi kimi Çingiz Aytmatov SSRİ Dövlət mükafatına layiq görüldü.

Onun 50 yaşı var. Otuz illik ədəbi-ictimai fəaliyyətində o, çox iş görmüş və bunun müqabilində öz layiqli qiymətini də almışdır. Çingiz Aytmatov Qırğızistanın xalq yazıçısı, respublika Elmlər Akademiyasının akademiki, Sosialist Əməyi Qəhrəmanı, SSRİ Ali Sovetinin deputatıdır. O həmçinin Almaniya Demokratik Respublikası Bədaye Akade-

miyasının həqiqi üzvüdür.

Azərbaycan oxucuları Ç.Aytmatovu özlərinin doğma yazıçısı kimi sevirilər. Ədibin əsərləri ana dilimizdə dövrü mətbuatda və ayrıca kitab halında dəfələrlə çap olunub: "Cəmilə", "Köşək gözü" (tərcümə edən Qılman Musayev), "Qırmızı yaylıqlı qovağım mənəm" (tərcümə edən İslam İbrahimov), "Ana tarla", "İlk müəllimim" (tərcümə edən Cəmil Əlibəyov), "Əlvida, Gülsarı" (tərcümə edən Əkrəm Əylisli), "Ana tarla" pyesi Teymur Elçinin tərcüməsində M.Əzizbəyov adına Akademik Dram Teatrımızın səhnəsində oynanmış, tamaşaçıların rəğbətini qazanmışdır.

Oxuculara təqdim olunan bu kitabdakı "Ağ gəmi" və "Dəniz kənarıyla qaçan Alabaş" povestləri Ç.Aytmatovun potensial yaradıcılıq imkanlarının yeni məziyyətlərini, çalarlarını, sirlərini bütün incəlikləri ilə özündə əks etdirir. Ruhən bir-birinə qohum olan hər iki əsərin qayəsi - yer üzündə insan nəslinin yaşamaq haqqı problemdir...

Çingiz Aytmatovun etirafı: "İnsanlar mənə onların adından danışmaq hüququ veriblər, mən də bütün həyatım boyu sübut etməliyəm ki, onlar yanılmayıblar. Yoxsa, mən kiməm, nəçiyəm?"

1978

A.Məmmədov

Ç.AYTMATOV NƏSRİNDƏ MİFOLOJİ MOTİV MODEL KİMİ

Fakt-faktlığında qalır: Çingiz Aytmatov keçmiş SSRİ-nin tərkibində yaşayan türk xalqlarının və ümumiyyətlə, türk dünyasının XX əsrin 60-cı illərindən sonra beynəlxalq aləmdə ən çox tanınan yazıçılarından biridir. Onun əsərləri dünyanın 150 dilində 650 dəfə çap olunubdur. Atasını repressiyaya məruz qaldığından ağır həyat yaşayan və zootexnik diplomu alan bir türk övladının sonradan əmansız rəqabət şəraitində özünü təsdiqini və rejimin bunu etiraf etməsini müxtəlif səbəblərlə yazmaq mümkündür. Amma ən vacib və yeganə səbəblərdən biri məhz istedadıdır.

Ç.Aytmatov bütün varlığı ilə kökünə bağlı sənətkardır. Başqa sözlə desək, dünya ədəbiyyatını da öyrənib, xristian mifologiyasına da bələddi, amma istedadının gücü ilk növbədə türk mifologiyasından, folklorundan, "Manas"dan, türk klassik ədəbiyyatından gəlir. Vaxtilə özünün iki müəlliminin - "Manas" və M.Auezov olduğunu yazıçı təsadüfi vurğulamırdı.

Yaradıcılığının ilk dövrlərində qələmə aldığı əsərlərdə ("İlk müəllim", "Cəmilə", "Əlvida, Gülsarı", və s.) kökə istinad - türk mifologiyası və folkloru motivi zahirən qabarıq nəzərə çarpmırsa, daha doğrusu, alt qatdadırsa, yaradıcılığının sonrakı mərhələsində ortaya qoyduğu əsərlərdə ("Ağ gəmi", "Dəniz kənarı ilə qaçan alabaş", "Gün var əsrə bərabər", "Qiyamət", "Kassandra damğası") mifoloji, folklor motivləri aşkara çıxır, əsərlərinin paralel və eyni statuslu süjetinə, faktına çevrilir.

Maraqlıdır ki, yaradıcılığının daha sonrakı dövrünə aid nəsr əsərlərində Ç.Aytmatov mifoloji motivi, obrazı... bəzi hallarda iştirakçı obrazların həyatının içində və faktı kimi verir. "Ağ gəmi" əsərində Mömin kişi Ana Maral haqqında eşitdiyini, bildiyini (təbii ki, müəyyən mənada həm də inandığını) uşağa danışır. Bakirə təbiətin qoynunda azsaylı insanlarla birlikdə yaşayan bu uşağın uşaq kimi böyüməsinə şərait yoxdur. Onun ətrafındakıların hamısı öz qayğıları, problemləri, dərdləri ilə yaşayan böyüklərdir. Mömin kişidən başqa heç kəs uşaq olmaq istəmir, uşaq isə vaxtından əvvəl böyükləşə bilmir. Müasir, bakirəlikdən uzaq həyatın bəzi atributları bura da gəlib çıxır. Amma gətirilənlər böyüklərin özləri üçün gətirdikləridir.

Uşaq isə yalnız coğrafi məkan kimi təbiətdə deyil, eyni zamanda mədəniyyətin qarşısızması mənasında təbiətdə yaşayır. Yaşadıklarından fərqli olaraq, onun hətta uşaq kimi "bicləşməsinə", "korlaşmasına" səbəb, bəhanə yoxdur. Böyüklər dünyasında uşaqlaş, uşaq dünyası olmadığından uşaqlığı saxlaya bilməyən bu obraz mədəniyyətlə təbiətin sərhədindədir. Buna görə də o, istər-istəməz özünün uşaq dünyasını uydurur: söhbət eləməyə yaşını tapmadığı üçün cansız əşyalarla danışır. Yaşadığı real dünyadakı haqsızlıq, mürdarlıq, əmansızlıq, qəddarlıq uşağı gerçək həyatdan daha da uzaqlaşdırır. Gerçək həyatdan uzaqlaşdıqca o, uydurduğu həyata mehrini daha çox salır. Hətta tədricən uydurduğu həyatın reallığına özü də inanmağa başlayır. Onun dünyası safdı, məsumdu, təmizdi, gözəldi, xüsusən bir də ona görə ki, bu dünyada günü içməkdə keçən, dövlətə həris, balaca səlahiyyəti ilə tiran, həyat yoldaşına fiziki və mənəvi əzab verən Bazarbay yoxdu; xüsusən ona görə ki, alçaldılmasına, təhqir olunmasına rəğmən əlacsızlıqdan Bazarbay kimi ərin məşəqqətlərinə dözən əzabkeş xala yoxdu; xüsusən bir də ona görə ki, onu çox istəyən anası, vaxt tapan kimi Ağ gəmidə

gəlib hökmən onu aparacaq qayğıkeş atası var.

Uşaq təcridən uydurduğu həyata o dərəcədə inanır ki, artıq göldə üzən Ağ gəmini görməyə başlayır və əmin olur ki, atası həmin Ağ gəmidə işləyir. Onu aparmağa hökmən bu Ağ gəmidə gələcək. Ağ gəmi hələ uşağın arzusu, istəyidir, amma təcridən o, həm də nisgilini çəkdiyi atalı-analı, Orazqulsuz... bir həyatın simvoluna çevrilir. Uşaq hələ gəminin gəlməsini gözləyir, özü gəmiyə tərəf getmir. Yaşadığı həyatda onu saxlayan güc, qüvvə, işıq, inam və insanlar var və onların hamısı hələ Orazqul deyil.

Onu yaşadığı həyata bağlayan ilk növbədə əzabkeş, həsrətdə qaldığı bala yanğısını və istəyini bəzən uşağa çılgın sevgisində bildiren xalası və babası Mömin kişidir. Mömin kişi həm yaşına, həm də təcrübəsinə, bələdliyinə görə aulun ağsaqqalıdır. Normalara çox əməl etməsə də, hətta Orazqul da onun ağsaqqallığına hörmətlə yanaşır. Mömin kişinin əsas missiyasından biri də babalığından başqa, ağsaqqallığını yerinə yetirməsidir. Uşaq onun doğma nəvəsidir, amma eyni zamanda aulda yeganə uşaqdır, yəni aulda nəslin yeganə potensial davamçısıdır (hamı qocadır, Orazqul isə sonsuzdur). Geniş kontekstdə uşaq qırğızların gələcəyinin simvoludur. Mömin kişi onun yalnız sağlam böyüməsinin qayğısına qalmır, ən başlıcası isə qırğız kimi böyüməsinə çalışır.

Buyuzlu Ana Maralın vurulması, özü də məhz babasının iştirakı ilə öldürülməsi, ətindən çəkilən kababdan sərxoş babasının da yeməsi adsız uşağa pis təsir göstərir: o, yalnız psixoloji cəhətdən sarsılmaz, eyni zamanda onun özünün səviyyəsində və dünyasında yaradılmış və yaratdığı inamı qırılır. Uşaq öz gələcəyinə qənim kəsilmiş cəmiyyətdən artıq yalnız xəyal və inamında yaşatdığı başqa bir cəmiyyətə-Orazqulsuz, qırğız xalqının xilaskarına cəlladcasına yanaşanların olmadığı... bir məkana getmək qərarına gəlir. Bu məkan isə Ağ gəminin olduğu yerdir. İndiyə qədərki bütün

inamları alt-üst edilmiş uşaq sonuncu inamının şövqü ilə balıq olaraq üzə-üzə Ağ gəmiyə çatmaq arzusunu gerçəkləşdirir suya baş vurur.

Yazıçı əslində, gerçəklik hadisələri əsasında müəyyən bir model qurur, yaxud da belə də demək olar ki, gerçəklik hadisələrini qurduğu modelə uyğunlaşdırır. Bunun bədii əsərlərin hamısına xas olduğunu vurğulamaqla yanaşı onu da nəzərə almaq lazımdır ki, belə modellərə ehtiyac bir tərəfdən həyatın özündən, digər tərəfdən isə bədii yaradıcılığın təbiətindən irəli gəlir. Ç.Aytmatovda isə qeyd etdiyimiz model onunla fərqlənir ki, yazıçı modeli bədii həyatın içində maksimum dərəcədə "gizlətməyə", "əritməyə" xüsusi səy göstərmir.

"Dəniz kənarı ilə qaçan Alabaş" povestində də nisbətən fərqli aspektləri qabarıqlaşdırılmış oxşar modeli görmək mümkündür. Yeniyetmə ilk balıq ovuna çıxmağa hazırlaşır. Yəni onun həyatının artıq yeni bir mərhələsi başlamaq ərafəsindədir. Kamal Abdullayevin sözü ilə desək, "mifin sevimli situasiyalarından biri də ovla bağlı, ov şəraiti ilə bu və ya digər əlaqəsi olan situasiyadır.

Ov artıq hadisələrin axarına müəyyən ovqat gətirən bir hadisədir. Ondən söhbət gedirsə, deməli, əhvalat gərgin bir dönüş nöqtəsinə yaxınlaşacaq, süjet də necə gəldi uzanmayaacaq, nəşə bir sınağa məqamı ilə səciyyələnəcək. Ov bir situasiya kimi ya bədbəxt hadisənin baş vermə yerinə çevrilir, ya da bədbəxt hadisənin baş verməsini dolayısı ilə hazırlayan bir səbəb olur. Hər iki halda ov ya bədbəxt hadisə ilə bağlıdır, ya da onu şərtləndirir. Qəhrəman ov situasiyasına daxil edilsə, deməli, onun, ya da onun əzizlərinin başında qeyli-qal var".

"Ağ gəmi"dən fərqli olaraq burada obrazların hamısını yalnız bir məsələ maraqlandırır: yeniyetmənin müstəqil həyata başlaması, cəmiyyətin bərabərhüquqlu üzvü kimi

özünütəsdiqi uğurla başa çatsın. Ana ölümü aldatmaq məqsədi ilə (ölüm onun dalınca balıq ovuna getməsin deyə) oğluna xeyir-dua verərkən meşədə ovunun uğurlu keçməsinə arzulayır. Daha sonra səfər zamanı qayıqda olanların hamısı həyatlarından bir məqsədlə keçirlər ki, nəslin davamçısı kimi yeniyetmə sağ qalsın, bir nəslin qiyaməti gəlib çatmasın.

"Ağ gəmi" insanların özlərinin sürətləndirdikləri qiyamətin gəlişinin xəbərdarlığıdır, "Dəniz kənarı ilə qaçan Alabaş" isə insanların öz iradələrindən asılı olmadan başlamaq ərafəsindəki qiyamətin qarşısını almalarının təntənəsidir. Bütün hallarda modelin tərəfləri bu və ya digər dərəcədə iştirak edir: kaos-kosmos münasibətlərinin pozulması, bu pozulmanın nəticəsi kimi qiyamət, insanlığın və insanların gələcəyinin simvolu olan uşaq, yeniyetmə, qiyaməti yaxınlaşdıran və ya qiyamətin qarşısını alan insanlar (eləcə də başqa əsərlərində missiyasını saxlamaqla adı, görünüşü dəyişdirilmiş xilaskar totemlər).

Eyni model "Qiyamət" romanında da özünü göstərir. Sadəcə olaraq yazıçı adları çəkilən əsərlərindən fərqli olaraq romanında etnik mənsubiyyət baxımından modelləri nisbətən konkretləşdirməyə üstünlük vermişdir. Ədib ilk növbədə xristian mifologiyasının imkanlarını türk etnosunun xilaskar totemi qurdun ifadə vasitələrinin imkanları ilə əlaqələndirmişdir. Bununla da yalnız mətləbin bədii ifadə imkanları genişləndirilməmişdir, eyni zamanda etnik-milli, dini, irqi mənsubiyyətdən asılı olmayaraq bəşəri xarakter daşdığı əsaslandırılmışdır.

Avdi Kallistratov yalnız sırası qeyri-müsəlman, qeyri-türk deyil, eyni zamanda dindar ailədə böyümüş, xristian dinini peşəkarcasına öyrənməyə başlamış və seminariyadan yarımçıq qovulmuş din xadimidir. Roman boyu Avdi qeyri-xristianlarla az əlaqə saxlayır, az ünsiyyətdə olur. Onun dini seminariyadan qovulmasının əsas səbəbkarları ilk növbədə

"özünükülərdir". İsa peyğəmbər kimi insanları haqqın yoluna qaytarmaq (deməli, kosmos nəzarətçiliyi) cəhdi də yenə də "özünükülərlə" əlaqədardır. Eyni sözləri Ponti Pilat kimi Avdini haqqın yoluna qaytarmağa çalışdığı bəndələrin mühakiməsinə verən Qrişan, onu qatardan atanlar haqqında da demək mümkündür.

Deməli, Avdi xəttində kosmos dağıdıcıları, kaos bərpaçıları, ilk növbədə sonda çarmıxa çəkənlər onun "özünükülərdir". Amma Avdi ölüm ayağında imdada inamının və dininin müqəddəslərini, öz xilaskarını deyil, Qurdu səsləyir. Qurd isə işıqlı dünyaya son bala gətirmək ərafəsindədir. Onun əsas marağı sonuncu analıq missiyasını ləyaqətlə və bütün tərəfləri ilə yerinə yetirmək, balalarının sağ qalmalarına çalışmaqdır. Qurdun sonuncu balasını etnik inama görə türkün sonuncu xilaskarını məhz xilaskarı olduqları bəndələr – müsəlmanlar türklər öldürürlər. Sonuncu qurd balası ilə birlikdə bir ailənin oğlan uşağı nəslin davamçısı da məhv edilir.

Avdi "özünükülərdə" imdada çağırmağa heç kəsi tapa bilmir, Qurdu səsləyir, Qurdu isə, dediyimiz kimi, xilaskarı olduğu bəndələr öldürürlər. "Ağ gəmi"də Buynuzlu Ana Maral da, uşaq da məhv olduğu kimi, "Qiyamət"də də bəndə Qurdun və uşağın qatilinə çevrilir. Romanda kimin hansı etnosun yaxşı və ya pis olmasından söhbət getmir, ilk növbədə qiyaməti insanların özlərinin yaxınlaşdırdıqları vurğulanır. Deməli, artıq bir ailənin, bir nəslin, bir xalqın, etnosun deyil, bütövlükdə bəşəriyyətin qiyamətindən danışmaq mümkündür. Vaxtilə Ç.Aytmatovun özü təsadüfi demirdi ki, "miflər universallıq yox, ümumi qanunauyğunluqlar haqqında bilik verir. Miflər xammaldır".

Ədibin mif vasitəsi ilə qanunauyğunluqları bədii şəkildə daha miqyashlı şəkildə təsvir etdiyi əsərlərindən biri, heç şübhəsiz, "Kassandra damğası" romanıdır. Rahib Filofeyin, Robert Borkun və onlar kimi azsaylı insanların timsalında,

başqa həyat materialının əsasında yazıçı eyni modeli nisbətən fərqli şəkildə təkrarlamışdır. Əsərdə Rahib Filofey bu və ya digər dərəcədə Avdiyə - bəndələri haqqın yoluna qayıtmaq, bununla da müəyyən mənada xilaskarlıq missiyasını yerinə yetirmək cəhdi ilə İsa peyğəmbəri xatırladan Avdiyə oxşayır.

Onun əsas məqsədi insanlara onları gözləyən bəlalər barədə məlumat vermək və bu bəlalərin işarəsinin mövcudluğuna onları inandırmaqdır. Əslində insanlar bu işarənin mövcudluğunu qəbul edərək ona inansalar və həyatlarını bu işarələri aradan qaldırmaq üzərində qursalar, kosmos öz qüvvəsində qalacaq, əks təqdirdə qiyamət, nəticə etibarılı ilə xaos qaçılmazdır. Yenə də xilaskar, yenə də xilaskarı məhv edən bəndələr təkrarlanır. Sadəcə olaraq mətləb, problem və ideyanın bədii ifadə miqyası əsərdən əsərə genişləndirilmişdir. "Ağ gəmi"də problem miqyası lokaldır, "Qiyamət"də nisbətən geniş miqyası əhatə edir, "Kassandra damğası" romanında isə artıq bəşəri xarakter daşımağa başlayıbdır. Adları çəkilən əsərlərdə model məhz bu miqyasa uyğunlaşdırılıbdir.

Romanda maraqlı doğuran cəhətlərdən biri də Rahib Filofeyin özünün vaxtilə dünyanın ilkin yaranışından formalaşmış nizamına müdaxilə etməsinin, o cümlədən X adamlar (manqurtlar) yaradıcısı olmasının təsvir edilməsidir. Əməli ilə qiyaməti sürətləndirənlərdən biri kimi Filofeyin bəşəriyyəti bəladan xilas etmək istəyi absurd cəhddən başqa heç nə deyildir. Ən azı ona görə ki, Rahibin vaxtilə yaratdığı X adamlar çoxdan insanlar arasına qarışıblar və manqurt kimi öz işlərini görməkdədirlər. Deməli, cünahsız bəndə yoxdur, hər bir insan özü boyda suçu ilə qiyaməti bir qədər də yaxınlaşdırır, ən başlıcası isə başqasının əməlinə, işinə, rəftarında qiyaməti sürətləndirən əlamətləri daha tez və daha yaxşı görür. Xilaskarlıq missiyasını boynuna götürmüş Rahib kimi, Robert Bork kimi.

Yığcam şəkildə toxunduğumuz bu problemin araşdırıl-

ması bir daha göstərir ki, həyatın özündə oxşar olan modellər bu və ya digər dərəcədə Ç.Aytmatov nəsrindəki modellərin oxşarlığına təsir göstərmişdir. Digər tərəfdən yazıçı niyyət və məramını daha çox gerçəklikdəki oxşar modellərə istinad edərək bədii irsində təkrarlanan oxşar modellər yaratmaqla gerçəkləşdirməyə üstünlük vermişdir. Bütün hallarda Ç.Aytmatovun nəsrində ilk növbədə bəşəriyyəti gözləyən və müəllifi insan olan bəlalər haqqında xəbərdarlıqdır.

BÖYÜK İNSANIN BÖYÜK MƏHƏBBƏTİ

Mətbuat səhifələrində yaradıcı adamların həyatlarının intim tərəflərini, onların məhəbbət macəralarını işıqlandıran yazılar, müsahibələr oxucularda maraq doğurur. Bəzən bu və ya digər yaradıcı şəxs bir az "zilə" gedir, süni olaraq "dərindən önlən-lərin" sayını artırır, məsələn daha da qabardaraq oxuculara az qala "manyak" təsiri bağışladığının fərqinə vara bilmir. Belə müsahibə və yazıları görəndə mərhum yazığımız İsmayıl Şıxlının Hüseyin Ariflə bağlı lətifələri yada düşür:

Bir gün yenə rəhmətlik Hüseyin Arif xudmani bir məclisdə öz məhəbbət macəralarından danışmış: bununla belə getdim, onunla elə gəzdim. Yanındakılardan biri cibindən bir şəkil çıxardı deyir:

-Ay Hüseyin qağa, bunu da tanıyırsan?

Hüseyin Arif şəkilə baxar-baxmaz deyir:

-Əşşi, əlbəttə, dünən axşam bir yerdə yeyib-içirdik.

Ətrafdakılar uğunub gedirlər. Sən demə, bu, II Ye-katerinanın şəkli imiş...

Dərgimizin bu sayında biz də sizə bir məhəbbət macərəsi danışacağıq. Ancaq bu dediklərimiz qeybətçil "besedka" arvadlarından deyil, maraqlı bir kitabdan götürülüb...

"DİKTOFON QARŞISINDA DƏRDLƏŞMƏ VƏ YA KASETDƏN TÖKÜLƏN SİRLƏR KİTABI"

Tanınmış qırğız yazıçısı, Çingiz Aytmatov və onun yaxın dostu, sirdaşı, 1986-cı ildə həyatını təhlükəyə ataraq tarixdə "Celtoksan" adı ilə qalan qazax gənclərinin totalitar rejimin eybəcərliklərinə qarşı ayaqlanmasının müdafiəsinə qalxan,

Aral dənizinin faciəsini dünya ictimaiyyətinə çatdıran və buna görə də 1992-ci ildə Rio-de-Janeyroda BMT-nin ətraf mühitlə bağlı Proqramının mükafatını alan, otuzdan çox kitabı dünyanın iyirmi beş dilinə çevrilmiş, "Sivilizasiyanın yanlışlıqları" kimi müasir bazar iqtisadiyyatı, qloballaşma və Celtoksan olaylarına, Çingiz xana həsr olunmuş bir əsəri ilə son illər gündəmdən düşməyən və nəhayət, adı Nobel mükafatına təqdim olunan qazax şairi, ictimai xadimi Muxtar Şaxanovun "Yarğan kənarındakı ovçunun ağısı və ya yüzilliklərin qovşağında sirdaşı" kitabı 1998-ci ildə Ankarada "Tolkun yayınları" tərəfindən nəşr olunaraq bu iki sənətkarın pərəstişkarlarının sayını daha da artırmışdır. Onu da qeyd edək ki, kitab Çingiz Aytmatovun Ankarada Atatürk Kültür Mərkəzi tərəfindən 70 illiyinin təntənəli şəkildə keçirildiyi, onun yaradıcılığına həsr olunmuş elmi simpoziumun təşkili və yazıçıya Atatürk Kültür Mərkəzinin "Fəxri üzvü" adı verilməsi (eyni təntənəli tədbirdə Türkiyənin 9-cu Cümhuriyyətinin başkanı hörmətli Süleyman Dəmirəl mənə də həmin mərkəzin "Müxbir üzvü" diplomunu təqdim etmişdir. Ç.Aytmatovun yaradıcılığına həsr olunmuş elmi simpoziumdakı çıxışının mövzusu "Ç.Aytmatov yaradıcılığında şamanizmin izləri" idi. Ç.Aytmatov gəldiyim nəticədən (Ç.Aytmatov nə müsəlman, nə xristian, nə buddist, nə də şamanistdir. O, öz yaradıcılığında bütün dinlərə eyni dərəcədə yer ayırır və münasibəti də eynidir) razı qalmışdı.

"Yarğan kənarındakı ovçunun ağısı" kitabı qələmlə yazılmayıb. Diktofon qarşısında birisi qırğız, birisi qazax olan iki dost - Ç.Aytmatov və M.Şaxanovun söhbəti sonradan kağıza köçürülmüşdür. Ona görə də Ç.Aytmatov ön sözdə onu "Diktofon qarşısında dərhləşmə və ya kasetdən tökülən sirlər kitabı" adlandırmağın mümkün olduğunu söyləyir. Sözə yüksək qiymət verən yazıçı deyir: "Sözü də duyğular kimi qənaətlə işlətməyənsiz, yəni onu gecə-cüdüz

durmadan axıb gedən su kimi hesabsız, seçib ayırmadan, söhbət etmək fürsətidir, deyə sovurub atsanız, fikrinizin dəyəri aşağı düşər. Sözü dəyərsiz insanın daim özünün də dəyərsiz olduğu əzəl toplumdan bəri bilinir".

Əsəri Türkiyə türkcəsinə Banu Muhyayeva çevirib. "Yarğan kənarındaki ovçunun ağısı" kitabı yeddi bölümdən ibarətdir.

"HƏYATIMIZDAKI QADINLAR VƏ YA ARAMIZDA KEÇƏN ŞEİR AXŞAMI"

kitabın sonuncu, yeddinci bölümüdür. Sıranın "həyatın qaynaq gücü olan qadınlar haqqında düşüncələr qaynatmağa" gəldiyini söyləyən M.Şahanov Ç.Aytmatovun təklifilə bu söhbətin "duvağını açmaq üçün" özünün "Qadın" şeirini söyləyir:

*... Qadın əziz xəzinəmiz,
Qadın bizim qədərimiz.
Qədərimiz olanda da,
Bəllidir ki, ya taleyimiz, ya bəlamız...*

Aytmatov qadın haqqında səsli düşüncələrə dalır, fəda-
karlığından danışaraq onu çardaqda yuva qurub balalarını
pərvazlandırana qədər min cür əzab-əziyyəyə qatlaşan cəfa-
keş qaranquşla müqayisə edir, qadın böyüklüyü qarşısında
baş əyərək Y.Yevtuşenkodan misal gətirir:

*Necə olur bu dünyada,
Unudub ilk mənasını
Qadını alçaldaraq
Saldıq kişi səviyyəsinə.*

Yazıçı qadınla kişinin yerini qarışdırmağın əleyhinədir.
Böyük bir traktorun sükanı arxasında oturan qadını
yarasaya bənzədən Ç.Aytmatovun fikirlərinə M.Şahanov da
şərik çıxır: "Həyatımıza rəng qatan incəliyə, incəlik kimi

baxmadığımız yerdə kobudluq başlayar". Qadının qadın,
kişinin kişi olması üçün Çingiz ağa qızların qadın, oğlanların
kişi tərbiyəsindən çıxmasının vacibliyini xüsusi vurğulayır:
"...İndiki nəsil bağçalarda, məktəbdə, hətta institutlarda belə
qadın tərbiyəsi alaraq böyüdü. Kişi tərbiyəsi görməyən oğlan
müəllimini təqlid edib qadın kimi olmasın, bəs nə etsin?"

Söhbətin bu yerində M.Şahanov ehtiyatla söhbətin
məcərasını dəyişməyə çalışır: "İnsanlığa aid hansı dəyər olursa
olsun, bizə də dəymədən keçib getmədi. Əgər hər hansı bir
kənddə birisi birinə aşiq olarsa və ya bir oğlan on qızla əlaqə
qursa, ona kimsə diqqət etməyə bilər. Aytmatov kimi bütün
dünyanı heyran qoyan bir şəxsin basdığı hər addım xalqın
nəzərindən bir an belə uzaq qala bilməz..."

Dostunun eyhamından söhbəti hansı istiqamətdə aparma-
ğın lazımlığını duyan Ç.Aytmatov hələ tələbə vaxtlarından
diskotekalarda, toylarda tanış olduğu qızları, məktublaşdığı
gözəlləri, küncünə al-əlvan saplarla adı yazılmış yaylıqları bir
anlığa gözü önündən keçirdi. "Fəqət bütün bunlar kəpənəyin
güllərə qonub uçmasına bənzər anlar idi". Gənclik çağının
acı, şirinli xatirələri birinci həyat yoldaşı Kerez xanım, Səncər
və Əskər adlı iki övladı ilə bağlı idi. Xoş anlar üçün
qırğız teatr sənətinin ulduzlarından olan Tattibübü Tursun-
bayevaya da minnətdardır... Lakin onların arasında ruhu,
bədəni, bütün varlığı ilə yazıçıya ilham verən bir işıqlı sevgi
vardı...

"ALIN YAZISI"

Ç.Aytmatov qırğız balerinası Bübüsara Biyşenaliyeva ilə
XX əsrin 50-ci illərinin sonunda - Moskvada təhsilini başa
vurduğu, əsərlərinin rəsmi qəzetlərdə çap olunduğu, xalq
arasında adının təzə-təzə tanınmağa başladığı dövrdə tanış
olmuşdu...

O zaman Baltik donanmasında əsgərliyini çəkən qırğız

gənclərinə mənəvi dəstək olmaq məqsədilə Frunzedə (Bişkek-də) bir heyət hazırlanmışdı. Frunze Partiya Komitəsinin birinci katibi T. Usubuliyevin dəvətilə Çingiz də Leninqrada (Sankt-Peterburqa) gedir. Təsadüfdən qırğızların "Çolpan" baleti də bir qədər əvvəl Leninqrada baleti ilə birlikdə orada film çəkməyə başlamışdı. "Çolpan" baletinin baş rolunun ifaçısı Bübüsara Bişenaliyeva idi. Yazıçı balerina ilə ilk görüşünü belə xatırlayır: "Yanımda iki-üç dənizçi var; motorlu qayıqda "Avropa" gəmisinə yaxınlaşdıq. Bizim heyət göyertədəymiş. Aralarında da ağ üzü sevinclə parlayan, uzun boylu, əndamlı, gözəl Bübüsara. Saçlarını dənizin xəfif rüzgarına nazla daradaraq bizə əl elədi... Öncədən bir-birimiz haqqında eşitsək də, yaxından tanış deyildik. Tezəcə sirdaş olduq, hətta dillə ifadəsi mümkün deyil, duyğularımız atəş kimi tutuşmuşdu, desəm, inanmazsınız. Bu zamana qədər necə tanış olmamağımıza çaşırdıq. Ətrafımızdakı insanlar, hətta uçan quş, titrəyən yarpaq da, dənizin gurultulu dalğaları da gözlərimə bambaşqa görünürdü. Dünya əvvəlkindən daha da gözəlləşib canlanırdı... Vətəndə qalan yengən və iki uşaq da yadımdan çıxmışdı".

Neva sahillərində bəyaz gecələrdəki gəzintilərdən, xoş arzularından, dəqiqələrdən ayrılmaq istəməyən Çingiz heyətlə birlikdə geri dönmür. Moskvada işi olduğunu bəhanə gətirərək qatarla ora gedəcəyini söyləyir. Daha iki-üç gün Leninqradda qaldıqdan sonra o, Moskvaya gedir. Tezliklə Bübüsara da oraya gəlir və onlar "Moskva" otelində tam bir gün, bir gecə başbaşa qalırlar. Bübüsara Leninqrada dönməli idi. "Təkrar-təkrar vidalaşan, ancaq bir-birindən qopa bilməyən" sevgililər hər dəqiqəni qənimət bilirlər. Sonunda Çingiz Bübüsaranı qatarla Leninqrada qədər ötürür. Qız da onu yenidən Moskvayadək ötürmək istədiyini bildirəndə Çingiz zorla onu fikrindən daşıdır.

Bübüsara Leninqradda oxumuşdu, teatr, kino və ədəbiy-

yatla bağlı maraqlı fikirləri vardı. Çingiz dəfələrlə ona evlənmək təklif etsə də, qız onun ailəsinin dağılmasını istəməmişdi. O, Ç. Aytmatovun adının və soyadının hərflərindən özü üçün xüsusi ad düzəltdirmişdi: Açınov. Təsadüfdən hər ikisinin aldıkları yeni mənzillər də qonşu çıxır. Bir dəfə yenə söhbəti evlənmə məsələsinin üstünə gətirəndə, Bübüsara deyir:

"-Açınov, "əsl aşıqlar qovuşmazlar" deyir, – bir söz var ha, bəlkə də, o doğrudur... Çünki evləndikdən sonra həyatın sıxıntılı böyük duyğuları yeyib gəmirir..."

Əlbəttə ki, bu iki tanınmış sovet adamının, sevgilinin eşq macəralarını bilməyən, eşitməyən kimsə qalmamışdı. Həyat yoldaşı Kerez xanım da bezərək ayrılmaq qərarını vermişdi. Dedi-qodular onların hər ikisini təqib edirdi. Və bu beləcə tam on dörd il davam etdi...

Doğrudan da "əsl aşıqlar qovuşmazlarmış". Tezliklə Bübüsaranın döşündəki yaman şiş özünün ölümcül zərbəsini endirdi. Sevgilisinin bu dünyada olmayacağını ilk dəfə sezdiyi anları yazıçı belə xatırlayır: "... Gözlərimdə dünya döndü, ayaqlarımı basacaq yer tapmadım".

Günbəgün solan Bübüsara 1973-cü ilin may ayının 2-də əbədi olaraq gözlərini yumdu.

Söhbətin bu yerində Muxtar Şahanov da dostunun o hüznü günlərinə döndü: "Opera və Balet Teatrındakı cənazə törəndə mərhumə ilə vidalaşma anında sizi görənlər "hönkür-hönkür ağladı" – deyirlər. Hətta bir dövlət nümayəndəsi dözməyərək "Bu zavallını biriniz sakitləşdirin!" deyə əitrafdakılara bağırmışdı..."

Daha sonralar uzun zaman söz-söhbət davam etdi. Şahanov qırğız şairi Süyünbay Yeraliyevin bu sözlərini xatırlayır: "Bübüsaranı son mənzilə yola salanda Çingiz gözləri şişmiş, başdan ayağa qara paltarda gəldi. Bəziləri onun bu hərəkətini normal qarşılamayıb "həyat yoldaşı, çoluq-cocuğu var, bu nə hərəkətdir?" deyərək dedi-qodunun

qırmızı közünü qarışdırırdılar. Mən "Sevgili Çingiz ədəbiyyatda necə ucalmışdısa, eşqini torpağa verərkən də, eləcə uca bir davranış göstərir" deyə qürur duydu..."

1995-ci ildə "Manas" dastanının 1000 illiyində Bişkekin gözəl yerlərinin birində qırğız heykəltəraşı Turqunbay Sadıkovun düzəltiyi "El Kutu" adlı böyük bir heykəlin açılışı oldu. Bu, qırğız xalqının həyatının, ədəbiyyatının, mədəniyyətinin, elminin inkişafında rolunu oynayan insanları şahin qanadında ifadə edən bir heykəl idi. Şahinin qanadının bir üzündə Ç.Aytmatovun, o birisində isə Bübüsara Bişenaliyevanın surəti vardı. Açılış zamanı təsadüfdənmi, ya qəsdənmi iki sevgilinin yanaşı canlandırıldığını görəndə Ç.Aytmatovun "... heykəli gözlərilə oxşayaraq səssizcə titrəyib uzun müddət donub qalması" onun yanında duran dostu Muxtar Şahanovun gözündən yayınmamışdı...

Bübüsaradan sonra boş qalan könlünü, göz yaşları içində keçirdiyi günlərini heç nə doldurmurdu. Zaman keçdi, ancaq Aytmatovun ürək ağrısı ilə dilə gətirdiyi xatirələri də göstərdi ki, onun Bübüsaraya olan böyük məhəbbəti sönmədi, hətta Məryəm xanımla evləndikdən sonra da...

BÖYÜK MƏDƏNİYYƏTİN ÖVLADI, YAXUD VARİSLİYİN POETİKASI

"Qatarlar bu yerlərdə şərqdən qərbə, qərbdən də şərqə gedirdilər... Dəmir yolunun hər iki tərəfi ilə intəhasız sarı torpaq çöllərin göbəyi hesab edilən Sarı Özək düzənliyi uzanırdı. Coğrafiyada hər şey Qrinvich meridianına görə ölçüldüyü kimi, bu yerlərdə də bütün məsafələr dəmir yolu ilə hesablanırdı. Qatarlar isə şərqdən qərbə, qərbdən də şərqə gedirdilər..."

Şərqdən qərbə, qərbdən də şərqə çapan hun atlarının ayaq səslərini eşidirsinizmi?.. Enin daxilinizdəki qədimliyə, enin və dinləyin, – siz o səsləri mütləq eşidəcəksiniz...

Ç.Aytmatov ona görə nəhəng sənətkardır ki, min illərin zəngin türk mədəniyyətini özündə məhz tarixi inkişaf məntiqi ilə ehtiva edir, – onun təfəkküründə buddizmin də, iudaizmin də, xristianlığın da, İslamın da fəlsəfi-estetik anlayışları ardıcıl şəkildə türk mədəniyyətinin idrak prinsiplərinə tabe olur, həmin prinsiplər baxımından işlənir, – bu mənada Ç.Aytmatov mədəni-tarixi mövcudluğumuzun arxeoloji ibtidasından gəlir... Türk mədəniyyətinin qədimdən bəri ümumdünya mədəniyyəti sferasında (və onun üzvi tərkib hissəsi kimi) təqdim olunmaq təcrübəsi mövcuddur. V-X əsrlərin türk eposunu – Alp Ər Tonqa barədəki nəğmələri xatırlayın, – insanın dünyadakı yeri haqqında fəlsəfi ümumiləşdirmələr türk eposunda məhəlli hədudları yarır, tək bir mədəniyyətin faktı olaraq qalmır, ümumdünya mədəniyyətinin geniş fəzasına çıxır. Yaxud müsəlman intibahı dövrünü yada salın. Türk mədəniyyətinin yaratdığı nə varsa – "Oğuznamə"lərdən tutmuş "Xəmsə"lərə qədər demək olar

ki, hamısı ümumdünya estetik təfəkkürünün tələbləri səviyyəsindədir, - bu əsərlərə qapalıdır. Milli mədəniyyətlərinin təşəkkülü də, türk mədəniyyətini dünya mədəniyyəti olmaq stixiyasından məhrum etmir. XVII-XVIII əsrlərdən etibarən, istər ümumtürk, istərsə də ümumdünya miqyasında milli mədəniyyətlərin qarşılıqlı münasibətinin tipologiyası dəyişsə də, bir qanunauyğunluq qalır; bu ondan ibarətdir ki, hər hansı türk mədəniyyəti ümumdünya miqyasına təcrid olunmuş şəkildə deyil, ümumtürk konteksti ilə qalxır, onu özündə ehtiva edə bilirsə, qalxır, onun ümumi faktı ola bilirsə, qalxır. Ç.Aytmatovun yaradıcılığı bunu sübut edir.

Türk xalqları ədəbiyyatında professional nəsrin təşəkkülü, demək olar ki, son illərə aiddir; indinin özündə də, nəsrin minimal professionalizmdən uzaq nümunələri hətta kütləvi şəkildə meydana çıxmaqdadır, bu isə onu göstərir ki, nəsr təfəkkürünün axtarıları hələ də ümumən ixtisaslaşmadan gedir; bir tərəfdə nəhəng sənət əsərləri yaranır, o biri tərəfdə isə qarşısı alınmaz bir sürətlə kağız korlanır... Varislik əlaqəsi isə, şübhəsiz, professionalizm əsasında müəyyən olunur (əslində, kağız korlamanın da varisliyi var, lakin bu, artıq filoloji şərhin mövzusu deyil), həmin əlaqənin məzmunu ondan ibarətdir ki, türk xalqlarında nəsr təfəkkürü şeir təfəkküründən yaranır; bu prosesi əvvəl folklor keçirir, sonra oxşar hal yazılı ədəbiyyatda təkrar olunur... Əlbəttə, nəsr təfəkkürünün şeir təfəkkürü əsasında təşəkkülü ümumən təbəddülat yaradır, janr münasibətləri dəyişir. Ç.Aytmatov türk xalqları nəsrində gedən tarixi prosesləri, demək olar ki, bütün dəqiqliyi ilə əks etdirir,- onun axtarıları türk nəsr təfəkkürünün inkişaf stixiyası ilə bütün məqamlarda üst-üstə düşür... 50-ci illərin sonu, 60-cı illərdə Ç.Aytmatov "Cəmilə", "Qırmızı yaylıqlı qovağım mənim", "Köşək gözü", "İlk müəllim", "Ana tarla", "Əlvida, Gülsarı" povestlərini yazır-

oxşarlığa baxın: bu zaman İ.Hüseynov da, Ə.Əylisli də təxmi-nən eyni problemlərlə bağlı silsilə povestlər üzərində işləyirlər; həm də oxşarlıq tək-cə problematikada deyil, təfəkkür mədəniyyətinin eyniyyəti var, - cəsarətlə demək olar ki, 60-cı illərdə "Cəmilə"ni, yaxud "Ana tarla"nı İ.Hüseynov da, Ə.Əylisli də yazdılar (yəni əslində yazıblar da)... Eləcə də "Adamlar və ağaclar" həm Ç.Aytmatovun, həm İ.Hüseynovun, həm də necə deyərlər, Ə.Əylislinin əsəridir. Söhbət bundan gedir...

"Ağ gəmi", "Erkən gələn durnalar", "Dəniz kənarı ilə qaçan alabaş" əsərləri ilə Ç. Aytmatov povest hüduğunu aşmadan novatorluq edir, - bu, o zaman idi ki, İ.Hüseynov da, Ə.Əylisli də axtarışda idilər. 60-cı illərin səviyyəsi onları da qane etmirdi. Nəsrin inkişaf stixiyasını hərə bir cür ənladı, ona görə də hərə bir yolla getdi, - daha "Məhşər" nə Ç.Aytmatovun, nə də Ə.Əylislinin əsəri idi, bunu İ.Hüseynov yazmışdı; "Kür qırağının meşələri" ni də Ə.Əylisli tək yazdı... Lakin türk nəsrinin axtarıları geniş miqyasda götürəndə parçalanmadı; 70-ci illərdə Ç.Aytmatovu düşündürən mətləblər eyni zamanda Anarı, Elçini, M.Süleymanlı, S.Azəri-ni... də düşündürdü, - onların bu illərdəki əsərlərində bir ovqat uyğunluğu görünməkdədir. Eyni ovqat 70-ci illərin özbək, qazax nəsrində də müşahidə edilir (U.Umarbəyov, A.Kekilbəyev...).

Ç.Aytmatovun da, İ.Hüseynovun da, Ə.Əylislinin də 50-ci illərin sonu, 60-cı illərin əvvəllərində yazdıqları əsərlərində müharibə ağırları qabarıqdır, lakin bu ağırların kökünün bir qədər də dərinə olduğunu hiss etməmək mümkün deyildi. 30-cu illərin - repressiya dövrünün dərdləri də bu dövrdə müharibə dərdi adına çəkilir, beləliklə, dərd mücərrədləşirdi, publisistik konkretlikdən xilas olurdu, sənətin həqiqi faktına çevrilirdi.

Ç.Aytmatov "Gün var əsrə bərabər", xüsusilə "Cəllad kö-

tüyü" romanları ilə 70-ci illərdəki axtarışlarını tamamladı, - ümümtürk nəsr təfəkkürünün iki nəhəng abidəsi qarşısında dünya mat qaldı, ona görə ümümtürk deyirik ki, bu romanlar nə problematikasına, nə də poetikasına görə tək deyildir, onlarla eyni zamanda İ.Hüseynovun "İdeal", "Əbədiyyət", Y.Səmədoğlunun "Qətl günü" romanları da yaranmışdı; əlbəttə, həmin əsərləri müqayisə etmək fikrində deyilik. Lakin fakt faktlığında qalır ki, Ç.Aytmatovun yaradıcılıq inkişafının ən qüdrətli vaxtında da türk nəsr təfəkkürü kontekstindədir, ondan kənara çıxmır, əksinə, onun keyfiyyətini müəyyən edir, potensialını aşkarlayır, - onu dünya nəsr miqyasına qaldırır.

"Gün var əsrə bərabər" romanına yazıçı, prinsip etibarilə, "Dəniz kənarı ilə qaçan alabaş" povestindən gəldi, - hər iki əsərdə dünya mifoloji-fantastik məntiqlə dərk olunur, lakin povestdə fantastika mifologiyaya, romanda isə mifologiya fantastikaya tabedir. Həm povestdə, həm də romanda etnoqrafik naturallıq gözlənilir, real ictimai münasibətlər nə mifik, nə də fantastik metaforalar arxasında sərt simasını itirib estetikləşmir. "Gün var əsrə bərabər" romanında tarixilik, tarixi dəyərlər ictimai mövcudluğun şərti kimi verilir, təsdiq olunur ki, tarixini itirən xalq mənliliyini itirmiş kimidir, bu gündən məhrum edilmiş kimidir; təsdiq olunur ki, vətən hissini itirən kəs insanlığını itirmiş kimidir, gələcəyindən məhrum edilmiş kimidir, - xalq ona görə xalqdır ki, tarixi var; insan ona görə insandır ki, vətəni var...

"Cəllad kötüyü"ndə ən adi reallıqlar metaforalaşır, ən qeyri-adi metaforalar reallaşır, - insan öz mifik hamisinin - içinin qatiline çevrilir və onun faciəsi başlayır... Ç.Aytmatov xristian fəlsəfəsinə müraciət edir, ona görə ki, günahkarlığın, iztirabın və nəhayət, etirafın psixoloji məntiqini açmaq üçün xristianlığın anlayışları daha geniş imkan verir, - o, mənşəyi etibarilə kölələrin fəlsəfidir, həyatdan, gerçəklikdən əlini

üzüb içi ilə tək qalmış adamın yaşamaq ehtirasını ifadə edir... "Cəllad kötüyü"ndə xristian fəlsəfəsi estetik idrakın əsas priyomu deyil, türk mifoloji təfəkkürü kontekstində mövcud olub onun tipologiyasını daşıyır, M.Bulqakovun İisusu ilə Ç.Aytmatovun İisusunu, yaxud hər iki sənətkarın Ponti Pilatını müqayisə edək; M.Bulqakov simvollaşdırır, mifoloji obrazın estetik məntiqinə varır, Ç.Aytmatov isə fenomenoloji şərh verir, həyat əlaməti axtarır... Şübhəsiz, bu, türk mifologiyasının məntiqi ilə düşünməkdən irəli gəlir; "Cəllad kötüyü"ndə xristian fəlsəfəsinin anlayışları var, məntiqi isə yoxdur.

"Gün var əsrə bərabər"də manqurtluğun mifoloji planda təqdimi ilə real planda təqdimi arasında məsafə var, "Cəllad kötüyü"ndə həmin məsafə itir... Ç.Aytmatov bu məqamdan etibarən artıq yazıçı kimi yox, filosof kimi düşünür, bütün gücünü insanın özünü özündən xilas etməyə yönəldir; onun şərhinə görə, insan - cəmiyyət münasibəti absurd sinxron münasibət (ekzistensialistlərin qəbul etdiyi kimi) deyil, insan ictimai varlığı bütün tarixi ilə özündə ehtiva edir, odur ki, onun ictimai idrakı, hər şeydən əvvəl, daxilində gedir; insan daxilinə endikcə cəmiyyətdən, əxlaqdan uzaqlaşmır, bəlkə, ona daha da yaxınlaşır; Ç.Aytmatovun fəlsəfəsinin humanizmi bundadır...

Ç.Aytmatovun elə obrazları var ki, kompozisiyadan yaranır, elə obrazları da var ki, kompozisiyanı yaradır; "Cəllad kötüyü"ndəki Ağbörü kompozisiya qurulana qədər də yazıçının təfəkküründə mövcud olur, İisus isə analoji məntiqlə mətnə daxil edilir (Ağbörünün real qarşılığı yoxdur, İisusun real qarşılığı var, - bu, Avdidir), - ümumiyyətlə, belədir ki, türk mifologiyasında obraz süjetdən güclü olur, süjet unudulsa da, obraz qalır və təkə anlayışı deyil, həm də məntiqi işarələyir. O, obraz ki, başqa mədəniyyətin faktıdır, türk kontekstinə özünün süjet, heç olmasa, motiv müəyyənliyi ilə gəlir.

"Cəllad kötüyü" ilə "Qətl günü" arasında poetik strukturca uyğunluq olduğunu qeyd etdik, lakin zahirən uyğun olmayan elə bir məqam da var ki, onun üzərində dayanmağa ehtiyac duyuruq: "Qətl günü"ndə hər zaman xətti öz üslubu ilə, "Cəllad kötüyü"ndə isə bütün zamanlar bir üslubla təqdim olunur, - səbəbi odur ki, "Qətl günü"ndə yazıçı zaman müxtəlifliyini funksiyaların tarixi məzmununda yox, formalarda görür, forma metaforalaşır. "Cəllad kötüyü"ndə isə forma folklorda olduğu kimi, zamana münasibətdə neytrallaşır... Metaforalaşma ilə neytrallaşmanı isə əslində eyni estetik prinsip idarə edir.

Ç.Aytmatovun məntiqi ilə sintaksisi arasındakı əlaqə hansısa "akademik" stixiya ilə nizama salınır, - həmin stixiya türk dastanlarının hamısında var; Ç.Aytmatov bu mənada da türk mədəniyyətinin fenomenidir.

"Qatarlar bu yerlərdə şərqdən qərbə, qərbdən də şərqə gedirdilər... Bu yerlərdə dəmir yolunun hər iki tərəfi ilə intəhasız sarı torpaq çöllərin göbəyi hesab edilən Sarı-Özək düzənliyi uzanırdı. Coğrafiyada hər şey Qrinvich meridianına görə ölçüldüyü kimi, bu yerlərdə də bütün məsafələr dəmir yolu ilə hesablanırdı. Qatarlar isə şərqdən qərbə, qərbdən isə şərqə gedirdilər..."

Enin daxilindəki qədimliyə... Enin daxilindəki həqiqətə.. Enin və dinləyin, siz o səsləri mütləq eşidəcəksiniz... -

1988

Cəlil Nağıyev

Ç.AYTMATOVUN XARAKTER YARATMA SƏNƏTKARLIĞI

Çingiz Aytmatov XX əsrin ən məşhur yazıçılarından biridir. Müasir dünya ədəbiyyatında Çingiz Aytmatovun xüsusi bir yeri var və onun adı Migel Anxel Asturias, Xulia Kortasar, Federika Qarsia lorka, Kobe Abe, Alber Kamyu, Aleksandr Soljnitin və keçən əsrin bu tipli bir çox məşhur yazıçıların adları ilə bir sırada çəkilir. Keçmiş Sovet İttifaqına daxil olan respublikalardan biri olan kiçik Qırğızıstan dünya ədəbiyyatına təkrar olunmaz böyük bir yazıçı bəxş etmişdir. Çingiz Aytmatov yalnız türk dünyasının deyil, bütün dünyanın yetişdirdiyi çox məhsuldar yazıçılardan biridir və o, müasir nəsrin görkəmli nümayəndələrindən biri kimi dünya ədəbiyyatını çox qiymətli hekayə, povest, roman, ssenari, dram əsəri və aktual mövzulara həsr olunmuş publisistik məqalələr, esselər və bir sıra fəlsəfi-nəzəri əsərlərlə zənginləşdirmişdir.

Çingiz Aytmatovun yaradıcılığı çox zəngin və rəngarəngdir. Onun yazmış olduğu əsərlər dünyanın yüz əllidən artıq dilinə tərcümə edilmiş, fasiləsiz olaraq nəşr edilmiş və bu böyük yazıçının bütün dünyada çox yaxşı tanınmasına səbəb olmuşdur. Ç.Aytmatovun əsərləri haqqında dünyanın müxtəlif ölkələrində saysız-hesabsız tədqiqatlar aparılmış, böyük bir Aytmatov kitabxanası yaranmışdır.

Ç.Aytmatovun "Cəmilə", "İlk müəllim", "Köşək gözü", "Dəniz kənarıyla qaçan alabaş", "Ağ gəmi", "Əlvida Gülsarı", "Ana tarla", "Erkən gələn durnalar", "Gün var əsrə bərabər", "Dişi qurdun rüyaları", "Cəllad kötüyü", "Kassandra damğası", "Çingiz xanın ağ buludu", "Dağlar və səhrələr kitabı", "Dağlar yıxılanda" (Əbədi gəlin), Muxtar Şahanovla birlikdə qələmə aldığı "Zirvədəki ovçunun təcrübəsizliyi. Yüz illərin qovşağında sirdaşlıq" kimi müxtəlif janrlarda yazdığı əsərlər bu günün mürəkkəb problemlərinin açılmasına həsr edilmiş, müasir insanın mənəvi aləmi-

ni, əzablarını, hiss və həyəcanlarını, düşüncə və duyğularını ümumbəşəri müstəvidə təsvir etmişdir. Məhz elə ona görə Ç.Aytmatovun yaradıcılığı dar çərçivədən kənara çıxmış, bir millətin, bir xalqın ədəbiyyatı çərçivəsindən çıxaraq ümumdünya miqyaslı bir ədəbiyyat səciyyəsi daşımağa başlamışdır.

Çingiz Aytmatovun yaradıcılığında xarakter yaratma sənətkarlığı xüsusilə diqqəti cəlb edir. Əsərlərini əsasən rus dilində yazmasına baxmayaraq o, ilk növbədə milli kökə bağlı əsl türk xarakteri yaratmışdır. Dünyada elə də tanınmayan kiçik bir xalqın – qırğızların həyatından bəhs olunmasına baxmayaraq, onun əsərləri dünyanın həm qərbində, həm də şərqində eyni məhəbbət və rəğbətlə qarşılanmış, bu əsərlərdə təsvir olunan qəhrəmanlar hər bir millətin öz nümayəndəsi kimi qavranılaraq qəbul edilmiş və sevilmişdir. Bu "kiçik" xalqın böyük yazıçısını dünya xalqları arasında xüsusilə anlaşılıqlı edən, ilk növbədə onun bir sıra yazıçılar kimi Orta Asiyanı, içərisində doğulub boya-başa çatdığı ucqar qırğız diyarını ekzotik bir yer kimi deyil, bu yerin insanların da başqa insanlar kimi eyni problemlərlə yaşamalarını, onların da çox zəngin daxili-mənəvi aləmə malik olmalarını, dünyada baş verən ümumbəşəri problemlərin onlardan da yan keçmədiyini, bir sözlə, buranın da böyük dünyanın bir parçası olmasını göstərməsi olmuşdur.

Ç.Aytmatovun qəhrəmanları öz səciyyəsinə, daxili və zahiri məzmununa, hətta formasına görə də, çoxtərəfli, fərqli və rəngarəngdir. Onun əsərlərində əsasən sadə insanların həyatı təsvir edilmiş, onların ağır, bəzən məşəqqətli gün-güzəranı ön plana çəkilmişdir. Bu insanlar yaşadıkları mühitin, tərkibinə daxil olduqları cəmiyyətin bir parçası olmaqla yanaşı, həm də onların həyatında elə də az əhəmiyyət kəsb etməyən təbiətin ayrılmaz hissələridir. Bu sadə insanları, əsl zəhmət adamlarını daha da güclü edən başlıca faktor, bəlkə də daha çox onların doğulduqları, içərisində yaşadıkları

ana torpağa, uca təbiətə tabucasına bağlı olmalarıdır. "Əsrə bərabər gün" romanı da Ç.Aytmatovun bütün başqa romanları, povestləri, hekayələri və publisistik əsərləri kimi bu baxımdan ən tipik, ən xarakterik əsərlərdəndir. Bu romanda da içərisində yaşadığı Sovet İttifaqının real həyatını, onun əsl mahiyyətini, daxili məğzini, problemlərini göstərmişdir. Məlum olduğu kimi, bir sıra dissident rus yazıçıları istisna olmaqla, sovet yazıçılarının demək olar ki, hamısı keçən əsrin 60-70-ci illərinə qədər əsasən sovet həyat tərzini, reallığını idealizə etməyə çalışır, onu saxta, uydurma sosializm realizmi ədəbi cərəyanı çərçivəsində, bu cərəyanın müəyyən etdiyi sərt qaydalar daxilində təsvir edirdilər. Sovet ideologiyasının canlı rüporu olan bu sənətkarlar, əslində vahid hakim partiyanın - kommunist partiyasının tapşırıqlarını yerinə yetirirdilər.

Dünyada demokratiklik, azad fikirlilik, bərabər hüquqlu-luq imicini yaratmağa çalışan kommunist ideologiyası Sovet İttifaqının tərkibinə daxil olan qeyri-rus, "kiçik" xalqların bəzi nümayəndələrinin də təbliğatını təşkil edir, onların da dünyada tanınmasına nail olurdu. Belə yazıçılardan biri də heç şübhəsiz ki, Çingiz Aytmatov idi. Bu yazıçının yaradıcılığının ən məhsuldar dövrü isə məhz sovet ideologiyasının getdikcə zəiflədiyi, bu cəmiyyətdə müəyyən boşalmalar olduğu dövrə təsadüf etmiş və onun əksər böyük əsərləri də məhz bu dövrdə yazılmışdır. Sovet imperiyasına daxil olan "kiçik" qırğız millətinin bu böyük yazıçısı siyasətdə baş verən bu boşalmaları hiss edən ilk sənətkar kimi, cəsarətlə həyatda olan çox saylı ədalətsizliklərə, totalitar rejimin təzyiqlərinə qarşı uzun illərdən bəri daxilində yaşadığı etiraz səsini qaldırdı (Aytmatovun atası repressiya qurbanı olmuş və güllələnmişdir). Ç.Aytmatov yaşadığı mühitə yaxşı bələd idi. O, bildirdi ki, həmin dövrdə sovet quruluşuna qarşı açıq-aşkar çıxış edən yazıçını İosif Brodskinin, Vladimir Nabokovun, Aleksandr Soljenitsinin "taleyi" gözləyir. Bu yazıçılardan heç

də geri qalmayan Aytmatov onlar kimi olmaq istəmir, vətəndə qalıb xalqına, millətinə xidmət etmək istəyir.

Ç.Aytmatov düşünür ki, vətəndə oturaraq da, bəzi şeyləri demək olar. Bir az ehtiyatla, bir az cəsarətlə, bir az da xüsusi asiyalı müdrikliliyi ilə. Məhz bu yolla yazıçı əsərlərində bəzən metaforalar vasitəsilə, bəzən alt mənalarla, bəzən eyham yolu ilə totalitar sovet rejimini və artıq çürüməkdə olan sosialist ideologiyasını, onların insanlara vurduğu maddi və mənəvi zərbələri realist formada, inandırıcı və təsiredici şəkildə açıb göstərə bildi. Çingiz tutduğu yolun doğru olduğunu sübut etdi.

Bütün digər əsərlərində olduğu kimi Ç.Aytmatov "Gün var əsrə bərabər" romanında da bir-birindən fərqlənən çoxşaxəli qəhrəmanlar, xarakterlər yaratmışdır. Aytmatov yaradıcılığının tədqiqatçıları bu əsərin yazıcının yaradıcılığında xüsusi bir mərhələ olduğunu, əvvəlki əsərlərinə nisbətən daha yetkin əsər olduğunu söyləyirlər. Həqiqətən də, elə ilk əsərlərində xüsusi istedadla malik olduğunu nümayiş etdirən, sovet ədəbiyyatı üçün adekvat olmayan üslub, mövzu dairəsi və obrazlar sistemi ilə ədəbiyyata gələn Çingiz Aytmatov yazdığı hər bir yeni əsərində orijinal ədəbi addımlar atmış, irəli getdiyini, zirvəyə qalxdığını sübut etmişdir. "Gün var əsrə bərabər" romanının həm ümumi daxili bədii quruluşu (ekspozisiyası, fabulası, strukturu, ideya-bədii keyfiyyətləri və obrazlar sistemi) sözün tam mənasında, bu yazıcının qeyri-adi yaradıcılıq ampulasına malik olduğunu bir daha sübut etdi. Məşhur şairimiz, akademik Bəxtiyar Vahabzadə bu əsər haqqında belə deyir: "Gün var əsrə bərabər" bu böyük yazıcının ən kamil, ən müdrik əsərlərindəndir." Böyük şairimizin dediyi kimi bu romanda "...ən kiçik detaldan bütünə, ən xırda bir işarədən başlamış adi nöqtələrə kimi hər şey əvvəlcədən düşünülmüşdür".

Aytmatovun bu romanı əsasən üç tarixi şəraitdən götürülmüş (dünən, bu gün və sabah) süjet xətti üzərində qurul-

muşdur ki, bu xətlər də bir-biri ilə üzvi şəkildə bağlıdır. Burada müasir həyat səhnələrini təsvir edən real həyat xətti, həm də bu hadisələrlə daxili, gözlə görünməyən bağlarla bağlı olan keçmiş tariximiz, türkün qədim tarixi, bu tarixin mifoloji traktovkası və eyni zamanda da sürətlə inkişaf edən dünyanın fantastik sabahı təsvir olunmuşdur. Beləliklə, "Aytmatov bu pomanı ilə özünəməxsus bir ədəbi eksperimenti həyata keçirmişdir: o, müasir real həyatı təsvir edərkən, adi bir məişətçiliyi, keçmişi təsvir edərkən, keçən əsrin əvvəllərində modernist ədəbiyyatda geniş yer tutan mifologizmi (tarixi romanın bir forması), həm də dünya ədəbiyyatında xüsusi yeri olan fantastika ədəbiyyatını bir əsər daxilində birləşdirmişdir. Ç.Aytmatov bu üç aləmin (dünyanın) xüsusi cəhətlərini və xarakterlərini yaratmaqla yanaşı, eyni zamanda bu dünyaların fərqli qəhrəmanlarının, bədii obrazların bir-biri ilə nə qədər yaxın olduğunu da göstərmişdir. Belə ki, yazıcının fikrincə, bütün bu insanlar eyni mühitin, eyni dairənin, eyni dünyanın insanlarıdır. Tarix dəyişir, amma insanlar, xarakterlər, əxlaqlar dəyişmir, əksinə, sabitləşir, inkişaf edir, yetkinləşir. Onun fikrincə, insanların bütün sahələrdə qarşılaşdıqları problemlər eyni olmuşdur; keçmişdə də belə olmuşdur, indi də belədir, gələcəkdə də belə olacaqdır.

Çingiz Aytmatovun bütün əsərlərində xarakter yaratma sənətkarlığını müşahidə etmək olar. "Cəmilə" povestində Cəmilə və Daniyar, "Qırmızı yaylıqlı qovağım mənim" əsərində Asel və Çantay, Əlibəy və Kadika, "İlk müəllim"də akademik Altınay, Süleymanov və Düşən, "Ana tarla"da Tolqonay, Qasım, Masəllək, Suvanqul və Aysə, "Əlvida Gülsarı"da Tanabay və at Gülsarı, İbrahim və Caydar, "Erkən gələn durnalar"da Hacımurad və Sultanmurad, Mirzəqul və Tunaliyev, "Ağ gəmi"də Seyidəhməd, "Dəniz kənarıyla qaçan alabaş"da Kirisk, qoca Ozqan, Balıq Qadın, Milqun və Ermanın, "Əsrə bərabər gün"də Boranlı Edigei, Ukubala, Kara-

nar, Qazanqap, Şaymərđan, Uzun Edilbay, Sabitcan, Nayman ana və onun oğlu Yolaman (Manqurt), juan-juan, Akmai, Yelizarov, Abutalıb, Kutlıbayev və Zərifə, Əbdülhan, sovet əsgəri və bir sıra digər xırda qəhrəmanlar Ç.Aytmatovun yaratdığı obrazlar qalereyasının bir qismini təşkil edir.

"Gün var əsrə bərabər" romanında təsvir olunmuş obrazlar orijinallığı, daxili məna tutumu, rəngarəngliyi və mənəvi zənginliyi baxımından xüsusilə diqqəti cəlb edir. Əsərin əsas qəhrəmanı Boranlı Edigeydir. Romanda bu adi insanın həyatının əsrə bərabər günü təsvir edilib. Məşhur ingilis (şotland) yazıçıları C.Coysun üslubunda fikir axını ədəbi-bədii ifadə vasitəsinə müraciət edən sənətkar, bu bir günün çərçivəsindən çıxmayaraq, qəhrəmanın ucqar bir dəmir yol yarımstansiyasında keçirdiyi ağır, əzab və işgəncələrlə dolu həm də müəyyən qədər sakit və xoşbəxt həyatını təsvir etmişdir. Yazıçının dediyi kimi, "Edigey təbii bir insandır və insanlar ancaq belələrinin hesabına yaşayır. Ruhən zəhmətkeş olan bu insan öz-özünə suallar verir, ancaq dünyada elə insanlar var ki, onların bütün suallara cavabı olur". Rus yazıçısı Mixail Dudin Çingiz Aytmatova göndərdiyi məktubda belə yazır: "Çingiz, bilirsənmi, sənin Boranlı Edigeyin mənim yaşıdımdır və əsgərlik taleyimə görə qardaşımdır. Atlantın çiyinləri üzərində keçmişdə və bu günümüzdə içərisində yaşatdığı insanlarla dolu olan bütün dünyanın ağırlığı durduğu kimi, onun adı üzərində də bu roman dayanır və o, Edigey, özünə diqqət çəkmədən və təbiiliklə üzərinə düşən vəzifəsini yerinə yetirir".

Boranlı Edigey obrazı ilə Ç.Aytmatov sovet quruluşunun əsl mahiyyətini açıb göstərmişdir. Edigey, Qazanqap və Abutalıb sovet rejiminin qurbanlarıdır. Onlar həm fərqli tərəfindən, həm də eyni nöqtələrdən sovet həyatının faciəsinin ifadəçisi olan qəhrəmanlardır. Aytmatov romanın əvvəlində Edigey Angəldinlə bağlı belə deyir: "Boranlı Edigey

obrazına münasibət mənim sosializm realizminə olan münasibətdir, yəni bizim əsas münasibətimizdir".

Əsərdə Edigey kimi demək olar ki, lap eyni səviyyədə olan stansiya və dəvə də əsas qəhrəmanlar kimi təsvir edilmişdir. Xüsusilə, Boranlı stansiyası sovet dövlətinin bir rəmzi, şərti modeli kimi verilmişdir. Ümumiyyətlə, Aytmatov yaradıcılığında bu tipli obrazlar (bəzən qəhrəmanlar) həddindən artıq çoxdur. Onun əsərlərində Dəvə ("Köşək gözü"), Alabaş ("Dəniz kənarıyla qaçan alabaş), Ana Maral ("Ağ gəmi"), At Gülsarı ("Əlvida Gülsarı"), Torpaq ("Ana tarla"), Qurd ("Cəllad kötüyü"), Dağ, Tülkü, Dəvə Qaravar, Bars və bu tipli heyvan, təbiət və konkret yaşayış məskənlərinin şəxsləşdirilmiş bədii obrazlarına tez-tez rast gəlmək olar.

Boranlı Sarı-Özək səhrasında çox kiçik bir dəmir yol stansiyasıdır. Yazıçının düşüncəsinə görə, sovet cəmiyyətini təmsil edən dünyadan təcrid olunmuş bu miskin yaşayış məskəninə həyat öz axarı ilə davam edir. Burada yaşayan sadə insanlar, adi zəhmət adamları yalnız öz mənəvi saflığına, insanlığına görə əzab çəkməli, işgəncələr içərisində yaşamalı, heç bir günah sahibi olmasalar da, təqib olunmalı və son nəticədə, məhv edilməlidirlər. Boranlı Edigey, Qazanqap, Abutalıb və bir çox qəhrəmanlar bu acınacaqlı taleyi yaşamalı olurlar.

Hər şey əzabkeş, başıbəlalı Qazanqapın ölümü ilə başlanır. Edigey ilk növbədə əsl dostunu, sirdaşını, yoldaşını dəfn etmək üçün hazırlıq işləri görür, onun yaxın qohumlarını buraya çağırtdırır, stansiyada yaşayan bütün adamlara bu xəbəri çatdırır. Romanda bu səhnə belə təsvir edilir: "İndi biz nə edəcəyik - deyə xanımı sükutu pozdu. Edigey başını qaldırıb xanımına baxdı və acı-acı gülümsədi: Nə edəcəyik? Ortada cənazə olan zaman nə edirlər? Dəfn edəcəyik. O, qəti qərara gəlmiş adam kimi ayağa qalxdı". Heç bir dini təhsili, savadı olmamasına baxmayaraq Edigey dostu Qazanqapı tam müsəlman qaydaları, adət-ənənələri ilə dəfn etmək

istəyir. O deyir: "Dua edəcəyəm, yasin oxyacağam, el adəti ilə cənazəni kəfənə tutacağam". Qazanqapın dəfni ilə əlaqədar yazıçı insanların sovet rejimi zamanında yadırgadıqları milli, dini adətlərini bərpa etmələrini, öz əslinə, kökünə dönmələrini, adət-ənənələrinə hörmətlə, sevgi ilə yanaşmalarını verməyə çalışmışdır. Yeni nəslin nümayəndəsi, Qazanqapın oğlu Sabitcan belə düşünür: "...uzaq Ana Beyit qəbiristanlığına getməkdənsə, yaxında dəfn etmək lazımdır. O uzaqlıqda olan Ana Beyitə getmək nəyə lazımdır, gör nə qədər boş yer var. Sarı Özək, bax beləcə qapının ağzından dünyanın qurtaracağına qədər bomboş, kimsəsiz düzənlik deyilmi? Məgər bu yaxınlıqda münasib bir təpəcikdə, lap elə dəmir yolunun kənarında qəbir qazmaq olmazmı?" Edigey isə Sabitcandan fərqli olaraq rahatlıq arxasınca qaçmır; nə qədər çətin və ağır da olsa, o, dostu Qazanqapı öz vəsiyyətinə əsasən bu el-obanın müqəddəs məzarlığı olan Ana Beyitdə dəfn etmək fikrindən dönmür. Sabitcan əsl sovet adamıdır. Artıq onunçün müqəddəs keçmiş, milli tarix, adət-ənənə heç elə də böyük əhəmiyyət kəsb etmir. Məlum olduğu kimi sovet ideologiyası insanları məhz bu ruhda tərbiyə etmək istəyirdi. İstəyirdi ki, insanlar öz tarixini, milli ruhunu, dilini, mədəniyyət və soy-kökünü - kimliyini unutsunlar. Məhz bu baxımdan romanın ən əhəmiyyətli motivlərindən biri də Ana Beyitlə bağlı olan mifoloji süjetdir. Mümkündür ki, bu əfsanə ümumiyyətlə qədim türklərin mifoloji yaradıcılığında olmuşdur, ola bilsin ki, bu əsatir yalnız qırğızlar və yaxud, bəlkə də Aytmatovun özü tərəfindən yaradılmışdır. Hər halda bu süjet müasir həyatdan bəhs edilən romanın canına çox məhərətlə hopdurulmuş və onun ideya-məzmun çalarlarını daha dərinə və təsirli açılmasına səbəb olmuşdur.

Romanda Ana Beyit milli özünəməxsusluğun, milli özü-nüdəkin, adət-ənənələrə bağlılığın rəmzi kimi verilmişdir. İnsan öz tarixini qorumaq istəyir, amma bəzi quruluşlar,

siyasətlər onları məhv etməyə, unutturmağa çalışırlar. Ana Beyit qəbiristanlığı Nayman ananın başına gələn hadisələrlə əlaqədar yaranmışdır. Yazıçı bununla bağlı belə bir əfsanədən bəhs edir: çinli juan-juanlar türk gənclərini tutur, onların başını qırqıb başlarına isti dəvə dərisi geyindirirlər. Bu zaman gəncin başı pozulur, o, manqurta çevrilir. Bu ağlı başından çıxarılmış gənclər öz çinli ağalarının müti quluna çevrilir, tərəddüd etmədən onların əmrini yerinə yetirərək, hətta öz doğma analarını belə öldürürlər. Pomanın sonunda göstərilir ki, sovet ideologiyası tərəfindən manqurtlaşmış qırğız əsgəri rus ağalarının əmrinə əsasən soydaşlarını öz doğma Ana Beyit qəbiristanlığına buraxmır, həmvətənləri ilə rus dilində danışır. Eynilə, əsatirdəki manqurt öz doğma anasını öldürdüyü kimi, bu əsgər də Qazanqapın Ana Beyit qəbiristanlığında dəfn edilməsinə icazə vermir.

Boranlıda yaşayan başibəlalı adamlardan biri də Abutalıb Kuttıbayevdir. Sovet həyatının həqiqətlərini tam aydınlığı ilə ifadə edən bu qəhrəmanın həyatı romanın ən parlaq yerlərindən birini təşkil edir. Edigeyin yaşadı olan Abutalıb kənd məktəbində müəllimlik etmiş, ikinci dünya müharibəsinin iştirakçısı olmuşdur. Dava qurtardıqdan sonra kəndə qayıdan Abutalıb Zərifə ilə evlənmiş və onların iki uşağı olmuşdur. Millətini, xalqını ürəkdən sevən Abutalıbın faciəsi onda olmuşdur ki, o, dava zamanı əsir düşmüş, əsirlikdən qaçmış və bir müddət Yuqoslaviyada partizanlara qoşularaq faşizmə qarşı mübarizə aparmışdır. Şagirdlərindən birinin dediyi kimi, o, yuxarıdan gələn əmri yerinə yetirmədiyinə görə vətən xaini elan edilmiş və son nəticədə ailəsi ilə birlikdə Boranlıya sürgün edilmişdir. Hətta onu burada da rahat yaşamağa qoymurlar, hər addımını izləyir, təqib edirlər. Yuqoslaviyada görüşdük-lərini xatirə kimi qələmə aldığına görə onu həbs ediblər.

Abutalıb da Edigey və Qazanqap kimi insanpərvər, düşü-nən, azadfikirli bir adam olduğu üçün, daim əzab çəkməli olur.

Bu adamların əksinə olaraq Sabitcan, Uzun Edilbay və Tan-sıkbayev kimi ağaları qarşısında quyruq bulayanlar isə, tam əksinə olaraq, xoşbəxt, firavan həyat sürürlər.

Romanda diqqəti cəlb edən bir detal da yazıcının fantastikaya müraciət etməsidir. Bu əsərdə mifoloji təbəqə şərti, rəmzi olduğu kimi, fantastik qat da şərti səciyyə daşıyır. Belə ki, fantastik dünyada təsvir olunan hadisələr də bütün başqa hadisələrin bir tərkib hissəsidir, əsərin qayəsini açmaq məqsədiylə müraciət edilmiş bir metaforik ifadə vasitəsidir. Fantastikaya müraciət etməsiylə bağlı yazıçı özü belə deyir: "Fantastika həyatı yeni, gözlənilməz bir tərəfdən görə bilmə imkanı verən həyat metaforasıdır". Bununla belə, Ç.Aytmatovun fantastika ilə xüsusi bağlılığı olmuşdur. Onun düşüncəsinə görə, fantastika real həyatla birbaşa bağlı olmalı, həyatı olduğu kimi göstərməlidir. O yazır: "Fantastik uydurmanın əhəmiyyətindən bəhs etmək lazımdırsa, Dostoyevski öz dövründə bu barədə yazmışdır. Fantastikanın öz həddi və qaydası var. Fantastika real həyatla elə təmasda olmalıdır ki, onu həqiqət kimi qəbul etmək mümkün olsun".

Ç.Aytmatovun "Gün var əsrə bərabər" romanında təsvir edilən kosmosa uçan iki şəxsin həyatı da müasir həyatımızla əlaqədar verilmişdir və əslində, sovet rejiminə qarşı yazıcının daxili etirazının ifadəsidir. O, uzun illər boyu sovet totalitar rejimində yaşayan, yazıb-yaradan bir yazıçı, sənətkardır. Türklər bu rejimin əzablarını daha çox çəkmişlər. Doğrudur, Ç.Aytmatov bu rejimin "bəxti gətirənlərindən" biri idi. Bu dövrdə o, öz şöhrətinin zirvəsinə qalxmışdır. Buna baxmayaraq o, nahaq yerə güllələnən öz doğma atasını və minlərlə belə ataları unuda bilməzdi, bir dünya yazıçısı kimi haqqı deməyə bilməzdi. Bəxtiyar Vahabzadə yazır: "Çingiz Aytmatov bir yazıçı kimi həyatın işıqlı tərəflərini böyütməyi, çirkinliyi gözəlliyin, alicənablığı yüksəkliyin kölgəsi altında göstər-məyi daha üstün tutur"

İlham İsmayilov

Ç.AYTMATOVUN AZƏRBAYCAN ZİYALILARI İLƏ GÖRÜŞÜNDƏ TƏBRİK

(24 fevral 2008)

Hörmətli tədbir iştirakçıları!

Xanımlar və cənablar!

İcazə verin ilk növbədə öz adımdan və təşkilatımızın - Azərbaycanlıların və digər Türkdilli Xalqların Əməkdaşlıq Mərkəzi İctimai Birliyinin çoxsaylı üzvləri adından, eləcə də bugünkü tədbirdə iştirak edən hər kəsin adından hörmətli qonağımızı, Türk dünyasının fəxri, dünya şöhrətli yazıçı Çingiz Aytmatovu salamlayım.

Çingiz Torekuloviç dünyanın hər yerində gözlənilən sevimli, istəklili qonaqdır. Amma bu gün ona "Azərbaycana xoş gəldiniz" deməkdən çəkinirəm. Çünki dünyanın bir çox ölkələrindən fərqli olaraq Aytmatov Azərbaycanda qonaq deyil. Azərbaycan onun doğma evidir. Çünki Çingiz Aytmatov hər bir azərbaycanlının doğmasıdır. Özünü şəxsiyyət kimi təsdiqləmiş hər bir azərbaycanlının qəlbində bir Çingiz Aytmatov sevgisi var və bu da səbəbsiz deyil.

Çingiz Aytmatov bir yazıçı kimi yox, bəşəri ideallar daşıyıcısı olan böyük siyasətçi, bir elin, bir dövlətin yox, ümumən dünyanın problemlərinin həlli üçün yollar arayan bir dahidir.

O, hələ 25 il bundan əvvəl bəşəriyyətin xilasını naminə səsini ucaldan, hamımızın ümumi evi olan Yer planetinin hərbi, iqtisadi, ekoloji kataklizmlərlə üzlaşməməsi üçün konkret yollar axtarışına başlayan nadir tarixi şəxsiyyətlərdən biridir. 1983-cü ildə Rüstəm Xairovla birgə təsis etdiyi "III minilliyi

qarşılama" Komitəsi də, 1986-cı ildə təşkil etdiyi İssık-Göl forumu da Çingiz Aytmatovun bəşəri ideallar daşıyıcısı olduğunu təsdiqləyən tarixi gercəklərdir. Və məhz bu gercəklilər fonunda Çingiz Aytmatov nurunu daha aydın seçmək mümkündür. Məhz bu gercəklilər fonunda Çingiz Aytmatov şəxsiyyəti tam şəffaflığı ilə müşahidə olunur. Məhz bu gercəklilər fonunda tam aydınlığı ilə hiss olunur ki, Çingiz Aytmatov bəşəri olduğu qədər də millidir. Bəli, gənc nəsle yeni bəşəri təfəkkür təlqin edən Çingiz Aytmatov yaradıcılığı ümumbəşəri olduğu qədər də millidir, xəlqidir. Çingiz Aytmatovun dahiliyi isə ondadır ki, onun əsərlərinin ruhuna hopmuş xəlqilik Talas çayı hövzəsindəki Şəkər kəndinin çərcivəsi ilə məhdudlaşmayaraq, ümumən qırğız ellərinin hər kəndinin, hər aulunun ab-havasını əks etdirir; hər bir qırğızla öz düşüncə tərzində, öz dünyagörüşünə uyğun bir dillə danışır.

Çingiz Torekuloviç!

Sizin qələminizin qüdrəti ondadır ki, onun milliliyi qırğız elinin bir neçə minillik adət-ənənələri ilə məhdudlaşmayaraq, ümumən Türk dünyasının ətrinə bələnir. Manas ruhu, Dədə Qorqud nəfəsi, Kobaldı Batır nərəsi məhz Çingiz Aytmatov qələmində qovuşur, Türkün əzəli - əbədi inancının ilkin bəkarətinə qədər yüksəlir; ilkin totemində zühur edərək bu günümüze qayıdır. Qayıdır və hər bir türkü öz soykökünə qayıtmağa, məhz bu zəmində ümumbəşəri ideallarla yaşamağa vadar edir. Məhz bu böyüklüyün nəticəsidir ki, coğrafi arealından asılı olmayaraq bütün Türk elləri Çingiz Aytmatovu özününkü kimi, öz doğması kimi qəbul edir. Məhz bu ümumtürk sevgisi Çingiz Aytmatovu cəmi Türk ellərinin qayğıları ilə yaşamağa, hər kəsin sevinci ilə öyünməyə, hər kəsin kədərini bölüşməyə vadar edir. Bax beləcə, o, canlı tarixə çevrilir. Bəli, Çingiz Aytmatov sovetlər dönəminin ideoloji-siyasi mahiyyətli tabularının mənəgənəsindən sıyrılaraq,

Türkün şərəf salnaməsinə düşmüş bir tarixi şəxsiyyətdir. Çünki hələ Türk adının çəkilməsi yasaq olan dövrlərdə belə, o, Türkün inanc simvolunu - boz qurdları ədəbi personajlar səviyyəsinə yüksəltməyi, Türk ellərinin dərdlərini onların diliylə dünyaya çatdırmağı bacarmışdı. Bu, bir qəhrəmanlıq idi. Və məhz bu qəhrəmanlıq onu milyonlara sevdirdi, Heydər Əliyev kimi, Kunayev kimi, Rəşidov kimi siyasət dahiləri ilə dostlaşdırırdı. Heydər Əliyev - Çingiz Aytmatov dostluğunun təməlinə məhz bu ruhən yaxınlıq, Türk təəssübkeşliyi, türkün haqqı uğrunda ağıllı, məqsədyönlü mübarizə əzmi dayanırdı. Heydər Əliyevin düşüncələri Çingiz Aytmatov personajlarının dili ilə bəyan olur; Çingiz Aytmatov personajlarının milli yönlü arzuları Heydər Əliyevin siyasi iradəsi sayəsində reallığa çevrilirdi.

Və sevindirici haldır ki, Türk dünyasının mənəvi inteqrasiyasına, əbədi birliyinə xidmət edən Heydər Əliyev yolu bu gün möhtərəm prezidentimiz İlham Əliyev cənabları tərəfindən davam etdirilir. Türkdilli Xalqların XI qurultayının Azərbaycan prezidentinin təşəbbüsü ilə məhz Bakıda keçirilməsi bunun əyani təzahürüdür.

Möhtərəm Çingiz Torekuloviç!

Azərbaycanlıların və digər Türkdilli Xalqların Əməkdaşlıq Mərkəzi İctimai Birliyi də əslində Türk ellərinin dahi tarixi şəxsiyyətlərinin başladığı bu müqəddəs yolun yolçusudur. Bu mənada Sizin Bakıya səfərinizin ilk günündə məhz bu təşkilatın - ATXƏM-in qonağı olmağa razılıq verməyiniz, bəlkə də tarixi zərurət idi.

Çingiz Torekuloviç! Sizin Bakıya hər gəlişiniz bir tarixi hadisədir. Amma bu dəfəki səfərinizin xüsusi önəmi var. Bu il Sizin 80 yaşınız tamam olur və bu münasibətlə 2008-ci il Çingiz Aytmatov ili elan olunub. Bu çərçivədə ilk tədbirin məhz Azərbaycanda keçirilməsinə razılıq verməyinizi, Azərbaycan Prezidentinin, Azərbaycanın Qırğızıstandakı səfiri

cənab Arif Ağayevin və Bişkekdə fəaliyyət göstərən Türkdilli Dövlətlərin Siyasətinə dəstək Fondunun prezidenti Nüsrət Məmmədovun dəvətini məmnunluqla qəbul edərək bu gün ATXƏM-in qonağı olmanızı Sizin Azərbaycana olan sevginizin təzahürü kimi qəbul edir, 90 illik yubileyinizdə də bu ənənəni davam etdirməyinizi arzulayırıq.

L.Əliyeva

Ç.AYTMATOVUN ƏSƏRLƏRİNDƏ MİFOLOJİ MOTİV

Əsrlər boyu söz ustaları gerçəkliyi və həyatdakı müxtəlif aktual problemləri işəqandırmaq üçün mifologiyanın imkanlarından əsaslı şəkildə yararlanıblar, bununla da əsərlərinin problematikasının miqyasını genişləndiriblər və bədii təsir gücünü qat-qat artırıblar. XX əsrin 90-cı illərinə qədərki sovet ədəbiyyatı mərhələsində də mifoloji motivdən bu və ya digər dərəcədə istifadə olunubdur. Amma sənətkarların bu imkanlardan ardıcıl və məqsədyönlü şəkildə istifadəsi keçən əsrin 70-80-ci illərindən sisteməlik xarakter almaya başlamışdır.

Məlum olduğu kimi, həmin dövrdə mifoloji motivdən yüksək sənətkarlıq məharəti ilə istifadə edən qələm sahiblərindən biri də görkəmli qırğız ədibi Ç.Aytmatov idi. "Ağ gəmi" və "Dəniz kənarı ilə qaçan Alabaş" povestlərindən başlayaraq mifoloji motivlərdən istifadəyə əsərlərində geniş yer verən istedadlı yazıçı bunu iki baxımdan gerçəkləşdirmişdir: birincisi, mifoloji motivdən əsərlərinin ideya-məzmun tərəfinin qlobal, miqyaslı, bütün zamanlar-məkanlar üçün xarakterik problemlər planında istifadəsinə çalışmışdır. İkincisi, yazıçı mifoloji motivi sənətkarlıq vasitəsi kimi götürərək obrazların mənəvi aləminin, psixoloji yaşantılarının təsvirinin koloritli və bədii alınmasına maraqlı göstərmişdir.

Ç.Aytmatovu sənətkar kimi fərqləndirən səciyyəvi cəhətlərdən biri, heç şübhəsiz, onun mifologiyadan səmərəli və yaradıcı şəkildə yararlanmasıdır. İlk növbədə onu qeyd edək ki, ədib yaradıcılığının ilkin mərhələsində daha çox türk mifologiyasına üstünlük verdiyi halda, növbəti yaradıcılıq axtarışları mərhələsində daha çox türk mifologiyası ilə yanaşı, digər etnosların mifologiyasına, o cümlədən, dini

mifoloji motivlərə xüsusi diqqət yetirməyə başlamışdır. Bunu onun "Qiyamət", "Kassandra damgası", "Əbədi gəlin" kimi romanlarında istifadə olunmuş mifoloji motivlər əsaslı şəkildə təsdiqləyir. Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, onun bu təcrübəsinə heç də dünya ədəbiyyatı tarixində sıx-sıx rast gəlinmir. Bu da Ç.Aytmatovun erudisiyasının, savadının göstəricisi olmaqla yanaşı, həm də onun ideyalarının humanistliyini, beynəlmilliyini, qarşısına qoyduğu məqsədi dünya miqyasında, bütün insanlığın maraqları və mənafeyi baxımından mənalandırmağa cəhd göstərdiyini sübut edir.

Mifologiyadan istifadə məsələsində Ç.Aytmatovun novatorluğunu iki baxımdan dəyərləndirmək mümkündür: yazıçı bir tərəfdən mifoloji motivdən istifadəni bir epizodun, bir obrazın taleyi miqyasından çıxararaq bütün əsər miqyasına qaldırmaya üstünlük vermişdirsə, digər tərəfdən də mənsub olduğu etnosla yanaşı, digər xalqların mifologiyasına da müraciətə xüsusi diqqət yetirmişdir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, ədib əvvəlki əsərlərində problemi dünya xalqlarının taleyi ilə əlaqələndirməyə cəhd göstərirdisə, son iki romanında, o cümlədən, "Kassandra damgası" romanında artıq buna nail olmuşdur. Başqa sözlə desək, onun əsərlərində dünya xalqlarının mifologiyasından istifadə dünya xalqlarının eyni problemlərlə yaşadığını, eyni təhlükələrə məruz qaldığını göstərməyə xidmət edir.

Romanda əsas obrazlardan olan və hadisələrin mərkəzində dayanan Kosmik rahib problemlərin başlangıcı kimi insanların Yaradanın, təbiətin qanun və prinsiplərinə əməl etməməsində görür. Bəndə Tanrının qayda-qanunlarını pozur, başqa sözlə desək, mifoloji və dini inama görə, Allahın yaratdığı kosmosun mövcudluq prinsiplərini tədricən dağıdır və nəticədə kosmos xaosa çevrilir. Deməli, qiyamətin başlanması və yaxınlaşması ilk növbədə insanların öz əməllərindən, mənəvi-əxlaqi baxımdan mənfi planda dəyişməsindən başla-

yır. Ən vacibi isə bundan ibarətdir ki, bütün hallarda bəlalara fərdi qaydada haqq qazandırılır. Romanda qaldırılan bütün problemləri əhatə etmək çətinidir, amma ən vacibinə, prioritet və müəyyənləşdirici mətləblərə diqqət yetirmək mümkündür.

İlk növbədə romanda qaldırılan cəmiyyət və fərd, subyektiv həyat və cəmiyyətin problemi kimi aktual problemlərə nəzər salmaq zəruridir. Fərd cəmiyyətin bir üzvüdür və onun taleyi cəmiyyətin taleyinin fəvqünə qaldırıla bilməz, o cümlədən bir bəndənin və ya cəmiyyətin taleyi seçimində üstünlük birinciliyə verilə bilməz. Romanda müxtəlif ölkələrdə yaşayan fərdlərin taleyi, marağı ilə bəşəriyyətin gələcəyi problemi qarşılaşdırılır. Maraqlıdır ki, romanda aktual problemin mənalandırılmasında xüsusi rolunu oynayan fərdiləşdirilmiş obraz yoxdur. Rahib Filofey, Robert Bork, Entoni, prezidentliyə namizəd, Borkun arvadı və s. bu kimi fərdi siması və taleyi olan obrazları çıxarmaqla, əsərdə demək olar ki, ayrıca işlənmiş obraz yoxdur. Romandakı bütün obrazlar bu və ya digər dərəcədə kütləni təmsil edən ayrı-ayrı peşə sahibləridir və cinsə görə fərqlənən insanlardır.

Bütün bunları nəzərə alanda demək olar ki, birincisi, qeyd etdiyimiz kimi, yazıçı məsələni belə qoymaqla qaldırdığı problemin bütün dünya xalqlarının həyatı ilə birbaşa bağladığını vurğulamışdır. İkincisi, cəmiyyətin müxtəlif təbəqələrinin əhatə edən kütləvi obrazlar öz maraq və mənafeələrindən uzaq düşünmək istəməzlər, yaşadıkları həyatdakı subyektiv istəklərini bəşəriyyətin gələcəyinə qarşı qoyurlar. Bu baxımdan romanda silahlılaşdırma tərəfdarları ilə silahlılaşmaya qarşı çıxanların mövqelərinin açıqlanması səhnəsi xüsusi maraq doğurur.

Əsərdən aydın olur ki, yenidənqurma kompaniyasında silahlılaşdırma ideyası ölkə əhalisinin hamısı tərəfindən rəğbətə qarşılanmır. Bir qrup bu ideyanı bəşəriyyətin təhlükəsizliyi üçün mümkün müxtəlif yol və vasitələrdən biri hesab

etməklə onu dəstəkləyirlər. Başqa bir qrup isə silahsızlaşdırma ideyasını dövrlərin zəiflədilməsinə qarşı yönəlmiş xəyanət kimi qiymətləndirərək nümayişə çıxırlar. Onların sırasında siyasətçilər də vardır, Stalin kimi diktatorun şəklini başları üzərinə qaldırmış millətçilər də.

Romanda təsvir olunanlar göstərir ki, öz-özlüyündə bu insanlar da 2 qrupa bölünürlər. Bir qrup bu istəyində, tələbində haqlıdır, çünki bəşəriyyət üçün olduqca təhlükə törədən silahlanma birtərəfli qaydada dayandırılı bilməz, bütün səbəblərə, bəhanələrə rəğmən belə olan halda bir tərəfin güc hesabına dünyanı idarə etmək iradəsinə yardım göstərə bilər. Adı məntiqə görə silahlanma eyni vaxtda və bütün ölkələrdə olmalıdır, deməli, burada biz problemin obyektiv tərəfi ilə də qarşılaşırıq.

Amma ikinci tərəfin nümayişə çıxmalarının səbəbi yalnız dövlətin güclü olması, milli təhlükəsizliyə təminat yaratmaq istəyi ilə qətiyyətlə əlaqəli deyildir. Onların əsas marağı ilk növbədə özləri ilə bağlıdır. Yəni onlar çox gözəl başa düşürlər ki, silahsızlaşma ideyası gerçəkləşsə, onların böyük əksəriyyəti işsiz qalacaq, bununla da ailələri maddi sıxıntı içində yaşamalı olacaq. Əslində onları maraqlandıran ilk növbədə öz dolanacağı və həyatlarıdır. Təbii ki, bu ideya ilə nümayişə çıxanların etiraf olunmayan məqsədləri, nəticə etibarlı ilə narahatlıqları başa düşüləndir.

Yazıçının da qabartmaga çalışdığı əsas ideya məhz bu məsələyə fərdi həyat problemi və bəşəriyyətin taleyi məsələsinə münasibətdə üzə çıxır. Deməli, insanların böyük əksəriyyətini bəşəriyyətin gələcək taleyindən daha çox özlərinin, ailələrinin, balalarının cari həyatı maraqlandırır. Hətta bu maraqlarını gerçəkləşdirmək üçün hər şeyə, o cümlədən, bir insanı belə acımasızcasına məhv etməyə gedə bilərlər.

Bundan başqa ədib romanda dünyanın müxtəlif ölkələrində qan tökülən, ölümlə nəticələnən hadisələr silsiləsini də

təsvir etmişdir. Bütün bunlar isə adi cinayət hadisələrinin xronikası deyil. Yazıçını təsvir etdiyi hadisələrdə tökülən qanlar, ölüm hadisələri ilə yanaşı, ilk növbədə, cinayət işlərində səbəbkar kimi insanın günahı maraqlandırmışdır. Ç.Aytmatov romanda türk dünyası ilə əlaqədar qanlı hadisələrə də toxunmuşdur. "Karabagda Ermənilərlə Azərbaycan Türkfəri arasında yıllardır süren cinayət savaşa saha komutanları denilen kişilerin cesetleri satdığını duyunca ister-istemez Tanrının bizi niçin yaratdığını düşünüyorsun."

"Ölənin yakınları və akrabaları ceseti defn ede bilmək için satın almaq zorunda kalıyorlar. Ve bu is ticarete dönüşmüş! Bazan cesetini para ile satmak için kendi askerlerini bile arkadan vuruyorlar. Bunu gazetede okuduğum zaman fenalık geçirdim... Biz neredeyiz, neler oluyor? Almanyada canlı-canlı yakılan türk ailelerini duyunca kendimize bu soruları sormalı deyilmiyiz?"

Əslən türk olan Ç.Aytmatovu təəssüf ki, indiki halında səbəb maraqlandırmamışdır. O, günahı eyni dərəcədə hər iki tərəfdə görmək və məhz belə mənalandırmaq yolunu seçmişdir ki, belə qüdrətli bir qələm sahibinin romanındakı bu tipli subyektivlik ona başucalığı gətirmir. Eyni sözləri Türkiyədə guya islam dinini və müqəddəs peyğəmbəri təhqir edən Salman Rüşdüyə dəstək verən mehmanxananın yandırılması faktını yoxlamadan, dəqiqləşdirmədən çap olunan, daha sonra isə bir sıra xalqların dillərinə tərcümə edilən əsərdə verməsi də etiraz doğuran faktlardan biridir.

Romanda Kosmik rahibin öz-özü ilə gizli danışığını izlədikdə onun peyğəmbər və ya iblisliyi ilə əlaqədar müəyyən qənaətə gəlmək üçün şans yaranır. Daxili monoloq başqasının bilməməsi gərəkən məhrəm danışqdır. Onun özü ilə danışığı başqası ilə danışığından, həmçinin Roma Papasına və insanlığa məktubu da bir-birindən fərqlənir. Roma papasına məktub xəbərdarlıqdır, insanlığa ünvanlanmış

məktub isə tövbədir. Məlum olduğu kimi, tövbə bütün hallarda günahını dərk edən insanın səhvlərini, suçunu etiraf etməsi deməkdir. Bu baxımdan kosmik rahibin sonuncu məktubu, yəni insanlığa ünvanlanmış məktubu onun özünün suçunu dərk etməsidir.

Mətnin sərlövhəsi də düşündürücüdür: "Yaşadıqlarım, Səninlə və Sonra". Bunu bir neçə mənada yozmaq mümkündür: Bir tərəfdən, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, rahibliyə qədərki və rahiblik dövründəki həyatı, digər tərəfdən, günlərdə və günahsızlıqda keçən həyatı; və nəhayət, Tanrılı və Tanrısız həyat. Bunların hər biri onun sonuncu məktubunda özünü doğruldur. Kosmik rahib dünyanın da, Tanrının da mövcudluğunu birbaşa insanla bağlayır. Yəni o başa düşür ki, qalaktika insansız da olacaqdır, amma insan bir də ona görə insandır ki, yalnız kainatı dərk etməyə çalışmır, həm də mövcudluğun gözəllik və bütövlük harmoniyasını qorumağa səy göstərir, ən azı səy göstərməlidir. Bu qoruma prosesində onun ən böyük ehtiyacı olan qüvvə təbii ki, ilk növbədə Tanrıdır. Filofeyin düşüncələrindən bəlli olur ki, Tanrının insana xüsusi ehtiyacı olmadığı halda, insanın Tanrıya sonsuz ehtiyacı vardır. Bəndənin bu ehtiyacı yalnız Tanrının bütün kainatın yeganə yaradıcısı olması deyil, eyni zamanda yaratdıqlarının qorunmasının nəzarətçisi olması şərtləndirmişdir. Filofeyin tövbəsi də özünəməxsusdur. Əzablı mənəvi təkmilləşmə keçirən, demək olar ki, bütün həyatını özü ilə gizli söhbətlə yaşayan genetik alim sanki onu açıq dənizə atanı tapmağa çalışmışdır. Bəşəriyyəti gözlənilən bələdan xilas etməyi qarşısına məqsəd qoyan Andrey özünün Kassandra damgası yaradıcısı olduğu suçundan təmizləməyə çalışır. Çünki məhz onun sayəsində X adamlar yaradılır və onlar cəmiyyətdə yaşamağa başlayırlar. Bundan bele nəticə çıxartmaq olar ki, Kassandra damgasının əsas yaradıcılarından biri elə onun özüdür. Genetik alimin özünün də əmin

olduğu kimi, süni mayalandırma həbsdə yatan qadınlarda aparılır. Deməli, istər-istəməz onların hamiləliyi dövründə Kassandra damgası hökmən görünəcəkdir.

"Kassandra damgası" romanında yazıçı mifoloji motivi əsərin ümumi planına elə hopdurmuşdur ki, bir fərdlə əlaqələnməyən, motiv təsvirini tapan bütün insanlarla eyni dərəcədə bağlıdır. Sadəcə olaraq, bu bağlılıq bəziləri tərəfindən dərk olunur, bəziləri isə bunların fərqi varmır, amma fərqi varmayanlar belə bu motivlə istər-istəməz yaşamaq zorundadırlar. Yazıçı haqqında söhbət gedən romanda psixoloji ovqat yaratmaq üçün müxtəlif vasitələrdən məharətlə istifadə etmiş, sadəcə olaraq əsərdə obrazların mənəvi aləminin açılmasında mifoloji motiv birbaşa deyil, dolayısı ilə bağlıdır, yəni əvvəldə də qeyd olunduğu kimi, işarə xarakteri daşıyır. Bu isə ilk növbədə ondan irəli gəlir ki, Ç. Aytmatov obrazların mənəvi açılışından ideyaya getməmiş, əksinə ideyadan, mətləbdən onların mənəvi aləmini, iç dünyasının bənzərsiz yaşantılarını işıqlandırmaq üçün istifadə etmişdir.

ÇİNGİZ AYTMATOV VƏ QIRĞIZ KİNOSU

Çingiz Aytmatov Qırğızıstan Kinematoqrafiyasının rəhbəri oldu. Ç.Aytmatov 70-ci illərin sonlarında qırğız kino sənətini və onun minillik, ümumbəşəri dialektikasına əsaslanan inkişaf yolunu səciyyələndirərək yazdı:

"İndi biz əminliklə belə deyə bilərik: bizim bədii kinematoqraf estetik bir hadisə olaraq formalaşmışdır... ən yaxşı milli incəsənət əsərləri, bir qayda olaraq özündə ümumbəşəri idealları əks etdirir. Bəziləri minilliyi hər şeydən əvvəl patriarxal mənada başa düşürlər... Biz cəmiyyətin böyük tarixi hərəkətləri epoxasında yaşayırıq; xalqların milli varlığı yeni şəraitdə həm psixoloji, həm mədəni, həm də özünüdərk baxımından ciddi dəyişikliklərə məruz qalır."

1961-ci ildə ilk dəfə Moskvada kinorejissor A.Saxarov Ç.Aytmatovun "Qırmızı yaylıqlı qovağım mənəm" povestini "Aşırım" adı ilə ekranlaşdırır. Lakin film o qədər də uğurlu alınmır. Ç.Aytmatov nəsrə ənənəvi ekranlaşma metodlarına düz gəlmirdi.

1963-cü ildə İ.Oljanski, İ.Pavlovski və L.Şepitko "Köşək gözü" povestini ssenariləşdirir, rejissor L.Şepitko onu "Znoy" adı ilə ekranlaşdırır. Film 1964-cü ildə Karlovı-Varı beynəlxalq festivalında Qran-pri mükafatına layiq görülür. Film 1965-ci ildə Frankfurt na Maynda yenidən Qran-priyə layiq görülür.

1962-ci il ilk təsis qurultayında Ç.Aytmatov Qırğızıstan Kinematoqrafçılar İttifaqının birinci katibi seçilir və bütün sonrakı yaradıcılığını kino sənəti ilə bağlayır. 1965-ci ildə "Qırğızfilm" Ç.Aytmatov və V.Dobrodeyevin ssenarisi üzrə, ədibin eyni adlı povesti əsasında "İlk müəllim" filmi çəkir.

Filmin rejissoru A.Mixalkov-Konçalovski idi. Ç.Aytmatovun filmləri qırğız kinematoqrafçılarına maraqlı nümunə rolu oynayır. Moskva kino məktəbinin, ÜDKİ (Ümumittifaq Dövlət Kinematoqrafiya İnstitutu) yetirməsi gənc kinorejissor Melis Ubukeyev məşhur 1916-cı il xalq üsyanından bəhs edən "Cətin keçid" tarixi proseslər haqqında itkilərin zəruriliyi barəsində xalqın yaradıcı qüdrətinin perspektivinə dərin inam haqqında xəlqi və milli təsəvvürlər ifadə edən filmidir. Burada ümid və inam öz təsdiqini tapır: xalq faciəsinin dərin optimizmi bu gündən baxış kimi mənalandırılır. Və əksinə, tarixdən baxış müasirliyin özündə ehtiva etdiyi dəyərlərin dərindən dərk üçün lazım idi. Bu illərdə qırğız kino sənətinin təkamülündə rol oynamış daha iki filmi qeyd etmək lazımdır.

1968-ci ildə "Qırğızfilm" və "Qazaxfilm"-in birgə istehsalı olan "Karas aşırımında atəş" filmi ekranlara çıxır. Filmin ssenari müəllifi (A.Tarazlı ilə birlikdə) və rejissoru B.Şəmşiyev idi. Ssenari qazax ədəbiyyatının klassiki M.Auezovun povestinin motivləri əsasında yazılmışdı. Təqribən on il sonra 1977-ci ildə rejissor T.Okeyev E.Qropipinlə yazdıqları ssenari əsasında "Ulan" bədii filmi çəkir. Filmdə insan və təbiət problemi sərt bir şəkildə qoyulur. Filmin qəhrəmanı liman rəisi Azat Mayramovun simasında müəlliflər alkoqolizmin düşkünlüyünün insan şəxsiyyətini necə mənəvi deformasiyaya uğratdığını həmin problem kontekstində açmağa nail olurlar.

Etiraf edilməlidir ki, 60-90-cı illərin qırğız kino sənəti daha çox Aytmatovun nəsrə və respublika kinosunun rəhbəri kimi bir dünya şöhrətli yazıçının fəaliyyəti ilə bağlı olmuşdur. Bu həqiqəti "Ç.Aytmatov qədər kinematoqrafiya ilə bağlı olan müasir yazıçı tapmaq çətindir" - deyən qırğız kinoşünasları da etiraf etməkdədirlər.

"Qırğızfilm" 1967-ci ildə onun çox çətin fəlsəfi-psixoloji

povestini- "Ana tarla" əsərini ekranlaşdırır. Ssenari müəllifləri Ç.Aytmatov, B.Dobrodeyev, İ.Talankin idi. Filmi rejissor Gennadi Bazarov çəkmişdi.

1975-ci ildə yazıcının mif və müasirliyin vəhdəti əsasında yazılmış "Ağ gəmi" povesti rejissor B.Şəmsiyev tərəfindən uğurla ekranlaşdırılır. 1978-ci ildə SSRİ Dövlət Mükafatına layiq görülmüş filmin ssenari müəllifləri Ç.Aytmatov və B.Şəmsiyev idi.

Ç.Aytmatovun əsərləri əsasında çəkilmiş filmlər qırğız kino sənətində mənəvi-əxlaqi axtarışlar mərhələsini formalaşdıran dəyərli ekran əsərləri idi. Bu filmlərdə insanın mənəvi ləyaqəti, əxlaqi dəyəri, insan və təbiət, insan və cəmiyyət, insan və tarixi keçmiş, milli-ənənəvi özünüdərk kimi problemlər kontekstində nəzərdən keçirilir, müasir baxımdan qiymətləndirilir. Buna əminlik yaratmaq üçün ədibin müxtəlif zamanlarda çəkilmiş "İlk müəllim", "Ağ gəmi" filmlərini müxtəsər nəzərdən keçirmək kifayətdir.

"İlk müəllim" filminin müəllifləri Düşənin simasında Orta Asiya çöllərinə məktəb, elm, oxumaq anlayışları gətirmiş XIX əsr maarifçilərinin - Abay Kunanbayevin, Çokan Vəlixanovun ənənələrinin yaşadığını göstərməyə çalışmışlar. Lakin bu filmdə zaman da, mühit də, Düşənin məqsədi də bir qədər başqadır. Əvvəla onu da qeyd edək ki, filmə Ç.Aytmatovun lirik-psixoloji nəsrinin romantik incəliyindən əsər-əlamət yoxdur. Birdən-birə budyonovka papaqlı, qara şinelli, vətəndaş müharibəsinin yaralı, kontuziyalı qəhrəmanı sərt, soyuq təbiətli, həyatı yuxu kimi yaşayan, dini-patriarxal mühitin qaydalarına ləzzət və itaətlə əməl edən bomboz kütlənin arasına gəlir və həvəslə deyir: "Mən müəlliməm!" Və bomboz kütlə heç nə anlamır, necə deyərlər, kütlənin heç tükü də tərpnəmir. Düşən pis vəziyyətdə bu fikri bir neçə dəfə təkrarladıqdan sonra kütlə ekzotik maraqla gülməyə başlayır. Bu anda alababat savad görmüş Düşən daha bir

səhv edir və deyir: "Mən telefon görmüşəm". Bu söz də öz patriarxal həyatını mürgüləyən kütləyə - Düşənin həmyerlilərinə heç nə demir, kütlənin gülüşü müəllimi ələ salmaq həddinə çatır. Və birdən Düşən üçüncü səhvi edir, hədə-qorxuya keçir, bir-bir adamların yaxasını tutub soruşur: "Sən sovet hakimiyyətinin əleyhinəsən?" Beləliklə də, cəbhəçi müəllim kütlə psixologiyası ilə rəftarı bilmədiyindən onunla kütlə arasında konflikt yaranır. "Sovet hakimiyyəti" anlayışının özü də bayların əsarəti altında qalan, varlı olmaqdan böyük, xoşbəxt heç nə tanımayan, bayla qohumluğu səadət bilən boz kütləyə hələ heç nə demir.

Məktəbə çevirmək istədiyi at tövləsi ilə təkbətək qalanda qoca Kartanbay və arvadı Saykal onu öz yurtlarına dəvət edir. Bu minvalla da müəlliflər sərt təbiətlə boz kütlə ilə üzlaşən fanatik qəhrəmana, necə deyərlər, bir qədər rəhm edir, onun üçün işıq ucu qoyurlar.

Düşənin başına gələnlərin, onun faciəsinin bir səbəbi də ifrat fanatik inqilabçı olmasıdır. O, patriarxal mühiti, onun çoxəsrlik ənənələrinin daşıyıcısı olan kütləni nəzərə almadan birdən-birə inqilab etmək, zehinlərini dəyişmək istəyir. O, inqilabın fədakar və fanatik qəhrəmanıdır. Zorla topladığı şagirdlərdən biri Lenin haqqında, onun əbədiyi haqqında danışan müəllimə "Lenin ölə bilərmidi?" deyəndə müəllim özündən çıxır. İzahat vermək əvəzinə şagirdi tənbəh edir. Başqa bir epizod. Leninin ölüm xəbərini eşidib aula gələn Düşən gecə yarısı yatmış əhalini ayağa qaldırır, nəhəng bir tonqal çatır. Ona elə gəlir ki, belə ağır gündə adamların yatmağa haqqı yoxdur. O, bunu qanmazlıq, nadanlıq adlandırır. "Sizi yatmağa qoymaram, inqilab təhlükədədir!" - deyə kədərlə və qəzəblə bağırır.

Düşən 20-ci illərdə ucqarlarda inqilabı genişləndirməyə gələn sosializm quruculuğunun üç əsas prinsiplərindən biri olan "Mədəni inqilabı" həyata keçirən yarımçıq bir komso-

molçu-ziyalıdır. Lakin onun hərəkətlərində başladığı işə, tutduğu yola, əqidəsinə möhkəm bir inam, sədaqət var. Düşən hər şeyə - keçmişə də, gələcəyə də, düşdüyü mühitin çoxəsrlik adət-ənənələrinə də bir prizmadan - İNQILAB prizmasından, inqilabın mənafeləri baxımından nəzər salır. Bu da hələ varlı bayların böyük nüfuza malik olduğu mühitlə onun arasındakı konflikti dərinləşdirir.

Bir epizodu da xatırlayaq. Qışın, şaxtanın kəshakəs vaxtı o, çayın buzlarını sındırıb şagirdlərin çaydan keçib məktəbə gəlmələri üçün daşlardan yol düzəldir. Müəllimin buzlu suda ayaqyalın işlədiyini gören yeniyetmə Altınay ona köməyə gəlir, işlədiyi vaxt buzlu suya yıxılır. Düşən Altınayı qucağına alıb sudan çıxarır, papağı ilə on altı yaşlı qızın ayağını qurulayır. Beləliklə, müəlliflər filmə digər əsas qəhrəmanı - Altınayı daxil edirlər. Həmin epizoddan məlum olur ki, Düşən və Altınay bir-birinə laqeyd deyillər. Rejissor yeniyetmə gözəlin ayaqlarını silən müəllimin baxışlarından məharətlə istifadə edir. Fəqət film boyu heç yerdə Düşən və Altınay münasibətlərini çıpaqlaşdırmır.

Düşən və Altınay xətti filmə tragik və romantik ovqat gətirir. Bu münasibət Düşənin vəziyyətini daha da çətinləşdirir. Varlı, fiziki cəhətdən güclü, həm də xalq arasında sərvəti ilə nüfuz qazanmış bayın Altınaya gözü düşür. Bir gün kef məclisində içib qızıqmış bay adamları ilə məktəbə gələrək Altınayı zorla aparmaq istəyir. İnqilabın cəsur əsgəri, şagirdlərini ata kimi sevən Düşən azğınlaşmış dəstəyə müqavimət göstərir, lakin onu ölüncə döyüb zorla qızı aparırlar. Artıq gecdir, bu on altı yaşlı gözəl qudurğan bayın təcavüzünə məruz qalır, növbəti arvadı etmək adı altında bay qızı zorlayır.

Filmin ən romantik epizodlarından biri Düşənin, namusu ləkələnmiş şagirdini leysan yağış altında at belində aula gətirməsidir. Burada insan və təbiət vəhdət təşkil edir. Rejissor yağışdan keçmişin çirkablarını yuyan vasitə kimi istifadə

edir. O, füsunkar türk gözəli Altınayı lüt soyunduraraq leysan yağışı altında çaya salır. Operator ustalıqla onun bədəninin gözəlliyini və izzətlərindən, təəssüfdən dolayı kədərli, fəqət ümid dolu surətini ekranda əbədiləşdirir. Bu səhnədən sonra inanırsan ki, Altınay pak və munisdir. Lakin bu epizodun bütün fəlsəfəsi həmin ana qədərki psixoloji məqamdadır. Fikrimizcə, qırğız kino nəzəriyyəçiləri bu məqamı düzgün təhlil etmişlər: "Bu aləmdə yeni insan - Altınay yaranır. Onda sanki heç nəyə lazım olmayan, susqun sərt iqlimdə donub qalan, fəqət ehtirasların qudrətli gücü ilə partlayıb od saçan, qopuzun uzaqdan gələn nəğməsi kimi susmaq bilməyən hisslər doğulur.

Nəhayət bu qəddar dünyada həqiqətin gözəlliyi doğulur. O, çəşqinlik labirintlərində asta-asta mübarizə aparır. Qanlı paltardan insanlıq püskürür. Düşən əzilmiş və əzab çəkmiş Altınayın leysanın altında, atın üstündə bayın yurdundan aparır. Onun varlığında güzəşt bilməyən amansız bir dözülməzlik qaynayır. O, hönkürən qızı vurmağa belə hazırdır: "Səsini kəs, ağlama!" Fəqət... Əl aşağı düşür, göz yaşları onu vəcdə gətirir... Altınayın əzab və zəriflik ifadə edən sifəti, cəsarətsiz və tumar həsrətli əli ilə alınına toxunur. Gözəlliyin qudrətli nur zolağı qəzəbi yarıb keçir".

Filmin ibrətli epizodlarından biri də Altınayın doğmaları və yenə də kütlə tərəfindən qəbul edilmədiyi səhnədir. Anası müəllimin at belində gətirdiyi qızını: "Nəsli biabır etmişən - nə qızsan, nə arvad!" - deyərək rədd edir. Fikrimizcə, müəlliflər burada da bir qədər tendensiyaçılığa yol verərək vəziyyətdən asan çıxış yolu tapırlar. Altınayla bağlı psixoloji gərginlik filmə birdən-birə zəifləyir. Elin, valideynlərin yiyə durmadığı qıza, necə deyərlər, inqilab, sovet hökuməti sahib çıxır. Müəllim Düşən onu Daşkəndə, rabfaka oxumağa göndərir. Düşən Altınayı dəmiryol stansiyasında yola salarkən ilk dəfə bağına basıb öpür. Artıq şagird kimi yox,

gələcək taleyi kimi...

Əslində bununla da film bitməli idi. Fəqət rejissor A.Mixalkov-Konçalovckinin orijinallığı da bundadır ki, o, Düşəni yenidən aula qaytarır və müəllim burada amansız bir mənzərə ilə rastlaşır. Məktəb yandırılıb, yanğını söndürmək istəyən bir şagirdin kömürə dönmüş meyidi də ortalıqdadır. Bu dəfə bir növ filmin əvvəlindəki vəziyyət təkrar olunur. Qəzəblənmiş kütlə müəllimi lənətləyir, "Çıx get!"-deyə onu qovmağa çalışır. Filmin drammatizmi burada son həddə çatır. Sanki bütün imkanlar tükənib, çıxış yolu yoxdur. Lakin rejissor və aktyor B.Beyşənəliyev finalı uğurla tapırlar: Düşən yanmış məktəbə gəlir, qəzəblənmiş kütlədən qorxmur, baltanı götürüb məktəbi tikmək üçün nəhəng qovağı kəsməyə başlayır, onun baltasının səsi ümid simfoniyasına çevrilir, Kartanbayın da baltasının səsi bu səsə qoşulur. Film qoşa balta səsinin uzaqlara, gələcəyə, maarifə, nurlu sabaha yönəlmiş səslərinin ahəngi ilə sona çatır və tədqiqatçılar yazırlar: "Film Düşənə, Aitnaya, Kartanbaya və qovağı balta ilə sərsəri vəziyyətdə kəsərkən müəllimin arxasında duran bütün insanlara məhəbbətin, həqiqətin və əzabın möhtəşəm enerjisini əks etdirir. Qəzəb və nifrət yox, mərhəmət inamsızlığın mürdar hissiyatını dağıtmaq ehtirası filmdə cərəyan edir. Kartanbay baltasını ərazidə yeganə qovaq ağacına (Düşənə yox!) çalanda dərk edirsən ki, tökülən qanlar, çəkilən əziyyətlər hədə getməyib.

Qovağı iki nəfər baltalayır. İki nəfər - min nəfərdən olduqca azdır. Lakin riyazi sayın əksinə olaraq, hər halda bir nəfərdən çoxdur. Düşənin tənhalığının qırılması, birliyin başlanması, baltaların ahəngdar ritmi bu amansız mühitdə gözəllikdirmi?! Bəli!"

Ç.Aytmatovun ən maraqlı povestlərindən birinin motivləri əsasında müəllifin B.Şəmsiyevlə birgə ssenarisi üzrə rejissor B.Şəmsiyevin çəkdiyi "Ağ gəmi" filmi tək-cə bədii estetik

səviyyəsinə görə deyil, öz sinkretizminə görə də türk xalqları kino sənəti tarixində özünəməxsus yer tutur. "Ağ gəmi" özündə mif və müasirliyi sintez edən tragik-romantik ekran əsəridir.

Bir cəhəti də qeyd etməliyik ki, ümumiyyətlə, ən ülvə, işıqlı idealları təmiz uşaq qəlbindən, uşağın mənəvi aləmindən keçirərək dərk və təcəssüm etdirmək 60-cı illər sovet nəsrinin - lirik-psixoloji nəsrin, mənəvi-əxlaqi axtarışlar nəsrinin əsas üsullarından idi. Məsələn, "Ağ gəmi" povestindəki Oğlan; Azərbaycan yazıçıları Ə.Əylislinin "Adamlar və ağaclar" trilogiyasındakı Sadıq; Elçinin "Bu dünyada qatarlar gedir" hekayəsindəki Əbil təxminən yaşiddirlər: onların yaşı on rəqəmini adlamır. Çox oxşar, həm poetik, həm də ideya-fəlsəfi baxımdan rəmzi mənə kəsb edən bir tipoloji eyniyyəti də deyək: 60-cı illərdə gürcü yazıçısı N.Dumbadze "Ağ bayraqlar", qırğız Ç.Aytmatov "Ağ gəmi", Azərbaycan yazıçıları - Anar "Ağ liman", Elçin "Ağ dəvə", Ə.Əylisli "Ağ dəvə" povestlərini yazdılar. Və bu əsərlərin hamısında "Ağ" ümid, işıq rəmzi idi, bu rəmz sovet rejimindən ağ günə çıxış yolunu göstərirdi.

"Ağ gəmi" filminin qəhrəmanı yeddi yaşlı oğlandır. O, babası Mömün və deyingən nənəsi Qaqız, bibisi Bekey, onun heyvərə əri, meşə zolağının rəisi Orazqulla təbiətin qoynunda kiçik meşə təsərrüfatında yaşayır. Filmin qəhrəmanları ətraf aləmə, hətta nağılın, mifin özünə də bu balaca oğlanın şəffaf daxili dünyasından nəzər salmağa çalışırlar. Oğlanın mənəvi aləminin poetik ekran obrazı onun quraşdırdığı nağıldır. Onun birinci və filmin əsas ideyasını əks etdirən nağılı Ağ gəmi ilə bağlıdır. Ona elə gəlir ki, onun heç vaxt üzünü görmədiyi atası həmin Ağ gəminin matrosudur. Oğlan babası Mömündən soruşur: "Niyə mənə atam heç vaxt bizə gəlmir? Əlbəttə, bu suala cavab vermək çətindir. Keçmiş cəbhəçi olan babası əslində, darıxan, ətraf mühitlə barışmayan, xüsusilə deyingən, heç bir anlayışı olmayan arvadı Qaqızın idbar-

lığını, kürəkəni Orazqulun əclafıqları, uşaq doğmadığı üçün onun qızı Bekeyi vəhşicəsinə döyməsindən rəncidə olan bir qocadır. Filmin müəllifləri bu mühitə qarşı dörd işıqlı obraz yaradıblar: Oğlan, onun babası Mömün, qonşu qız Gülcəmal və sürücü Qulubəy!

Qoca Mömün nəvəsi ilə birlikdə olanda şən və gülümsəyir olur. Filmin başlanğıcında müəlliflər diqqəti təbiətə, onun əsrarəngiz gözəlliklərinə, xüsusilə əsərdə çoxrəngli obraz kimi verilən çaya yönəldirlər. Sanki bunların heç əsərə daxil yoxdur. Sən demə, bu təsvirlər Oğlanın ikinci nağılına hazırlıq imiş. Qəsəbədən meşə zolağına "Avtolavka" gəlir. Mömün nəvəsini tərkinə alıb bura gətirir və ona par-par parıldayan açarı olan bir məktəb çantası alır. Bu çanta Oğlanın ikinci nağılına yaranmasına səbəb olur. O, çantanı əlinə alıb bir-bir adamlara göstərir, dağlara, qayalara, çaya göstərir. Lakin qoca Mömündən savayı heç kim oğlanın məktəblə bağlı nurlu nağılına başa düşmür. Daha doğrusu, ətraf aləm də, adamlar da Oğlanın içindəki işığa, təmizliyə laqeyddirlər. Filmin müəllifləri ətraf mühitin laqeydliyini gücləndirməklə, xüsusilə əyyaş Orazqulu iyrenc içki məclislərini, onun heyvani sifətini, ikrah doğuran həyasız gülüşünü qabartmaqla Oğlanın içindəki ülvyyəti işığını gücləndirir, onun ilahi nurlu olduğunu fərdiləşdirirlər. Və belə ümitsiz bir anda qoca Mömin nəvəsinə Ana Maral əfsanəsini danışır. Filmin müəllifləri əfsanəni həssaslıqla canlandırırlar.

Ana Maral haqqındakı əfsanədə deyilir ki, bir gün düşmənlər hücum edib bütün eli qanına qəltan edir, aulları-yurtları yandırır. Gənc bir ana körpəsi yatan beşiyi götürüb xilas olmaq üçün çaya doğru qaçır. Namərd düşmənin alovlu oxu ananın kürəyinə sancılır, beşik ananın əlindən çaya düşür və böyük çay boyu axmağa başlayır. Bunu gören Ana Maral beşiyi buynuzlarına alır və elin sonuncu övladını ağlayan körpəni xilas edir. Bundan sonra bu yerlərdə Ana

Maral müqəddəsləşir, ona toxunmaq müqəddəs, milli varlığa qəsd etmək kimi dəyərləndirilir.

Bu əfsanə balaca oğlanın varlığına hakim kəsilir, onun içindəki ümid nurunu, gözəllik hissini, xeyirxahlığı qat-qat gücləndirir. Bir gün oğlan Orazqulun durbini ilə meşəni seyr edəndə Ana Maralı görür. Beləliklə də, əfsanə onun üçün reallaşır. Filmdə Ağ gəmi, qara çanta, Ana Maral, bir də qoca Mömün Oğlanı bu dünyaya bağlayan müqəddəs varlıqlar kimi rəmzləşdirilir. Buraya oğlanın öz atası haqqında xeyallarını da əlavə etmək olar. Bir gün müqəddəsliklər şərin, zorakılığın, özbaşınalığın qurbanına çevrilir. Qəddar və yalnız öz mənafeyini güdən, pul hərisi Orazqul qara çanta əlində ilk dərsə getməyə hazırlaşan Oğlanı qəsəbəyə aparmağa babası Mömünə icazə vermir. Oğlan bu olaydan sarsılır. Daha amansız hadisə baş verir: heç bir əfsanəyə inanmayan, vicdanını itirmiş Orazqul dostu, meşə idarəsinin təzə rəisi Kokstayın zolağa gəlişi şərfinə ov edib Ana Maralı vurur. Oğlan bu amansız rəzalətə dözmür. Filmdə Ana Maralın gözəl və füsunkar buynuzlarını Orazqulun balta ilə parçalaması, onun həsrətində olduğu beşiyi parçalaması kimi mənalandırılır. Oğlan xəstələnir və qızdırma içində yanır. Qızdırmadan gözünü açanda görür ki, babası Mömin Orazqulun içki məclisində oturub, araq içir. Beləliklə, onun tanıdığı üçüncü müqəddəslik də məhv olur, baba eybəcərləşir. Huşsuz xəstə oğlan sonuncu ümidlə - Ağ gəminin üzünü təmiz mavi sulara can atır. Sürücü Qulubəy onu xilas etməyə gəlib çatmır.

Müəlliflər şəri məhv etmədən Orazqulu öz əyyaş məclisində olduğu kimi qoyaraq filmi sona çatdırırlar. Amma burada bir maraqlı detal var Bu da Orazqulun (Şərin!) sonsuz olmasıdır. Filmdə bu, sadəcə, bir adamın fiziki faciəsi kimi verilmir. Orazqulların nəslinin kəsilməyinə ümid kimi mənalandırılır. Bu həqiqət dəli bir ehtirasla Oğlanı xilas et-

ÇİNGİZ AYTMATOVUN ƏSƏRLƏRİNDƏ DİN TƏMASI VƏ DİŞİ QURDUN RÖYALARI

məyə gələn gənc sürücü Qulubəyin maşınının faralarının gur işığında daha aydın reallaşır. "Ağ gəmi" türk əslinə sədaqəti, xalqın və millətin ölməzliyinə tükənməz inam və işıqlı ideyaların ölməzliyinə ümid ifadə edən tragik-romantik ekran əsəridir. O, türk xalqları kino sənətinin təkamülündə mənəvi-əxlaqi axtarışlar mərhələsini səciyyələndirən uğurlu nümunələrdən biridir.

Ç.Aytmatovun eyniadlı povestinin motivləri əsasında rejissor Gennadi Bazarovun 1967-ci ildə çəkdiyi "Ana tarla" filmi də çox maraqlıdır. Bu filmdə yaradılmış Tolqonay obrazı (aktrisa B.Kıdıkeyeva) öz düşüncələri ilə insanın yaşamaq haqqının müqəddəsliyini təsdiq edən bir obrazdır. Müharibə gedir, insanlar vətən uğrunda müqəddəs həyatda, savaşa həlak olurlar. Tolqonay da ərinin, oğlanlarını itirib. Elə bu zaman dünyaya körpə gətirmiş sevimli gəlini Aliman da vəfat edir. Aliman öz ölümü ilə bir növ öz qəbahətini, günahını yuyur. Tolqonay torpaqla tarla ilə təkbətək qalır. Qəlbini torpağa açır, ən əzəmətli, əbədi və möhtəşəm canlı kimi dərdlərini onunla bölüşür. Filmin müəllifləri türk-qırğız qadınının müdriqliyini, milli-mənəvi əzəmətini, dözümlü və dəyanətini Tolqonay obrazında təcəssüm etdirə bilirlər. Tolqonay bütün patriarxal adət-ənənələri, zahiri tənələrin daşlaşmış çərçivələrini qıraraq Alimanın hamiləliyini "ümid toxumu" kimi qəbul edir. İnsanların qırıldığı bir vaxtda dünyaya insan gəlir, onu qarşılamaq lazımdır. Bir gün Tolqonay tarlaya tək yox, nəvəsi ilə, onun əlindən tutub gəlir. Tamaşaçı inanır ki, bu əllər qırılmayacaq, həmişə bu torpağın üstündə gəzən olacaq, torpaq insan həsrətindən Ölməyəcək, İNSAN torpaq üzərində yaşayacaq. Bu filmin sonluğu bir qədər başqa formada "Dədə Qorqud" Azərbaycan tarixi filminin sonluğunu xatırladır: türk torpaqları üzərində türk balaları yaşamalılardır! Film bu balaca insanın təntənəsi ilə bitir.

Çingiz Aytmatov dünya ədəbiyyatı tarixində "toplumçu-gerçəkçi" olaraq adlandırılan romançılar arasında yer alır. Əsərlərində keçmiş SSRİ-nin türk boylarının həyatını realist düşüncə tərzilə oxucularına təlqin edən yazıçı, bu insanların gündəlik həyatını, yaşam tərzini, adət-ənənələrini mədəni mirasını, xüsusilə də xalq əfsanə və rəvayətlərini zəngin mövzu olaraq istifadə edir. Bu mədəni mirasın xalq yaşayışındakı ən incə ayrıntılarını təsvir etməklə bərabər, eyni zamanda, öz fəlsəfi baxışlarıyla əsərlərinin dünyasını genişləndirir və hadisələri dünyəvi boyuta daşıyaraq, günümüzün bəzi təməl məsələlərini göstərir. Aytmatova dünya çapında şöhrət gətirən həmin bu məsələlərdir.

Aytmatov "Dişi qurdun rəyaları"nda yenə belə bir dünyəvi mövzunu - din mövzusunu göstərir. Yazıçı bu romanında günümüzdə bulunan bir inanc boşluğundan qaynaqlandığı, insanın əxlaqi və mənəvi dəyərlərini itirməsi üzündən dünyanın da yaşam tərzinin çox çətin bir hala gəldiyini qarşımıza qoyur.

Romanın məhvərini təşkil edən Tanrı və din arayışı Aytmatovun romançılıq mövzusunda yeni bir mərhələ kimi görünməkdədir. Doğrudan da, bu mövzu onun əsərlərində ilk dəfə olaraq belə dərin və ağırlıqlı bir yer tutur.

Aytmatovun "Ağ gəmi" və "Gün var əsrə bərabər" adlı əsərlərində, azca da olsa, dini təsvirlər var. Bir fərqlə ki, bu əsərlərdə yazıçının baş vurduğu əfsanə və rəvayətlərə qarışmış bir şəkildə və daha çox adət-ənənələrlə, qəlibləşmiş bəzi ünsürləriylə qarşımıza çıxan dini bir həyat, "Dişi qurdun rəyaları"nda ən mühüm bir məsələ olaraq önə çıxmışdır. Bu fərqi ortaya çıxması və "Dişi qurdun rəyaları"nın daha yax-

şı anlaşıla bilməsi üçün bu bənzərliklər və bəhs etdiyimiz davamlılıq üzərində durmaq yararlı olacaqdır.

Dünyamızın məsələlərini bir uşağın baxış acısıyla ifadə edən "Ağ gəmi" romanı bir inanc sisteminə sahib olmayan insanların hər cür pisliyi, yaramazlığı dəf edə bilməyəcəyi fikri üzərinə qurulmuş kimi görünür. Əsərin önəmli kişilərindən Mömin Dədə - adı da diqqət çəkicidir - hər kəsə qarşı yaxşılıq etmək istəyən, içi şəfqətlə dolu, uşaq saflığında bir insandır. Möminin əfsanələrə qarışmış olsa da, bir inanc sistemi vardır və bu inancla ətrafındakı digər insanlardan ayrılmaqdadır. Buna qarşı Orazqul heç bir dini və əxlaqi dəyər tanımayan, hər şeyi pulla, var-dövlətlə ölçən bir surətdir. Və bu üzdən də daima hamıya qarşı pis, hirsli və eyni zamanda, bədbəxtidir. Bu yerdə müəllifi təmsil edən kiçik qəhrəmanın düşüncəsinə görə, dinə inamsız olan Orazqul "Buynuzlu Ana Maral" əfsanəsinə görə, "insanlara çocuq gətirməyinə" inanmadığına görə, onun uşağı olmur. Bu da onun üçün ayrıca bir mutsuzluq səbəbidir. Düzdür, romanın sonunda Mömin Dədə yenilir, amma qarşı tərəf də zəfər qazana bilmir.

Ç. Aytmatovun "Gün var əsrə bərabər" adlı əsərində dini fikirlər daha açıq görünür. Romanın əsas qəhrəmanı olan Boranlı Yedigey inanan və inandıqlarını öyrətməyə çalışan bir insandır. Bu üzdən dostu Qazanqap oləndə onun vəsiyyətini yerinə yetirmək, bir dini törən düzənləmək üçün böyük səy göstərir. Dostu üçün dua edir. "Dişi qurdun rüyaları"nda ana xətt olan dinsizlik fikirləri də, ilk dəfə bu əsərdə açıqca görülür. Yedigey ilə iş yoldaşı olan Şahmərđan arasında gedən telefon danışığı romanın əsas xəbər xətti sayılır:

-Yedigey, iki gözüm, nə olar, başını bəlaya salma! Adam ölmüşsə ölmüş... Yerinə verəcək başqası yox əlimdə. Ölünün yanında qalıb nə edəcəksən? Ölən ölmüş, artıq yanında oturmusan - oturmamısan, bunu hiss edəcək durumdami?..

-Anladığım qədər, sən belə şeyləri düşünən deyilsən. "Ba-

şını bəlaya soxma"- nə demək? Sən iki ildir burdasan, amma biz otuz ilə yaxındır ki, birlikdə çalışırıq. Kəlləni bir az çalışdırsana! Yaxından tanıdığım birisi ölmüş, onu təkbaşına, bomboş bir evdə təkbaşına necə buraxa bilərəm?

-Canım... şey.. təkbaşına buraxıldığımı haradan biləcək?

-O bilməsə də, biz ki bilirik!

-(...)

-Anladığ. Onun yanında nə edəcəksən? Adamım yox deyirəm sənə. Gecənin qaranlığında ölünün başında nə iş görəcəksən?

-Dua edəcəyəm. Rəhmətliyin ruhuna dua oxuyacam.

-Duamı oxuyacaqsan? Sənmi? Boranlı Yedigeymi edəcək bunu?

-Bəli, mən! Elə bilirsən dua bilmirəm?

-Buna baxın! Sovet quruluşunun altmışıncı ilində insanlar nəylə məşğul olurlar..

-Burax bu sözləri! Sovet quruluşunun bununla nə əlaqəsi var? İnsanlar ta bilmədiyimiz çağlardan bəri həmişə ölümləri üçün dua oxuyurlar. Ölən insandır, heyvan deyil!!!

Yedigey dostunun vəsiyyətinə görə onu müqəddəs Ana Beyit məzarlığına götürərkən də, yazıçı onun duyğu və düşüncələrini dualar və Tanrı varlığının gərəклиyi üzərində göstərir.

Yedigey cənazənin yanında onunla birlikdə gələn gənclərə baxaraq, heç bir dua bilmədiklərinə təəssüflənir, özü kimi yaşlılar da qalmadıqda: "Öldüklərində bunları kim basdıracaq? Əlvida, yoldaş, səni unutmayacağıq"mı deyəcəklər?" - deyə düşünür.

"Əsrə bərabər gün"də dünü qabardan bir çox bölüm vardır: Nayman ana oğlunu axtarmağa gedərkən "kəlimeyi-şəhadət" gətirərək yola çıxması, Əhməd Yəsəvinin məzarını ziyarət etmək istəməsi, Qazanqapın cənazəsinin dəfni sırasında dini mərasim olması və s. göstərmək olar. Bu romanda ən çox diqqətimizi çəkən bir xüsusiyyət də dini və əxlaqi dəyərlərə

sahib olan insanların düzgün və rahat, buna qarşı mənəvi dəyərlərə inanmayan roman qəhrəmanlarının isə hər zaman başıboş və düzensiz bir həyat yaşamalarıdır.

Bu ikinci qrup roman kişiləri arasında ən diqqətəlayiq olanı Qazanqapın oğlu Sabitcandır. Sabitcan sovet məktəblərində oxumuş, tam bir sovet tərbiyəsi almış, millətində və adət-ənənələrinə yadlaşmış bir insandır. Aytmatov Sabitcan obrazını öz elinin adət-ənənələrinə, dini və əxlaqi dəyərlərə yadlaşan insanın içindəki boşluğu ifadə etmək üçün Yedigeyin tam tərsi olan bir surət kimi göstərir. "Əskidən insanlar tanrılara inanırlardı. Qədim Yunan tanrıları sözdə Olimp dağında yaşarlardı. İndi düşünürəm ki, nə biçim tanrıydı bunlar? İş-gücləri bir-biriylə dava etməkdə. Bir-birləriylə dava etməkdən dolayı insanların xoşbəxtliyinə çalışmalarını ağıllarına belə gətirmirdilər. Əslində yoxdu, belə tanrılar! Bunlar bir nağıldı. Amma bizim tanrılarımız yaşayırlar. Bütün dünyaya qarşı qürur duyduğumuz bu tanrıları hər kəs asanca görüb danışa bilməz, hər canı istəyən əlini uzadıb tanış ola bilməz. Heç tanış olması da gərəkməz."

Aytmatov oxucusunu Sabitcanın bu sözləri ilə əsərin digər bir olay halqası olan gələcəyə xəyali kosmik proyektə ilə qarşılaşdırır sanki. Yazıçının hər iki hadisə arasında sənətkarlıqla, ustalıqla qurduğu bənzərliklər sayəsində oxucu bu qarşılaşmanı istər-istəməz hiss edir.

Bəhs etdiyimiz kosmik proyektə görə Sovetlər birliyi və Amerika birlikdə yürüdükləri çalışmalar nəticəsində üzərində həyat olan yeni bir planet - uçan obyekt aşkar edirlər. Yerdən fərqli olaraq çox irəli getmiş bir mədəniyyətə sahib olan, müharibə nədir bilməyən və həyatın o uçan obyektə yaşayan canlıların təbiətinə uyğun olaraq düzənlədiyi bu yeni yerin dünya insanların oyanışına və özlərinin insanlar üzərində hegemonluğuna üsyan etmələrinə səbəb ola biləcəyini düşünən Sovet və Amerika başbilənləri (çağdaş

tanrılar!) bu kəşfi dünyaya bildirmək istəməzlər. Bu planetdən dünyaya bir "zərər" gəlməsini önləmək üçün onun ətrafını çəmbərlə qapatmağa çalışırlar və qapatırlar. Tam bu nöqtədə romanın digər bir olay halqası olan və bir əfsanəyə əsaslanan "Manqurt" hekayəsi ilə süjet qurulur. Əfsanəyə görə, bundan min illər öncə yaşayan Juan-juan adlı bir hökmdar ələ keçirdiyi əsirlərin qırılmış kəllələrini isləq dəvə dərisi ilə sarıyıb günəşin altında buraxaraq beyin fəaliyyətlərinin yox olmasına səbəb olur və yaddaşını itirən bu əsirlərdən kölə kimi istifadə edirlərmiş. Yazıçı bu əfsanədəki hökmdarın yaddaşları yox etmək üsulu ilə insanları istismar edən ölkə başçılarından, onlara heç sorma gərəyi duymadan dünyanın ətrafını bir çəmbərlə qapatmalarını, əslində, eyni anlama gəldiyini beləcə, çox aydın bir şəkildə oxucuya anladır. Bu anlatım tərzilə də çağdaş tanrıları alqışlayan Sabitcan əfsanədəki Manqurtla müqayisə edilir.

Öz elinə-obasına yadlaşmış, bütün dəyərlərini itirmiş olan Manqurt tipi üzərində durmaq istədiyimiz "Dişi qurdun rüyaları" əsərində əslində, bütün cəmiyyətə yayılmış şəkildə qarşımıza çıxır. Bu romanın ən önəmli kişisi Abdiasın savaşı da ələ həmin bu manqutlardır.

"Dişi qurdun rüyaları" güclü bir mübarizənin güclü hadisələrlə nəql edildiyi bir romandır. Əsər bəzi zidd fikirləri üzündən kilsədən atılan bir gəncin öz düşüncələrini yaymaq üçün mücadiləsi sırasında başına gələnələr, Həzrəti İsanın çarmıxa çəkilməsi hadisəsi və dişi qurd Əkbər və ailəsinin yaşama mücadiləsi üzərində qurulmuşdur.

Kilsədən ayrıldıqdan sonra qəzetdə müxbir kimi çalışmağa başlayan Abdias özünü tanıtmadan uyuşdurucu - nar-kotik qaçaqçılarının arasına qarışaraq bu mövzuyla bağlı maraqlı, silsilə bir yazı hazırlamaq istəyir. Məqsədi cəmiyyəti içdən çürüdən bu təhlükəyə qarşı yetkililəri - məmurları xəbərdar etməkdir. Uyuşdurucu toplamaq üçün çıxdıqları

yolda başqalarının əlində fiqur olan gəncləri bu işdən vaz keçməyə çağıran Abdias qaçaqçılar tərəfindən döyülərək vaqondan atılır. Ölümdən qayıdan Abdias çox pis vəziyyətdə, pulsuzluq sıxıntısı içindəyəkən, mahiyyətini tam olaraq anlamadığı bir iş təklifini qəbul edərək antilop ovçuları ilə vadilərə gedir. Bu ovçular Mərkəzi idarənin onlardan istədiyi illik ət istehsalını qoyunlardan əldə edə bilməyəcəklərini anlayınca, antilop ovlayaraq kəsiri doldurmaq istəyən işçilərdir. Vadidə sürü halında dolaşan antilopları tufənglə öldürməklə tam bir təbiət qatili olurlar. Bu işin insanlığa zidd olduğunu gören Abdias, bu işlərə qarşı çıxaraq işçiləri yola gətirməyə çalışır. Fəqət, bacara bilmir: heç bir insani dəyər tanımayan bu işçilər tərəfindən meşədə bir ağaca bağlanaraq (çarmıxa cəkilərək) qorxunc işgəncələrlə öldürülür.

Romandakı ikinci olay halqası Abdiasın həyat və mübarizəsinə aydınlıq gətirən Həzrəti İsanın çarmıxa çəkilməsi hadisəsidir. Bu olay Abdiasın narkotik qaçaqçıları tərəfindən vaqondan atılması sırasında keçirdiyi huşsuzluq anında gördüyü bir "röya"romanda yer tutur.

Romanın üçüncü olay halqasında dişi qurd Əkbər ilə yoldaşı Daşçaynar və yavrularının həyatda qalma mücadilələri nəql edilir. İnsan oğlunun təbiətə müdaxilə etməsi üzündən qurd ailəsi yurd etdikləri heç bir yerdə yaşaya bilmirlər. İki balası antilop ovçuları tərəfindən öldürülür. Ən son gəldikləri yerdə də bir balası yerli xalqdan Bazarbay tərəfindən qaçırılır. Bazarbay qaçırdığı yavrunu öncə qonşusu Bostonun evinə aparır. Evin kiçik oğlu Kəncə yavrudan çox xoşlanaraq onunla oynayır. Daha sonra yavru Bazarbay tərəfindən aparılır, amma qoxusu evə hopduğu üçün ana qurd gecələri Bostonun evi ətrafında dolaşmağa və qorxunc ulamalarla ev camaatını rahatsız etməyə başlayır. Bir gün çöldə oynayan Kəncəyə yaxınlaşır və onda balasının qoxusunu hiss etdiyi üçün uşağı qaçırmaq istəyir. Dişi qurd uşağı qaçı-

rarkən çarəsiz qalan atası qurdu nişan alaraq atəş edir, amma hədəfi düzgün müəyyən etməyərək öz uşağını vurur. Beləcə, romandakı hər üç olay faciəvi bir şəkildə sona yetir.

Qısaca özətini verməyə çalışdığımız hər üç olayda faciəvi sona səbəb olanlar "Gün var əsrə bərabər" romanındakı Manqurt tipli insanlardır. Belə tipli insanlar "Dişi qurdu rüyaları"nda cəmiyyətə yayılmış olaraq qarşımıza çıxırlar.

Örnəkləri toplasaq: Abdiası vaqondan atan qaçaqmalçılar, yenə də Abdiası meşədə öldürən və yüzlərcə məsum heyvanı insafsızcasına öldürən antilop ovçuları və onun kimilər... Bütün bunlar Aytmatovun "Gün var əsrə bərabər" əsərindəki manqurt tipinin davamıdır.

Elə isə, bütün bu pislikləri aradan qaldıra biləcək bir çözümlər varmı? Bu sorumun cavabını Abdias verməkdədir: din! Abdiasa görə insanlar gerçək Tanrını unutduğu və onun yerinə mənəvi bir bağlayıcılığı olmayan dünyəvi tanrılar icad etdiyi üçün bu pisliklər həmişə olacaqdır.

Romanda Həzrəti İsanın sözləri olan cümlələr də bizə Abdiasın din anlayışını verməkdədir.

Abdiasa görə Tanrı anlayışı insanı ilahiləşdirmək, onu Tanrı yerinə qoymaq və bunun nəticəsində əzəli və əbədi olan mütləq Yaradanı inkar etmək deyildir. Çünki insana Tanrının mükəmməlliyinə çatma yetisini və iznini, hətta fəaliyyətini də yenə Tanrı vermişdir. Dolayısıyla insan bu hünəriylə yenə Tanrının hər əmrini yerinə yetirməkdədir: "Belə bir görüş yalnız qəbul edilə bilər deyil, eyni zamanda zəruridir. Bu, insanlara dünyanın taleyini təyin etmə azadlığını verən Uca Yaradanın iradəsinə də uyğundur. İnsanlar bütün günlərinin, bütün əməllərinin tək sorumlusu və tək yargıçlarıdır."

Aydınlaşması gərəkən daha bir xüsusiyyət də vardır ki, o da Abdiasın xristianlıqla olan əlaqəsidir. Qənaətimizə görə, Aytmatovun Qərb dünyası ilə bağlı olaraq əsərinin zəminində istifadə etdiyi xristiani fikirlər Türkiyədə yanlış anlaşılmış və

romanda xristianlıq təbliğatı aparıldığı irəli sürülmüş, hətta Aytmatovun bir xristian missioneri olduğu belə iddia edilmişdir. Elə isə, Aytmatovun belə bir missiyanı neyçün yüklənəcəyi sualı bir tərəfə, romanın məzmununa bir bütün olaraq diqqət yetirdikdə görürük ki, belə bir qənaətə gəlinməsi mümkün deyildir! Zira hər şeydən öncə, əsərdə yazıçını təmsil etdiyini düşündüyümüz Abdias mövcud xristianlığa əks görüşləri üzündən kilsə məktəbindən uzaqlaşdırılmışdır. Çünki Abdiasa görə, kilsə insanları kölələşdirmə üzərində qurulmuş dünyadakı sistemə laqeyd olmuşdur. Ən azı ona görə ki, edilən hər cür pisliliyi, haqsızlığı sükutla qarşılamaqdadır:

"Bu fikirlərlə sən heç irəli gedə bilməzsən. Əsas doğrularla çarpışanları laiklər də istəməz və aralarından atırlar. Çünki ideoloji əsas olaraq yalnız tək gerçəyə özünün sahib olduğunu iddia edər".

Bu sözlər laik dünya sisteminin özünə biçdiyi rolu qəbul etmiş olan bir din adamına aiddir. Mənsub olduğu dinin bunu qəbul etməməsi onun üçün önəmli deyildir. Və Abdias əslində, elə bu tutuma qarşı çıxır.

Abdiasın mövcud xristianlığı müdafiə etməməsi ortada. Sual olunur: Abdias təhtifə uğradılmadan öncəki xristianlığını gündəmə gətirmək istəyir? Bir din olaraq xristianlığın bizim inandığımız Allahın dini olduğunu onsuz da biz müsəlmanlar rədd etmirik. Amma əsərdə belə bir iddianın olduğunu göstərən bir işarə də yoxdur. Bir peyğəmbər tavrıyla qarşımıza çıxan Abdias, belə çıxır ki, xristianlığın daha mükəmməl bir dinin təmsilçisi və təbliğatçısı olmaq kimi bir missiya ilə təlimatlandırılıb. Onunla bir peyğəmbər arasında əlaqə qurulmasının və apardığı mübarizənin bu peyğəmbərinkinə bənzətməsinin səbəbi budur. İsanı yarğılayan vali ondan bir yahudi olaraq söz edər. Bu anlamda İsa nə qədər yəhudidirsə, Abdias da o qədər xristiandır.

Burada islamiyyətin "tək din" anlayışının, məsələnin çözü-

mündə bizə yardımçı olacağını sanıram. Məlum olduğu kimi, Yəhudilik, Xristianlıq, ya da İslamiyyət əslində, tək bir dinin - "Allahın dini"nin insanlıq tarixi boyunca çeşidli dövrlərdə insanların onu pozması, əslindən uzaqlaşdırması səbəbiylə Allah tərəfindən ən son olaraq "İslamiyyət" adıyla tamamlanmışdır. Həzrəti İsanın söylədiyi və yazıçının onunla Abdias arasında qurduğu əlaqə dolayısıyla əslində, Abdiasın düşüncələri olan bu sözlər bu xüsusiyyəti çox əsaslı surətdə ortaya qoymaqdadır: " Bütün ölkələr, bütün zamanlar üçün bir tək Tanrı.. bir tək din, hər kəs üçün tək cənnət".

İndi yuxarıda xristianlıq üçün sorduğumuz sualı bu dəfə İslamiyyət üçün sora bilirik: Romanın qəhrəmanı Abdias İslamın müdafiəçisi kimi çıxış edirmi? Onun röyasında Hz. İsanı gördüyü sırada düşündüyü və içində Rad surəsinin 11-ci ayəsinin anlamına çox bənzəyən bir cümlənin olduğu aşağıdakı bölüm bu sorğuya verilə biləcək olumlu bir cavabdır:

"İnsanın üzərinə çökən, onun belini bükən yük çox ağırdır. Onda bu dərəcədə kök atmış pisliliyə qarşı bir işıq buluna biləcəkmiz? Buluna bilirsə, onu bütün yaranmışlardan ayıran ağıl qanadlarıyla ruhu, indiyə qədər fəth olunmamış yüksəkliklərə çıxaracaqdır. Heyhat! Belə bir şey mümkün olsaydı!.. Sənin fədakarlığın boşuna. Doğru yola getməyənləri, sən əsla düz yola gətirə bilməzsən".

Yenə bu rəya sırasında getdiyi Küdisdə Abdiasın Hz. İsanın çarmıxa çəkildiyi iddia edildiyi ağacda onu tapa bilməməsi də çox qapalı olaraq bəlkə onun ölmüş olması konusunda bir şübhənin işarəsi ola bilər. Ancaq bunun da çox doğru olacağını sanmıram. Aytmatovun bu romanda insanlığın ancaq ilahi bir dinin qanadları altında axtardığı hüzzuru tapacağı fikrini görürük. Bu mövzu yazıçının ilk əsərlərindən etibarən, getdikcə artırılaraq işlənmiş və bu, son romanında ən yüksək nöqtəsinə çatmışdır. Aytmatovun romanın zəmininə xristianlığı qoyması, daha öncə də bəhs etdiyimiz kimi, fikrini

bildirmək istəyi, onun Qərb dünyası ilə əlaqəli olmasıdır.

Aşağıdakı bölümdə həm texnikanın insanlığın zərərinə istifadə olunduğu, maddiyyatı bir din halına gətirən Qərb dünyası, həm də mövcud sistemin oynacağı olan Kilsə çox sərt bir dillə tənqid edilməkdədir. Bir yerdə yazıçının bu romandakı məqsədini ortaya qoyan və günümüzün insanı üçün son dərəcə ibrətverici olan bu sətirlərlə biz də yazımızı yekunlaşdırırıq:

"Maddi elm bütün əvvəlki dinlər kimi Xristianlığı da gömməyə - yox etməyə çalışmadımı? Bunları var gücüylə söküb atmağa, qüvvətli bir əllə irəliləmələrinin və tək təqib etməmiz gərəkən mədəniyyətin kənarında buraxmağa çalışmadımı? Çağdaş insan ilk baxışda heç bir dini inanca ehtiyacı yoxmuş kimi görünür: bu inanışları, uzun zaman öncəsinə aid bəsit işarətlər kimi tarix bilgiləri arasında yerinə qoymaq yetər günümüzün insanına. Din qədim bir mərhələdir və modası çoxdan keçmişdir onun üçün. Mövzuya daha yaxından baxaq: ən gerçək təriflərlə gülünc duruma düşərək qaldırıb atdığımız o fədakarlıq, sədaqət və mərhəmət hissələrinin yerini alacaq nə var əlimizdə? İmanın yerini alacaq nə tapdıq? Heç şübhəsiz, son dərəcə üstün bir şey olmalı. Çünki yeni həmişə köhnəyə tərcih edilir. Əgər beləysə, yeni din, yeni və çox qüdrətli din, yaxında bütün dünyaya hökm edəcək yeni din: ən müdhiş silahlarla sarılmış əsgəri güc! İnsan bu qədər qolubağlı, bu qədər buyruq altında olmuşmuydu? İnsan həyatı hər an böyük dövlətlərin savaşı başlatmaları və ya bundan çəkinmələrinə sıx-sıx bağlıdır. Belə bir durumda atom silahlarına sahib dövlətlərdən kənarında hansı silahlara bel bağlayacağıq? Sınaqlarda insanların tapması üçün bomba maketlərinin sərgiləndiyi və duaların general portretləri önündə olduğu bir meyarin qurulmağı düşünülmedi hələ ki... Amma çağımıza uyğun kilsələr, bax, bunlar olacaq."

LİDER

Həqiqi sənətkar həmişə müasirdir. Ona görə yox ki, onun yaradıcılığı standart və avanqardlıq axınında və zamanında olmalıdır. Həm də gözəllik və səxavət timsalıdır. Necə də qəribədir! Əvvəla bu, hər şeydən çətindir. Əlbəttə ki, zamanın gözqamaşdırıcı ideali, gözbağlayıcı yüngül əlamətləri bu məsələdə əsas və şərti olmalıdır.

Çingiz Aytmatov təbii və dahi sənətkardır. Yazıçı mədəniyyətimizin taleyində çox böyük rol oynamışdır. Qırğızıstanda oktyabr inqilabından sonra milli mədəniyyətin inkişafında, ədəbiyyatın yüksəlişində qələmə sarılaraq çox böyük əvəzəlməz işlər görmüş, az müddət içərisində prinsipial mövqe tutaraq, güclü və tarixi əsərlər yaratmışdır. Söz yox ki, yerli mədəniyyətə, adət-ənənələrə söykənən yazıçı klassikləri dərinlən öyrənmiş, heç bir rezonansa əhəmiyyət verməmiş, sərhədlər aşaraq milli mədəniyyəti inkişaf etdirmək üçün bütün bacarıq və səyini əsirgəməmişdir. Milli yaradıcılıq imkanlarını təmərəküzləşdirmiş, hətta sağlamlığı bahasına da olsa, vətəndaşlıq şücaətini üstün tutaraq, böyük məninə uyğun olan yüksək yaradıcılıq əməlləri ilə irəli getmişdir.

Çingiz Aytmatov hakimiyyətin diktəsiylə deyil, məsələnin mahiyyəti ilə dərinlən məşğul olaraq, problemlərin həlli üçün xalq epitetlərindən bacarıqla istifadə edərək, xalqın istək və arzularını həyata keçirmək üçün bədii vasitələrdən istifadə etmişdir.

Çingiz Aytmatovun hamı üçün vacib olan fikirləri, əlbəttə, onun yüksək intellektual səviyyədə olduğuna sübutdur.

Çingiz Aytmatov xalqının mənəvi lideridir! Möhkəm yaradıcılığı, yazıçı individuallığı, bəhrəli təsir qüvvəsi, milli sənət

təcəssümü onun dahiliyini göstərir, başqa sözlə desək, bir çox sənət nümunələrinə aydın sübut edir ki, qeyri mədəniyyətlərin təsirində olmayıb öz mədəniyyətini planetlərin daxilində yaşayanlara - Qərbin üzünə Şərfin qapısını açır.

Çingiz Aytmatov uzun illər qırğız kinemotoqrafiyasına rəhbərlik edərək yaradıcılıq axtarırları ilə sağlam ab-hava yaratmışdır. Bu, milli qırğız kinosu zəminində - "qırğız möcüzəsi" sayılan son 40-50 ildə qazanılmış nailiyyətlər Beynəlxalq kino festivallarda nümayiş etdirilmişdir.

Məhz bu idi Çingiz Aytmatovun xalqa xidməti, həm də ölçüyəgəlməz xidməti! Qırğız tarixində, qırğız həyatında bu baxımdan bu ölçüdə təkrar edilən belə bir hadisə olmamışdır. Əsrlərlə qırğız dolaylarında zamanın keşməkeşli həyatında heç kim belə bir hadisə ilə üzləşməmişdir. Heç kim bunu eşitməmiş və bilməmişdir.

İndi isə eşitdilər və bildilər.

Azər Turan

ÇİNGİZ AYTMATOVUN AĞ BULUDU

"Səni nə hala gətirdilər...

Xatırla kim olduğunu".

Nayman Ana

Çingiz Aytmatov varacağı hədəfi dəqiq müəyyənləşdirdi. Səddi parçaladı. Dünyadakı şər yatağının mərkəzini, dayaq nöqtəsini tapıb onu sarsıtdı. Manqurtu kəşf elədi. Yapma siyasətlərin, çürük ideologiyaların yalançı mahiyyətini aşkarladı.

Bu il fevralın 28-də Çingiz Aytmatovun söhbətinə nəfəsinin həmirini duya biləcək qədər yaxından qulaq asdım. Üzündəki bəlkə də İşıq göldən (İssık-Göldən) yansıyan böyük işıq kütləsi Çingiz Aytmatovun adı, bizim kimi adamlardan olmadığından xəbər verirdi. Bilinirdi ki, bu adam bəşəriyyətin seçilmişlərindən biridir.

Çingiz Aytmatov əcdadlarından fərqli olaraq Göy adamına deyil, danışan, hərəkət edən, adam şəklinə düşmüş bir yer kürəsinə bənzəyirdi...

"Manas" qismən Çingiz Aytmatovun təbirincə (qismən təbirincə) özünün əbədi və ən yüksək aşamasında Çingiz Aytmatovla üz-üzə gəldi. Hələ üstəlik, Çingiz Aytmatov "Manas"ın" yaşadığı bölgədə - Talasda (Talas vadisinin Şəkər köyündə) doğulmuşdu...

Qırğızların fəvqündəki Manas bəlkə də bundan sonra

dünyada daha çox dünyanın fəvqünə yüksəlmiş övladına - Çingiz Aytmatova görə xatırlanıb əzizlənəcək.

"Manas" qırğız türklərinin bədii düşüncəsinin çeşidini, tərkibini bəirləyən ən böyük abidədir. "Manas"ın övladları, Əli bəy Hüseynzadənin hələ 1905-ci ildə yazdığı kimi, başqa türk qövmlərindən fərqli olaraq lirikaya, qəzəliyyata meyl etmir. Daha parlaq, daha ehtişamlı bir tarixi keçmişə, qəhrəmanlıq tarixinə malik olan qırğızlar epik deyilən ... dastanlardan zövq alır, məhz belə əsərlər yaratmağa meyl göstərirlər. Akademik Radlov deyir ki, yunanların böyük şairi Homer zamanındakı milli qəhrəmanlığın dastanlar dövrünü bu gün ancaq qırğız qövmündə müşahidə etmək mümkündür. Qırğızların belə əsərləri başlıca Sarı noğay qəbiləsindən olan ər Manas adlı qəhrəmanın hünərini təsvir edir...("Manas" barədə Azərbaycanda ilk sözün altından Əli bəy Hüseynzadə imza atır) əsl qırğızların İssık-Göl ətrafında, Talas və Çu çaylarından Çin Türküstanı, Tyan Şan və Altay dağları, Hind hüduduna qədər müxtəlif cəhətlərdə yaşadıklarını və saylarının milyonlarca olduklarını bildirir. Yəne də Əli bəy xatırladırdı ki, "antropoloji coğrafi məktəbin qurucusu Fridrix Rodzel "Əhvali-əqvami-aləm" adlı mötəbər kitabında qırğızları tərif edərkən haqlarında deyir ki, millətlərin və xalqların həqiqi mayası qırğızlardır".

Çingiz Aytmatov tarix səhnəsinə öz fəvqəladə ilkinlik yaddaşına söykənərək çıxmışdı. Ədəbi üslub xüsusiyyətinə, epikliyinə görə də (həm də bu xüsusiyyətlərinə görə - qəzəliyyata deyil, dastanlar bürcünə, miflərə yönəlidiyi üçün) Çingiz Aytmatov ənənəvi qırğızdır.

Çingiz Aytmatov dünyasını dəyişsə də, "Cəmilə... Cə-

milə... Cəmilə-ə-ə-ə!" - deyə haraylayan Seyidin param-parça olub ayrılıq hecalarına bölünmüş səsi bu dünyada həmişəlik qalacaq. Çünki o səsi Çingiz Aytmatovun qələmi yaratmışdı. Belə bir səs nə rusun, nə ingilisin, nə farsın, nə fransızın, nə də ərəbin ruhundan gələ bilərdi. Daniyarı bizlərə Məcnundan daha yaxın, Cəmiləni avropahlara Cülyettadan daha doğma edən o səsi, dünyaya eşq, sevgi dərsi keçən türk bədii düşüncəsi doğura bilərdi. Bunu "hər halıyla öyünən, qürurlu və məğrur Parisdə" "Cəmilə"ni mütaliə və tərcümə edərkən "Romeo ilə Cülyettanın... "xəyalları gözlərinin önündən bir anda silinib gedən" Lui Araqon hamıdan əvvəl sezmişdi.

Daniyar da, Cəmilə də adətlərə üsyan qaldırmadı. Sadəcə Çingiz Aytmatov dünya ədəbiyyatında fırtına qoparmışdı. Özünün böyük bədii sərvətlər toplusu ilə hər zaman, hər bir yüzillikdə qürurlu olmağa adət etmiş Avropaya Orta Asiyanın Şəkər köyündən ədəbiyyat dərsi verən bir fırtına əsmişdi. Avropa bunun fərqi deydi. Ədəbiyyata gəlidiyi ilk gündən dünyanın yazıçısı olmaq qismətini Tanrı Torekulun oğluna nəsib etmişdi. Adətlər Seyidi əclaf adlandırmağa macal tapmamış, dünya özünün "ən gözəl bir eşq hekayəsindən" (L.Araqon) bayıldı. Adı həyatda belə olmur. Ədəbiyyatda isə bu, min ildən bir baş versə, yetərlidir.

Yer üzünün Sarı özəyindəki insanların iztirab və duyğularına az qala, yüz ildir ki, biganə qalan dünya türkün faciəsinə məhz Çingiz Aytmatovun qələminin hesabına əhəmiyyət verməyə başladı. Çingiz Aytmatov XX yüzillikdə sovet ideoloji qiyamətində yaşayan türklərin çəkdiyi zülmü ümumbəşərin orta q faciəsi kimi tanıtmaya müvəffəq oldu. Sonrası daha işıqlı və daha xeyirli olsun deyə, bizdən xəbərsiz, bizim çəkəcəyimiz əzabları təkbəşinə çəkdi - ikinci, örtülü Stalin, gizli Hitler bu böyük yazıçının təxəyyülündə mühaki-

mə olundu, çarmıxa çəkildi və zərərsizləşdirildi. Siyasətlərin, diplomatiyaların yüz ildə yapa bilmədiyini Çingiz Aytmatov iki onilin içərisində gerçəkləşdirməyi bacardı.

Çingiz Aytmatovun ədəbiyyat dərsi hamıya örnəkdir.

O, yüngül-yüngül ədəbiyyat dava-dalaşı salanlara dünya ədəbiyyatının nə demək olduğunu öyrətdi. "Kassandra damğası" ilə bəşəriyyətin biganə ruhunu sanıdı. O, ədəbiyyatın içərisinə təkə estetik ölçüləri və cərəyanları deyil, həm də türk dünyasının dərdlərini yüklədi. O qədər ki, bu dərd ən sonunda dünyanın öz dərdi kimi anlaşıldı. Bu dərd o qədər dünyəviləşdi ki, yazarına bəzən kosmopolit dedilər. Olsun. Türk düşüncə təbəqəsinin min ildir püs-kürmək istədiyi vulkan gəlib, gəlib Çingizin qələmində qaynamışdı. Minillər boyu səsi qırtlağına ilişib qalmış Boz Qurd da eləcə, ağzını Çingizin qələminə dayayıb ulamışdı. O, kosmik Filofeyin yapmaq istədiklərini bilirdi. Axı Çingiz Aytmatovun fəhmi fəvqəlbəşər bir mahiyyətdədir, peyğəmbərcəsinədir. (Mən onun üz cizgilərində, davranışının aurasında peyğəmbəranə bir hal müşahidə edirdim).

İyirminci yüzil əsrin birinci qismində dünyaya gəlmiş Stalin-Hitler birliyinin - ümumi şərin, qan və iqtidar şəcərəsinin, iblisənə bolşevizm və faşizm vəhdətinin qabağına özünün son çərəyində Çingiz Aytmatovu çıxardı. Fizioloji olaraq ayrı bədənləri daşıyan təkruhlü canavar Hitlerstalinin yerüstü əsarətinə qarşı tiranlara ölümü xatırladan, qısır qarabaş Altunun qarıyıb-qartımış döşünə süd verən Tanrı Çingizin mümtaz ruhlu yalansız, yanlışsız Göy xəbərçisini - Ağ bulud mifini çıxardı.

O, kosmosdan, kosmosdakı rahibin bildiyi elmdən xəbər verirdi. Çingiz xəbər verirdi ki, qlobal bir fəlakətin astanasında dayanmış bəşəriyyət indi siyasi yalanlara nə üçünsə daha çox inanır. Adəmoğlu böyük şərə doğru gedən yolda daha çox yalana, indiyə, bu saata, bu ana, bu dəqiqəyə meyillidir. Sanki onun əbədiyyətə hesablanmış məramı qalmayıb. Bəşəriyyət bütün dayanacaqlardan keçib, indi də aclıq təhlükəsi, SPİD, müharibələr, iqtisadi böhran, sosial fırtına, fahişlik, narkomaniya və narkomafiya, etnik qalmaqallar, irqçilik, ekoloji fəlakət, nüvə sınaqları, qara dəliklər və bu kimi digər gerçək kabusların təhdidiylə özünün son duracağına doğru tələsir. Dünyaya həm də bunu xəbər vermək, kosmik rahib Filofeyin adından Roma papasına məktub yazmaq, Kassandra embrionların səsinə fəhm etmək üçün ədəbiyyat göyümüzdən asılıb qalmış bir ağ bulud idi Çingiz Aytmatov.

Çingiz Aytmatov fəlakətlər tariximizin sözünü şər çanağı imperiya üçün qurulmuş edam kötüyünün üzünə yazdı - atası Torekulun qisasını almağı bacardı.

SSRİ həm də Çingiz Aytmatovun doğurduğu zehniyyətin zərbəsindən yıxıldı. "Ana tarla"nın epiqrafına yazdığı: "Ata, bilmirəm harada dəfn olunmusan. Bunu sənə, Torekul Aytmatova ithaf edirəm" - nisgilini Tanrı Ata-Beyit qəbiristanı - anıtı ilə müjdələdi. İndiyəcən tək qırğız türklərinin ziyarətgahı olan Ata-Beyit bundan sonra bütün dünya türklüyünün ziyarətgahına çevriləcək. Çünki bura artıq rus əsarətindəki Ana Beyit deyil, "Manas"ın övladlarına dirilik suyu içirmiş Çingiz Aytmatovun son dərgahıdır. Orda daha çətin şərtlərin, daha çəkilməz bir dövrün türkünə, türklüyünə yalavachlıq etmiş böyük elçi - Çingiz Aytmatov uyuyur.

Çingiz Aytmatov Ata-Beyit qəbiristanında torpağa verildi. Onu yaradan ağrının içinə dəfn olundu. Bacısı Roza Aytmatovanın bildirdiyi kimi, kütləvi məzarlıqda 1938-də güllələnib basdırılmış 137 nəfərdən məhz birinin - Torekulun cəsədi sahibinin adı ilə tapılmışdı. Çünki hamını başının arxasından güllələmişdilər. Torekulu isə ürəyindən vurmuşdular. Döş cibində "törətdiyi cinayətlərin" yazıldığı sənəd varmış. Güllə kağızı yandırılıb-dəlib ürəyə çatmışdı... SSRİ dağıldandan sonra həmin məzarlıq kəşf olunanda 137 nəfərin ümumi halda kimlər olduğu bəlli olub. Ancaq Torekul şəxsən tanınıb. Şəxsin özü, bədəni çürüyüb, ancaq şəxsi işi, yazısı çürüməyib. Çingiz Aytmatovun atasını yazı, kağız nişan verib. Gerçəkdən də, qələmə və qələmlə yazılana and olsun!

Çingiz Aytmatov qələminin hesabına mifik təfəkkür qaynaqlarımız kurqanlardakı böyük sirlərin hüdudlarını aşdı. Göylə Yerini vəhdəti Çingiz Aytmatovun ilahi yazısı ilə gerçəkləşdi.

Onun SSRİ parlamanındakı varlığı mənəcə qan və iqtidar şeytanı Qorbaçovun əlini-ayağını bağlamışdı. Hər halda, məhz o dövərdə ekranlardan görünən Çingizin müqəddəs bir tövrü vardı. Onun rəyasət heyətində ayağa qalxıb gəşət eləməsinə xatırlayıram. O, ona həqarət edən deputata elə öz amirənə qədimliyi və alplığı ilə cavab verirdi. Xırdalığlara enmirdi. Danışmırdı. Söyeni söymürdü. Ancaq yüzdə yüz əminəm, o məqamda Çingizin ürəyində misilsiz bir xəbər cərəyan edirdi: bolşevik törəmələri, bir azdan sizin şər taxtınızı başınıza çevirəcəyəm - mənasında. O, bu barədə hələ səksən beşinci ildə Bəxtiyar Vahabzadənin yubiley

törəninə qatılarkən, Bakıda məhdud bir dost məclisində də danışmışdı. "SSRİ dağılacaq!" - demişdi. Özü də pıçiltıyla yox, ürək genişliyi ilə demişdi.

Aytmatov ömrünün lap sonlarında türk dilinin sülh dili olacağını vurğulamışdı (2005-ci il. Köln). Avropa Asiyasız, Asiya da Avropasız mövcud olmayacaqdır - deyirdi... Dünyanın birliyini və həm də türk varlığının əzəmətini açıqlayan əsərlərin yaradılmasını istəyirdi.

...Qırx beş illik həyatımın ən bəxtiyar anlarından birini iyirmi beş yaşında boranlı Yedigeyin Qazanqapın məzarı üstündə namaz qılması epizodunu oxuduğum gecə yaşadım. Bu bəxtiyarlığın nəşəsini, ləzzətini uzun illər ruhumda daşdım. Çingiz Aytmatov məni səccadəyə və Boz Qurda eyni vüsətlə yaxınlaşdırmışdı. Sonralar onun bir az da xristianlığa meyl etdiyini eşitmişdim. Səksəninci illərin sonunda onun barəsində yazılmış bir yazıda yazıçının allahxatırcılığı müstəvisində təqdiminə də rast gəlmişdim. Abdias obrazıyla xristianlığa meylinə görə mühafizəkar tənqidçilər tərəfindən qınanan yazıçı "Gün var əsrə bərabər" romanındakı Yedigeyin qıldığı namazın timsalında heç də müsəlmanlığı xristianlığa tərcih etmədiyini kimi, "Dişi qurdun rüyaları"ndakı Abdiasın fani mübarizəsi ilə xristianlığı da islamıyyətə tərcih etmirdi. Ona qalırsa, Çingiz Aytmatovun "Ağ gəmi"dəki qəhrəmanlarından birinin ruhunda buynuzlu marala inanc hakimdir. Dünyadan müsəlman olaraq, türk olaraq, insan olaraq köçüb gedən Çingiz Aytmatov sadəcə bəşəri fəlakətlərdən birinin səbəbi kimi cəmiyyətdə imansız bir nəslin yetişməsinə nişan verirdi.

(Türküstan piri Əhməd Yəsəvinin ayrı-ayrı dinlərə tapınan insanlar tərəfindən necə sevildiyini Fuad Köprülünün "Türk ədəbiyyatında ilk mütəsəvvüflər", Mövlana Ruminin cənazə törəsinə müxtəlif dinlərdən olan insanların öz müqəddəs kitabları ilə qatıldığını isə Osman Turanın "Türk cahən hakimiyyəti məfkurəsi" kitablarından oxumuşdum).

Qəribədir, dünyanın global fəlakətləri barədə məhz Roma papasını xəbərdar etmək istəyən Filofey katolik deyildi. Və Roma papası onun üçün Hz. İsanın canişini, yaxud müqəddəs Pyotrün varisi olduğuna görə deyil, mənsub olduğu etiqaad sisteminin milyonlarla ardıcılı olan bir din xadimi kimi maraqlıydı. Bu, bəlkə də Çingizin işarətiydi və bu işarət Nobel ödülünün miqyasına sığmayan böyük yazıçı ruhunun, onun ərđəmli şəxsiyyətinin doğurduğu bir rəmz kimi əbədilik tarixin yaddaşına köçdü. (Filofey rəmz libasını soyunanda yenə də rəmz olurdu. Andrey Kırılçov müharibə dövrünün uydurması - yetimlər evində ona verilmiş bir ünvanı). Əslində, Çingiz Aytmatov da Cavid kimi "Din bir olsaydı yer yüzündə əgər, daha məsud olurdu cinsi-bəşər" hipotezini az qala, gerçəkləşə biləcək bir hala yaxınlaşdırdı. Ancaq bunu yapmadı. Buna çaba vermədi. Çingizin qələmində Yedigeyin namaz qılması mənim əbədi qürur mənbəyim olaraq qaldı. Ancaq məni həm də Abdias cəzb elədi.

Çingizin məzarı başında Quran oxundu. Və nə qədər qəribə olsa da, mənə elə gəlir ki, bu Quranı dinləyən ruhlar arasında buynuzlu maralın, Abdiasın, Boz Qurdun, boranlı Yedigeyin ruhu da var.

Torekulun yatdığı Ata-Beyit qəbiristanında ruhlar hər gecə və ta qiyamətəcən Allahsız Stalinə lənət oxuyacaqlar.

Onların səsine səs vermək üçün ora daha bir ruh gəldi. Bu, Çingiz Aytmatovun ruhudur.

Bu ilin fevralında "Manas"ın varisi Azərbaycandı.

Çingiz Aytmatov, ondan bir az əvvəl Bakıya gəlmiş Orxan Pamukdan fərqli olaraq, əyləşdiyi salonun arxitekturasına deyil, ətrafındakı insanların gözlərinin içinə baxırdı. Bəlkə də Ata-Beyitdəki son mənzilində uzun minillər boyu tək qalanda həm də bu üzləri xatırlamaq üçün hamını yaddaşına köçürmək istəyirdi...

"Ədəbiyyat qəzeti"
12 dekabr 2008

ŞƏHƏRMİ MARAQLIDIR,
YOXSA İNSANLAR?..

İki min üçüncü ildə ilk dəfə olaraq İstanbul səfərindən qayıdanda uzun illər həsrətində olduğum bu şəhər, bu məmləkət haqqında yazmamağımın, bəlkə yaza bilməməyimin səbəbi bu doğma ölkəyə çox gec getməyimlə bağlı olmuşdu.

İstanbul səfərimizdə günlərin birində "Yerəbatan" deyilən yerdə şeir bayramında iştirak edirdik. Bizans dövründən qalma həmin möhtəşəm abidəni görmək üçün təxminən on beş, iyirmi metr yerin təkinə endik. Türkiyədən və dünyanın çox yerindən gəlmiş türk şairləri burada şeirlərini oxumalıydı.

Rəsmi toplantılardan ayrılmamağımın başlıca səbəblərindən biri də Çingiz Aytmatovun bu ədəbiyyat günlərində iştirak etməsiydi. Həmin il görkəmli yazıçının yetmiş beş yaş qeyd olunurdu. Onunla bircə dəqiqə söhbət etmək, heç olmasa bircə sual vermək ürəyimdən keçsə də, onun ətrafındakı basabası, qaynaşan adamları görəndə istəyimin baş tutacağına inanmadığımdan o tünlüyə yaxınlaşmırdım. Tədbir gənələrinin birində Çingiz Aytmatovun çıxış etdiyi salon böyük olmadığından dinləyicilərin bir hissəsi ayaqüstə dayanmışdı. Salon ağzınacan adamla dolsa da, açıq qapıdan içəri girməyə çalışan adamların itələşməsi görünürdü.

Çingiz Aytmatov toplantıda gərək ki, çağdaş dünya ədəbiyyatında gedən proseslərdən danışırdı. Özü də rus dilində. Çıxışının sonunda ona verəcəyim sual barəsində düşündüyümdən onun danışığına diqqətimi yönəldə bilmirdim. Oxuduğum "Əlvida Gülsarı", "Cəmilə", "Ağ gəmi", "Gün var əsrə bərabər", "Dəniz kənarıyla qaçan alabaş" roman və povestlərini xatırlayaraq bir maraqlı sual vermək

haqqında düşünürdüm.

Sonuncu gün yola düşməmiş Ramizlə yenə otelimizin yeməxanasına endik. Qonaqların çoxu dünəndən vətənlərinə döndüyündən yeməxanada kimsəni görmədik. Piştaxtadan yeməklərimizi götürüb qapıya yaxın masada əyləşdik, birdən bir adamın tək-cə yeməxanaya girdiyini, piştaxta boyu addımlayaraq yeməkləri tələsik gözdən keçirdiyini, istədiyini əlindəki siniyə yığdığını görcək diksindim - Ramiz, Çingiz Aytmatov! - deyib ayağa qalxdım, metlax döşəmədə səs salmamaq üçün dabanımı yerə basmadan səkə-səkə görkəmli yazıçıya yan aldım, ona yaxınlaşmağım təbii görünsün deyə mən yenidən məcməyi götürdüm. Onun əlindəki sinidə qaymaq, bal, qırmızı mərci supu vardı, indi o, meyvə qurularına baxırdı - Gün aydın, Çingiz bəy! - dedim. O, bir an başını qaldırıb gülümsəyərək - İyi sabahlar - söyləyib ərik və əncir qurularından götürüb boşqaba qoydu. Bu dəfə ona "Çingiz ağa" deyə müraciət edərək - Hansı meyvəni daha çox bəyənersiniz? - soruşanda nə dediyimi anlamadığımı bildirdi. Mən rusca - İki türk bir-birini başa düşmür, bu faciə deyilmi? - söyləyəndə o yenə gülümsəyərək başını qaldırmadan - Bütün insanlar, milliyətindən asılı olmayaraq sevgi dilini gözəl anlayırlar - dedi, yenidən bir an mənə baxıb gülümsündü - "Eto ne dostatoçno?" - söylədi. Çingiz Aytmatovun "sevgi dili" ifadəsi bir şimşək kimi mənim yaddaşımı işıqlandırıldı. Böyük yazıçıyla söhbət etmək üçün Ulu Tanrı köməyimə gəldi. "Gün var əsrə bərabər" romanındakı Rəhimalı əhvalatı yadıma düşdü. - Axı Sizin romanınızda (romanın rusca adını deyə bilmədim) özündən çox-çox balaca qızı dəlicəsinə sevən Rəhimalını başqaları bir yana, heç doğma qardaşı da başa düşmür...Görünür, fikrimi aydın söyləyə bilmədiyimdən dediyim sözlər onu o qədər də maraqlandırmırdı. - Çingiz ağa, romanınızdakı Rəhimalı əhvalatı var, həmin obrazın prototipi varmı? Yoxsa sadəcə rəvayətdi?.. Onun susduğunu

görəndə - Nobakovun "Lolita"sında yaşlı kişinin yeniyetmə qıza vurulması bir cürdü, Sizin əsərinizdəki tamam başqa cür... Bəlkə...

Mən "Rəhimalı bəlkə Sizin özünüzsünüz?" demək istədim, ancaq bunu söyləməyə cürətim çatmadı. Deyəsən, bu duyğulu sənətkar ürəyimdən keçəni gözümdən oxumuşdu...

-Aaa...Raymanalı! Yadıma düşdü - dedi, indi o, mənimlə üzbəüz dayanmışdı. - Hər bir obrazda, yazıçı olsun, şair olsun, yaratdığı surətdə azmı, çoxmu özündən nəşə olur...

Onu əlində sini, ayağüstə saxladığıma görə narahat idim. O sanki tələsdiyini gizlədərək. - Bilirsiniz, hər şey zamandan, məqamdan asılıdır. Bəzən bir situasiyada məhəbbət qalib gəlir, bəzənsə ədət-ənənə sevgiyə qalib gəlir... - söyləyib məndən aralanaraq gedib boş masalardan birinin arxasında əyləşdi. Yeməyini yeyəndən sonra onun bizə sarı gəldiyini gördüm, yanımıza çatanda ayaq saxladı, əlini çiynimə qoyaraq danışmağa başladı. Bir, bəlkə də iki dəqiqəyəcən nə barədə danışdı, arada Ramiz bəy də söhbətə qoşuldu. Böyük sənətkarın əli çiynimdə başımın üstündə dayandığından, o anlar çox həyəcanlı olduğumdan, soruşacağım yeni sual barəsində düşündüyümdən onun danışdığı sözlərdən, nə qədər ağırlı olsa da, biri də yadımda qalmayıb...

ÜÇÜNCÜ HISSƏ

P.S. Bu yaxınlarda Azərbaycan Yazıçılar Birliyi binasının pilləkənində Ramiz Rövşənlə qarşılaşanda bərk sevindim. O vaxt Çingiz Aytmatovun bir-iki dəqiqəlik söhbətindən Ramizin güclü yaddaşında nələrinə qaldığına əminliklə - Çingiz Aytmatov yeməxanada nədən danışdı? - soruşanda Ramiz - Vallah Azər, heç nə yadımda deyil - söylədi.

mart, 2009

BASSAĞLIĞI TELEQRAMLARI
Qırğızstan Respublikasının Prezidenti zati-aliləri cənab
Kurmanbek Bakiyevə

Hörmətli Kurmanbek Saliyevic!

Dünya şöhrətli yazıçı, görkəmli dövlət xadimi və ictimai-siyasi xadim, Azərbaycan xalqının böyük dostu Çingiz Torekuloviç Aytmatovun vəfatı haqqında xəbər məni dərinədən kədərləndirdi.

Çingiz Aytmatovun bütün həyat və fəaliyyəti, onun bənzərsiz yaradıcılığı yüksək vətəndaşlıq, mənəviyyat və əxlaqi keyfiyyətlərlə seçilir.

Öz əsərlərində zamanəsinin ruhunu, reallıqlarını və adətlərini, insanın daxili aləminin bütün gözəlliyini və zənginliyini, onun ətraf aləm və təbiət ilə üzvi əlaqəsini dərinədən, inandırıcı və yüksək istedadla əks etdirmiş böyük Söz Ustadı Çingiz Aytmatovun adı dünya ədəbiyyatının, dünya mədəniyyətinin xəzinəsinə həmişəlik daxil olmuşdur.

Azərbaycan xalqı adından və şəxsən öz adımdan Sizə, Çingiz Aytmatovun qohumlarına və yaxınlarına, bütün Qırğızstan xalqına səmimi-qəlbədən başsağlığı verirəm.

İlham Əliyev
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
Bakı, 11 iyun 2008-ci il.

ÇİNGİZ AYTMATOVUN AİLƏSİNƏ

Əziz Çingiz Torekuloviçin vəfatı xəbəri məni dərinədən kədərləndirdi.

Dünya şöhrətli yazıçı, görkəmli dövlət xadimi və ictimai-siyasi xadim Çingiz Aytmatov bizim xatirimizdə həmişə Azərbaycanın böyük dostu, qeyri-adi parlaq şəxsiyyət, dərin məzmunlu həyat yolu keçmiş, yüksək vətəndaşlıq, mənəviyyat, tükənməz əməksevərlik və seçdiyi işə sədaqət keyfiyyətləri ilə fərqlənən gözəl insan kimi qalacaqdır.

Bu ağır və əvəzsiz itki ilə əlaqədar sizə səmimi qəlbədən başsağlığı verirəm.

İlham Əliyev
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
Bakı, 11 iyun 2008.

**QIRĞIZISTAN RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ
CƏNAB KURMANBEK BAKİYEVƏ**

Böyük yazıçı, əziz dostumuz Çingiz Aytmatovun vəfatı bizi dərinlən kədərləndirdi. Çingiz Torekuloviçin parlaq xatirəsi qəlbimizdə daim yaşayacaq. Şəxsən Sizə, mərhumun ailəsinə, bütün qardaş qırğız xalqına dərin hüznə başsağlığı veririk.

Anar
Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin sədri.
11. 06. 2008.

ƏLVİDA, ÇİNGİZ AĞA

Şair demişkən, "Yavaş-yavaş tərkdirik dünyanı".

Çingiz Aytmatov - çağdaş zamanın böyük yazarı, qırğız xalqının və bütün türk aləminin böyük övladı, Azərbaycanın dostu, kitabıma yazdığı ön sözündə özü dediyi kimi, mənim böyük qardaşım - dünyasını dəyişdi.

Bundan az əvvəl Rimma Kazakova əbədiyyətə qovuşdu.

Başqa ulu şair "nəslimin yapraq tökümlü"ndən yazmışdı.

İnana bilmirəm ki, Çingiz ağa ilə bir də görüşməyəcəm, ünsiyyətdə olmayacam, ən çeşidli mövzularda Moskvada ya Bişkekdə, Ankara ya İstanbulda söhbətləşməyəcəm. Həmçinin Bakıda.

Cəmi bir neçə ay əvvəl o, şəhərimizin qonağı olmuşdu. Prezident İlham Əliyev ona Azərbaycanın yüksək ordenini təqdim etmişdi. Yazıçılar Birliyinin binası təmir edildiyindən biz onun səksən illiyini Atatürk Mərkəzində keçirdik. Çingiz Torekuloviç gümrah idi; enerjili idi, bir çox ölkə və şəhərlərdə və əlbəttə, öz doğma torpağında keçiriləcək yubiley törənlərinə hazırlaşır. Bu il Çingiz Aytmatov ili elan olunmuşdu. O, bizi bu ilin yarıyolunda tərkdir. İlin qalan yarısını biz artıq onsuz yaşayacağıq. Eləcə də qismətimizə düşən ömür payının gələn illərini, onilliklərini.

Dayaz düşüncəli, ya sadəcə kinli uğursuzlar sovet dövləti tərəfindən alınmış mükafatlar, fəxri adlar, imtiyazlara görə sovet dönəmi yazıçılarını hamılıqla pisləməyə hazırdılar.

Amma onu unudurlar ki, heç bir rəsmi vədlər və imtiyazlar əsl sənətkarların yaradıcı mətanətinə zərər qədər də təsir

göstərmirdi, Çingiz Aytmatov isə öz əsərlərində ən cəsur və prinsipial sənətkarlardan idi.

Başqa yazıçılar, bəlkə eyni önəmli, bəlkə də daha azmanları meydana çıxacaqdır. Lakin nəslimizin yaddaşında heç kəs Ç.Aytmatovun yerini verə bilməyəcəkdir.

Biz ədəbiyyata qədəm qoyanda o, artıq canlı əfsanə idi. Biz "Əlvida, Gülsarı!", "Ağ gəmi", "Gün var əsrə bərabər" əsərlərini oxuyarkən, yalnız bədii təsvir qüdrətinə deyil, qaldırdığı həyat problemlərinin misli görünməmiş cəsarətliliyinə heyrətlənirdik. Sovet hakimiyyəti xeyli sərsəm səhvlərə yol versə də, hər halda V.Şukşin, V.Astafyev, V.Rasputin, Y.Trifonov kimi rus yazıçıları, belorus Vasil Bıkov, qırğız Ç.Aytmatovu dissidentə çevirməməyə ağı çatırdı, hərçənd onlar, qaldırdıqları problem kəskinliyi, sovet varlığının amansız həqiqətlərinin təsvirindəki sarsıdıcı dəqiqlik baxımından heç də dissident sayılan, gözümçixdiya salınan, ölkədən qovulanlardan geridə qalmırdılar. Əksinə, həmin yazıçıları, o cümlədən Aytmatovu da ən yüksək mükafatlarla, ödüllərlə təltif edərək, geniş çap etdirərək onların sistmə qarşı olmadıqlarını dünyaya bəyan etmək istəyirdi. Amma heç bir mükafat, imtiyaz onları öz əqidəsinə, sənətkar təbiətinə, vətəndaş borcuna - sərt reallığın şahidi və salnaməçisi olmaq vəzifəsinə xilaf çıxmağa vadar edə bilmədi.

"Azadlıq özbaşnalıq deyil!" - bəyan edilirdi. Düzdür, amma icazəli azadlıq da, tam azadlıq deyil. Eləcə də icazəli şücaət. Çingiz Aytmatov tamam başqa keyfiyyətlər tələb olunduğu illərdə azad şəxsiyyət və azad sənətkar idi. "İcazəli cəsarət" dövründə cəsur olmaq asandır, böyük risklə bağlı olanda qat-qat çətindir.

Ulu əcdadı Manasın vətəni - Talas vadisində doğulan, kiçik Şəkər kəndində, sonralar repressiyaya məruz qalan valideynlərinin övladı, zootexnik təhsili almış Çingiz Aytmatov öz fitri istedadı və parlaq şəxsiyyəti sayəsində yer üzünün hər

tərəfində çap olunan, oxunan, sevilən dünya şöhrətli yazıçı olmuşdur.

Aytmatovun 75 illiyinə yazdığım məqaləni mən "Biz də onunla fəxr edirik" adlandırmışdım.

Bu gün dünya Aytmatov itkisinə acıyır-ağrıyır. Bizlər də hüzn içindəyik. Göynəyirik, lakin fəxr edirik ki o, var idi, o, həm də bizim Aytmatov idi.

Əlvida, əziz Çingiz ağa!

11 iyun 2008

FENOMEN

Çingiz Aytmatovun həyat hekayəsini yazanlar onun həyatını dövrlərə bölməyə çalışmaqdadırlar. Bu dövrlərdən biri və ən uzununu 40 ilə yaxın xoşbəxt yazıçılıq dövrü kimi dəyərləndirə bilərik. Bu dövr gənc Aytmatovun Moskvadakı Qorki adına Ədəbiyyat institutuna qəbul olduğu vaxt başladı. O, burada "Cəmilə" əsərini "Noviy Mir" jurnalında dərc etdirdi. Tvardovski, Lui Araqon və Muxtar Auezov kimi məşhur yazarlarla qarşılaşdı. Amma onun əsl bacarığı "Noviy Mir" jurnalının nəsr bölümünün redaktoru Dmitriyeva ilə tanışlıqdan sonra başladı. Nədənsə, bu redaktorluq məsələsinə bu gün önəm verilməməkdədir. İndi bəzi nəşriyyatlar redaktorsuz, hətta təsisçi olmadan çalışırlar. Ədəbiyyat həyatına yeni atılan Ç.Aytmatovun o zaman qarşısına peşəkar redaktorlar çıxmışdı. Və onun Sovet nəsrində böyük karyera qazanmasında, mənəsbə çatmasında bu redaktorların böyük zəhməti olub.

Sovetlər Birliyi dağıldıqdan sonra sovet nəşirlərinin xoşbəxt günləri sona yetdi. "Dünyada ən çox oxunan millət" məfhumu yox oldu. Yüksək oxucu ilə nəşr sənəti də Sovet ədəbiyyatı ilə birlikdə çökərək geriye döndü. Bir çox məşhur adlar söndü. Bax, bu çöküntüləri və geriləmə dövrünü milyonlarla oxucusu tərəfindən sevilən, oxunan çox dəyərli yazarlarımızdan biri olan Çingiz Aytmatov da keçirdi. Hər zamankı ilham dirəklərini itirən Ç.Aytmatov qəflətən yoluna çıxan unudulmaya, yaddan çıxmağa qarşı düz 20 ilə qədər mübarizə apardı. Yeni əsərlər yazdı. Amma bu əsərlər yazıcının axtardığını deyil, çaşqınlığını biruzə verdi.

"Cəmilə" və "Boranlı Beket" əsərlərində müstəqil dil ifadə-

ləri vardır. Bunlar kimi şah əsərlər, kitablar gələcək nəsillərin görünən zirvəyə dırmanmaq üçün bir yoxuş idi. Neçə yoxuş keçdiyini heç önəmli deyil, adını məşhur etmək üçün bir-ikisi də yetərlidir. Bəzilərində əgər önəmli düşüncə və duyğular yer almırsa, yüz dənə yoxuş keçsələr də, bəs etməz. Aytmatovun əsərlərində isə bütün bunlar açıq bir şəkildə görünmüşdür.

Son dövrləri demək olar ki, 20 il diplomat işləriylə keçdi. Əvvəlcə Sovetlər Birliyinin Lüksemburqdakı elçisi kimi, daha sonra kiçik Qırğızistanın Böyük Avropa Birliyi Mərkəzində məsul nümayəndəsi kimi çalışdı. Və onu hər yerdə o qədər də tanınmayan xalqın elçisi kimi deyil, dünya mədəniyyətinin bir nümayəndəsi olaraq qarşıladılar.

Qazax təbiəti, bozkırlılar dünyası Auezovdan sonra Aytmatovun əsərlərində, romanlarında gözəl bir duyğu ilə təsvir olunub. Biz bunu könül rahatlığı ilə söyləyə bilərik. Çingiz Aytmatov fenomeni haqqında çox yazılıb və daha çox yazılacaqdır. Özünü Avrasiyada əbədi olaraq ölümsüz tanıtması, heç də təsadüf olmayan bu DAHİNİN necə böyük olduğunu və onun varlığını fikir və düşüncə süzgəcindən keçirib anlamaq üçün zaman lazımdır. Salamət qal, Çingiz ağa!

11 iyun 2008. Paris.

BÖYÜK SÖZÜN ÖVLADI

Çingiz Aytmatov vəfat edəndə mən Türk Dünyasının çəkisinin, boyunun azaldığını fiziki hiss etdim.

Bu yaxınlarda Bişkekdə idim. Çingiz Aytmatovun qəbrini ziyarət etdim - bacısı oğlu ilə birlikdə. Bu ziyarət mənə qürur verdi. Mən Çingiz Aytmatovun şərəfli yaradıcılığı önündə başımı həmişə dik tutmuşdum və başımı onun qəbri önündə endirdim.

Qəbir üstünə yalnız gedərlər. Kimsə sənin hisslərinə mane olmasın, utanmadan ağlayasan, təmənnəsiz dua oxuyasan və bir damla göz yaşınla mərhumun ruhuna toxunmağa çalışasan.

Elə də etdim. Ağladım. Fatihə oxudum və Çingiz Aytmatov haqqında bir daha ən yaxın məsafədən son dəfə düşündüm.

Cənazə və torpağın üzünü soyuduqdan sonra ruh da yavaş-yavaş çıxıb gedir uzaqlara, çox uzaqlara.

Son zamanlar mən öz ürəyimin sözünü yazanda ağlayıram. Yəqin ki, yaşdandır. Doğrudan da insan yaşlaşdıqca uşaqlaşır, kövrəkləşir.

Ancaq mənim qəbir üstündə axıtığım göz yaşları tamam başqa göz yaşları idi. Bu yaşları mən son dəfə anamın dəfnində, H.Matevosyanın ölüm xəbərini oxuyanda və bir dostumun əzablı ölümü günü axıtmışdım.

Hiss etdim ki, bu yaş da o yaşdandır. Və qəbir üstə tək gələndə mən Çingizin oğul-uşaq, qohum-qardaş, el-oba, hökumət-dövlət içində yalnızlığını yaşadım və anamın çox razı olduğu övladları olsa da, atamın ölümündən sonrakı yalnızlığı dərin bir uçurum idi, elə bil bir adam onu uçurumun dibində tək-tənha qoyub getmişdi. Heç bir söz demirdi və

susmağı ilə elə şeylər deyirdi ki, onu yazmaq mümkün deyil. Dostum yanmışdı və ən dəhşətli də odur ki, ölməmişdi, huşunu itirməmişdi, o vəziyyətdə yalnızların ən yalqızı idi. Hrant qaragüruh içində, erməni xaosu, murdarlığı içində qər q olmuş, yalnızlığın özü olmuşdu. Hrant öz milləti içində öz millətini sevə-sevə ölümə məhkum edilənlərin abidəsidir: haqqı dediyi və yazdığı üçün.

Çingiz yalnızlığı başqa yalnızlıq idi. 80 yaşlı qırğız kişisi bütün dünyaya ün saldıqdan sonra çiymə pambıqlı ayağında əsgər çəkməsi və qurd üzünə bənzer üzünü ilə tənha qalmışdı. Nə Tanrı dağlarının əzəməti, nə yazdıqlarının şöhrəti, nə yazı biləcəklərinin ümidi onu bu tənhalıqdan ayırmaq gücündə idi. O, öz içindəki dibsiz quyuya düşmüşdü və əzra-yıldan başqa heç kəs onu bu quyudan çıxarmaq iqtidarında deyildi. Qoy dostları, qohumları, sevənləri, vurğunları inciməsin, Çingizin tənhalıq gücü onların Çingizi yaşadan, yaşada bilən gücdən qat-qat artıq idi. Və yalnızlığın bu dəhşətli gücü Çingizi əsla rahatsız etməzdi.

Bir imperiya çökmüş, içindən dağılmışdı. Hətta bu imperiyanın əleyhinə olsa belə, Çingiz bu imperiyanın adamı idi. Saxarov kimi, Soljenitsin kimi...

Dibindən qopan ağac onu sevənləri də, sevməyənləri də məhv edir.

Nə müstəqil Qırğızıstan respublikası, nə yeni Türk Dünyası onun idi. Onun dünyası dünyadan silinmişdi.

Sovetlər Birliyi dağıldıqdan sonra ən yeni nəsəl - az-çox yazan və yazmaq istəyənlər ortaya çıxdı. Bu, olduqca təbii idi. Siyasətin aparıcı olduğu bir zamanda yeni və ən yeni ədəbi (bəzən ədəbi-siyasi) nəslin zamanın gətirdiyi bir avantajla birlikdə "Sovet ədəbiyyatı" qavramının "sovet siyasəti", "sovet rejimi", "sovet cəmiyyəti" qavramları ilə eyniləşdirilməsi doğru baxış sayıla bilməz. Bəli, Demyan Bednı ədəbiyyatı və ya Pavlik Morozov obrazının "Sovet rejimi" qavramı

ilə üst-üstə düşməsi həqiqəti ifadə edir. Azərbaycan sovet ədəbiyyatında bunun örnəkləri kifayət qədərdir.

Sözü uzatmadan mətləbə keçirəm. Sovet ədəbiyyatının V.Mayakovskisi də, M.Qorkisi də, B.Pasternakı da, M.Şoloxovu da, S.Vurğunu da, R.Rzası da, B.Vahabzadəsi... də böyük ədəbiyyat ölçülərinə cavab verən ustadlardır. Və əlbəttə ki, bu sırada Ç.Aytmatovun adı zirvədəkilərdəndir.

"Rejim dövründə böyük ədəbiyyat yarana bilməz" fikri həqiqəti ifadə etmir. Rejim vaxtı sənətkar faciə yaşaya bilər, zamanın ziddiyyətləri içərisində çırpına bilər, böyük ədəbiyyatla vüluqar ədəbiyyat ölçüləri içərisində çabalaya bilər, ancaq bu şərtlər 70-80 illik zamanın ədəbiyyatı üzərinə xətt çəkə bilməz. Və unutmayaq ki, müasir rus modernist nəsrinə də, postmodernist nəsrinə və gələcək hansısa nəsrinə də adlarını çəkdiyim və çəkmədiyim Trifonovdan, Şukşindən, Belovdan, Bitovdan... çox uzağa gedə bilməyəcək. Əgər gedəcəksə, sənətin yolu açıqdır.

Sənət izmlərinin içində deyil, izmlər sənətin içindədir. Bu uzun söhbəti mən Türkiyədə bir nəzəri jurnalda "Sovet ədəbiyyatı: açıq söhbət" silsilə məqalələrdə genişliyi ilə yazacağam və Azərbaycan sovet ədəbiyyatına yeni baxışı ortaya qoymağa çalışacağam. Hər cür polemikaya da hazırım.

Mətləbdən bir qədər uzaq düşdüm, deyəsən. Amma elə bəhs etdiyim mətləbə Çingiz Aytmatov örnəyi hər cür - zaman və sənətkar, rejim və ədəbiyyat, ədəbiyyatda oyun, qurğu poetikası... baxımından mənəcə, tam uyğundur.

Türkcə düşünüb rusca yazan, Lenin mükafatçısı və sonralar Nobel mükafatı namizədləri arasında olan, Avropanın, Amerikanın və Asiyanın ən üst düzey ədəbiyyat, üslub, poetika, fəlsəfə, siyasət, psixologiya... axtarıqlarının mərkəzində olan sovet yazıçısı da, yeni tipli Avrasiya yazarı da, Quran və "Manas" açarı ilə dünya ədəbiyyatının qapılarını açmaq istəyən də Ç.Aytmatov idi.

Manqurtluq fəlsəfəsi ilə zamana yeni bir baxış, yozum və bədii, elmi şərh, diskussiya gətirən də Ç.Aytmatov idi.

Təəssüf, min təəssüf ki, ədəbiyyat, sənət zamanın içərisindədir və zamanın içərisində ola-ola zamansızdır. Nə qədər paradoksal olsa da, bu, belədir. Və zamansızlıq, məkansızlıq dünyasında Ç.Aytmatov zamanı və məkanı bizi hələ çox düşündürəcək.

Mən Bişkekdə Ç.Aytmatova həsr olunmuş elmi konfransda, "Ç.Aytmatovun nəsr poetikası" mövzusunda məruzə etdim. Bu yazıda bir kəlməsinə də toxunmadığım o məruzəni oxucuya ayrıca təqdim etmək niyyətindəyəm.

...Tanrıdan böyük insan, böyük türk və böyük sənətkar Çingiz Aytmatova rəhmət diləyirəm.

Dünya dönəcək, zaman keçəcək, yeni nəsillər, yeni mədəniyyətlər yaranacaq. Hər şey dəyişəcək və əslində, heç nə dəyişməyəcək. Və dünyanın yaddaşında Çingiz Aytmatov şəxsiyyəti ədəbi yaşayacaq.

...Dünya yolunun Çingiz Aytmatov dayanacağında tənha bir kişi - yorğun baxışlı bir qırğız kişisi bizləri gözləyir...

...Bu yazını bitirəndə iki hadisədən sarsıldım. Və hər iki xəbər dolaylı şəkildə Çingiz Aytmatovla bağlı idi.

İlk xəbər böyük sənətkar Müslüm Maqomayevin vəfatı xəbəri idi. Müslümlə bizim nəsillər üçün də son zəng çalındı.

SSRİ 1991-ci ildə deyil, Müslümün öldüyü gün öldü. SSRİ-nin əzəmət dolu səsi qeyb oldu.

Müslümlə dünya səs sənəti də sağalmaz itkisini yaşadı.

İkinci isə, yenə də dünya ölçüsündə mədəniyyət xadimi Rüstəm İbrahimbəyovun böyük səs-küyə səbəb olmuş müsahibəsini oxudum. O yazı siyasi yazı deyil. O müsahibə - yazı vicdan yazısıdır və tale, etiraz yazılarını təəssüf ki, hər kəs anlamaz...

Yakub Dəlöməroğlu

"ƏDƏBİYYATIN IMPERATORU SON SƏFƏRİNƏ ÇIXDI"

Asya iki Çingiz yetişdirdi: birincisi imperatorluğu qılıncıyla qurdu, ikincisi qələmiylə. Birincisi Çingiz xan olub keçdi dünyamızdan, ikincisi Çingiz Aytmatov.

Dünyada iki taxtın "imperator" ünvanını daşımaq haqqı vardı: birincisi Roma, ikincisi Çingiz.

Ədəbiyyatda kimsəyə imperator deyilmədi. Heç bir yazar imperatorla müqayisə edilmədi. Ancaq ədəbiyyatın da Çingizi vardı. Ədəbiyyatın Çingizi ədəbiyyatın imperatoru idi.

İmperatorlar kimi uğurlandı bu dünyadan. Mən də ordaydım. Şahidəm ki, bəlkə bir çox imperator bu cür yola salınmadı dünyadan.

Çingiz Aytmatovun son səfərinə çıxdığı xəbəri yayıldıqda "Qırğızın dağı devrildi" – deyə yazırdı bir Bişkek qəzeti. Bir digəri İstanbulda, "Hoşca qal, Çingiz ata!" başlığıyla çıxdı.

Qırğız dastanında Manas Çin səfərinə çıxarkən Qazaxıstandan Göyçə Batırı, Özbəkistandan Qabdullayı, Anadoludan Abdullanı səfərinə qatılmağa çağırır. İndi ildırım səslə Manasçının son səfər hazırlığıdır. Bu möhtəşəm səfər üçün Türk dünyasının hər bucağından, dünyanın hər bir ölkəsindən gələnlərlə doldu Bişkek.

Və Aytmatovun öz adı ilə birlikdə onların adlarını da dünyanın dörd bir tərəfinə bir bayraq kimi daşdığı Qırğızlar axın-axın Bişkekə qoşdular.

Bu, imperatorun son səfəriydi.

Bayraqlar hörmətlə endirildi. Şərəfi hər şərəfdən daha yüksək olan bayraqlar; o, bir gün altımızdan yenə keçəcək deyə, ona daha yaxın ola bilmək üçün onun şərəfinə, o gün

torpağa daha yaxın durdular.

14 iyun 2008. Şənbə günü. Qırğızıstanda rəsmi yas vardı. Bu yas əslində, 10 iyunda qara xəbər Almaniyadan bütün dünyaya yayıldığından etibarən başlamışdı. Televiziya və radiolar proqramlarını dəyişdirmiş, musiqi və əyləncə onun yoxluğunun verdiyi acılarla əvəz olunmuşdu.

Bişkekdən bir az kənarda Tanrı dağlarının yamaclarındakı evi, başsağlığına gələnlərlə dolub-daşırdı. Qırğız qaydalarına görə, qurulan çadırlardan, "böz üylərdən" imperator üçün ağlar və hıçqırıqlar yüksəlirdi.

O, əsərlərində qırğız adətlərini, Orta Asiya coğrafiyasını, insanını və hətta atını, qurdunu yazıya köçürmüşdü. Dünyanın 167 dilinə çevrilən, yüz milyonlarla çap olunan, milyardlarca oxunan əsərləriylə qurduğu imperatorluğunun hər bucağına qırğızı daşımışdı: Cəmiləylə, Sultan Muradla, Nayanman Anayla...qırğızı götürmüşdü.

Son səfəri də belə oldu: dünyanın dörd bir yanından təziyə və mərasimlərə gələnlər Çingizin İslam inanışları və qırğız adətləri ilə yola salındığının şahidi oldular.

Atası Torekul heyf ki, bu cür yola salınmamışdı. Onun üçün təziyə çadırları qurulmamış, çadırlardan ağlar yüksəlməmişdi. Onun üçün ağlayacaq olanlar, nə yaşadığından, nə də öldüyündən xəbərdar ola bilməmişdilər. Yalnızca atalarının "xalq düşməni" olduğu deyilmişdi onlara. Xalq düşməninə başına nə gəlsə, Torekulun da başına onlar gəlmişdi: ya güllələnmişdi, ya da Sibirdə sürgündəydi. Bu ehtimallardan hansının düz olmasını öyrənə bilmək üçün 56 il gözləmək lazım gələcəkdi. O gün cəmi 9 yaşında olan Çingiz atasının aqibətini 65 yaşında öyrənə biləcəkdi. Torekulun nəşi "Ata, mən səni 56 ildir axtarıram" sözləri ilə yanacaqdı.

Paytaxt Bişkekin 30 km uzaqlığında, Ala Taunun ətəklərində 1993-cü ildə ortaya çıxarılan, 138 insana aid Ata Beyit toplu məzarlığında tapılanlardan birinin cəsədinin-Aytma-

tovun 9 yaşındaykən son kəs gördüyü, 1937-ci ildə KQB tərəfindən götürülən, 38 yaşındaykən öldürülən atası Torekul Aytmatova aid olduğu DNT testiylə isbatlandı. Və Çingiz göz yaşları içində olumundan sonra bu məzarlığa atasının yanına dəfn edilməyi vəsiyyət etdi.

Bu gün Qırğızların Ata-Beyit adını verdikləri bi kütləvi məzara gedən 139-cu adam olurdu Çingiz Aytmatov. Bu anıt məzarlığa sonradan dəfn edilən ilk kişiydi və bəlkə də son kişi.

Bu gün "dünyanın ən gözəl eşq hekayəsinin" yazarı Çingiz Aytmatov özünün ən son, dünyamıza ən gözəl həsrət hekayəsini yazırdı.

Bir yazar olaraq sorumluluğunun fərqişindəydi və Türk xalqlarından bir çox yazara-quzey buz dənizində, bir buz qıran gəmisini kimi açdığı yolla örnək oldu.

O, bir imperatordu. Dünyanın ən gözəl eşq və ən gözəl həsrət hekayələrini yazdı.

O, Asiyanın iki Çingizindən biriydi.

Və imperatora layiq qaydalarla uğurlandı dünyamızdan.

Məkanın cənnət olsun!

Hüseynbala Mirələmov

DÜNYA ÇİNGİZSİZ QALDI...

Dünya şöhrətli yazıçı mənim qəlbimi neçə illər "Cəmilə", "Əlvida Gülsarı", "Köşək gözü" povestləri ilə fəth etmişdi. O vaxtlar təsəvvürümə gətirə bilməzdim ki, milyonların sevimlisinə, qəlb sirdaşına, könül dünyasına çevrilmiş yazıçı ilə nə vaxtsa dostluq edəcək, sevincimizi, kədərimizi bölüşəcək, qloballaşan dünyanın problemlərindən, böyük ədəbiyyatın dünənindən, bu günündən danışacaq.

Çingiz Aytmatovla ilk görüşüm Brüsseldə, Qırğızıstan səfirliyində olmuşdu. Dağ cüssəli, peyğəmbər simalı müdrik ədəbiyyat ağsaqqalı, Türk dünyasının böyük oğlu məni səmimiyyətlə, Asiya xalqlarına məxsus qonaqpərvərliklə qarşıladı. Həyat yoldaşı ilə birlikdə şam süfrəsi ətrafında onu Azərbaycanla, türk dünyası ilə bağlayan tellərdən danışdı. Mənim Qarabağ müharibəsindən bəhs edən "Xəcalət" povestimi oxuduğunu və qırğız dilinə tərcümə olunmasını qırğız yazıçılara tövsiyyə etdiyini söylədi. Özünün son əsərlərindən birini Azərbaycan oxucularına öz ləhcələrində çatdırılması arzusunda olduğunu bildirdi. Yaxşı ki, ustadın bu istəyini yerinə yetirdim və həmin əsəri Səyavuş Məmməd-zadənin tərcüməsində "Ədəbiyyat" qəzetində çap etdirdim.

Çingiz Torekuloviçlə növbəti görüşlərimin biri 2005-ci ilin mart ayının əvvəllərində oldu. Keyli söhbətdən sonra "Qarabağa aparən yol" qəzetinin baş redaktoru Əli Mahmudun ondan müsahibə almaq istəyini bildirdim. Etiraz etmədi. "Azərbaycan" qəzetində "İlham Əliyev qloballaşan dünyanın lider etalonudur", "Qarabağa aparən yol" qəzetində isə "Biz nəhəng türk ağacının qolları, budaqlarıyıq" adlı müsahibələr maraqla qarşılandı.

Böyük yazıçının dostluğumuzu yüksək qiymətləndirməsi mənə ruhi qida verir, mənən rahatlıq bəxş edirdi. Əli Mahmudun adı çəkilən müsahibələrinin sonuncusunda ölməz

ustadın dediklərini xatırlayıram: "Mən dostluqda dəqiqliyə, həssaslığa və təmənnasız münasibətlərə xüsusi qiymət verən adamam. Bu mənada Hüseynbala Mirələmovla oxşarlığımız çoxdu. Həmfikir olduğumuza görə tale bizi qovuşdurub. Biz hər bir mövzuda fikir mübadiləsi aparanda ortaq məxrəcə gələ bilirik. Yeni yazdığım romanı tamamlamışam. İlk variantını Hüseynbala oxumuşdu, iradlarını, təkliflərini demişdi. İndi 300 səhifəlik sonuncu variantını bu gün verəcəyəm ki, səbirlə gözdən keçirsin. İnanıram ki, boyun qaçırmayacaq. Ümumiyyətlə, məlumat üçün deyim ki, Hüseynlə hər görüşəndə ondan müsbət enerji qəbul edirəm, mənən bəhrələnirəm".

Ustadla bağlı xatirələrin bir qisminə çıraq tutmağım yəqin ki, mənə tanıyanlara qəribə gəlməz. Məqsədim dostluğumuzun hansı təməllər üstündə qurulmasını xatırlatmaq oldu.

Düz səksən il əvvəl Qırğızıstanın Şəkər kəndində, Torekulun ailəsində Nəqimə adlı xanım-xatun tatar qızı dünyaya bir oğul bəxş etdi. Bəxş etdi ki, sözün qüdrəti ilə dünyanı şərböhtandan qorusun, insanları mənəvi paklığa, dostluğa, qardaşlığa çağırınsın. Bəşəriyyətin mənəvi dünyasına, ədəbiyyat xəzinəsinə "Cəmilə", "Gün var əsrə bərabər", "Cəllad kötüyü", "Dəniz kənarı ilə qaçan alabaş", "Dağlar yıxılanda", "Ağ gəmi" kimi şedevr əsərlərini bəxş etsin. Etdi də!

Dünyaya gəldi ki, özünün dediyi kimi, tatarlı, qırğızlı, özbəkli, qazaxlı, türkmənli, azərtürklü, qaraqalpaqlı, başqırdlı nəhəng türk ağacının kökünü daha möhkəm, qol-budaqlarını daha şaxəli etsin. Və etdi də!

Dünyanı qarış-qarış gəzən, demək olar ki, bütün xalqlarla öz ana dillərində ünsiyyətdə olan söz sərkərdəsi Çingiz Torekul oğlu Aytmatov göz bəbəyi kimi qorumağa çalışdığı və canından çox sevdiyi dünya ilə vidalaşdı. Beləcə, dünya söz atasını itirməklə Çingizsiz qaldı.

Allah rəhmət eləsin!

QIRILDI ALTUN QƏLƏMİM

*"..Eheey,
Torekul, Torekul, oyan!
Bax, oğlun gəldi!..."
Deyəcək Nəqimə qadın,
"Sən zindana düşdüyündə
Bir dişi qurd kimi dişlərimə taxaraq
aladağlara qaçırdığım çocuq,
atasını tapmaq üçün
bir Ağ Gəmiyə minərək gəldi...
Tanrı yanına üzüağ çıxmaq üçün
Və sənin namusunu yaşatmaq üçün
Gözüm kimi baxdım ona,
Qorudum əmanətini...
Mayasını Manasdan alan,
Ölümsüz dastanlar yazan
Oğlun gəldi!
Tanımadınmı oğlunu?
Çingiz!...
Çingizimiz gəldi" deyəcək.*

*Və Torekul
Hələ də qanayan yarasını hiss edərək
Yavaş-yavaş oyanacaq
əsirlik yuxusundan.
"İnanmıram gözümə..
İssık-Göl kənarında oynayan
O kiçik çocuq bumul..
Necə də böyümüş belə...*

*Nə qədər bənzəyir mənə..
Arxayın ol, övlad,
Arxayın ol!
Şəhidlərə ayan olur
Övladlarının etdikləri.."deyərək
Alnından öpəcək oğlunun!..
Və Çingiz,
Atasının əllərindən öpəcək.
Ata-Beyitdə bayram olacaq o gün
Şəhidlər yığısacaq başlarına
Hər tərəf çiçək-çiçək..*

İyul 2008

Muxtar Şahanov

İKİ ÇİNGİZ VƏ MANQURTLUQ DƏRDİ

*İki Çingiz ömür sürdü bu unuttuq aləmdə
İki xaqan möhür basdı zamana.
İkisi də hünəriylə, atəşiylə parladi
Birinin əlində qılinc, biri ruhlar fatehi.
İkisi də milyonlarla insanların övladı,
İkisini də unutmaz ulu Qırğız dağları.*

*Biri şöhrət zirvəsinə qılincıyla dırmanan,
Yer üzünü qana boğan ulu xaqan - Çingiz xan.
Digərinin tək silahı köniülləri fəth edən,
Zülmə qarşı mədəniyyət sənəti.
Hər ürəkdə inci kimi parlayan,
Çağdaş Manas, böyük ədib Çingiz can.*

*Onun ucadadır "manqurt" masalı,
Buna görə könlümüz çox tasalı.
Manqurtlaşmaq günümüzdə yenilik,
Bütün xalqa yayıldı bu dəlilik.
Necə qurtularıq biz bu zillətdən?
Nə gözlənir manqurtlaşan millətdən?*

*Dil ulu anadır, unutmaq olmaz!
Unudanlar gec-tez anlar suçunu.
Bu anlamazların heç nəyi qalmaz,
İnsan oğlu dildən alır gücünü.
Dilini unudan millət yox olur,
Aytmatovlar bunun üçün savaşıır.*

*Sən ölmədin, Çingiz ağam, ölmədin!
Hər əsərin ölkəmizdə minarə.
Yeddinci ruh alov-alov bağrında,
Dostum, ağam getdi, qaldım biçarə.
Ovulmaz könlümdə açılan yara!..
Sən xalqları birləşdirən körpüsən..
Sən Manassan, Manas kimi bəxtlisən,
Dərman oldun manqurdların dərdinə.
Torpaqda əbədi yuxuya daldım,
Tanrı Dağlarında Çingiz dağ oldun!*

İyul 2008.

Gülruza Cumakunova

AL OĞLUNU QOYNUNA, ANA TORPAQ!

Bu günlərdə Qırğızıstanda yas var.. Qırğızlar öz yazıçısı Çingiz Aytmatovu özündən heç zaman ayrı bilmədiyi, həmişə müqəddəs sandığı Torpağa verdilər. Onun: "..Sevincimi, acımı paylaşdığım sirdaşım" - dediyi Ana Torpaq, bundan 70 il öncə məchul bir "cinayətə" qurban gedən atasının əbədi məkanı Ata-Beyit onu qucağına aldı.

"Torpaq Ana" - deyə müraciət etmişdi ona bir zamanlar. "Sən hər şeyi bilənsən, duyansən, hiss edənsən" demişdi. Görəsən, müqəddəs Ana Torpaq, bu böyük yazıçının yer üzərində buraxdığı boşluğa alışa bilməyib acı çəkən milyonların duyğularını hiss edə bilirmi? 80 ildir onunla birlikdə yaşayıb bir övladın dadızdırı bildiyi qüruru, şərəfi dadaraq, onun varlığını hər zaman arxasında hiss edən doğma yurdunun, Qırğız-Çingiz ədəbiyyatı deyə, qoşa ad şəklində bütünləşən xalqının acılarını, qəribçilik çəkməsini bilirmi görəsən?

Hər dövrə və hər millətə dahilər nəsim olmaz, deyərlər. 20-ci yüzillikdə ədəbiyyat meydanına gələn bir dahinin məhz qırğız torpağında doğulduğundan biz qırğızlar və bütün türk dünyası qürur duyur. Çingiz Aytmatov adı qırğızların adı həyatını, adı insanların davranışlarına, düşüncələrinə yükləyərək gənc qırğız ədəbiyyatını dünya klassik ədəbiyyatı mərtəbəsinə qaldıra bildi. Və özü də 150-dən artıq dilə tərcümə edilərək, oxunaqlı əsərləri ilə dünya klassikləri içində şərəfli yer tutdu.

Üç dəfə keçmiş SSRİ-nin ən böyük mükafatını – Dövlət Mükafatını, Lenin Ordenini, Qırğızıstan Dövlət Mükafatını, Cəvahirəl Nehru adına mükafatları alıb. Qırğızıstan Elmlər

Akademiyasının həqiqi üzvü, Almaniya Sənət Akademiyasının müxbir üzvü, Parisdəki Avropa elmləri və Ədəbiyyat Akademiyasının həqiqi üzvü, Beynəlxalq İssık-Göl forumunun yaradıcısı və Başqanı və s. kimi yüksək adlara sahib olması Aytmatovu çoxdan dünyanın sayılan intellektual insanları sırasına daxil etmişdi. 15 il əvvəl SSRİ-nin, daha sonra Rusiyanın, Qırğızistanın Avropa Birliyində, NATO, YUNESKO və Belçikada diplomatik nümayəndəsi olmuşdur.

Bütün dünya bu gün onun yoxluğunu danışır. Bu gün mətəmdə olan təkə qırğızlar deyil. İntellektual dünya ədəbiyyatı sanki kökündən böyük bir çinarın yıxıldığıнын fərqiindədir.

Çingiz Aytmatov hər şeydən öncə bir qırğız Xalq yazıçısıdır! Dünyanın harasında olursa olsun, bu, bir həqiqətdir! Xalqının 1968-ci ildə ona verdiyi bu adı 80 illik ömrünün sonuna qədər qürurla daşdı və bir qırğız yazarı olaraq da əbədiyyətə qovuşdu.

Tofiq İsmayılov

ALP ƏRƏNLƏR

Qırğız xalqının mədəni-mənəvi aləminin müəyyənləşməsində Çingiz Aytmatov mühüm rol oynayır. Təkcə Qırğızistan yox, dünya mütəxəssisləri də sübut etdilər ki, Ç.Aytmatov həqiqətən çox böyük bir yazıçı idi. O, qırğız ədəbiyyatının səmasında ildırım kimi çaxdı, günəş kimi parladı.

Ç.Aytmatovun çoxmiqyaslı yaradıcılığında, məhsuldar və çoxistiqamətli fəaliyyətində şübhəsiz, ilk növbədə yazıçılığı əsas yer tutur.

Qırğız xalqının fəxri olan Çingiz Aytmatov zəmanəsinin yetirdiyi böyük qırğızlardan biri, bəlkə də birincisidir. Ç.Aytmatov həqiqətən qeyri-adi bir ömür yaşadı, yalnız mənsub olduğu qırğız xalqının, təkə sovet xalqlarının deyil, ümumən dünya xalqlarının sevilə-sevilə oxunan bir yazıçısı olaraq, özünün mükəmməl obrazını, aydın cizgiləri ilə seçilən möhtəşəm portretini yaratmışdır.

Çingiz Aytmatov böyük yazıçı olmaqla yanaşı, ictimai xadim, həyata hədsiz dərəcədə vurğun bir insan idi. Onun sadəliyi, ziyalılığı, təvazörcərlığı və səmimiliyi hamını valeh edirdi. O, yüksək mədəniyyətə malik bir insan idi. Ç.Aytmatov hamının pərəstiş etdiyi, sevdiyi görkəmli yazıçı idi.

Mənə də bu incə və həssas qəlblı böyük sənətkarla ünsiyyətdə olmaq səadəti nəsib olub.

Çox sevdiyim yazıçı Aytmatov və onun böyük romanları yaradıcılıq bioqrafiyamda mühüm bir yer tutur. Mən Azərbaycanca Ç.Aytmatovun hekayə, povest və romanlarının radio və televiziya tamaşalarını hazırlayan ilk rejissor olmuşam. Azərbaycan Akademik Dram Teatrının səhnəsində, rejissor Hüseyn Sultanovla birlikdə Teymur Elçinin

tərcümə etdiyi "Ana tarlası" əsərinin ilk quruluşunu verənlərdən biri olmuşam.

Türkiyədə də, İstanbul Bələdiyyə Teatrının təklifi ilə ilk dəfə səhnəyə qoyulan "Gün var əsrə bərabər" romanının "Manqurt" adı ilə səhnə üçün hazırlayan mən olmuşam. Bu tamaşaya kimi Ç.Aytmatovun heç bir əsəri Türkiyədə oynanılmamışdı.

1989-cu ildə Daşkənd Festivalındaydım. Ç.Aytmatovla ilk dəfə olaraq orada tanış oldum. Sözarası dedim: "Mən Azərbaycan radiosunda, televiziyasında, teatr səhnələrində sizin əsərlərə rejissorluq etmişəm, arzum bir əsərinizi kino üçün işləməkdir. Mənə yardım edin, bir hekayənizin üzərində çalışmama izn verin". Ç.Aytmatov qıyıq gözlərinin bir az da yığdı, üzünə təbəssüm qondu və dedi:

-Nə deyirəm ki... min birinci ol. Səndən əvvəl təkliflər çoxdur, gözləməli olacaqsan.

Bu, mənim Çingiz Aytmatovla ilk tanışlığım oldu.

Bu söhbətdən bir neçə il keçdi. Sovetlər dağıldı. Mən müəllim olaraq Türkiyəyə, İstanbula - M.S. Universitetinə dəvət olundum. Orada ilk dəfə olaraq Ç.Aytmatov əsərlərinin kino versiyalarının festivalını düzənlədim. Çingiz Aytmatovun 10 əsərindən çəkilən 10 film ilk dəfə olaraq Türkiyə seyrçilərinə 10 gün göstərildi. O zaman Ç.Aytmatov Brüsseldə Qırğızıstanın baş səfiri olaraq çalışırdı. Mən Aytmatovu İstanbula dəvət etdim; yaxından tanış olduq, hətta sonralar bu tanışlıq dostluğa çevrildi. Mən tez-tez Bişkekə, Brüsselə gedirdim, o isə İstanbula gəlirdi. Almaniyada, Qırğızıstanda, Kazanda, İstanbulda, Qazaxıstanda keçirilən kino festivallarında birlikdə jüridə çalışdıq.

Bir gün mənə onun Türkiyədə təmsilçisi olmağı təklif etdi. Razılaşdım, 4-5 il bu işlə məşğul oldum. Türkiyə içində onun müəllif haqlarını qorudum. Günlərin birində "Qəzetçilər və yazarlar" Vakfının rəhbəri məndən Aytmatovla görüşüb

onlar üçün bir ssenari yazmasını istədi. Mən bu təklifi Çingiz müəllimə bildirdim. Türkiyəyə növbəti gəlişində onu həmin Vakfa apardım. Vakfın rəhbəri Harun Tokak bəylə görüşdülər, danışdılar. Mən də onlara tərcümanlıq etdim. Təklif, dünyanın bir sıra ölkələrində açılmış Türk məktəbləri haqqında bir bədii filmin ssenarisinin yazılması idi. Şəvətlər Birliyi dağıldıqdan sonra türk məktəbləri türkdilli ölkələrdə də açılır, böyük maraq doğururdu. Ssenari bu məktəblərin yaranması çətinliyindən, oraya bilik verməyə gedən türk müəllimlərin fəaliyyətindən bəhs etməli, ümumiyyətlə, bu məktəblərin yaşam həyatını əks etdirməli idi. Onu da söyləyim ki, bir il əvvəl Bişkekdə açılan türk litseylərindən birinə Ç.Aytmatovun adı verilmişdi. Yaxşı ya pis, Aytmatov bu litsey haqqında bilir, oradakı toplantılara qatılır, çıxışlar edirdi. Harun Tokak Çingiz müəllimə Vakfın istəyini anlatdı. Çingiz müəllim bir çox sorular sordu, cavab aldı. Nəhayət, Ç.Aytmatov mənə "sən ssenarini yazmaqda mənə kömək edəcəyinə söz verirsənsə, mən bu işə razılaşıram" - dedi. Mən: "Nə deyirsiniz, həmişəki kimi yenə də əlimdən gələn köməyi edəcəyəm" - dedim. O, müqavilə bağlamağa razı oldu. Və biz "Alpərənlər" adlı bir filmin ssenarisinin yazılmasına "Qəzetçilər və yazarlar" vakfı ilə müqavilə bağladıq. Amma çox qərribə bir hadisə oldu. Bu gün onu deməmək olmaz. Mən tərcümanlıq etdiyimə görə ssenariyə ayrılan qonoranın çox hissəsini Ç.Aytmatovun adına, daha az hissəsinin öz adıma yazılmasını istədim. Müqavilə hazırlandı və gətirildi. İmza atmaq zamanı Ç.Aytmatov yazılanları dinlədi və etiraz etdi: hər iki müəllifə eyni miqdarda pul ödənilməsinə təklif etdi. "Hər ikimiz eyni dərəcədə çalışmalı və qonorarı da eyni dərəcədə paylaşmalıyıq" - dedi. Müqavilə dəyişildikdən sonra imzalandı. Ssenari üzərində işə başladıq. Sonralar biz dəfələrlə Bişkekdə, Almatıda, Brüsseldə, Almaniyada, Bakıda və daha çox İstanbulda görüşdük. Biz bir çox ölkələrdə yerləşən

türk okullarını gəzdik. Bəzisini o, bəzisini isə mən ayrı-ayrılıqda gəzdik. Aytmatov rus dilində yazır, mən isə türkçəyə çevirirdim. Bir çox səhnələr söhbət edilir və o anda türkçədə yazılırdı. Nəhayət, ssenarinin ilk variantı hazır oldu. Vakfa təhvil verdik. Müzakirələr başlandı. Türkiyənin məşhur rejissorlarından Halid Rəfiq bəyə bu ssenarini çəkmək təklif olundu. Baş rolu, Azərbaycanda vaxtilə çox sevilən "Minik sərçə" filminin baş qəhrəmanı Bulut Arasın oynayacağı düşünülürdü. Halid Rəfiqin və Vakfın ssenariyə etdikləri düzəlişlərin bəziləri ilə razılaşdı, bəzilərində etiraz etdi.

Ssenari üzərində iş davam etdi. Bəzi düzəlişlər söhbət olaraq qaldı; Çingiz Aytmatov dünyasını dəyişdi..

Onunla görüşlər zamanı mən Ç.Aytmatovun dərin sava-da, yüksək mədəniyyətə malik olduğunu duydum və gördüm. Onun xeyirxahlığı isə Qırğızıstana və qırğızlara olan rəğbətini daha da artırdı. O, könullərdə, yaddaşlarda əbədiyyətə çevrildi. Çingiz Aytmatovun vəfatı şəxsən mənim üçün, bütün türk dünyası üçün və eləcə də dünya xalqları üçün böyük itkidir.

Bu günlərdə Türkiyədə idim. "Qəzetçilər və yazarlar" Vakfında oldum. Onunla keçən günlərimi xatırladım.. Və birgə çalışdığımız, fəqət yarımçıq qalan ssenarinin bir kitab halında çap olunması, sonra da film çəkiləcəyi qərarına gəldik.

Çingiz Aytmatovun ümumdünya ədəbiyyatında yeri, qırğız milli ədəbiyyatına gətirdiyi yeniliklər, ədəbi görüşləri, eləcə də yaradıcılıq yolu barədə çox tədqiqat əsərləri yazılmış və yazılacaqdır.

Allah ona rəhmət eləsin!

TÜRK TƏFƏKKÜRÜNÜN DANILMAZ DÜHASI

Hələ sovetlər dönməndə Çingiz Aytmatovun biri-birindən dəyərli əsərlərini oxuyanda içimdə bir Türk sevdası qaynayır-dı. Tarixi taleyimizdən doğulan əsərlərdəki milli obrazlar, etnik doğmalığa söykənən bədii-fəlsəfi məzmun və qısa-sı-qançəkərlik məni özünə çəkirdi. Az-çox dünya ədəbiyyatını oxusam da, dünyanın yalnız bir ədibi - azman söz sənətkarı, dahi yazıçı Çingiz Aytmatov məni məndən almaq qüdrətinə sahib çıxmışdı...

Həmişə düşündüm ki, Manas yurdunun, qırğız xalqının böyük oğlu Çingiz Ağa ilə (Qırğızlar ona ağa deyər müraciət edirlər) görüşə bilim. Qırğızıstana ilk səfərim 1987-ci ildə baş tutdu. Mən dağlar gözəli Bişkekdən əfsanəvi İssıqgölə qədər Tanrı dağlarının ətəkləri boyu gəzib-dolaşdım, Ulu "Manas"ın Talas vilayətindəki məqbərəsini ziyarət etdim, qırğız folklor mühiti və yaşam tərzini yaxından tanış olub səmimi, qonaqpərvər insanlarla təmasda oldum.

Qırğızıstanın əyalət və vilayətlərini Çin sərhədlərinə qədər gəzdirdim həmin günlərdə bir arzum hələ də ürəyimdə qalırdı-Çingiz ağa ilə görüşmək arzusu! Həmin günlərdə Çingiz Aytmatovun Çolpon-ata deyilən kurort qəsəbəsində istirahət etdiyini eşitdim. Mən Prjevalsk şəhərində idim. Dərhal Çolpon-ataya qayıtdım. Onun qaldığı yeri axtarıb tapdım, amma özünü görə bilmədim. Cəmi bir neçə dəqiqə əvvəl Çingiz ağa Bişkekə dönmüşdü... beləcə, onunla görüşmək cəhdim həmin səfərimdə puça çıxdı.

Mən qırğız ellərinə səfərim zamanı yerli mühitlə tanış olarkən Aytmatovun obrazlarını, təsvir etdiyi əzəmətli dağla-

rı, bu dağlara düzülən keçə alaçıqları (yurtaları), bu alaçıqların, içindəki qədim türk-qırğız naxışları vurulmuş fərməşləri, heybələri, xalça-palazları, tuluqlara doldurulmuş qıvızı, motallara yığılmış yağı, pendiri, bir sözlə, türk köçəri yaşam tərzinin iç mənzərəsini öz gözlərimlə gördüm! Dahi yazığının təsvirlərindəki bozqır həyatı gözümün qabağında idi...

Elə ilk səfərimdə mən bu qədim türk diyarına vuruldum. "Manas" dastanını Azərbaycan oxucusuna tanımaq qərarına gəldim. Ölkəyə qayıdanda, "Tyan-Şanın zümrüd qaşı" adlı yol qeydlərim "Ulduz" jurnalında dərc olundu. Sonra "Manas"dan tərcümələrim "Gənclik" jurnalında, "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzetində işıq üzü görməyə başladı. Tərcümə prosesində vahid kökə malik orta qədim mədəniyyətimizin oxşar motivlərini, geneoloji və tipoloji yaxınlığı görüb bu dastanı öz qabiliyyətim çərçivəsində tədqiq etmək, araşdırmaq qərarına gəldim. Odur ki, yenidən Qırğızıstan səfər edib "Manas" dastanı haqqında daha dolğun bilgiler əldə etməyə çalışdım.

1995-ci ildə YUNESKO-nun qərarı ilə "Manas" eposunun 1000 yaşı Beynəlxalq simpozium səviyyəsində qeyd olunmaq üçün gündəmə gətirildi. Yubiley tədbirinin keçirilməsi həmin ilin avqust ayına nəzərdə tutulmuşdu. Tədbirə dəvət alan Azərbaycan nümayəndə heyətinin tərkibində mən də Bişkekə yola düşəndə sevincimin həddi-hüdudu yox idi. O zaman (yubiley mərasimindən 1 ay qabaq) mən "Manas"dan çevirdiyim bir boyu kitab şəklində nəşr etdirmişdim. Cəmi 32 səhifədən ibarət olan bu kitabçanı qırğızlara paylayanda onların necə sevindiklərini hələ də unutmamışam.

Dünyanın 70 ölkəsindən dəvət almış dəyərli elm, sənət adamlarının qatıldığı simpoziumda Azərbaycan nümayəndə heyətinin başçısı mərhum Prezidentimiz Heydər Əliyev də çıxış edərək bir gövdədən şaxələnən türk xalqının orta qədim dövrlərindən, eləcə də "Manas"dan danışdı onu etnik

doğmalığı baxımından "Dədə-Qorqud" və digər qəhrəmanlıq dastanlarımızla müqayisə etdi. "Manas" qırğız xalqının sinonimidir" deyə çıxışına başlayan yazıçı, akademik Çingiz Aytmatov bu eposun zaman-zaman yaşama səbəblərinə toxundu. O, xalqın etnik təfəkküründən əsrdən-əsrə, nəsilən-nəslə ötürülən "Manas"ı konkret təhlilə cəlb edərək bu obrazın tarixi şəxsiyyət olmasına da bir aydınlıq gətirdi.

Bir neçə gün davam edən yubiley tədbirlərində Ç. Aytmatov qürurla iştirak edirdi. "Manas"ın ata yurdu Talasda qeyri-adi bir tamaşa hazırlanmışdı. Canlı döyüş səhnələri adamı IX-X əsrlərə, Manas dövrünə aparırdı. Çingiz ağa da bu tamaşanı heyretlə seyr edənlərdən biri idi. Sonra Bişkekə qayıdanda, bizimlə nümayəndə heyətinin tərkibində yubiley tədbirinə getmiş mərhum şairimiz Şahmar Əkbərzadə Çingiz ağayla görüşmək, bir qədər söhbət etmək istədiyini bildirdi. Şahmar müəllimdən bu görüşə məni də aparacağı rica etdim. Etiraz etmədi, əksinə, sevincini gizlətmədən söylədi:

- Lap yaxşı! "Manas"ı tərcümə etməyə başladığınızı da deyərsən ona.

Sonra biz müvəqqəti olaraq tədbirin proqramından kənara çıxıb Çingiz ağanın görüşünə getdik. O, Şahmar Əkbərzadə ilə çox səmimi görüşdü. Onlar tanış idi, Şahmar müəllim Azərbaycanda Aytmatovun ən yaxşı təbliğatçılarından biri idi... Hal-əhvaldan sonra Ş.Əkbərzadə məni Çingiz ağaya təqdim etdi. "Manas"dan tərcüməm əsasında nəşr olunan kitabçanı utana-utana ona bağışlayıb gələcəkdə bu işi davam etdirəcəyimi söylədim. O, kitabçaya görə, eposdan bir parçanın azəri türkcəsində səslənməsinə görə mənə təşəkkürünü bildirdi və bu işi davam etdirəcəyimə görə sevindi. Şahmar müəllim Çingiz ağa ilə şirin-şirin söhbət etdiklərindən mən onları baş-baş qoyub mehmanxanaya qayıtdım...

Dünyanın nəhəng yazıçısı Çingiz Aytmatovla ilk tanışlığım bax, belə oldu. Mən Azərbaycana qayıdanda "Manas"

dastanının tədqiqi ilə də məşğul olmağa başladım. Bir neçə illik zəhmətimin yekunu olan "Manas eposu və türk dastançılıq ənənəsi" adlı monoqrafiyam işıq üzü gördü. Həmin mövzuda namizədlik dissertasiyası müdafiə edib filologiya elmləri namizədi alimlik dərəcəsi aldım.

Bütün bunları ona görə xatırlatdım ki, mən qırğız xalqının qılnc sahibi Manasdan qüdrətli söz sahibi Çingiz Aytmatova qədərki bütün mərhələləri, tarixi dövənləri az-çox araşdırdığım üçün ürəyimdə qırğız türklərinə qarşı sönməz bir məhəbbət var. Həm də bu məhəbbətin qığılıcımını 1995-ci ildə ilk olaraq Çingiz ağa alovə çevirdi alovlu baxışları, odlü ürəyi ilə...

Allah ona qəni-qəni rəhmət eləsin!

ÇİNGİZ AYITMATOVUN ADI ƏBƏDİLƏŞDİRİLDİ

Qırğızistan Prezidenti Kurmanbek Bakiyev türk dünyasının ölməz yazarlarından olan Çingiz Aytmatovun xatirəsinin əbədiləşdirilməsi barədə sərəncam imzalayıb. Sərəncama əsasən, hökumətə tapşırılıb ki, 1 ay müddətində "Ata-Beyit" memorial kompleksində "Çingiz Aytmatov" məqbərəsinin inşa edilməsi üçün müsabiqə keçirsin. Bundan əlavə, ölkənin paytaxtı Bişkek şəhərində görkəmli yazıçının möhtəşəm abidəsinin ucaldılması məqsədi ilə yerli və xarici ölkələrin tanınmış heykəltəraşlarının iştirak edəcəkləri xüsusi müsabiqə keçiriləcək. Prezidentin sərəncamı ilə həmçinin Qırğızistan dövlətinin gənclər üçün təsis etdiyi mükafat bundan sonra Çingiz Aytmatov mükafatı adlandırılacaq, Dövlət Rus Dram Teatrı isə görkəmli yazıçının adını daşıyacaq. Eyni zamanda Manas Qırğız-Türk Universitetinin yataqxana korpusuna və Bişkekin məşhur Palıdli parkına da Çingiz Aytmatovun adı verilib. Sərəncamda ölkənin hər yerində - şəhər, qəsəbə və kəndlərində Çingiz Aytmatovun xatirəsinin əbədüləşdirilməsinə xidmət edən tədbirlərin həyata keçirilməsi barədə xüsusi göstəriş də əksini tapıb.

SON SÖZ

Əziz oxucu! Çingiz Aytmatovun fikirləri, o cümlədən, Azərbaycan və azərbaycanlı dostları haqqında yazdıqlarıyla, həmçinin, dəyərli qələm ustalarının – yazıçı və şairlərin, professor və alimlərin, bir sözlə, qiymət, dəyər verməyi bacaran insanların Çingiz Aytmatovun şəxsiyyəti və yaradıcılığı haqqında fikirləri, düşüncələri ilə tanış oldunuz. Və heç şübhəsiz ki, özünüz öz içində onun bütün türk dünyası üçün qiymətli insan, böyük yazıçı və heç zaman yaddan çıxmayacaq bir dahi olduğunu bir daha dərk etdiniz.

Onun haqqında keçmiş zamanda danışmaq çox çətindir. Çünki o, əsl yazıçı idi. Əsl yazıçının isə heç zaman vicdanı yatmır. Bütün insanları düşündürən, əzab verən suallar onun da qəlbində, vicdanında idi və bu əzablar onun zehində bir təlatüm yaratmışdı. "İnsan oğlu nə etsin ki, insan kimi qala bilsin?" Yazıçının cavabsız suallarından biri də məhz bu idi. Və onun bütün əsərlərində bu suala cavab sorulur. O, bir vətəndaş-ziyalı kimi elinə-obasına, xalqına heç zaman laqeyd qala bilmədi. Çünki daxilən azad idi. Bəlkə elə buna görə də bütün əsərlərində azad insan obrazı yaratdı: Cəmilə, Seyid, Oğlan, Daniyar, Qazanqar, Tolqonay, Asiya, Altınay, uzaylı rahib Filofey və başqaları.

Qırğızlar ona hörmət əlaməti olaraq "Çingiz ağa" deyərək xitab edirdilər. Deyilənə görə, hələ sağlığında Qırğızstanda balaca uşaqdan tutmuş belə bükülmüş qocaya qədər hamı onun - qırğız xalqını bütün dünyaya tanıdan bu müqəddəs insanın qarşısında ehtiramla baş əyərək, hər zaman onu başlarının tacı ediblər, adını uca tutublar. Əslində bu, bütün xalqlara, o cümlədən bizlərə gözəl nümunədir. Görəsən, bizlər öz dəyərli klassik və bu gün yaşayan çağdaş yazarlarımızın qədrini bu cür bilirikmi? Onlara heç

olmasa, sağlığında mənəvi dəstək ola bilirikmi? Zənnimcə, yox! Burada Ç.Aytmatovun "Gün var əsrə bərabər" romanını xatırlamamaq olmur. Hələ vaxtilə insanların manqurtlaşmasından qorxurdu böyük yazıçı. Amma onları manqurtlaşdıran səbəbləri göstərməkdən heç zaman qorxmamış və bu əsəri elə sovetin kəşakəs dövründə yazmışdı. Tanrı bizləri və türk dünyasını manqurtlaşmadan qorusun! Ç.Aytmatov bütün türk dünyasını həmişə birliyə, həmrəyliyə səsləyirdi.

Onun vəfatı xəbərini ilk olaraq həmkarımdan eşidəndə, mən də donub qalmışdım. Düşünürdüm ki, bəlkə yalan olar. Amma nə yazıq ki, axşam bu xəbəri televiziya kanalları təsdiq edəndə, mən çox sarsıldım. 80 yaşı təmtəraqla qeyd olunacaqdı. Görə bilmədi.. Həyatı haqqında böyük bir film çəkilirdi, o filmə özü çəkiləcəkdi... Bu da qismət olmadı ona.. Çox sevdiyi Ana Torpaq, Ata-Beyit onu əbədi olaraq öz qoynuna aldı.

Azərbaycanın böyük maarifçi yazarı Məhəmməd Hədinin məşhur bir misrası var: "Kim olduğumu göstərəcək ölümüm.." Çingiz Aytmatovun vəfatı onun böyüklüyünü bir daha sübut etdi. Onun yoxluğu bütün türk dünyası üçün böyük itkidir. Bu yoxluq dünya ədəbiyyatında hər zaman hiss olunacaq. Və bu boşluğu heç kim doldura bilməyəcəkdir! O, qırğız xalqına Tanrı tərəfindən göndərilmiş bir dahi idi. Qırğız xalqı xoşbəxt xalqdır ki, Tanrı onlara bu dahini bəxş etdi. Və bütün ömrü boyu xalqına xidmət etdi Çingiz Aytmatov. Canından çox sevdiyi xalqına. Xalqına xidmət edən isə tarix heç zaman unutmur!

Uzanıb gedən bir çayın sahilində qıyıq gözlü, yanaqlarının almacıq sümüyü çıxmış, qapqara saçları alnına dağılmış buğdayı simalı bir uşaq dayanıb və qıyıq gözlərini bir az da qıyaraq durub uzaqda görünən İssık-Gölün sularına baxır. Bu, bir vaxtlar balıq olmaq, uzaqlara – ağ gəminin həsrətiylə İssık-Gölə qədər üzüb getmək istəyən, azadlıq axtaran həmin

balaca Oğlandır. Onun gözlədiyi "Ağ gəmi" bir gün gəldi: "Salam, Ağ gəmi, mənəm ey!.." - dedi oğlan. Günəş doğdu onun elinə, obasına. Müstəqil oldu qırğız xalqı! "Bizi dünyada nələr gözləyir gözləsin, necə ki, insan oğlu doğulur və ölür, haqq əbədi olaraq yaşayacaqdır!" - deyən böyük yazıçı haqqın qələbə çalacağına hələ neçə illər bundan əvvəl inanırdı.

Ulu Tanrıya şükürlər olsun ki, mənə onunla görüşmək, söhbətləşmək taleyini qismət etdi. Bu, təsadüf deyildi. Bu, Ulu Tanrıdan gələn bir zərurət idi! O zaman heç ağıma belə gətirməzdim ki, bir zamanlar əlimə qələm götürüb bu böyük insan haqqında öz ürək sözlərimi yazacağam. Onu son gördüyümdə, bu da ağıma gəlməzdi ki, cəmi bir neçə aydan sonra onu itirəcəyik. Əgər bunu bilsəydik və əlimizdə imkan olsaydı, zamanı durdurardıq. Amma bu, bizim əlimizdə deyildi. Tanrı hər zaman yaxşı insanları öz dərgahına aparır. Mən bütün qəlbimlə inanıram ki, onun müqəddəs ruhu yenə də doğulduğu Talas əyalətində, Şəkər aulunda, Ala-Tau əngilliklərində, Ana Torpaqda gəzir, bir sözlə, canından əziz bildiyi Qırğızıstan vadilərində dolaşır və bütün dünyaya haykırır: Mən Manasın oğluyam!

Məzarın nurla dolsun, Manas oğlu!

SÜDABƏ SƏRVİ

Çingiz Aytmatov və Südabə Sərvİ

OXUDUQLARINIZ

Südəbə Sərvi. Ç.Aytmatov haqqında ön söz əvəzi.....3

BİRİNCİ HİSSƏ

Ömrə yazılan günlər. (<i>Ş.Əkbərzadə</i>)	12
Ç.Aytmatov. Mən Manas oğluyam (<i>Ş.Əkbərzadə</i>).....	16
Anam dünya, sonam dünya (<i>Ş.Əkbərzadə</i>)	21
İki saat Ç.Aytmatovla üz-üzə	28
Mirşahin. Ç.Aytmatovla təmiz söhbət	43
Ç.Aytmatov. “20 yanvarda imperiya tarixin əfv etməyəcəyi cinayət işlədi” (<i>E.Cansevər</i>)	61
Ç.Aytmatov. İlham Əliyev qloballaşan dünyanın lider etalonudur (<i>Ə.Mahmud</i>)	65
Ç.Aytmatov. “Dağlar yıxılanda” (<i>G.Anarqızı</i>)	74
Ç.Aytmatovla söhbət. (<i>Y.Günaydın</i>)	80
Ç.Aytmatov. Manqurt əfsanəsi və manqurtizm	86
Ç.Aytmatov. “Heydər Əliyev əfsanəvi şəxsiyyətdir”	90
Ç.Aytmatov Qara Qarayev haqqında	91
Ç.Aytmatov. Rəsul Rzayla bağlı iki teleqram	92
Ç.Aytmatovun İmran Qasımova məktubları	93
Ç.Aytmatov Bəxtiyar Vahabzadə haqqında.....	97
Ç.Aytmatov. Tale müasirim (<i>Anar haqqında</i>)	100
Ç.Aytmatovun Anar haqqında telefilmə çıxışı	105
Ç.Aytmatov H.Mirələmov haqqında	106

İKİNCİ HİSSƏ

M.Auezov. Yolun açıq olsun	108
L.Araqon. Dünyanın ən gözəl eşq hekayəsi	111
S.Dəmrəl. Aytmatovun 70 illiyindəki çıxışı.....	114

B.Vahabzadə "Gün var əsrə bərabər" kitabına yazdığı ön söz	115
A.Bəhramoğlu. "Bozkırdan dünyaya yayılan səs: Aytmatov!"	127
T.Nərimanbəyov. O, həm də böyük insan idi!	133
Azərbaycan Yazıçıları Birliyinin təbriki	134
B.Nəbiyev. "Ana torpağı"	135
Anar. Onunla biz də fəxr edirik	138
S.Rüstəmxanlı. Qırğızıstanın dünyaya ən böyük hədiyyəsi	145
K.V.Nərimanoğlu. Çingiz Aytmatovun əsərlərində türklük fəlsəfəsi	154
V.Rüstəmxanlı. Torpaq şəxsiyyətli sənətkar	158
A.Məmmədov. Ç.Aytmatov nəsrində mifoloji motiv model kimi	164
G.Yoloğlu. Böyük insanın böyük məhəbbəti	172
N.Cəfərov. Böyük mədəniyyətin övladı, yaxud varisliyin poetikası	179
C.Nağıyev. Ç.Aytmatovun xarakter yaratma sənətkarlığı	185
İ.İsmayılov. Ç.Aytmatovun Azərbaycan ziyahları ilə görüşündə təbrik	195
L.Əliyeva. Ç.Aytmatovun əsərlərində mifoloji motiv	199
T.İsmayılov. Çingiz Aytmatov və qırğız kinosu	206
F.Gökçək. Çingiz Aytmatovun əsərlərində din təması və dişi qurdun rüyaları	217
A.Suyundukov. Lider	227
A.Turan. Çingiz Aytmatovun ağ buludu	229
A.Abdulla. Şəhərmi maraqlıdır, yoxsa insanlar?	238

ÜÇÜNCÜ HISSƏ

İ.Əliyev. Başsağlığı teleqramları	242
İ.Əliyevin Ç.Aytmatovun ailəsinə teleqramı	243
Anarın Bakiyevə teleqramı	244
Anar. Əlvida Çingiz ağa	245
Oljas Suleymenov. Fenomen	248
K.V.Nərimanoğlu. Böyük sözün övladı	250

Y.Dəliöməroğlu. "Ədəbiyyatın imperatoru son səfərə çıxdı"	254
H.Mirələmov. Dünya Çingizsiz qaldı	257
A.Akbaş. Qırıldı altın qələmim	259
M.Şahanov. İki Çingiz və manqurtluq dərdi	261
G.Çumakova. Al oğlunu qoynuna, ana torpaq	263
T.İsmayılov. Alp Ərənlər	265
A.Cəmil. Türk təfəkkürünün danılmaz dühası	269
Çingiz Aytmatovun adı əbədiləşdirildi	273
Südabə Sərvi. Son söz	274

Çingiz Aytmatov:
Mən Manas oğluyam.
Bakı, "Nurlan", 2009, 280 (+24) səh.

Nəşriyyat redaktoru:
Mələhət Qənbərova

Bilgisayar tərtibi:
Sevinc Hüseynzadə

Yığılmağa verilib: 17.09.2008.
Çapa imzalanıb: 22.05.2009.
Həcmi: 19 ç.v. Format: 60x84 1/16
Ofset çap üsulu
Sayı: 500.
Qiyəti müqavilə yolu ilə

"Nurlan" Nəşriyyat Poliqrafiya Birliyi

111-253676

